HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

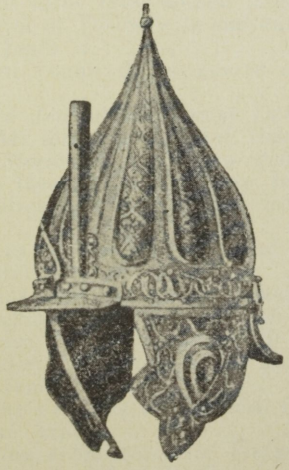

(1939. ÉVFOLYAM. XL. KÖTET.)

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1939.

TARTALOM.

Banfi Florio: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai 1, 215
Doromby József: Adatok a magyar csapatok szerepéhez, az 1918-i összeomlásban 205
Kalmár János: A hadiröppentyű története 74
A petárda a XVI. és XVII. század várostromainak szolgálatában 187
Markó Árpád: A francia forradalom eszméi és a napoleoni idők magyar katonája 34
Nagy Vilmos: A felvidék katonai felszabadítása 151
Rédvay István dr.: Az erdélyi szorosok védelme 1788-ban 229

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Adalék az 1849-i „havasi hadjárat" történetéhez 258

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

A magyar tűzér (Ism. Ajtay Endre) 139
A világháború. VIII. kötet (Ism. v. Németh Lajos) 264
Bachó László: Gyöngyös-város 1848—49-ben (Ism. Ajtay Endre) . 271
Balzanelli Mario: La città di Torino e le sue antiche fortificazioni (Ism. Gyalókay Jenő) 277
Basset: Un episode peu connu de la guerre de Hollande (Ism. Markó Árpád) 284
Bialoskurski Ödön, Beró Jenő és Dercsényi Dezső: A m. kir. 37. honvéd tűzérdandár története. I. kötet. (Ism. Gyalókay Jenő) 284
Bollettino dell'Istituto Storico e di Cultura dell'Arma del Genio. 1938. VIII. és IX. füzet (Ism. Gyalókay Jenő) 146, 278
Clausetti Enrico: Fortificazioni e macchine belliche (Ism. Gyalókay Jenő) 275
Felszeghy Ediltrud: A cs. és kir. hadsereg nyelve Magyarországon (Ism. Ajtay Endre) 274
Jacobi Ágoston: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban (Ism. Markó Árpád) 141
Kosáry Domokos: Görgey (Ism. Markó Árpád) 268
Operti Piero: Il condottiero. Vita eroica di Bartolomeo Colleoni (Ism. Gyalókay Jenő) 145
Pillias Emile: Études sur Francois II. Rákóczi, Prince de Transylvanie (Ism. Markó Árpád) 280
Sinko-Popielowa Krystina i Swiszczowski Stefan: Dwór obronny w Szymbarku (Ism. Gyalókay Jenő) 149
Vass Klára: A szellemtudományok magyar bibliografiája, 1935. (Ism. Markó Árpád) 142
Wildner Károly: Pukarzów, 1914 aug. 28. (Ism. v. Németh Lajos) 267
Zrinyi Miklós gróf prózai munkái (Ism. Ajtay Endre) 261

Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.

(Első közlemény)

Augustus cézár kétezer éves emlékét ünneplő római világkiállítás homlokzatán egyebek közt Titus Liviusnak saját nemzetéről írt eme találó jellemzése olvasható: „Egy nép ez, mely nem kímélve költséget, fáradságot és kockázatot, lankadatlanul harcol mások szabadságáért; és ezt nem csupán a szomszédos népek javára teszi, melyek szárazföldi úton megközelíthetők; de a többiekért is szívesen kél tengerre, hogy sehol a világon ne maradjon igazságtalanság, hanem mindenütt jogot, igazságot és törvényt tisztelő kormányok uralkodjanak."

Az olasz nemzet a római néptől való leszármazása valóságának tudatában szívesen vonatkoztatja magára a klaszszikus történetíró arany-igazságát, és el kell ismernünk, hogy erre való jogcímét nemcsak a közel mult eseményei erősítik meg, mikor a fasiszta milicia az Atlanti-óceán partjain győzelmes harcokban hordozta végig a római sasok labarumait, hanem egész történelme is, melynek lapjaira minden időkben különböző népek szabadságáért harcoló olaszok hullajtott vérével a faj önzetlenségének lélekemelő példái vannak írva. Azon népek között azonban, melyeknek háláját kiérdemelte önzetlenségével, kétségkívül első hely illeti a magyar nemzetet, mely a kereszténység és civilizáció védelmében a török ellen folytatott százados harcaiban Ozorai Pippótól Savoyai Jenőig az olasz nép kebeléből nemcsupán elsőrendű vezérekben, hanem ezrekre és ezrekre menő bajtársakban talált szakadatlanul buzgó erőforrást és folyton megújuló életösztönt, reménységet a végetérni nem akaró csapások leküzdésére, úgyhogy a százados fegyverbarátság a világtörténelemben páratlanul álló lelki közösségbe fonta e két egymástól annyira különböző eredetű faj gyermekeit.

Sajnos, az olasz-magyar fegyverbarátság története még csak kevéssé jelentékeny részben ismeretes, holott kellő feltárása nemcsak az olaszság számára volna hízelgő, hanem

hathatós mértékben is hozzájárulna a külföld e számottevő részének köztudatába való viteléhez ama nagy szerepnek, melyet Magyarország Nyugat védelmében betöltött, s melynek tudományos propagálását modern történetírásunk a legifjabb generáció feladatául tűzte ki.[1] A feladat sikerének azonban elengedhetetlen feltétele a külföld érdeklődése, melyhez a kulcsot a külföldi népeknek a magyar nemzet jelzett szerepében való közreműködésének kidomborítása adja meg. Éppen ez oknál fogva a magyar hadtörténetírás érdekében nem véltem fölösleges munkának Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai[2]-nak feldolgozását, mint talán legjellemzőbb példáját amaz átható erőnek, mellyel a magyar kérdés a XVI. század folyamán Itáliában nemcsupán egyes kiemelkedő egyéniségeknek tudott valósággal életprogramot alkotni, de képes volt ezrekre menő tömegeket is mozgósítani és ismételten nagyszabású akciókba sodorni.

I. Gianfrancesco Aldobrandini pályája.

Hősünk (1. ábra) régi firenzei nemes családból származott, mely később Rómába telepedett át, hol tagjai a legmagasabb egyházi és világi méltóságokba emelkedtek. A család nagy dicsőségének igazi megalapítója Ippolito Aldobrandini (1535—1605) volt, aki 1592-ben VIII. Kelemen néven a pápai trónra kerülve hercegi rangra és páratlan gazdagságra emelte eleddig szegény és jelentéktelen rokonait. Ezek kö-

[1] V. ö. *Szekfű Gyula,* A Tizenhatodik század (Hóman-Szekfű: Magyar történet, IV. k.), 408. l.: „... végre itt az ideje, hogy az európai közösségben újra elismertessük érdemeinket és ismertté tegyük szenvedéseinket, pusztulásunkat, melyet a keresztény közösség védelme rótt ránk. Ez kötelességünk magunk, fajtánk és nagy multunk iránt... Ha az aktualitás momentuma hatni képes a mai nemzedékre, akkor megállapíthatjuk, hogy a XVI. és XVII. sz. török-magyar problémája, a fenti értelemben, aktuálisabb, mint valaha..."

[2] Aldobrandini hadivállalatairól a hazai történetirodalomban elsőül *Istvánfi Miklós* (Regni Hungarici Historia, Coloniae 1724, pp. 402, 440, 474.) írt, aztán *Pray György* (Annales Regum Hungariae, V. k., Vindobonae 1770.), *Katona István* (Historia critica Regum Hungariae, XXVII. k. Budae 1801.) elevenítették fel emléküket; szólnak róluk *Hammer József* (Geschichte des osmanischen Reiches, III. k. Pest 1840) és *Gindely Antal* (Rudolf II. und seine Zeit, Praga 1868.) is, akiket aztán *Horváth Mihály* (Magyarország története, IV. és V. köt., Pest 1872.) használt fel. Önálló kutatások alapján szólt a kérdés diplomáciai vonatkozásairól *Fraknói Vilmos* (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkel, III. köt., Budapest 1906.). Kimerítő feldolgozást igyekezett adni *Karlo Horvat* (Vojne Expedicije Klementa VIII. u Ugarsku i Hrvatsku, Zágráb 1910), akit újabban *Ludwig v. Pastor* (Geschichte der Päpste, XI. köt., Freiburg im Br. 1927) kivonatolt.

zött különösen az 1543-ben Firenzében született Gianfrancesconak[1] ügyét viselte szívén, akit még bíboros korában Rómába hívott s feleségül adta neki első unokahugát, Olimpiát, azzal a szándékkal, hogy a már-már kihalni látszó nemzetséget új életre virágoztassa. Pályája korábbi szakaszáról csak annyit tudunk, hogy a Mediciek udvarában nevelkedett, hol szíve hajlamait követve a katonai hivatásnak jegyezte el magát.

A múltnak alakjára boruló homályát azonban csak VIII. Kelemen tiárájának fénye deríti fel, melyben a már 47 éves Aldobrandini mint a vatikáni Borgo kormányzója lép elénk.[2] E minőségben 1592 tavaszán kapta a pápától a megbízatást, hogy véget vessen Mario Sciarra garázdálkodásainak. Aldobrandini egy 2.000 főnyi sereggel indult a bandita vezér ellen, kinek az Ascoli közelében levő hegységekben lappangó martalóc-csapatait sikerült szétvernie, s az Egyház-államot közel egy évig tartó guerilla-harc árán a banditáktól megszabadítania.[2a] E fényes haditénykedéssel nemcsak katonai erényei elismerését vívta ki magának, de lekötelezte a Szentszéket és az Egyház-államot is, mely obligót aztán Magyarország javára igyekezett fordítani.

Aldobrandininak Magyarországgal való kapcsolatai 1593-ba nyúlnak vissza, mikor is a pápa megbízásából, a törökkérdés tanulmányozása végett, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem udvarába jött,[3] mely a hadi élet és a katonai dicsőség iránt fogékony férfi lelkére rendkívüli hatást gyakorolt. Elbűvölve a magyar faj harci erényeitől, s felismerve azt a különleges hivatást, melyet a Gondviselés e nemzetnek szánt Kelet és Nyugat ütközőpontján, egy év múlva azzal az elhatározással tért vissza Rómába, hogy pápai nagybátyját megnyerje teljesen egyénileg kigondolt tervének, mely nem célzott kevesebbet, mint a törököknek kiűzését Magyarországból.

A pápa szívéhez megtalálta a kulcsot abban a gyöngéd és megkülönböztetett szeretetben, mellyel VIII. Kelemen vi-

[1] Az Aldobrandini-családra lásd: *Pompeo Litta,* Famiglie celebri italiane (Milano 1838), fasc. XLII, disp. 66; *Ludwig v. Pastor,* Geschichte der Päpste, id. köt. 40—42. ll., akik Gianfrancescoról is szólnak; részletesebb előadással szolgál Gianfrancescoról: *Ilario Rinieri,* Clemente VIII e Sinan bassà Cicala (Roma 1898), pp. 147—51, és *Horvat* id. mű, 19 sk. ll., ahol további bibliográfiai utalásokat is találhat az olvasó.

[2] L. Vatikáni-könyvtár, Urb. Lat. 1060. jegyű kódex: „Avviso di Roma" 1594. márc. 4.-i számát.

[2a] *Pastor,* id. mű, XI. k., 592—94. l.

[3] Aldobrandini erdélyi küldetésének és itt tartózkodásának eddig ismeretlen tényéről szól *Filippo Baviera:* L'Italia, la Transilvania e l'Ungheria per Giov. Francesco Baviera da Senigallia; „Rivista Araldica", XXX (Róma 1932) évf. 491. l.

1. ábra.
G. Aldobrandini szobra.
(Róma: Palazzo dei Conservatori.)

seltetett unokaöccse iránt, kiben a nemzetség folytatóját, s a család jövő dicsőségének letéteményesét látta. És Gianfrancescónak volt is alkalma élveznie a pápa kegyét: 1594-ben ugyanis a Római Egyház tábornokává és a Castel Sant'Angelo várnagyává nyert kinevezést.[4] Érthető tehát az a nagyrabecsülés, melyet Itália egyéb signoriái részéről is tapasztalt, midőn Velence patriciusi méltósággal,[5] Imola és Macerata tiszteletbeli polgárjoggal ruházta fel,[6] Ancona pedig örökös kormányzójává választotta.[7] Valóban az Örökvárosnak azidétt nem volt befolyásosabb polgára, mint ő, akit a Palazzo Gesualdóban levő fejedelmi lakásában fényűző gazdaság és szinte vallásos hódolat vett körül.[8] E kiváltságos helyzetben Gianfrancesconak sikerült megnyernie terve számára nem csupán a római arisztokrácia színe-virágát, hanem még Ferdinánd toscanai nagyherceget és Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelmet is, akik készeknek nyilatkoztak Magyarország felszabadítására irányuló terveinek messzemenő támogatására.

A pápai tábornok most már, mintegy az általános közvéleményre hivatkozva, vethette latba teljes súlyával befolyását VIII. Kelemen pápánál, egy nagyszabású akció megindítására. Tervét mindenesetre elősegítette a pápának még bíboros korában visszanyúló barátsága a Habsburg-ház tagjaival, s főkép Szinán pasa készülő hadjárata, mely egyszeribe aktuálissá tette a kérdést.[9] Unokaöccse befolvása alatt a pápa legnagyobb áldozatra szánta el magát: III. Pál nyomdokaiba lépve, önálló hadsereget készült Magyarországba küldeni, de terve a császári udvarnál ellenzésre talált. Ezért 1594 márciusától kezdve havonként fizetendő 30,000 forintot ajánlott fel hadsereg fenntartás címén. Mindazonáltal Aldobrandini biztatására a toscanai nagyherceg természetes testvérét, Don Giovainni Medici tábornokot, több ezer főnyi sereggel a Szinán pasa hadjáratától szorongatott Magyarországba küldte, s hasonlóképp a római nemesség jelesebb tagjai. — Virginio Orsini, Francesco Del Monte, Adolfo Scotti, Flaminio

[4] U. ott Urb. Lat. 1062. sz. kódex: Avviso 1594 május 4.

[5] *V. Cersole:* Di alcune relazioni tra la casa degli Aldobrandini e la Repubblica di Venezia (Venezia 1880), 15. l.

[6] Aldobrandini-levt. 154-ik k., n. 2; 164, 2.

[7] V. ö. La legazione di *Paolo Paruta:* Dispacci 1592—1595 (Venezia 1887), I. k., 126. l.

[8] Jövedelmeire l. *Pastor,* id. mű, XI. k., 42. l.; itt csak annyit, hogy évi fizetése 60,000 scudira rugott.

[9] A kérdés keletkezését és fejlődését illetőleg l. *L. F. Mathaus-Voltolini:* Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1592—1595; „Römische Quartalschrift" XV (Róma 1901) k., 302—326. és 412—424. lapok.

Delfini és mások, — a Gianfrancesco költségén toborzott kisebb-nagyobb csapatokkal jöttek a császári táborba.[10]

Győr és Komárom eleste azonban új fordulatot adott a dolgoknak. A pápa most már a császár minden ellenkezése dacára engedett Aldobrandini befolyásának, aki a keresztes hadjáratok korára emlékeztető nagy expedició megszervezésével akarta a kérdést megoldani. Kelemen pápa 1594 október 22.-én írt levelében burkolt formában közölte a császárral tervét, egyben értesítette, hogy unokaöccsét az expedició megbeszélése céljából II. Fülöp spanyol királyhoz küldi.[11] Aldobrandini még december elején útnak indult azon titkos szándékkal, hogy a spanyol királyt egyenesen az expedició vezérletére bírja, mely célból elvitte neki a pápától küldött szentelt kardot.[12] Madridi tartózkodása egész 1595 április végéig húzódott ugyan, mindazonáltal a zárkózott II. Fülöp, ki rengeteg birodalmát is az Escurialból ki nem mozdulva, mint láthatatlan gondviselés kormányozta, elhárította magától a neki bizonyára kalandosnak látszó tervet, s mindössze csak 3,500 főnyi segélycsapat küldésére kötelezte magát.

E sikertelen kísérlet után a pápa nem habozott többé unokaöccse kezébe helyezni a közösen kidolgozott terv végrehajtását, mely célból Aldobrandini három expedíciót vezetett Magyarországba.

Alig hogy értesült a pápa II. Fülöp visszautasító magatartásáról, még márciusban visszahívta unokaöccsét a madridi udvarból,[13] s haladéktalanul megindította az első expedició szervezését. Miután sikerült egységet létesíteni az oláh és moldvai vajdákkal szövetkezett Báthory Zsigmond és Rudolf császár-király között, az olasz s a külföldi fejedelmekhez is felhivást küldött a szervezendő expedició támogatására, mire a toscanai nagyherceg és a mantovai fejedelem haladék nélkül jelentették csatlakozásukat. Közben az egész pápai állam területén, de főleg Rómában és Perugiában erősen folyt a toborzás egy 10,000 főnyi gyalogosból és 1,000 lovasból álló

[10] V. ö. *Florio Banfi* és *Leone Andrea Maggiorotti:* La fortezza di Giavarino in Ungheria (Róma 1932), p. 23—38.

[11] Az eredeti levél a Vatikáni-levt.-ban: Brevia, Arm. XLIV, V, f. 39.

[12] A spanyol királyhoz 1594. nov. 19.-én írt bréve u. ott, v. XXXIX, n. 363; az Aldobrandininak adott utasítás az Aldobrandini-levt., v. IV, n. 32. A küldetés egész forrásanyagát és kimerítő feldolgozását adja *R. Hinojosa:* Los despachos de la diplomacia pontificia en España; (Madrid 1896), I. kötet.

[13] L. a mantovai Gonzaga-levt.-ban Arrigoni római követ jelentését 1595 márc. 8.-ról; a vatikáni-könyvt. Barb. 2815. sz. kódexében P. Alaleonis naplója Aldobrandini Rómába érkezését május 16.-ára teszi.

hadsereg számára,[14] mely fölé helytartó tábornokul Paolo Sforza, pápai hadbiztosul pedig Giambattista Doria prelátus nyert kinevezést.[15] A május 22.-én tartott nyilvános konzisztórium alkalmából már hivatalosan is közölhette a pápa a Szentszéknél akkreditált követekkel az expedíciónak Magyarországba való indítását.[16] Ez esemény június 4.-én történt meg a római S. Maria Maggiore bazilikában, ahol a bíbornoki testülettel s egész udvarával megjelent pápa a mise után megáldotta a hadsereg zászlaját, s fenkölt beszéd kíséretében átnyujtotta Aldobrandininak a parancsnoki botot.[17] Június 16.-án indult el Rómából a kb. 12,000 főnyi pápai hadsereg, a legnagyobb, melyet valaha a Szentszék kiállított külföldi hatalom segélyezésére.[18]

Aldobrandini június 16.-án követte a pápai hadsereget, melyhez július 23.-án a tiroli Hall városában csatlakozott. Itt vette kézhez Mátyás főherceg felhívását, hogy mielőbb 4,000 embert küldjön Mansfeld Károly császári tábornok táborába, aki a toscanai nagyhercegnek Don Giovanni de'Medicitől vezetett segélyhadával támogatva e hó elejétől ostromolta Esztergomot. A felhivásra Aldobrandini sietett értesíteni a főherceget, hogy egész seregét személyesen fogja vezetni a háború szinterére. Hainburgba érkezve, augusztus elején át is vette a fővezérletet,[19] s e hó 22.-én már Esztergom alatt volt, s hathatós közreműködésének eredményekép a vár szeptember 2.-án visszavétetett. Másnap érkezett meg a császári táborba Vincenzo Gonzaga montavai fejedelem, aki három lovas századdal járult a pápai expedicióhoz, melynek feladatául most Visegrád megvívását tűzte ki Mátyás főherceg. A feladat kivitelére a montavai fejedelem ajánlkozott, aki a pápai hadsereg élén szeptember 21.-én megostromolta a várat.

Visszatérvén az esztergomi táborba, Aldobrandini azt az utasítást kapta a pápától, hogy serege egyrészét Báthory Zsigmond zászlaja alá küldje Erdélybe, amit azonban ő a nagy távolságra és a korán beköszöntött hideg évszakra való

[14] A hadsereg toborozásáról l. Vatikáni-könyvt. Urb. Lat. 1063. sz. kódexében az 1595 máj. 27.- és 31.-i Avviso-kat és *Paruta* (Dispacci, III. k., 1, 9, 13, 19, 70, 95, 155, 169. l.) bőséges adatait.

[15] Urb. Lat. 1063, Avviso 1595. jún. 7; cfr. *Paolo Mazio:* Di Flaminio Delfinio e della guerra di Ungheria; „Il Saggiatore" IV. k. (Róma 1845), 37—44. l.

[16] A vatikáni-könyvt. Barb. Lat. XXXVI, 3, 3. sz. kódexében levő konzisztoriális akták közt, a hivatkozott dátum alatt.

[17] Urb. Lat. 1063: Avviso 1595 jún. 7; *Paruta:* Dispacci III, 172.

[18] Vat. levt. Borghese-osztály III, 96, ff. 111, 1171, 123.

[19] Lásd Doriának júl. 20.-ától dec. 31.-ig írt jelentéseit a vatikáni lev.-tár Borghese osztályának III, 84-d. és 19-a. köteteit, azonfelül egyéb jelentéseket u. ott a III, 67-c. kötet 59, 79 levelein és a 96. köt. 103. l.-án.

tekintettel nem vélt teljesíthetőnek.[20] Ellenben a pápával egyetértésben melegen felkarolta Pálfi tervét, s javaslatot tett Budavár megvívására, amire viszont Mátyás főherceg nem volt kapható.[21] Következésképp a pápai hadsereg tétlenségre lett kárhoztatva, azonfelül az elszállásolás és élelmezés tekintetében sok szenvedést és nélkülözést kellett elviselnie. Aldobrandini, miután panaszaival célt nem ért, elhagyta Esztergomot és Mócsán ütött tábort, ahol önhatalmúlag a Dunán evező hajókról requirált élelmiszerekkel gondoskodott serege ellátásáról.[21a] Majd Komáromba vonult a tábor,[21b] de itt viszálykodás tört ki Aldobrandini és Doria között, mire ez utóbbi tisztségéről lemondván, pápai hadbiztossá Attilio Amalteo neveztetett. Közben ragály terjedt el a hadseregben, s több mint harmadfél ezren megbetegedtek, köztük Aldobrandini is, aki októberben Pozsonyba vitette magát, a hadsereg pedig Sopronban szállásoltatott el.[22] Betegsége alatt, mely december végéig húzódott, előbb Virginio Orsinit, majd Paolo Sforza-t küldte Prágába, de ezek nem tudták ellensúlyozni az udvarban a dicsőségükre féltékeny császári tábornokok befolyását, akik nem tartották kívánatosnak Aldobrandini további közreműködését.[23] Miért is a pápa visszahívta unokaöccsét, aki serege egyrészének hátrahagyásával 1596 január második felében visszatért Itáliába.[24] Ez volt az első expedíció sorsa, mely 600.274 olasz scudijába került a pápának.[25]

Kevéssel utóbb, 1596 március elején a Pozsonyban tartott országgyűlésen az ország rendjei feliratot[26] intéztek a pápához, hálájukat tolmácsolva a „Magyarországba küldött

[20] Aldobrandini szept. 23.-i válasza az erdélyi expedició tárgyában a Vat. lev.-tár Borghese III, 96. k., 159. l. Egyéb okmányok e tárgyban Báthory óhaját illetőleg: Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia (Budapest 1909), II. sorozat, III. köt., 153 és 159. l.

[21] Buda ostromára vonatkozó pápai instrukciók a Vat.-Lev.-tár Brevia-osztály, Arm. XLIV, 40. köt., 260., 1595 szept. 30.-i kelettel.

[21a] Urb. Lat. 1063, p. 817: Dal campo in Bed ai 4 e 5 d'ottobre 1595."

[21b] Urb. Lat. 1063, p. 847: „Dal campo nell'isola di Comar, li 17 ottobre 1595."

[22] A pápai hadsereg odisszeájáról l. Aldobrandini jelentéseit a Borghese-lev.-tár III, 14-b. köt. 18—27. (1595 okt. 1.), ú. o. 96. köt., 167—170. (okt. 5. és 20.) és 180. (nov. 3.), l. Aldobrandini és Doria viszályáról a prágai nuncius jelentései szólnak, ú. ott 67-c. köt. 105, 125 és 132. l.

[23] Lásd Orsini levelét u. ott 96. köt., 176. l. és Speciano nuncius jelentését ú. o. 67-c. köt., ff. 125, 132. — Sforza küldetéséről szintén Speciano tudósít, u. o. 67-c. k., f. 105.

[24] Vat.-lev.-tár: Borghese I, 771. k., 571. l.: Borghese III, 70-bf. k., 27. l.

[25] Római áll. lev.-tár: Soldatesche, busta 12, fasc. 36 (Conti dell'esercito mandato da N. S. in Ungheria l'anno 1595).

[26] Teljes szövege: *St. Katona,* Historia critica regum Hungariae (Buda 1802), XXVII. k., 255. l.

seregért, amelynek közreműködésével Esztergom és Visegrád visszaszereztetett", egyben újabb segítséget kérve: „Eszközöld a fenséges bíbornoki testülettel karöltve, hogy a keresztény fejedelmek a közös ellenség megsemmisítésére egyesítsék erőiket, hogy míg Szentséged Isten egyházát és Rudolf birodalmát kormányozza, Magyarország a török igájától megszabadulva, régi fényébe visszahelyezve, mindkettőjük irányában örök hálára és hódolatra kötelezve legyen."

A pápa a felirat hatása alatt a lengyel királyt óhajtotta mindenekelőtt megnyerni az ügynek, s e célból Aldobrandinit szándékozott Lengyelországba küldeni. Mindazonáltal e küldetés elmaradt egy újabb expedíció terve miatt, melyet Aldobrandini Erdélyben óhajtott volna megszervezni Mario Farnese és Francesco Del Monte közreműködésével.[27] Báthory Zsigmond azonban a Szentszék segélyét készpénzben kérte, s maga akart a pápai pénzen toborzott hadsereg élére állani, noha kijelentette, hogy szívesen látná, ha Aldobrandini 3000 olasz katonával hozzácsatlakoznék.[28] Aldobrandini persze, ily feltételek mellett, nem volt hajlandó Erdélybe jönni, hanem e helyett egy nagyobb szabású expedíciót tervezett a következő évre. Közben a pápai hadseregnek Magyarországon maradt része Federico Ghislieri[29] kapitánnyal részt vett Győr sikertelen ostromában, s osztozott a vereségben, mely Eger elestével és a mezőkeresztesi csatával hárult az országra.[30] E csapások arra bírták a pápát, hogy újabb áldozatokat hozzon Magyarország megoltalmazásáért.

Az 1597-iki év februárjában Aldobrandinit Prágába küldötte, hogy a császártól biztosítékot eszközöljön ki a nyujtandó segély ellenében várható eredmény irányában.[31] Aldobrandini emlékirat formájában terjesztette a császár elé mondani-valóit. E szerint a tapasztalat azt igazolta, hogy a német birodalom eleddig elégtelen erőt állított szembe a

[27] V. ö. Monumenta Vaticana Hungariae id. k., 188. és 415. l.-on a bíborosállamtitkár és a toscanai követ levelei 1596 márc. 9.-i dátum alatt.

[28] Visconti nuncius előterjesztése és Báthory válasza a Vat.-könyvt. Urb. Lat. 1113. sz. kódexében a 233—4. l., és a Vat.-levt.-Borgh. III, 14. köt. 41—44. l.

[29] A Vat. Levt. Borgh. III, 19-a-g. köt. 68. l.-án levő jelentés szerint a pápai hadseregből legalább 4,000 embernek kellett volna Magyarországon maradnia Paolo Sforza vezetése alatt, de csak néhány százan maradtak Ghislierivel; v. ö. *Carlo Promis*, Gl'ingegneri militari in Piemonte (Miscellanea di Storia Italiana, XVI. k), 606—34. l.

[30] L. Ferrante Rossi jelentéseit az Aldobrandini levt. 130. köt.-ben 21. sz. alatt, a keresztesi csata helyrajzával.

[31] Az 1597 jan. 13.-án és 28.-án kiállított megbízó és ajánló levelek a Vatikáni levt. Brevia oszt. Arm. XL., 41. k., 13. és 29. ll.; prágai küldetéséről szólnak a „Monumenta Vaticana Hungariae" id. köt. 272., 273., 277. és 279. lapjain olvasható jelentések, melyek számot adnak az Aranygyapjas-rendbe való felvételéről is.

kereszténységet fenyegető veszéllyel, pedig ha Isten haragja Magyarországot elveszni hagyja, Németország a hatalmában meggyarapodott török birodalom támadásainak közvetlenül lesz kitéve. Helytelen dolog tehát csupán védelmi harcra szorítkozni, mert ez mindíg veszteséggel jár, ellenben a támadó fellépés sikerrel biztat. Tanulságot kell meríteni Konstantinápoly elestéből: a várost azokkal a kincsekkel, melyeket a hódítók ott zsákmányul ejtettek, meg lehetett volna menteni. Szükséges tehát, hogy a császár és a birodalom mindent megtegyen a háború erőteljes folytatására. De e mellett a siker feltétele az, hogy a császár személyesen szálljon táborba; vagy ha székhelyén nyugodtabban teheti meg a szükséges rendelkezéseket, alakítson maga mellett olyan tanácsot, mely kellő tekintéllyel bírhatna. Őszentsége ajánlkozik, hogy a németországi katolikus fejedelmekre hatni fog, egyúttal azon lesz, hogy Lengyelország közreműködését megnyerje. Ha pedig meggyőződik róla, hogy ebben az esztendőben a hadjárat gondosabban előkészíttetik és nagyobb rend hozatik be, mint a múlt évben, azon lesz, hogy legalább hatezer, s ha lehetséges, nyolcezer gyalogosból álló hadsereget küldhessen Őfelségének.[32] Ez emlékiratra adott császári válasz elismerte, hogy a birodalom részéről a hadviselésben nagyobb mérvű közreműködés volna kívánatos, de ez aligha biztosítható. Mindazonáltal reméli, hogy ebben az évben 46—50 ezer fegyveresť állíthat síkra. Az Őszentsége által kiállítandó 6.000 főnyi gyalogosra vonatkozó ajánlatot elfogadja és kéri, hogy ez a csapat május végén, vagy legkésőbb június közepén a Bécs és Pozsony között kijelölt gyülekező helyen jelenjék meg. Egyidejűleg megállapíttattak azok a rendszabályok, melyek a pápai segélyhad élelmezése és elszállásolása tekintetében a két esztendő előtt felmerült bajok megelőzésére alkalmasaknak látszottak. Ez alkalommal a császár Aldobrandinit az Aranygyapjas-renddel tüntette ki.

A pápa 8.000 zsoldos toborzását rendelte el, egyben rábírta a mantovai fejedelmet, hogy segélycsapatával ezúttal is támogassa a vállalatot. A fővezérletet újra Aldobrandinira bízta, aki Bécsben várakozott a pápai hadak érkezésére.[33] Itt csatlakozott hozzá az erdélyi udvarból Achille Tarducci tábornok, aki döntő befolyást gyakorolt a generalissimus tervére és hadivállalata objektívumának megállapítására.[34]

[32] A Vatikáni levt. id. Brevia-kötetében mind az emlékirat, mind a császári rezolució az 32—36. l.-on.

[33] A római Altieri-levt. Arm. D, L. 10 jegyű kódexe („Libro di Flaminio Delfini"), 33. l.

[34] *Achille Tarducci:* Il Turco vincibile in Ungheria, Ferrara 1598: ajánlása: „All'Ecc.mo S. Gio. Francesco Aldobrandino" ecc.

Július 11.-én érkezett Bécsbe a pápai hadsereg, amelynek főhadbiztosi tisztét ezúttal Buonvisi prelatus viselte.[35] Aldobrandini átvevén a fővezérletet, seregét a hó második felében Magyaróvárra, a császári hadsereg főhadiszállására vezette, ahol konstatálva zsoldosai létszámát, 7.157 embernek 76.574 forintot fizetett ki.[36] Itt Miksa főherceg, akire a hadjárat fővezérlete bízatott, a hadműveletek céljául Pápa várát tűzte ki, melynek megvívására augusztus 9.-én indult a keresztény hadsereg, s 20.-án a vár bevételével el is érte célját. „Mindenekelőtt az a véleményem. — jelentette Aldobrandini Rómába,[37] — hogy a mieink kitartásának köszönhető a győzelem." Pápa alól Óvárra vonult a sereg, majd szept. 9.-én Győr alatt ütött tábort, melynek sikertelen ostroma után Komáromban időzött, mígnem nov. 6.-án Vácnál szembeszállva a törökkel, megverte azt. Ezekben a hadműveletekben részt vettek a pápai csapatok is, melyeknek vezére, mialatt a megbetegedett Aldobrandini Komáromban gyógyíttatta magát, Flaminio Delfini volt.[38] A váci csata után Miksa főherceg feloszlatta a tábort, s november végén Aldobrandini 2.000 főre leapadt seregét szabadságolta. Csupán kevesen maradtak vissza Federico Ghislieri kapitánnyal, aki a következő 1598-ban Pálfi Miklóssal együttes vállalkozásban ravasz csellel visszafoglalta Győr várát.

Visszatérve Itáliába, Aldobrandini, mint a római Egyház tábornoka látott hozzá a ferrarai örökösödés kérdésének megoldásához. Alfonso d'Este halála (1597 okt. 27.) után ennek unokaöccse Cesare sietett birtokába venni nemcsak a császári feudumokat, Modenát és Reggiót, hanem a pápai Ferrarát és Comacchiót is, holott e két város tulajdona, az utolsó ferrarai herceg kimúltával a Szentszékre szállott vissza. Mivel pedig Cesarét a pápa igényeivel szemben hathatósan támogatta Velence, az egyházi feudumok visszaszerzésének nem volt más módja, mint a karhatalom. Pietro Aldobrandini bíboros, akire a pápa a kérdés felszámolását bízta, legátusi minőségében igénybe vette Gianfrancesco közreműködését, minek következtében Cesare visszavonult, s Ferrara 1598 jan. 29.-én megnyitotta kapuit a pápai hadsereg előtt.[39]

Aldobrandininak a magyarországi expedíciókkal szerzett

[35] A Vat.-levt. idézett Brevia osztálya Arm. XLIV., 41. k. 124. l.-on Buonvisi kinevező okirata máj. 17.-i kelettel; a Vat.-könyvt. Urb. Lat. 1065. jegyű kódexe 428. és 444. lapjain jelentések a pápai hadsereg indulásáról és érkeztéről.

[36] Vat. Levt. Particolari oszt. IV. köt. 148. l. Aldobrandini jelentése.

[37] U. ott. id. köt., 155. l.

[38] L. a Vat. Levt. Borgh. II. 59. jegyű kódexében Aldobrandini és Buonvisi jelentéseit okt. 22.-étől nov. 28.-ig.

[39] V. ö. *Rinieri*, id. mű, 148. l.; *Pastor*, id. mű, XI. k., 592.—94. l.

érdemeit a ferrarai siker betetőzte, s következésképp hatalmi állása az Egyház-államban szinte páratlanná vált. Hogy minő volt befolyása és tekintélye, mutatja egy ezidőtájt szerkesztett titkos diplomáciai jelentés, mely egyúttal egyéniségének is jellegzetes tükre. „A pápa után — állítja e jelentés — tekintély és hatalom dolgában unokaöccsei, a két bíboros és Gianfrancesco következnek... Ez utóbbi, mint az Egyház főkapitánya, a katonai dolgokban legfelsőbb tekintély, mint amilyen Pietro bíboros, az államtitkár, a politikai dolgokban volna; mert a főkapitány ferrarai sikere óta nemcsak a katonai, de a politikai ügyekben is annyira jelentékeny személyiség lett, amennyire jelentéktelenné vált a bíboros a politikában. Kegyek, hivatalok, kitüntetések egyenesen tőle függnek, hozzáfordulnak a prelátusok, követek, fejedelmek, és háza találkozó helye az Örök Város előkelőségeinek, úgyhogy, ha a közmondás szerint Róma maga a világ (orbis in urbe), akkor Aldobrandini palotája maga Róma... És meg kell adni, hogy Aldobrandini méltó e nagy tekintélyre, mert nagy szerénységgel, ritka okossággal és fáradhatatlan cselekvőerővel rendelkezik, mondhatatlan ügyességgel jár el mindenkiért. Naív természetű, őszinte, igazmondó, mindenkihez alkalmazkodó, barátja a barátnak és nagy igazgatója a pápa hangulatának. Ha ez elragadja magát, az mérsékletre bírja őt, ha ez elront valamit, az kijavítja azt, hol ez igazságot követel, az kegyelemért jár közbe, úgy hogy mindenkinek a szeretetét kivívja, bár sokan irígylik nagy tekintélye és befolyása miatt... Mert tudni kell, hogy a pápa minden dologban tőle informáltatja magát, kikéri véleményét, s az ő véleménye alapján dönt: a pápa ő általa gondolkozik, s az ő keze által cselekszik..."[40]

Családi boldogság, mesés gazdagság, páratlan tekintély, az Egyház-állam első katonai méltósága fölös jogcímül szolgált volna Aldobrandininak, hogy zavartalanul élvezze az Örök Város kék ege alatt az élet örömeit, ha nem lett volna testestől-lelkestől igazi katona, aki hivatása elégtételeit többre becsülte az élet minden öröménél, mellyel a szerencse oly bőkezűen elárasztotta. Érzelmivilága, melyben oly előkelő helyet foglalt el Magyarország, teljes mértékben reagált arra a hírre, hogy Kanizsa 1600 október 20.-án török kézre jutott. Aldobrandini annál kevésbbé maradhatott tétlenül, mert a kanizsai vár elestével a törökök előtt megnyílt az út Itáliába: egy új expedíció szervezésére bírta tehát a pápát, maga pedig immár harmadízben vállalkozott rá, hogy Magyarország

[40] *Pastor*, id. mű, XI. k., 737—46. l.-on az 57. sz.-ú függelék: „Relatione fatta all'Ill.mo S. Cardinale d'Este."

üdvéért egy hadjárat fáradalmait viselje, s ezúttal életét is áldozza érte.

A pápa késedelem nélkül felszólította a keresztény fejedelmeket a magyarországi hadjáratban való részvétre,[41] de külföldről csak II. Fülöp spanyol király, s Itáliából is csupán a toscanai nagyherceg és a mantovai fejedelem ígérték közreműködésüket. Egyidejűleg elrendelte egy 9000 főnyi zsoldos hadsereg toborzását, melynek főparancsnokságát 1601 május 12.-én helyezte Aldobrandi kezébe, melléje pedig főhadbiztosul Giacomo Serra prelátust rendelte.[42] Aldobrandini serege élén június 1.-én indult el Rómából, s miután egyesült a toscanai nagyhercegnek Don Giovanni de' Medicitől vezetett 2.000 főnyi segélyhadával, Anconából a tengeren átkelve Fiume és Laibach érintésével július közepén Grácba érkezett,[43] hol a kb. 8.000 főnyi császári hadsereg ütötte volt fel főhadiszállását; Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem, aki néhány száz lovastól kísérve július 18.-án indult el székhelyéről, e hó végén szintén megérkezett.[44] Ferdinánd főherceg, mint a császári hadsereg főparancsnoka, eleinte Buda visszafoglalását tűzte ki a hadjárat céljául, de Aldobrandini heves ellenkezésére végre is elfogadta ennek javaslatát, s az egész császári hadsereget Kanizsa ostromára rendelte.[45] Ez elhatározáshoz képest Varasd választatott főhadiszállásul, hová Aldobrandini személyesen vezette a pápai hadakat; itt azonban a táborban kiütött láz áldozatul követelte magát Aldobrandinit is, aki szeptember 16.-án este 10 óra tájban váratlanul elhúnyt.[46] A pápa, midőn unokaöccse betegségének válságosra fordultáról értesült, a főparancsnokságot Flaminio Delfinire (2. ábra) ruházta,[47] aki a pápai hadsereggel részt vett

[41] L. a Vatikáni levt. Brevia oszt. Arm. XLIV, 44. k. 383, 395, 425. sz.-ok alatt 1600 nov. 11.-én Ferdinánd főherceghez, nov. 18.-án a salzburgi érsekhez, dec. 23.-án a bajor püspökökhöz, s a 45. k.-ben a 4—?. sz.-ok alatt 1601 jan. 13.-án a kölni, trieri, magdeburgi és bajor választó fejedelmekhez, a 128—136. sz.-ok alatt május 4.-én a velencei dogéhoz a savojai, pármai, urbinói, mantovai és modenai hercegekhez, a toscanai nagyherceghez, a genovai és a luccai köztársasághoz intézett brévéket.

[42] Vatik.-könyv. Urb. Lat. 1069. sz. kódexben „Avviso di Roma" 1601 máj. 23.-i és jún. 1.-i számai.

[43] L. a római Aldobrandini-levt. 150. sz.-ú s „La guerra in Ungheria" c.-ű kötetét.

[44] Mantovai áll. levt. „Carteggio da Insbruck e Graz" 331. sz.-ú kötetében P. Ancelli-nek Gráz júl. 16.-án kelt levele, s ú. ott „Carteggio d'Ungheria, E. V. 3." 333. sz.-ú kötetben A. Striggionak, Gráz szept. 1.-én kelt levele.

[45] U. ott, „Carteggio da Insbruck e Gratz" id. köt.-ben C. Casalinak Gráz, júl. 30.-án kelt levele.

[46] *Rinieri*, id. mű, 149. l.; *Horvat*, id. mű, 173. és 180. l. Halálának dátumát közli a 48. sz.-ú jegyzetben hivatkozott okmány.

[47] L. a. Vatik.-levt. Brevia oszt. Arm. XLIV., 45.-k.-ben a 314. sz. alatt szept. 17.-én kelt pápai brévét.

2. ábra.
F. Delfini arcképe.
(Róma: Palazzo dei Conservatori.)

Kanizsának szeptember 10.-étől november végéig tartó ostromában, míg Ferdinánd főherceg fel nem oszlatta a sikertelen ostromot.

Aldobrandini váratlan halála mélyen lesujtotta a pápát, aki szeptember 29.-én tartott konzisztóriumon tette közzé a gyászos eseményt, megnevezve unokaöccse betegségét (quartana triplice") is.[48] Tetemét Rómába szállították, hol a S. Maria sopra Minerva egyházban rendezett temetése[49] alkalmából Giuseppe Castaglioni díszbeszéddel búcsúztatta a hőst, ki középkori lovagok módján „adversus teterrium et immansissimum crucis Christi Turcum" hadakozva, idegen földön lelte halálát.[50] Földi maradványai, az Örök Város osztatlan kegyeletétől kísérve, a kapitóliumi Santa Maria in Aracoeli bazilikában 1602.-e elején helyeztettek nyugalomra, hol sírfelírata —

Jo. Francisco Aldobrandino ecclesiasticae militiae summa cum potestate praeposito, Clementis VIII. jussu, cuius fratris filiam habebat in matrimonio, latrociniis paucos intra dies Latio toto depulsis, legatione ad Philippum II. Hispaniae Regem, maximis populi Christiani de rebus aeque sapienter ac feliciter obita, Hungaria Croatiaque Turcarum e faucibus haud semel erepta, expugnatio Strigonio Pappa et Vicegrado receptis, demum in obsidione Canissae pari cum pietatis ac fortitudinis laude vita functo, A. D. M. DCII.

S. P. Q. R.

Duci clarissimo Civi optime merito
PP.[51]

— nemes egyszerűséggel sorolja fel érdemeit: az Egyházállamnak a banditáktól való megszabadítását, madridi követjárását II. Fülöp spanyol királynál, magyarországi hadivállalatait, Esztergom és Visegrád és Pápa megvételét, önfeláldozását, melyekkel bőségesen rászolgált az utókor kegyeletére.

Ez érdemek tudatában a Szenátusz és a Római Nép 1602 január 28.-án tartott ülésén határozatot hozott, hogy Aldobrandini emlékének megörökítésére a Kapitóliumon szobrot állít.[52] A márványszobor, mely jelenleg a kapitóliumi

[48] U. ott., id. köt. 322. sz.

[49] Temetéséről l. Vatik.-könyvt. Urb. Lat. 1069. sz.-ú kódexben az „Avvisi di Roma" 1601 dec. 15., 19. és 22.-i számait.

[50] V. ö. Panegirica habita per Josephum Castalionem J. U. D. in Oratio Archiconfraternitatis SS. mae Trinitatis pauperum convalescentium et Peregrinorum, Romae 1601. XIII. Kal. Jan. — Lásd.

[51] V. ö. *Vincenzo Forcella:* Iscrizioni delle Chiese e d'altri edifici di Roma, I. k. (Roma 1869), 213. l., 823. sz.

[52] A római kapitoliumi levéltár, id. dátum alatt.

paloták jobb szárnyát képező Palazzo dei Conservatori-ban a kapitányokról nevezett díszterem (Sala dei Capitani) ékessége.[53] az antik római hadvezérek viseletében ábrázolja a hadtörténelmünkben emlékezetessé vált olasz hőst, talpazatán e elírással:

Jo. Francisco Aldobrandino
Civi Romano
belli aeque ac pacis artibus
inclito
quod multis domi forisque praeclare
gestis rebus Italici nominis
gloriam longe lateque protulerit
S. P. Q. R.
virtutis ergo
maiorum exemplo
statuam in Capit. collocavit
anno Sal. M. DCII.
Clementis VIII. pontificatus
undecimo.

II. Az első hadivállalat (1595).

Aldobrandini első hadivállalata az 1595-iki hadjárattal kapcsolatos, melynek kimagasló eseményei Esztergom és Visegrád visszafoglalása volt.[1]

[53] Reprodukciója a jelen tanulmány 1. ábrája által első ízben lát napvilágot, a római kormányzóság főszertármesterének Comm. Dr. Carlo Moneta Urnak szíves engedelmével, aki nemcsak az Aldobrandini-szobor, de Flaminio Delfininek ugyancsak a Palazzo dei Conservatoriban levő arcképe (2. ábra) fényképével kedveskedett e sorok írójának, folyóiratunkban való felhasználásuk céljából; fogadja értük ezúton is hálás köszönetünket.

[1] E hadjárat történetére az egykori források közül a szakirodalom úgyszólván kizárólag csak Gabelmann Miklós elfogult és hiányos művét értékesítette: Mansfeldiana Militia Hungarica, ... quibus elucescit laboriosa expugnatio Strigonii et Vizzegradi, anno 1595, a *Nicolao Gablman* qui Caes. Rudolphi II. iussu interfuit omnibus rebus (Francofurti 1597). Hasonló természetű, de figyelemre méltó munka: *Tobias Coberus,* Observationum Castrensium et Ungaricarum Decas prima Austriaca (Francofurti 1606). Olasz szempontból, tehát Aldobrandini hadivállalatára nézve nagy fontosságúak a következő forrásmunkák: *Bernardino Beccari,* L'assedio et presa della città di Strigonia, dove s'intende tutto quello che si è fatto nell'Ungheria dalli 2 luglio alli 2 settembre 1595 (Roma 1595); *Francesco Maria Casciano,* Avviso della presa di Strigonia cavato dalle lettere che sono venute dal campo sotto Strigonia, li 2 settembre 1595 (Roma 1595); Compendio di quanto è occorso in Ungaria quest'anno 1595 dall'andatura del campo cristiano sino alla resa della Rocca di Strigonia con il numero dei morti et feriti (Roma 1595). Ezen források alapján írnak Aldobrandini első hadivállalatáról az egykorú olasz tör-

A hadjárat főparancsnokává Mátyás főherceg, ennek helytartó-tábornokává gróf Mansfeld Károly neveztetett, a hadműveletek kiindulási pontjául pedig Komárom volt kijelölve, hová kb. 40 ezer főnyi keresztény hadseregnek kellett volna összegyűlnie, de Mansfeldnek mindössze 20 ezer főnyi hadsereg állott rendelkezésére, melyhez aztán még az Aldobrandinitól vezetett pápai segélyhad csatlakozott.

A pápai hadsereg gyülekezési helyéül a római San Giovanni in Laterano tere volt kijelölve, hol 1595 június 4.-étől 15.-éig hét gyalog és egy lovas ezred alakult meg Aldobrandini parancsnoksága alatt, aki helytartó tábornokául Paolo Sforza őrgrófot választotta. Az egyes gyalogezredek, melyek élére egy-egy tábornok („maestro di campo generale") s ezek helyetteséül megannyi ezredes (némely forrás szerint őrnagy, „sergente maggiore") állíttatott. tíz századra oszlottak: a századok közül az első kettő az illető tábornok és ezredes, a többi nyolc pedig egy-egy kapitánytól függött. A lovasezred, melynek élén a közvetlenül Aldobrandinitól, illetőleg helytartó tábornokától függő ezredes állott, kilenc századra oszlott: ezek elseje magától az ezredestől, a többi nyolc pedig egy-egy kapitánytól függött. Az ily módon alakult pápai hadsereg tisztikaráról és megoszlásáról a következő hivatalos kimutatást bírjuk[2] (lásd a következő lapokon levő táblázatot).

A kb.10.500 főnyi hadsereghez, mely június 16.-án indult el Rómából, útközben csatlakozott Federico di Sangiorgio tábornoktól toborzott VII. ezred, mely kb. 1700 őnyi legénységre rúgott tizennégy kapitány — Lodovico Persichetti, Ippolito Chiapan, Giuliocesare Osio, Pierantonio Pofel, Gianbattista Gazuolo, Francesco Gambara, Federico Ghislieri, Cesare Cacciaguerra, Girolamo Valenza, Bartolomeo Sardi, Geronimo Spinola, Barnaba Giustiniani, Giulio Barcina és Rampino — vezetése alatt. Menet közben egyébként, amíg az út vezetett Itálián keresztül, állandóan csatlakoztak a hadsereghez dicsőségre vágyó nemesek, — mint Virginio Orsini

ténetírók, mint: *Cesare Campana,* Delle historie del mondo libri XIII (Venezia 1596), pp. 148—172. és *Niccolò Doglioni,* Compendio historico universale (Venezia 1622.). Ugyancsak egykorú források alapján ír róla *Istvánfi Miklós:* Regni Hungarici Historia (Coloniae 1724), p. 402—408. A török forrásokat illetőleg lásd: *Karácson Imre* és *Szekfű Gyula,* Török történetírók („Török-Magyarkori Történelmi Emlék", II. osztály), III. köt. (Budapest 1916), 116—126. l. Az egykori, mindeddig kiadatlan hadijelentéseket és egyéb forrásokat dolgozatunk illető helyein idézzük.

[2] V. ö. a római Vallicelli-könyvtár 36. sz. kódexének 46. l.-án „Catalogus officialium militiae creatorum a Summo Pontifice pro bello gerendo in Hungaria adversus Turcas"; a Vatikáni könyvt. Capp. 164. jegyű kódexének 34. l.-án: „Note delle soldatesche"; *Casciano,* op. cit. függeléke: „Ripartimento della fanteria italiana a ciascuno Maestro di Campo": *Campana,* op. cit., p. 150; *Doglioni,* op. cit., p. 845.

Gyalogság:

Ezredek	Századok	Tábornokok	Ezredesek	Kapitányok	Legénység
I.	1.	Ascanio della Corgna			229
	2.		Piersimone Ghislieri		201
	3			Antonio Scalamonti	166
	4.			Giosia de Nobili	107
	5.			Vincenzio Tomasini	161
	6.			Battista del Sale	171
	7.			Giulio Gualtieri	135
	8.			Francesco Buonaccorsi	103
	9.			Fulvio Salvi	164
	10.			Giacomo de Vecchi	192
II.	1.	Mario Farnese[3]			236
	2.		Fulvio Pasi		189
	3.			Raffaello Torelli	112
	4.			Marcantonio Fantuzzi	164
	5.			Alessandro Orsi	210
	6.			Federico Guzzi	180
	7.			Camillo Nelli	160
	8.			Flaminio Imperiali	195
	9.			Sartorio Sensati	127
	10.			Vincenzo Rosati	142
III.	1.	Marco Pio			230
	2.		Celso Celsi		180
	3.			Gasparo Ruggieri	182
	4.			Geronimo Fosellini	177
	5.			Attilio Caraffa	105
	6.			Alfonso Scotto[4]	176
	7.			Celio Parisani	137
	8.			Girolamo Roverella	102
	9.			Girolamo Fosconi	176
	10.			Bisaccione Bisaccioni	164

[3] Életrajzát adja: *Pompeo Litta*, op. cit. X. k., 8.-ik genealógiai táblán.

[4] V. ö. Vatikáni-levt., Borghese-osztály, III. 19a-g. jelzetű kötet 60. l.-át, hol szó van korábbi magyarországi szerepléséről.

Ezredek	Századok	Tábornokok	Ezredesek	Kapitányok	Legénység
IV.	1.	Ascanio Sforza			253
	2.		Viviano Venanzi		215
	3.		Spirito Spiriti		165
	4.			Sforza Neri	184
	5.			Amico Amici	168
	6.			Riccardo Pepoli	218
	7.			Vincenzo Vinci	133
	8.			Lucio Livelli	181
	9.			Lodovico Savini	168
	10.			Ambrogio Adami	79
V.	1.	Francesco del Monte[5]			200
	2.		Giovanni Giorgi		186
	3.			Lazzaro Magonati	168
	4.			Fabio Gallo	165
	5.			Silvio Albergotti	188
	6.			Carlo Leoncilli	176
	7.			Federico Morone	77
	8.			Scipione Ansidei	213
	9.			Ettore Graziani	183
VI[6].	10.			Ambrogio Grossi	146
	1.				
	2.			Giobba Scarantini	182
	3.			Agostino Scarabella	167
	4.			Carlo Tirallo	164
	5.			Giuseppe Barbiere	169
	6.			Alberto Baldoccini	183
	7.				93
	8.				81
	9.				99
	10.			Flaminio Larci	51
				Összesen	9528

[5] Életrajzát adja *P. Litta* id. mű VII. k. 12-ik táblájáu; 1594-iki magyarországi szerepléséről: *Banfi* és *Maggiorotti* id. mű, 24. s köv. l. — Lásd. a Vatikáni könyvt. Urb. Lat. 856. jegyű kódex II. rész 373—382. l. „Discorso sopra la presente guerra d'Ungaria fatto dal Signor Francesco del Monte l'anno 1595."

[6] Jún. 4.-e és 15.-e között még csak alakulóban volt, egyelőre Paolo Sforza helytartó tábornok parancsnoksága alatt.

Lovasság:

Ezredek	Századok	Tábornokok	Ezredesek	Kapitányok	Legénység
	1.		Flaminio Delfini[7]		300
	2.			Vincenzo Parisini	102
	3.			Teodoro Dardes	85
	4.			Elio Capasio	90
	5.			Marco Melita	88
	6.			Mauro Mazera	52
	7.			Roberto Dati	70
	8.			Roberto Tagliamochi	82
	9.			Pietro Gentili	64
				Összesen	933

braccianói herceg,[8] Ulisse Bentivoglio, Filippo Pepoli, Tommaso Zambeccari, — s kalandorok[9] egyaránt.

Aldobrandini expedíciójához kellett még csatlakoznia a toscanai nagyherceg és a mantovai fejedelem segélyhadainak. Ez ok miatt az előző évben Don Giovanni de Medici-tól Magyarországba vezetett segélyhad egy része, kb. ezer főnyi gyalogság, visszamaradt a császári táborban, s parancsnokságát, miután Don Giovanni a császári tüzérség parancsnokává neveztetett, Ferrante Rossi vette át június elején.[10] Ezenkívül a nagyherceg júniusban száz tisztet, köztük több jeles hadimérnököt, — Claudio Cogorano,[11] Antonio Pigafetta,[12] Giovanni Altoni, Giovanni Pieroni, stb. — küldött a

[7] L. róla az előbbi fejezet 47. sz.-ú jegyzetét, továbbá *Paolo Muzio:* Di Flaminio Delfini e della guerra di Ungheria e di Croazia című tanulmányt, „Il Saggiatore" római folyóirat II. (1845) évf.-a II. k. 37—44. ll.-on.

[8] Életrajzát adja *P. Litta* id. mű VIII. k. 29. tábla. Magyarországi szerepléséről: Vatik. levt. Arm. XLIV, vol. 39. f. 331. és Borgh. III, 67 c, f. 125.

[9] Így pl. a „lepantói hős barát", akinek Aldobrandini vállalatában való részvételéről szól *Francesco Cancellieri:* Storia dei solenni possessi dei Sommi Pontifici (Róma 1802), 155. l.

[10] Urb. Lat. 1063, f. 361: „Ferdinando de Medici, Diploma a Ferrante Rossi sottocomandante dell'esercito toscano in Ungheria."

[11] V. ö. *Filippo Linati:* Intorno all'ingegnere Claudio Cogorani; „Atti e Memorie delle R. R. Deputazioni di Storia Patria per le provincie dell'Emilia" Nuova serie, v. IV, parte I (Modena 1879), pp. 195—221.

[12] V. ö. *Giacomo Bascapè:* Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI (Roma 1931), 184—191. l.

császári táborba,[13] s ugyanakkor Silvio Piccolomini vezetése alatt Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek is küldött segélyhadat. A mantovai fejedelem ugyancsak júniusban Carlo Rossi tábornok parancsnoksága alatt egy négyszáz főnyi s három századba osztott lovas csapatot küldött, melynek első századját maga a tábornok, másodikát és harmadikát pedig Ercole Rosa és Pietro Baboca kapitányok vezényelték.[14]

Mialatt Itáliában ezek történtek, a komáromi táborban gyülekezett a császári sereg, mely a Don Giovanni Medici tábornoktól vezetett tüzérség beérkeztével harcképessé válván, június 31.-én Mansfeld Károly császári helytartó tábornoktól az 1543-tól török kézben levő Esztergom megvívására vezényeltetett, s ezáltal Aldobrandini első hadivállalatának tárgya is meghatároztatott.

A II. században keletkezett Salva Mansio képezte ősmagját a későbbi esztergomi várnak,[15] hová Szent István király palotáját építtette, melyet, Rogerius szerint, 1241-ben kőből épült s keleti oldalán a hegy sziklás oldalába vájt árokkal ellátott védöv vett körül; a várhegy aljában már azidétt virágzott a Vizi-város és a Rác-város, melyek védelmét egy-egy gerendavázból tákolt s agyaggal kitapasztott palánköv biztosította. E kezdetleges erődítmények határozták meg Esztergom végleges arculatát, mert a Vitéz János (1465—1472) és Estei Hippolit (1487—1497) érsekektől eszközölt építkezések csak a vár restaurálására és a Viziváros palánkjának kőövvel való helyettesítésére szorítkoztak. Középkori stíljét az olasz bástyás rendszer csak kevéssé bontotta meg, melyet Filippo Tornielli 1542-ben alkalmazott a vár és a Vizi-város védövein, főleg a falak feltöltése, néhány új oldalazó védmű és ágyútrónok építése által.

Esztergom erődítményeinek[16] (3. és 4. ábra) gócpontját

[13] *F. Galluzzi,* Storia del Gran Ducato di Toscana (Firenze 1781), III. k., 206. l.

[14] Montovai áll. levéltár: ASG, 388 csomagban „Relazione del I-o viaggio che fese il Ser.mo S. Duca alla guerra d'Ungheria, l'anno 1595."

[15] Esztergom erődítményeiről l. *Villányi Szaniszló,* Néhány lap Esztergom város és vármegye multjából (Esztergom 1891), 7—25. l.; *Soós Elemér,* Esztergom vára és ostromai, „Esztergom Évlapjai" II (1926). évf. 17—25. és III (1927). évf. 11—19. l.; *Leone Andrea Maggiorotti,* Gli architetti militari, „Opera del Genio italiano all'Estero", ser. IV, v. II (Roma 1936), pp. 280—284; *Florio Banfi,* Pigafetta Marcantonio, „Hadtörténelmi Közlemények", XXXVII (1936). évf. 58—74. l.

[16] Az esztergomi erődítményekről grafikus forrásokat a XVI. század végétől birunk. Ez idő szerint az első alaprajz — lásd 3-ik ábránkat — 1683-ból való, s közölte *Giov. Batt. Chiarelli:* Historia degli avvinementi delle armi imperiali nell'Ungheria dal 1683 al 1686 (Venezia 1687), p. 254. *Weiller* mérnökkari kapitány rajza — a bécsi Kriegsarchiv, Térképosztály C. V. m. 3. Innland: Gran — 1705-ből való. Az ugyanott levő Gran nr. 6. jelzésű térképet Krey András mérnökkari főnök

a kb. 65 m magas hegyen fekvő vár (4. ábra I.) alkotta, alapidomában a hegy délről északnak nyúló fensíkjához alkalmazkodva, melynek hossza 320, legnagyobb szélessége 130 m.-re, felülete pedig 10.000 m.^{2}-re tehető. A vár északi sarkát

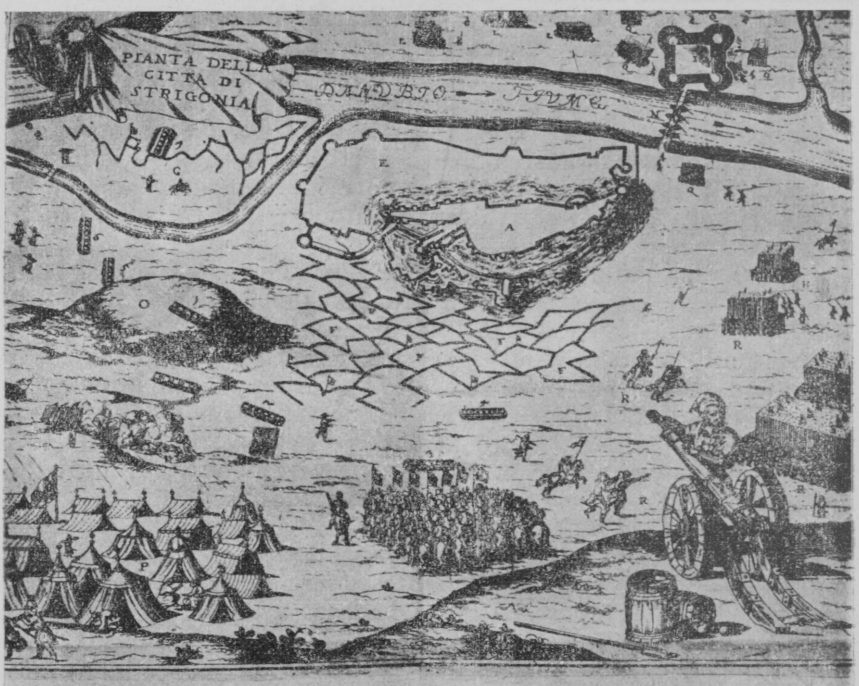

3. ábra.
Esztergom erődítményeinek alaprajza 1683-ban.
(Egykori metszet Chiarelli Historiájának 1687.-i velencei kiadásában.)

egy rondella alkotta, s ebből indult ki a hegy fensíkját szegélyező védöv, melynek nyugati szárnya a vár délnyugati sarkát képző rondellával végződött; keleti szárnya viszont,

1736-ban készítette, s kiadta *Villányi* id. műve I. sz. függelékeként. E térkép alapján készült 4-ik ábránk. Az 1593-iki ostrom alkalmából készült Houfnagel György látképi rajza; kiadta *Georg Braun* és *Franz Hogenberg*, Urbium praecipuarum mundi Theatrum (Coloniae 1612), V. k., 37. tábla.

mely alatt a várhegy sziklás oldalába vájt árok húzódott, a délkeleti ú. n. Budai- vagy Szolimán-rondelláig terjedt; a keleti és nyugati sarokrondellát a fensík déli oldalszegélyén egy rövid, de hatalmas, s kazamatákkal ellátott gát kapcsolta össze. A délkeleti rondella alatt két kaputoronytól oltalmazott kettős rekeszfalak között vezetett a vár főbejárata; ezenkívül a vár északnyugati oldalán két négyszögű védőtorony között egy kisebb kapu nyílott, melyből macskajárón a Vizi-városba lehetett jutni. A vártól nyugatra elterülő Vizi-város (4. ábra II.) kőből épült védöve a vár északi fokán álló rondellától indult ki, s bekerítve a város északnyugati és déli oldalát, a vár alsó térfokának hatalmas gátjával kapcsolódott össze. E védövön, mely alatt árok húzódott, három kapu nyílott, s egymástól nyíllövésnyi távolságra különféle típusú oldalazó védművek állottak. A város északi részét, hol a Vizi-torony állott, egy hatalmas bástyaszerű védmű alkotta, melyet az 1595-iki források „rivellin" névvel jelölnek.[17] A várhegytől délre terült el a Rác-város, melynek még a XIII. sz.-ban épített, két kapuval ellátott palánkja a XVI. sz. végén is úgyszólván változatlanul őrizte eredeti formáját. Közvetlenül a várhegy alatt délkeletre emelkedett a törököktől 1594-ben megerősített Szent Tamás hegy, mely közelsége miatt azonban inkább veszélyt, mint védelmet jelentett a várra.

Esztergom ezen erődítményei 1595-ben teljesen korszerűtlenek voltak, mert az időközben rohamosan fejlődő harcitechnika visszahatásaként, a hadiépítészet már kitermelte volt a modern olasz bástyás-rendszert, mely a XVI. század közepe óta Magyarországon is általánossá vált. Mindazonáltal a kor harcitechnikája úgyszólván tehetetlenül állott a várral szemben, nem ugyan erődítvényei, hanem fekvése miatt, mert oly meredek hegyen feküdt, hogy — az 1595-iki ostromló olaszok szerint[18] — az ember csak nehezen mászhatta meg még akkor is, ha mi sem gátolta abban.

Megostromlása tehát nagy feladat elé állította a császári sereget,[19] mely július 1.-én érkezett anatoliai basától mint-

[17] Így a Vatikáni-könyvt. Urb. Lat. 1065. jegyű kódexe 484. lapján az esztergomi táborból 1595 júl. 14.-én írt levél: „Rivellino dell'Aqua."

[18] L. a *Campana* id. mű 167. lapján közölt jelentést: „in vero il luogo era quasi inespugnabile, poichè a fatica un'huomo disarmato, senza ch'alcun lo impedisse saria potuto montar su quei precipizii."

[19] Az ostromra l. *Gömöry Gusztáv:* Esztergom vár bevétele 1595 (Hadtörténelmi Közlemények 1891. évf., IV. k. 462—481 és 648—677. ll) c. tanulmányát, hol idézve van a korábbi irodalom. Azonfelül *Karácson Imre:* A török történetírás Esztergom visszavételéről (U. ott 1892. évf. V. k. 181—205. ll.). *Soós* id. tanulmánya, sajnos, befejezetlenül maradt, s így nem foglalkozik az ostrommal. Jelen tanulmányunknak természete-

egy 3.000 főnyi őrséggel védelmezett Esztergom alá, hol Mansfeld az esztergomi és nyárosi szigetek közt levő Dunakanyarulatnál ütötte fel főhadiszállását. A törökök még aznap éjjel elhagyták a Rác-várost, melyet a sereg július 2.-án szállott meg, s 4.-én a Szent Tamás-hegyet is elfoglalta. Ezzel kezdetét vette a vár és a Viziváros körülzárolása, mely 24.-én teljessé vált Párkány elfoglalásával, ami lehetővé tette a Duna ellenőrzését. Az ostrom tónusát kezdettől fogva a tüzérség határozta meg Don Giovanni de' Medici tábornok parancsnoksága alatt,[20] aki mellett Claudio Cogorano,[21], Giovanni Altoni,[22] Gabriello Ughi,[23] s később Filippo Pigafetta[24] mint mérnökök működtek. Már július 3.-étől kezdve, kisebb megszakításokkal, állandóan működött a tüzérség, mely dél felől a Szent Tamás-hegyen, nyugat felől a Kis-Duna szigetén, s észak felől a Duna balpartján előbb a halásztanyai sáncokban, majd Párkányon elhelyezett ütegekkel lőtte a védműveket. De a nyugati és északi ütegek csak a Vizi-városnak ártottak, s csupán Szent Tamás hegyére ültetett négy nehéz faltörő ágyúnak volt célpontja a vár, mely azonban ép déli oldalról volt legjobban megerősítve. Közben napirenden voltak egyfelől az ostromlók támadásai a Vizi-város ellen, másfelől az ostromlottak kirohanásai a Szent Tamás-hegy ellen, melyek mindkét részről eredménytelenek maradtak.[25] Hosszú ostromra és heves ellenállásra kellett számítani nemcsak az ostromlottak, de a budai pasa részéről is, aki megtett minden előkészületet Esztergom felmentésére. Nagy szükség volt tehát Aldobrandinira, aki midőn július 23.-án a tiroli Hall városában kézhez vette Mátyás főherceg felhivását, hogy 4.000 embert küldjön Mansfeld tábornok segítségére, tüstént átvette hadserege fővezérletét, hogy azt

sen nem célja az ostrom történetének megírása, hanem csak Aldobrandini és a pápai hadsereg esztergomi szereplésének megismertetése.

[20] Medici esztergomi szereplését, melyről Gömöry tájékozatlan, egykori források alapján nagyjából helyesen és részletesen ismerteti *Carlo Promis:* Biografie di ingegneri militari italiani dal secolo XIV alla metà del XVIII („Miscellanea di Storia Italiana", vol. XIV), Torino 1874, pp. 747—765.

[21] V. ö. a Vatikáni-könyvt. Capp. 164. jegyű kódexe 23. lapján az esztergomi táborból aug. 28.-án kelt levelet.

[22] A Vatikáni-könyvt. Ottob. Lat. 2510. jegyű kódexe 158—163. lapján az esztergomi táborból aug. 31.-én írt levelet.

[23] *Promis:* id. mű. 774—84. l.

[24] Urb. Lat. 1063. jegyű vatikáni kódex 589. l.-án levő levél „Dal campo di Strigonia li 16 agosto 1595."

[25] L. az id. Capp. 164. jegyű kódex 52—53 lapjain Don Giovanni de Medicinek az esztergomi táborból július 13.-án a toscanai nagyhercseghez írt levelét, melyben szól Naldino, Placidi, Francesco Cecchi és Mario de Bardi megsebesüléséről. Továbbá az Urb. Lat. 1063, p. 484: „Dal campo di Strigonia li 14 luglio 1595."

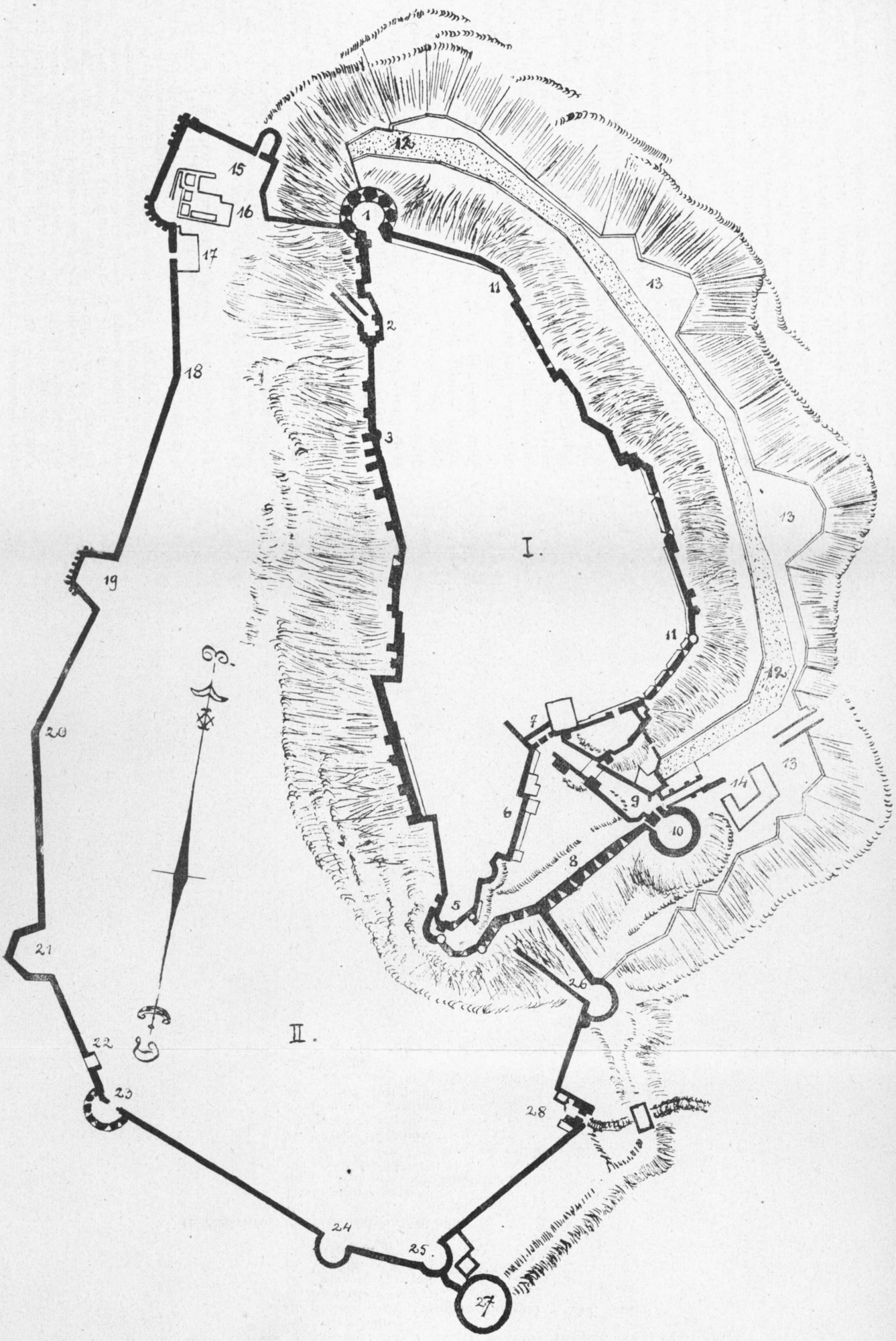

4. ábra.
Esztergom erődítményei 1705-ben.
Krey Andrásnak a bécsi Kriegsarchivben levő alaprajzáról másolt vázlat.

Jelmagyarázat.

I. Vár:
1. Dunai rondella.
2. Északnyugati kapu.
3., 4. Támpillérekkel ellátott nyugati közfal.
5. Lipót-rondella 8 kazamatával.
6. Belső gátfal.
7. *Belső kapu.*
8. Külső gátfal, a XV. sz. végéről, kazamatákkal.
9. Külső kapu.
10. Budai- vagy Szolimán-rondella a XVI. sz.-ból.
11. Nyugati közfal.
12. Falazott várárok.
13. Várfok.
14. Pajzsgát.

II. Vizi-város:
15. Vizi-bástya 1542-ből.
16. Vizi-torony.
17. Északnyugati kapu.
18. Itt 1595-ben egy rondella állott.
19. „Piattaforma“ 1542-ből.
20. Itt 1595-ben egy félkörű rondella állott
21. Bástya 1542-ből.
22. Nyugati kapu.
23. Rondella kazamatákkal.
24., 25., 26. Rondellák.
27. Nagy rondella a török időkből
28. Főkapu.

teljes egészében az esztergomi táborba vezesse,[26] hová előre küldte segédtisztjét Ruggiero Veronici ezredest, fogadása előkészítésére.[27] Közben a budai pasa egy 10.000 lovasból és 6,000 gyalogosból álló s 37 ágyúval ellátott hadsereggel a szorongatott vár felmentésére sietett, de augusztus 4.-én Mansfeldtől nyílt csatára kényszerítetvén, vállalata hajótörést szenvedett, s serege megfutamíttatott. Mansfeld most már zavartalanul fordíthatta minden erejét Esztergom megvívására, mindenekelőtt a Vizi-város elfoglalását szorgalmazva. Sajnos, az előkészületi munkálatok közben súlyosan megbetegedett, minek következtében augusztus 10.-én elhagyva a tábort, Komáromba vitette magát. Távozása, szerencsére, nem késleltette a vállalat sikerét, mely 13.-án koronázta a császári sereg fáradalmait a Vizi-város megvételével.[28] Augusztus 18.-án érkezett a táborba Mátyás főherceg, s másnap a Carlo Rossitól vezetett 400 főnyi mantovai lovasság.[29] A főherceg mindenekelőtt sietett betölteni a Mansfeld távoztával megürült helytartó-tábornoki mélóságot, melyet Don Giovenni de'Medicire ruházott,[30] akinek tanácsára elhatároztatott, hogy mielőtt a vár megostromlásához látnának, bevárják Aldobrandini megérkeztét.

A pápai generalissimus augusztus 22.-én érkezett meg hadseregével az esztergomi táborba,[31] hol Szent Tamás hegye északi lábánál ütötte fel szállását, s még aznap este 5,000 embert helyezett el a vár déli térfoka alatt levő sáncokban, melyeket szabad választás útján Mátyás főherceg átengedett volt a pápai hadsereg számára.[32] Másnap haditanácsot tar-

[26] Aldobrandini jelentései a Vatikáni-levt. Borgh. III., 96 f. jegyű kötet 111., 117. és 123. lapjain.

[27] Veroniciről az előbbi jegyzetben idézett forrásokon kívül részletesen szól az Ottob. Lat. 2510. jegyű vatikáni kódex 138—163. lapjain levő esztergomi jelentés.

[28] Lásd az esztergomi táborból aug. 16.-án írt két jelentést a Vatik.-könyvt. Urb. Lat. 1063 (p. 589.) és Capp. 164 (p. 30.) jegyű kódexeiben.

[29] Urb. Lat. 1063, p. 557: levél „Dal campo di Strigonia, li 19 agosto 1595."

[30] Capp. 164, p. 23: „Dal campo di Strigonia, 28 agosto" és Urb. Lat. 1063, p. 628: „Avviso di Roma, 9 settembre."

[31] Vatik.-levt. Borgh. III, 96 f., 121. lapján Aldobrandini aug. 24.-i jelentése a pápai államtitkárnak.

[32] A pápai hadseregnek Esztergom ostromában való részvételére e fejezet 1. jegyzetében felsorolt irodalmon kívül lásd a következő kézirati forrásokat: Aldobrandini jelentései aug. 26.-án a pápai államtitkárnak, szept. 2.-án a pápának és az államtitkárnak az id. Borgh. III, 96 f. jegyű kódex 127., 133., 135. lapjain; Mátyás főherceg szept. 2.-én írt levele a pápának a Borgh. I. 696—699. jegyű kódex 112. l.; Flaminio Delfininek a római Altieri-levéltár Arm. D. L. 10. jegyű kódexében levő Diariuma 32.-lapján olvasható emlékirat; a római Corsini-könyvtár 677. sz. kódexe: „Memoria della guerra fatta in regno d'Ungheria nel 1595"; a római Vallicelli könyvtár 26. és 33. sz. kódexeiben: „Strigoniensis urbis

tottak, melyben Don Giovanni de'Medici részletesen beszámolt az ostrom eredményeiről, előadva. többek közt, hogy bár július 5.-e óta a rendelkezésre álló 32 ágyúval nem kevesebb mint 22,000 lövedéket indított az esztergomi védművekre, mindazonáltal a vár rendkívül előnyös fekvése miatt ez időszerint teljesen védképes állapotban van, s távolról sem mutat oly réseket, melyek kecsegtetővé tehetnének egy általános rohamot, miért is legközelebbi teendőül az ostrom rendszeres tűzérségi és műszaki alapvetését javasolta. A pápai tábornokok azonban dicsőség- és hírvágytól égve a vár azonnali s rohammal való megostromlása mellett kardoskodta, s megnyerték e tervnek magát Mátyás főherceget is, aki ugyan megadta hozzájárulását a pápai tábornokok javaslatához. de azon feltétellel. hogy a tervezett támadásnak minden felelősségét ők vállalják. Ezek habozás nélkül fogadták el a feltételt, mire a haditanács abban állapodott meg, hogy augusztus 25.-én a pápai hadsereg általános támadásba fogva a vár ellen, egymásután öt rohamot kísérel meg; az egyes rohamokat sorshúzás útján kijelölendő tábornokaik intézik, saját ezredükből századonként válogatott 20—20 főnyi legénységből alkotott csapattal.[33]

A pápai hadsereget különben már választott helye is predesztinálta, hogy az ostromban az oroszlánrészt vállalja. A vár déli térfoka, mely alatt elhelyezkedve volt, kettős gátja ellenére is Achilles-sarok maradt, s mint ilyen. az egyetlen sebezhető pont a tűzérség részéről, mely négy nehéz ágyúval, Szent Tamás hegyéről azonnal hozzálátott a roham előkészítéséhez. Augusztus 25.-e hajnalán jel adatván a rohamra, egy németekből és magyarokból álló „avarguardia"-tól előzve, elsőül Mario Farnese tábornok ezrede válogatott vitézeiből alakult csapata élén rohanta meg a várat. Az avanguardia azonban elvesztve két kapitányát és három hadnagyát, megfutamodott, mire Dell'Oglio firenzei kapitány, akire a Szent Tamás-hegy őrzése volt bízva, elhagyva őr-

expugnatio historice descripta ex litteris datis ex castris Strigoriae, mense Septembris 1595"; u. ott a 60. sz. kódexben: „Res feliciter ab exercitu christianae contra Turcas in Pannonia gestae et Strigoniae expugnatio"; a Vatikáni-könyvt. Ottob. Lat. 2510. jegyű kódexének 158—165. lapjain az esztergomi táborból aug. 24.én, 31.-én és szept. 1.-én írt részletes tudósítások; az id. Urb. Lat. 1065. jegyű vatikáni kódex 605., 638., 639., 649. és 650. lapjain az esztergomi táborból aug. 25.-én, 30.-án és szept. 2.-án írt jelentések; végül ugyane kódex 605., 628., 642. és 648. lapjain az „Avvisi di Roma" szept. 2., 9., 13. és 16.-i számai.

[33] A haditanácsra l. az Ottob. Lat. 2510. sz. kódex 158. l.-án az esztergomi táborból augusztus 31.-én írt levelet. Innen látszik, mennyire alaptalan *Gömöry* (id. hely 664. l.) amaz állítása, mintha „a parasztoknál elszállásolt olasz katonákat „a gonosz cselekedeteik" miatt vonták volna „gyors működésbe."

helyét, századával Farnese segítségére sietett, de Borgau tábornoktól tüstént visszaparancsoltatott állásába. Farnese azonban, mitsem törődve az avanguardia megfutamodásával, folytatta az előrenyomulást, mire Marco Pio tábornok, akit a sorshúzás a második roham vezetésére desztinált, be sem várva a maga idejét, csapatával Farnese segítségére sietett, de a törökök az egyesült olasz csapatokat visszavetették. Déltájban Ascanio Sforza tábornok intézte a második rohamot, anélkül azonban, hogy sikerült volna feljutnia a várfokra; hasonlóképen visszaveretett a harmadik, Ascanio della Corgna tábornoktól délután vezetett roham is. Estefelé Francesco del Monte tábornok kísérelte meg a negyedik rohamot, mely alkalommal Francanzano és Garzatore vicenzai lovagoknak sikerült feljutniok a vár külső őrjárdájára („cammino di zonda"); ezt látva, Del Monte ezredének hátramaradt részéből Silvio Albergotti kapitány századával szintén a várhegyre sietett, de féluton vissza kellett fordulnia tábornokának közben visszavert csapatával.[34] Az ötre tervezett, de az első kettőnek összevonása által négyre korlátozott roham kb. száz halottjába és százötven sebesültjébe került a pápai hadseregnek; a tisztek közül meghaltak: Cardano Scalco, Agostino Cerambella, Marzio Medici, Tommaso Piucci, Giacomo Mattiuzzi és Paolo Sforza helytartó tábornok adjutánsa; továbbá többé-kevésbbé súlyosan megsebesültek: Mario Farnese tábornok, Flaminio Delfini ezredes, Marcantorio Fantuzzi, Ranuccio Amici, Giovanni Andrea kapitányok, Nicola Viteli és Mario Malaspina őrgrófok, Mario és Pompeo Frangipani grófok és sok más nemes lovag.[35]

Bár a pápai hadsereg első hadműveletei sikerteleneknek bizonyultak, mindazonáltal fényes tanújelét adták hősies elszántságuknak, bizonyságképen, hogy ez a hadsereg semmiféle áldozattól sem fog visszariadni hírnevének biztosításáért. Már puszta jelenlétével az akció tengelyévé válván, sietett levonni aug. 25.-e tanulságait, abban a meggyőződésben, hogy „hasznosabb a kapa használata, s lassú előrenyomulással elfoglalni minden talpalattnyi területet, mint roham útján hatolni be a védművekbe."[36] E megfontoláshoz képest az ostrom teljesen műszaki irányba terelődvén, Aldobrandini javaslatára, Medici a tűzérséget Szent Tamás hegyén egyesítette, hogy védelme alatt a pápai hadsereg a várhegy déli

[34] V. ö. Ottob. Lat. 2510., p. 138—163.

[35] Urb. Lat. 1063, p. 638: „Lista delli morti" és „Lista delli feriti."

[36] Ottob. Lat. 2510, p. 161: „... che meglio era quivi l'uso della zappa, e l'andarsi pian piano acquistando paese, che per via d'assalto penetrar nei ripari," — írja az aug. 31.-i jelentés, mely főforrás az aug. 25.-től 31.-ig terjedő eseményekre.

lejtőjét elfoglalhassa. A rendszeres tüzelés hatása alatt már 27.-étől kezdve elnémultak a vár ütegei, úgyhogy Pompeo Floriani[37] mérnök irányítása mellett még aznap megindult egy futóárok készítése, melyben Della Corgna tábornok helyezkedett el csapatával. Másnap, 28.-án, Del Monte vette át tőle a parancsnokságot, egyre közelebb vezetve a futóárkot a várhoz; a törökök lobogó fáklyák és égő nyilak záporát zúdították az ostromlókra, de ezek, Paolo Baglioni tanácsára, a tűz ellen friss ökör- és lóbőrbe öltözve védekeztek. A 29.-én megsebesült Del Monte tábornokot 30.-án Marco Pio váltotta fel, mialatt a Giovanni Altoni mérnököktől készített aknák révén az ostromlóknak sikerült állásaikat egészen a vár déli térfokáig terjeszteni. Ezen közben a budai pasa újabb kísérletet tett a vár felmentésére, de még mielőtt serege harcképessé válhatott volna, Borgau tábornok a magyar, vallon és a Flaminio Delfinitől vezetett olasz, egészében 7 ezer főnyi lovassággal, melyhez Del Monte vezetése alatt 3 ezer főnyi olasz gyalogos csatlakozott, 30.-a éjjelén meghiusította vállalatát. Ezzel szétfoszlott az ostromlottaknak a szabadulásba vetett minden reményük, viszont tehetetlenségük egyre aggasztóbbá vált a tűzérség nagyhatású működésével szemben, mely miatt Medici a törököktől a „nagyördög" (gran diavolo) elnevezést kapta. A szakadatlan ágyúzás következtében a külsőgát ellenállóképessége annyira csökkent, hogy Del Monte, ki az ostromló oszlop parancsnokságát újra átvette, 31.-én megvethette lábát a vár déli térfokán; erre Ascanio Sforza, egy másik, a pápai seregből alakított rohamoszlop élén a Budai-kapu előtt álló ágyú-trónt vívta meg, melynek magaslatáról szemmel lehetett tartani a vár kettős gátja közt elterülő piacot. Mindazonáltal a védelem, mely e napon tetőfokára hágott, kétségbeesett kitartásával megakadályozta, hogy az ostromlók a gáton tört résekbe hatoljanak, de már képtelennek bizonyult a vár térfokán megtelepedett két rohamoszlop leszorítására.[38]

A védelem órái immár meg voltak számlálva. Alkonyatkor a Budai-kapu megnyilott, s fehér zászlóval egy török jelentkezett, aki Dell'Oglio kapitány elé vezettetvén, az anatóliai basa tárgyalási szándékáról tett jelentést. A kapitány sietett tudósítani az eseményről Aldobrandinit, akinek javas-

[37] *C. Promis:* Gli ingegneri militarei della Marca d'Ancona, „Miscellanea di Storia Italiana", v. VI (Torino 1863), p. 296, hol közölve van sírfelirata, mely megemlékezik esztergomi szerepléséről; a részletekre lásd az idézett Ottoboni-kódexben olvasható aug. 31.-i jelentést.

[38] Elbeszélésünkben az idézett Ottoboni-kódex 158—163. lapjain levő aug. 31.-i jelentést s az Urb. Lat. 1063 kódex 642—44 lapjain levő „Avviso" szept. 13.-i számának előadását követtük, e fejezet 1. és 32. jegyzetében felsorolt irodalom szemmel tartásával.

latára Mátyás főherceg beleegyezését adta a töröknek a másnap megindítandó tárgyalásokhoz. Szeptember 1.-én a császári hadsereg részéről Mátyás főherceg helytartótábornoka Don Giovanni de Medici, továbbá Pálfi tábornok, a pápai hadsereg részéről a fő-kommisszárius Doria prelátus és Aldobrandini helytartótábornoka Paolo Sforza, továbbá Ascanio Sforza tábornok küldetett a tárgyalásokra, akiket a Budaikapuban öt török méltóság fogadott s vezetett a vár alsó piacára, hol Pálfi, a főhercegtől vett utasítás értelmében, a küldöttség részéről megkezdte a tárgyalást anatóliai basával. Nagy volt azonban a meglepetés, mikor a basa a vár remélt feladása helyett a nők és gyermekek szabad elvonulását kérte, melyért cserébe a keresztény foglyok szabadonbocsátását ajánlotta fel. A küldöttségnek csak a vár átvételére volt felhatalmazása, de erről a basa hallani sem akart; viszont a küldöttség sem akarván üres kézzel visszatérni, sem pedig a basa feláldozni ártatlan asszonyok és gyermekek életét, hat órai tárgyalás után végre megállapították a vár feladása a török őrség és lakosság szabad elvonulásának feltétele alatt. Az izgalmas tárgyalás csaknem az egész napot igénybe vette, melynek hátralevő részében a törökök megtettek minden előkészületet a várnak másnap esedékes elhagyására.[39] Szeptember 2.-án kora reggel Dell'Oglio kapitány a vár aknáinak megvizsgálására küldetett, aztán a törökök kivonultak a várból, melynek kulcsait az anatoliai basa a pápai kommisszárius, Doria prelátus kezeibe helyezte. E tettével Esztergom hős védője mintegy elismerését fejezte ki, hogy a vár megvételét a pápai hadseregnek tulajdonítja, mely augusztus 22.-étől kizárólagosan intézte az ostrom hadműveleteit.

A vár megvívása alkalmából néhány ábrázolás készült, melyek közül az egyik Aldobrandini részvételét is feltünteti. A Vatikáni-könyvtár[40] őrzi a nagyméretű rézmetszetet (5. ábra), melynek felírása: „La vera descritione della antiqua città di Strigonia resa a Christiani il dì primo di settembre 1595"; a kép alsó felében látható a Duna balpartján a város felmentésére sietö pápai hadsereg élén „l'Ecc. mo Signor Gio. Francesco Aldobrandino."

Mialatt Esztergomban e dolgok történtek, Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem, aki júniusban Carlo Rossi vezetése alatt egy négyszáz főnyi lovascsapatot küldött a pápai hadsereg támogatására, maga is részt óhajtván venni a vál-

[39] Ottob. Lat. 2510. sz. kódex 164. levelén olvasható szept. 1.-i jelentés, továbbá Urb. Lat. 1063 fol. 649, szept. 2.-i dátum alatt: „Patto di dedizione di Strigonia."

[40] Barb. Stampa V. III, 164 jelzetű metszetgyüjteménykötetben.

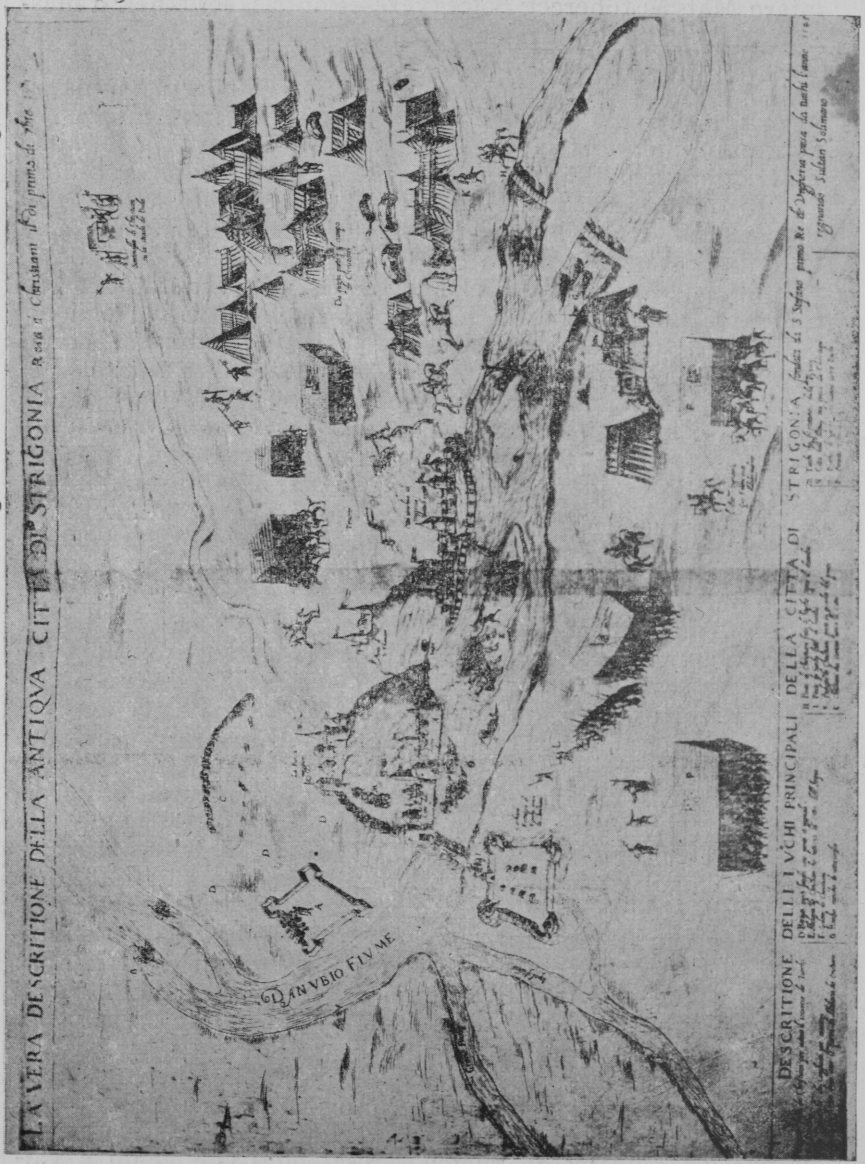

5. ábra.
Esztergom megvétele 1595-ben.

lalatban, augusztus 1.-én utra kelt ezerötszáz főnyi kíséretteI, köztük családja hat más tagjával, azaz Fulvio herceggel, Federico őrgróffal, Hippolito, Alessandro, Guido és Claudio grófokkal, továbbá a hires hadimérnök Germanico Savorguano és Prospero del Carretto őrgrófokkal, Giulio és Uberto Strozza, Cristiforo Castiglione, Enrico Sangiorgio, Gianbattista Guerrieri, Marsilio Gambara, Galeazzo Canossa, Giulio Caffini, Antonio Biandrati és Guidobono Guidoboni grófokkal, meg Francesco Gorno főkapitány száz karabélyossal. Hosszú kéjutazás után, Innsbruck, Linz, Prága és Bécs érintésével szeptember 3.-án érkezett Esztergomba, hol ünnepélyes fogadtatásban részesült Mátyás főherceg és Aldobrandini részéről. A város visszafoglalásának friss eseménye nagyszerű ürügyül szolgált a mulatságkedvelő fejedelemnek egy zajos bankett rendezésére, melyen magával hozott udvari zenekarával előadatta Claudio Monteverdinek a „Vespro" című halhatatlan operáját. De a hadidicsőségből is ki akarta venni részét, s csatlakozott Aldobrandini seregéhez, melynek Mátyás főherceg Visegrád megvívását tűzte ki legközelebbi céljául.[41]

A pilisi rengeteg egy elhagyatott sziklacsúcsán 1251 körül vetette meg alapját IV. Béla király a visegrádi felső várnak, s a hegy lábánál az alsó várnak, mely, mint kiterjedt pókháló, szétnyujtotta szálait erős védőfalak alakjában egyfelől a hegygerincen a fellegvárig, másfelől le egészen a Dunáig, hol a vízparton, keresztben az útra erős kaputorony épült.[42] Visegrád, melynek erődítményeit Róbert Károly és Mátyás király is tökéletesítette, 1544-ben a törökök kezébe került, kik erősen tartották, mint Buda elővédjét Bécs felé. A közel 700 főnyi török őrségtől 14 ágyúval védelmezett Visegrád alá szeptember 16.-án érkezett Aldobrandini 7,000 olaszból álló hadsereggel, melyet a Medicitől vezetett császári tűzérség támogatott.[43] A törökök már 15.-én elhagyták az alsó-várat, mellyel átellenben a várhegy lábánál ütötte fel táborát Aldobrandini, míg Medici a várhegytől délre emelkedő magaslatra állította ütegeit a felső-vár ellen.

[41] Mantovai áll. levt. ASG. jegyű köteg, 388. sz. alatt *F. Cardi:* Relazione del prima viaggio che fece il Ser.mo S. Duca di Mantova alla guerra d'Ungheria l'anno 1595.

[42] V. ö. *Varjú Elemér:* Magyar Várak (Budapest 1933), 198—203. l.; *Maggiorotti,* id. mű, 278—80. l.

[43] Visegrád elfoglalására e fejezet 1. jegyzetében felsorolt irodalmon kívül lásd még: *Francesco Maria Casciano,* Avviso della presa di Vicegrado fatta dall'Ecc.mo S. Gio Francesco Aldobrandino alli 21 Settembre 1595, Roma 1595.; *Gothardus Arthus,* Historia chronologica Paunoniae (Francofurti 1608) 97—98. l.-án „Vicegradi in Ungaria expugnatio per D. Aldobrandinum, anno 1595."

Az ostrom előestéjén, 17.-én, a mantovai fejedelem, akire a tüzérség által előkészítendő roham vezénylése bízatott, jó- és balsorsra egyaránt felkészülve, mégegyszer eljátszatta, a tábor általános elképedésére, Monteverdi híres operáját, melynek utolsó akkordjaiba beleszóltak Medici ágyúi, mint a töröktől rettegett „nagy ördög" félelmetes koncertje. Három nap és három éjjel szakadatlanul működött a tüzérség, mely valósággal rommá lőtte az öreg várat. Az olaszok már 20.-án este a vár fokára hágtak és sikerült befészkelniök magokat a falakon tört résekbe. Rohamra azonban nem került a sor, mert a törökök látván elkerülhetetlen vesztüket, hajlandóknak nyilatkoztak, hogy a várat átengedik a „mantovai basának", ha ez szabad elvonulásukat biztosítja. Másnap, 21.-én Vincenzo Gonzaga átvette az elvonuló töröktől a vár kulcsait s udvari zenekarától kísérve birtokába vette Mátyás király egykori „földi paradicsomát."[44]

Visegrád elfoglalása után Vác megvívását tűzte ki feladatául a császári sereg, melyre ugyancsak a mantovai fejedelem vállalkozott, de midőn a pápai hadakból választott 2,500 főnyi lovassággal és 1,000 főnyi gyalogsággal a város elé érkezett, azt már a töröktől elhagyva és felégetve találta, s így minden ellenállás nélkül vonulhatott falai közé, szeptember 23.-án.[45] Visegrád és Vác elfoglalásának sikerétől vérszemet kapva, Gonzaga Buda megvívására Aldobrandinitól 6,000 gyalogost és 1,000 lovast csikart ki, de vállalata Szent Gellért hegye alatt szept. 30.-án csúfos rereséggel végződött, melyben úgyszólván az egész sereg, s többek közt Federico di Sangiorgio tábornok is, halálát lelte.[46]

E vereség szégyenével vonult Párkányra[47] Aldobrandinikinek serege maradványait még a ragály is megtizedelte, annyira, hogy a november 14.-én Bécsben tartott szemlén mindösze három tábornok és 2.840 főnyi legénység számláltatot, jelenül Francesco Dell Monte 1460, Mario Farnese 740 és Ascanio Della Corgna 640 fővel.[48]

[44] L. Aldobrandini eredeti jelentéseit szept. 21.-ről a pápának és a bíboros államtitkárnak a Vatik.-levt. Borghese III, 67 c. kötet 94. l. és 96. f. kötet 153—55. lapjain: a Vatikáni-könyvt. Urb. Lat. 1063. jegyű kódexe 727. és 729. lapjain az „Avvisi di Roma" szept. 25.-i és okt. 4.-i számai Aldobrandini, Mario Farnese és Federico di Sangiorgio jelentései alapján részletes tudósításokkal szolgálnak a vár megvételéről. Újabb részletek ú. ott a 727., 751., 767., 769. lapokon az Avvisi szept. 25.-i, 30.-iki vkt. 7.-i és 14.-i számaiban. Gonzaga szerepléséről l. Cardi id. relációját.

[45] Urb. Lat. 1063. jegyű kódex 741. és 769. lapjain: „Dal campo imperiale sotto Cuccare li 26 settembre 1595" és ú. ott 769. l.-on „Avvisi di Roma" szept. 30.

[46] Ú. ott, 766. l. „Avviso di Roma" okt. 14.-i száma.

[47] Lásd a 45. sz.-ú jegyzetben idézett levelet, mely részletes tudósítással szolgál a szept. 2.-ától 26.-ig történt eseményekről.

[48] Urb. Lat. 1063., 921. l.-on: „Avvisi di Roma" dec. 2.-i száma.

Az Aldobrandinitól támogatott 1595-iki hadjáratnak azonban mégis megvolt a maga eredménye, mert Esztergom és Visegrád és Vác elfoglalásával szabaddá vált a Duna folyása, s megnyílt az út Győr és Buda visszafoglalására. Rudolf császár hangzatos köszönetekkel árasztotta el a megbetegedett Aldobrandinit,[49] kikérte véleményét a jövőévi hadjáratra,[50] de titokban örült távozásának, vérmes reményeket fűzve a következő évre tervezett hadjárathoz.

Dr. Florio Banfi.

---

[49] Lásd Rudolf császár levelét Aldobrandinihoz a Vatik.-levt. Borghese III., 96 f .kötet 153. l.

[50] Nevében a Marco Pio tábornoktól adott véleményezést lásd a Vatik.-könyvt. Urb. Lat. 856. jegyű kódexe 383—407. lapjain: „Discorso dell'Ill. mo S. Marco Pio de Savoia a S. M. C. del modo di far la guerra in Ungheria l'anno 1596."

A francia forradalom és a napoleoni idők magyar katonája.*

Minden hadsereg harcértékének, használhatóságának alapja nemcsupán annak ügyes vezetése, a kiképzés, a fegyelem, felszerelés és ellátás, hanem — mint nem látható s éppen ezért meg sem mérhető alkotórész — a csapatban begyökerezett és kifejlődött évszázados vitézi hagyomány és testületi szellem. A katonai szellem befolyása a csapatok harckészségére, minden időben igen nagy volt, és minél több, hagyományokban gazdag ezredből állt egy hadsereg, annál biztosabban számíthatott annak vezére arra, hogy hadserege megállja helyét. A katonai erények fontosságát kitűnő tömörséggel jellemzi Clausewitz a háborúról írt klasszikus munkájában, amikor ezt mondja: „Die kriegerische Tugend eines Heeres erscheint als eine bestimmte moralische Potenz, die man nicht hinwegdenken, — deren Einfluß man also schätzen, — als ein Werkzeug, dessen Kraft man berechnen kann".

De bármilyen zárt testületet alkot is egy hadsereg, nem zárkózhatik el a kor szellemétől. Nagy szellemi mozgalmak, — akár a nemzeten, a hadseregen belül keletkeznek, akár pedig kívülről, más államok, nemzetek mozgalmainak eredményeként jelentkeznek, — nem maradhatnak hatás nélkül a nemzet fiaiból származó katonaságra. Különösen akkor nem, ha egy mozgalom nem csupán egy-egy állam, vagy nemzet belső életét érinti (nemzeti ellenállás, belső forradalom), hanem általános emberi szabadságeszmékből táplálkozó, hatalmas lendületű és nemzetközi jelentőségű megmozdulás. Európa történetében ilyen volt a XVIII. század utolsó évtizedeiben kezdődő és Napoleon császárságával végződő nagy francia forradalom, amelynek hullámgyűrűi Európa legtávolabbi sarkáig is elértek. A köztársasági szabadságeszmék, és a Bourbon királyi ház bukását előidéző forradalom nyomán keletkezett háborúk Európát két nagy táborra osztották. A forradalom ellen, a legitimitás elvéért síkraszálló európai

* Az 1938 szept. 3-án Zürichben, a VIII. nemzetközi történettudományi kongresszuson tartott németnyelvű előadás, — „Der Einfluss von Tradition und Revolution auf das ungarische Militär der Napoleonischen Zeit", — részletes kidolgozása.

nagyhatalmak élén, a német-római császári birodalom haladt s a forradalmi, később pedig a napoleoni seregek ellen harcoló szövetséges csapatállomány egyik legtekintélyesebb részét, az Osztrák-Magyar Monarchia hadosztályai alkották. Ennek — az általában, de helytelenül császárinak nevezett — haderőnek, bár számban nem legnagyobb, de harckészség, katonai erények és használhatóság szempontjából különösen értékes része volt a Szent-István koronájának területéről származó magyar katonaság. A régi magyar gyalogos és lovas ezredek, — legutóbb Mária Teréziának Nagy Frigyes elleni háborújában összekovácsolt fegyelme, hagyománytisztelete e csapattesteknek nagy erőt, harcértéket adott.

Ha a hagyomány és a forradalom hatását akarjuk a napoleoni korszak hadseregeiben felkutatni, erre I. Ferenc osztrák császár és magyar király *magyar* katonaságának magatartása különösen alkalmas és érdekes.

A napoleoni korról készült osztrák és külföldi hadtörténeti munkák a magyar származású vezérek és csapattestek működéséről külön alig emlékeznek meg. A magyar ezredek, mint a nagy császári hadsereg hadosztályaira felosztott csapattestek jelentek meg akkor Európa hadszínterein és ezért érthető, hogy haditetteik és dicsőségük emléke beleolvadt abba a nagy képbe, amelyet a Monarchia államai közös küzdelmeinek történet- és hadtörténetírói erről a korszakról festettek. Ez nem szemrehányás akar lenni, amely az elmúlt (világháború előtti) kor történetíróinak szól. Amikor a korszerű történetírás módszereivel dolgozó mai magyar hadtörténetkutatók és írók azt a célt tűzték maguk elé, hogy felkutassák a magyar csapattestek eddig mellőzött vagy félreismert szereplésének valódi adatait, ezzel az egyetemes hadtörténet egy-egy fejezetének hiányát igyekeznek pótolni. Munkánknak nem az a célja, hogy a monarchikus hadsereg osztrák részeinek dicsőséges szereplését háttérbe toljuk, hiszen a négy évszázados közös mult és közös ellenségek elleni közös harcban, az osztrák és magyar katona mindig egyforma vitézséggel és uralkodójához való hűséggel küzdött. Ha a napoleoni idők osztrák-magyar hadseregének együttesében csak a magyar katonaság szerves részét emeljük ki és ennek magatartását vizsgáljuk a hagyomány és forradalom kölcsönhatásának szemszögéből, akkor voltaképen csak azt tesszük, amit egy gondos építőmester cselekszik, ha egy évszázados épület szerkezetét átvizsgálja és annak néhány, nem egészen szilárd alkatrészét, erősebb, jól megalapozott épületrészekkel cseréli ki.

Hogy a hagyomány és forradalmi mozgalom kölcsönös hatását az adott esetben jobban megérthessük, ismerkedjünk

meg röviden a hagyománynak és a forradalmi eszméknek lényegével, illetve azok katonai vonatkozásaival.

A hagyomány gyökere mindíg egy-egy ezreden belül található. Az ezred köteléke az a szoros keret, amelyben a csapattest hagyománytisztelete fejlődik, virágzik és rányomja bélyegét arra az ezredre, sok évszázadon keresztül. A hagyománytisztelet eredete pedig a csapat kiválóságából, harcban tanusított vitézségéből táplálkozik. Egy-egy ezred mindjárt megalapítása után kerülhetett abba a helyzetbe, hogy derék haditettet hajtson végre s ezzel megalapozza hírnevét. Más ezredek már hosszabb idő óta fennállottak, amíg alkalmuk volt vitézségüket bebizonyítani. De ha egykét haditeljesítmény révén az illető ezred neve dícséretesen vált ismeretessé, akkor a későbbi hadjáratok alatt végrehajtott szép haditettei kifelé növelték hírnevét, befelé pedig erősítették a hagyománytiszteletnek, kezdetben gyenge palántáját. Minden újabb háború azután tovább fejlesztette az ezred szellemi életének ezt a hajtását, amíg végül terebélyes fává fejlődhetett. Az ezred tagjai büszkék voltak minden időben ezredüknek erre a nemesi családfájára, amelynek gyökere talán a török háborúkig vagy az Európa középkori harcterein vívott nagy csatákig nyúlt vissza.

Szükségtelen lenne itt Európa államainak hadtörténetéből példákat felsorolni, hiszen mindnyájan tudjuk, hogy milyen nagy vonzóerőt gyakorolt egy-egy ezred tagjaira és milyen hatalmas összekötő kapcsot alkotott közöttük az a büszke tudat, hogy régi, híres ezred tagjai lehetnek. Akik a világháborúban ilyen, régi hagyománnyal büszkélkedő ezredek kötelékeiben harcolhattak, tapasztalhatták azt, hogy a hagyománytisztelet nem üres szólam. Fáradságos menetelések alatt, nagyobb harcok előtt az ezred régi dicsőségére, esetleg hasonló körülmények között végrehajtott haditettére való hívatkozás és az elődökhöz hasonló vitézségre való ösztönzés, sohasem volt eredménytelen.

A hagyománynak nevelő és fegyelmező értékét minden hadvezetőség ismerte. Az ezredeknek adományozott kiváltságok, más ezredektől megkülönböztető külsőségek, nemcsupán hívalkodásra alkalmas cifraságok voltak, hanem mély, értékes erkölcsi erőt tartalmazó és hagyományfejlesztő tényezők. Az osztrák-magyar hadsereg egyik dragonyos ezredének bajusz- és szakállviselési tilalma, ma talán különös és elavult intézkedésnek tetszenék. De akik ismerik ennek az ezrednek. — a Windisch-Graetz dragonyos ezrednek, — történetét, tudják azt, hogy ez, a kolini csatában csupa ujoncokból álló ezred vitéz harcának emléke, amelyre az ezred minden későbbi tagja büszke volt. A magyar gyalogezredeknek az a kiváltsága, hogy díszkabátjuk újjain ezüst,

illetve arany hímzést, — úgynevezett medvetalpat, — viseltek, nemcsak az egyenruha díszítésére szolgált, hanem a magyar ezredek régi hagyományos vitézségére emlékeztető jel volt. S ha végignézünk Európa összes hadseregein, akkor azt látjuk, hogy a magyar huszárnak, mint könnyű lovasságnak nemcsak harcmodorát, elnevezését vette át jóformán valamennyi nyugateurópai nemzet, hanem hagyományos magyar zsinóros egyenruháját is. Sőt ahhoz szívósan ragaszkodik még ma is, amikor pedig az egyenruha már nem a katonát külsőleg is kitűntető díszes köntös, hanem a korszerű harcászat követelményeivel számoló és a térszínhez símuló sportszerű ruhadarab lett.

A hagyomány egy-egy ezredben az volt minden időben és ma is az, ami egy-egy család életében az ősök tisztelete, a család hagyományait őrző és ápoló közösségi és összetartási érzés. De az ezredek hagyománytisztelete — bizonyos vonatkozásokban — a családi hagyománynál is erősebb, mert több forrásból táplálkozik. Egyik forrása az ezredek hagyományos vitézsége, egy szűkebb család — az ezred — volt tagjainak példát mutató magatartása. De még erősebben megnyilatkozik az, ha a hagyomány forrása nem csupán a katonai környezetből, az ezreden belül kezdődik és fejlődik tovább, hanem annak legtávolabbi gyökérszálai egy nemzet, vagy nép legősibb korszakáig is visszanyúlhatnak. Legjobb példa erre a Monarchia magyar katonasága, amely a törököknek Európába való előnyomulására annyira nevezetes és szomorú mohácsi csata (1526) óta — néhány nemzeti felkelést és szabadságharcot leszámítva — csak mint a Habsburg-ház nagy seregének szerves, de nem önálló része szerepelt az európai hadtörténet színpadán. De hogy a magyar eredetű gyalogos és lovas csapattestek, német vezetés és vezényszó alatt, Mária Terézia háborúiban, a napoleoni háborúkban és a XVIII. század többi háborúiban is mindenkor vitézül harcoltak, azt nemcsak az ezredeknek az 1618 óta fennálló állandó birodalmi, később császári királyi, végül császári és királyi hadseregben való kiváló magatartásának számlájára kell írnunk. Lényeges része volt abban a magyar katonák régebbi szereplésének is. Annak a magyar vitézségnek, amellyel a honfoglalók utódai a népvándorlás idejében fél Európát bekalandozták, azután pedig az Árpádházi királyok, az Anjou-házból származó Nagy Lajos király, később pedig Corvin Mátyás, szóval a nemzeti királyok seregeiben világszerte ismertté tették a magyar katona hírnevét.

Az ezeréves magyar történet folyamán a magyar katonaság többször került abba a helyzetbe, hogy állást foglaljon nagy szellemi megmozdulások, forradalmak mellett,

vagy ellenük. Legtöbbször Magyarország belpolitikai helyzetéből következett az, hogy a magyar katona lelki válságba került. Döntenie kellett arról, hogy hű maradjon-e uralkodójának tett esküjéhez, vagy pedig az uralkodótól és környezetétől megsértett vagy felfüggesztett magyar alkotmányos szabadság érdekében ragadjon-e fegyvert? A nemzeti mozgalmak, az erdélyi fejedelmek, II. Rákóczi Ferenc felkelései és az 1848/49-es szabadságharc indító okai, mint szellemi megmozdulások, magukkal ragadták a magyar katonaság nagy részét. Ezekben a megmozdulásokban a nemzeti ellenállás, — nevezzük ezeket akár nemzeti felkelésnek, akár, — általános kifejezésekkel élve, forradalmaknak, — kétségtelenül olyan nagy hatást tudott gyakorolni a magyar katonára, hogy hagyományos hűsége háttérbe szorult, illetőleg hagyományos vitézsége az új — de ezt hangsúlyozom, mindig csak a nemzeti felszabadítás célját tekintő — mozgalom okozta háborúkban érvényesült és élt tovább.

Másképpen alakulnak azonban a viszonyok, amikor kívülről jövő, azaz más európai államokban keletkezett mozgalmak igyekeztek a magyar katona lelkét megkörnyékezni és a faji, nemzeti gondolat felett lebegő, általános emberi szabadságeszmék szolgálatába állítani. Ha a magyar katona történeti multját kutatjuk, akkor a nagy kiterjedésű vallási mozgalmakon kívül, csupán egy korszakot ismerünk, amelyben ez a kérdés komolyan felmerült, a nagy francia forradalom korszakát. Kétségkívül ennek a korszaknak lelki megmozdulása okozta a legtöbb gondot a hadsereg vezetőségének, nemcsak Magyarországon, hanem Európa minden államában. A vallási mozgalmakban, azaz a keresztes háborúkban, a reformáció és ellenreformáció háborúiban, a törökök kiűzésére megindult nagy keresztény vállalkozásban, a kívülről jövő eszmei mozgalom olyan általános hatású volt, és abban Európa minden állama, — így tehát Magyarország is — annyira és olyan teljes mértékben résztvett, hogy e szellemi mozgalmak hatását nem állíthatjuk szembe a katonai hagyományokhoz való ragaszkodás gondolatával. Ezek a vallási színezetű mozgalmak egyetemleges természetükön kívül, e korok katonaságának lelkiségében is erős visszhangra találtak. E mellett sem uralkodójuk érdekeit, sem a kor államszerkezetét nem sértették. Az azok nyomán keletkezett háborúkban tehát a hagyománytisztelet és e szellemi mozgalmak hatása nem került szembe egymással.

Mást tapasztalunk azonban, ha a francia forradalom lényegét és hatásait vizsgáljuk. Ebben a korszakban már nem arról volt szó, hogy az államok és hadseregek, úgyszólván a történet természetes fejlődésének folyományaként, (mint pl. az előbb említett vallásháborúkban) vegyék át a

külföldön keletkezett szellemi mozgalmak eredményeit, hanem arról, hogy egy állam hadserege miképpen viselkedjék egy olyan mozgalommal szemben, amely az állam szerkezetével, és a hadsereg szervezési és vezetési alapelveivel, lényegében ellenkező gondolatokat valósított meg. Minden külföldről jövő forradalom veszélyes lehet egy állam életére, de különösen veszélyes akkor, ha e mozgalmak nyomán keletkező háborúkban, az államvezetésnek állandóan attól kell félnie, hogy ezek az eszmék a hadsereg fegyelmét bomlasztják, kereteit lazítják, éppen akkor, amikor a forradalmi gondolatokat megindító állam serege ellen visel háborút.

A francia forradalom eszméi elől egy európai állam sem zárkózhatott el. A szabadság, egyenlőség, testvériség gondolatának igen nagy varázsa volt mindenütt, ahol a népek abszolutisztikus kormányforma keretei között éltek. Kétségtelen azonban, hogy olyan államokban, mint éppen Magyarországon is — ahol a forradalmi eszmék továbbterjedését sem gazdasági, sem katonai szükségesség nem készítette elő vagy könnyítette meg — ezek az eszmék mindvégig csak a műveltebb társadalmi osztályok körében terjedő elméleti áramlatok maradtak, a nélkül, hogy felborították volna az állam rendjét és megbontották volna a hadsereg egységét. És ha mégis beférkőztek a nép és a katonaság soraiba, rendszerint a fokozottabb hazafias érzés megnyilvánulása utáni vágy színében jelentkeztek. Ilyen államokban, mint pl. Ausztriában és Magyarországon is, azután a hazafiasság megerősödése maga után vonta a katonai erények érvényesülését is, tehát nem állt ellentétben a hagyománytisztelet elvével.

Vessünk néhány rövid pillantást a magyar katonaság akkori helyzetére a Habsburg-birodalom hadseregében.

A magyar királyság a Monarchia államkötelékébe tartozott. Mivel pedig a Habsburg-házbeli uralkodók nyugat felé irányuló udvari politikájának nem kedvezett volna az, ha Magyarország önálló nemzeti életet él, nem törődtek a sok százéves magyar alkotmányos jogokkal és az országot az osztrák örökös tartományokhoz hasonló módon kormányozták. Így tehát a magyar katona a Monarchia nagy hadseregében csak nemzeti kisebbség volt. Másrészt azonban el kell ismernünk azt, hogy már akkor is elavult rendi alkotmányunk volt sok tekinetetben az oka annak, hogy az önálló magyar hadsereg nem fejlődhetett ki, mert a rendek nem akartak kiváltságaikról lemondani és nem engedték, hogy jobbágyaikat a királyi hadsereg számára toborozzák. Szívósan ragaszkodtak azonban a törvényekben biztosított nemesi felkelési jogukhoz, bár egy — felkelőkből álló —

seregcsoport értéktelensége már régóta bebizonyosodott. Az ilyen sereg, az Európaszerte akkor már mindenütt szoros keretek között megalakult, képzett és jól vezetett hívatásos hadsereggel szemben, hasznavehetetlenné vált. Mindez azonban nem jelenti azt, mintha a magyar fegyverforgató lakosság kivonta volna magát a közös uralkodóház dinasztikus politikájának érdekében vívott háborúkból, csupán azt, hogy mind Mária Teréziának, mind utódainak háborúiban nem jutott annyira szóhoz, mint azt katonai rátermettségénél fogva megérdemelte volna. Ez az oka annak, hogy Mária Terézia háborúiban a reguláris hadseregben és azóta is, az arányszám a magyar és az örökös tartományokból származó katonaság között mindíg kedvezőtlen volt és hogy a reguláris katonaság mellett, a magyar királyok — Mária Terézia és a napoleoni háborúk idejében I. Ferenc is — kénytelenek voltak időnként az insurrektiót is talpra állítani.

II. József édesanyjától jól felszerelt, fegyelmezett hadsereget örökölt. Hadvezére és bizalmas tanácsadója — Lacy gróf tábornagy — volt annak a véderőrendszernek és hadseregszervezési módnak megalapítója, amely szerint a francia forradalom és Napoleon háborúiban szereplő birodalmi hadsereg megalakult. A Monarchia örökös tartományai számára az 1781-ben kiadott Wehrgesetz szabályozta a hadsereg kiegészítését, toborzó kerületek szerint végrehajtott összeírás — Conscriptio — alapján. Ez a véderőrendszer mereven ragaszkodott az életfogytig tartó szolgálati kötelezettséghez, ami az osztrák örökösödési háború után következő évek hadjárataiban, a hadsereg elöregedéséhez és létszámának erős csökkenéséhez vezetett. Az elavult véderőrendszerbe Károly főherceg öntött új lelket, amikor már 1801 óta a kapituláció útján, meghatározott időre toborzott katonaságból kívánta hadseregét felállítani.

Károly főherceg véderőreformját a Habsburg-ház örökös tartományaiban könnyű volt végrehajtani. Magyarországon azonban számolni kellett a királyság alkotmányával, amely szerint a katonamegajánlás joga az országgyűlést illette. A francia forradalom kitörésekor Magyarországon mindössze 11 toborzó kerület volt s a katonaszedés önkéntes, vagy többé-kevésbbé erőszakos toborzás útján történt. A török hódoltság alatt kipusztult magyarországi lakosság lélekszámának megfelelően, a toborzott legénység száma sem volt nagy. Ez a magyarázata annak, hogy a francia háborúk alatt harcoló 63 sorgyalogezredből mindössze 15, 20 gránátos zászlóaljból 5, 21 könnyű gyalogzászlóaljból 6, 47 lovasezredből csak 13 ezred származott a szorosabban vett Magyarországból, azonfelül 17 határőrgyalogezred és 1 csajkás zászlóalj a magyar Szent Korona fennhatósága alá tartozott

horvát és délvidéki határőrvidékről. Mindezek az ezredek a reguláris hadsereg kötelékében szálltak hadba. Az insurrektió a napoleoni háborúk alatt különböző években és időtartamra felállítva, 48 gyalogos zászlóaljat és 240 lovasszázadot szólított fegyverbe. Ezeken kívül pedig körülbelül 30 kisebb-nagyobb insurgens szabadcsapat is alakult a magyar királyság területén. A napoleoni háborúkban az egész Habsburg-birodalom a háború 23 éve alatt kereken véve 1.000.000 katonát állított ki a hadrakelt sereg számára, ennek kb. ¼ részét — 250—270.000 harcost — adta Magyarország.

Habár a véderőrendszer Magyarországon részben más volt, mint az örökös tartományokban, kiképzés, alkalmazás, felfegyverzés és harcias szellem tekintetében nem találunk különbséget a magyar és osztrák ezredek közt. Öltözetükben is csak annyit, hogy a magyar gyalogezredek az osztrák fehér kabáthoz szűk magyarszabású zsinórozott nadrágot és csizmát viseltek. A huszárság azonban mint — par excellence, — magyar fegyvernem — mindvégig már akkor Európaszerte ismert és használt zsinóros huszárruháját viselte. Mind a gyalog, mind a huszárezredekben kivétel nélkül nagy volt az összetartás, a fegyelem és a testületi szellem. A folytonos — jóban-rosszban való együttélés, közös harctéri múlt, lelkileg is összekovácsolta az ezredek tisztikarát. Az ezredparancsnok nemcsupán katonai feljebbvalója volt tisztjeinek, hanem atyai vezetője is, aki szigorúan ellenőrizte azok magánéletét is. A tisztikar szelleme irányította mindenkor a legénység, tehát az ezred szellemét, az ezred pedig a hadseregét. Helyesen mondja Nagy Frigyes: „Der Geist einer Armée liegt in denen Officiers!" Ha pedig arra gondolunk, hogy a legtöbb ezred akkor már dicsőséges hősi multra tekinthetett vissza, megérthetjük, hogy a bajtársi szellem, a hagyomány tiszteletétől erősítve, milyen szilárd egységgé foglalta össze egy-egy ezred valamennyi tagját. Olyan egység volt ez, amely a hadsereg keretén belül ezredenként szinte önálló lelki életet élt, de amelynek megnyilatkozása az egész hadsereg harcértékét lényegesen növelte. Igen bölcsen írja Clausewitz: „Man würde sehr Unrecht haben, den Innungsgeist (Esprit du Corps) mit Geringschätzung anzusehen, der mehr oder weniger, in einem Heere vorhanden sein kann und muß. Dieser Innungsgeist gibt in dem, was wir kriegerische Tugend des Heeres nennen, gewissermassen das Bindemittel ab, unter den natürlichen Kräften die darin wirksam sind." Ez a testületi szellem, a hagyományokból táplálkozó együttérzés és sorsközösség volt a magyarázata annak, hogy a forradalmi eszmék Ferenc császár és király magyar katonaságában nem verhettek gyökeret.

A magyar nemzetiségű tisztikar a szigorú katonai törvények és hagyományok között való nevelkedése és élete folytán sohasem lehetett forradalmár. Mélyen dinasztikus érzése és a politikától távolálló gondolkodása a szociális problémák színvonala felé emelte. E korszak osztrák és magyar tisztjeinek átlagos műveltsége, irodalmi érdeklődése semmivel sem volt kevesebb, mint külföldi bajtársaié. De minden olvasott vagy hallott dolgot a katona határozott, egyoldalú szemléletével fogadott el vagy utasított vissza.

A Magyarországon hosszabb-rövidebb időre hadbaszólított insurrekcionális ezredek soraiban ilyen összetartásról és testületi szellemről természetesen nem beszélhetünk. Az azonban nem vitás, hogy a hazafias lelkesedés, az egyéni vitézség ebben a testületben is érvényre jutott és a magyar katona harci erényeit, a regulárisokénál sokkal mostohább viszonyok között is megmutatta. Hogy az insurrekció a napoleoni háborúk alatt általában és az 1809-i győri csatában különösen kudarcot vallott, annak oka az elavult rendszer alapján hadbaszólított és tanulatlanul, jórészt tapasztalatlan alvezérektől vezetett ezredek értéktelenségén kívül, hiányos felszerelésük is volt. A nemesi insurrekció egybehívására csak végső szükségben került a sor, akkor, amikor a fegyver- és ruharaktárak készletét a reguláris hadsereg már elhasználta és így az insurrekció számára nem maradt semmi.

A hadsereg egységes vezetésének szempontjából a bécsi udvar és a Hofkriegsrat az abszolutisztikus kormányforma szellemének is megfelelően, görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar ezredeket is német vezényszóval vezessék és hogy szellemükben semmiben sem különbözzék a hadsereg többi, más nemzetiségű ezredének szellemétől. Ez külsőleg sikerült. A magyar ezredek ugyan bele tudtak illeszkedni a hadsereg nagy közös egységébe, de belső életükben már a francia forradalmat megelőző évtizedekben is állandóan élt az a kívánság, hogy magyar nemzeti voltukat megfelelően kifejezésre juttassák. A magyar ezredek e belső, csendes, de határozottan nemzeti irányú mozgalmának egyik következménye volt az is, hogy II. Józsefnek, a hadsereget egységesítő terveivel kapcsolatban, sok, nem magyar parancsnok került a magyar ezredek élére.

A francia forradalom kitörésekor, főleg 1789 óta, a nemzetközi helyzet nagy átalakulása és az akkori Magyarország belpolitikai helyzete tette lehetővé, hogy egy-két magyar ezredben lappangó ilyen mozgalom, nyiltan is kifejezésre jusson. Az uralkodóház tekintélye II. József alatt Magyarországon látszólag meggyengült. A nemzet az országgyűlést tartotta legnagyobb és a magyar alkotmány szempontjából fontosabb tényezőnek. Ezért a magyar ezredek II. József

németesítő törekvései ellen az országgyűlésnél próbáltak orvoslást keresni. Az 1790-ben Pozsonyban egybehívott országgyűlésen két ilyen természetű folyamodvány keltett feltűnést. Június 18-án mutatták be az országgyűlésnek a Szerbiában, Brahova mellett táborozó 6 magyar ezrednek egy, a „nemes hazához" címzett hosszú feliratát. A folyamodvány, melyet a Károlyi-, Pálffy-, Splényi-, Gyulay-, Erdődy- és Toscana- „lovas regimentekbéli főtisztek" nevében terjesztettek fel, az akkor szőnyegen forgó katonapolitikai kérdések összeségével foglalkozik és azt kívánja, hogy a hadirend az ország többi rendeihez hasonló „külön státus" legyen. Az idegen tiszteket távolítsák el az ezredekből, a magyar seregnek külön haditanácsa és magyar fővezére legyen, aki egyedül a hazától függjön. A németes szabású ruhadarabokat cseréljék ki régi magyar egyenruhákkal, a szolgálat hivatalos nyelve minden vonatkozásban csak magyar legyen és a katona, szolgálataiért megfelelő jutalomban részesüljön. Mivel az ügy az országgyűlés elé került, az Udvari Haditanács is tudomást szerzett róla, és vizsgálatot indított. A vizsgálat eredménytelen maradt. A felirat szerzőségét sem az említett ezredek parancsnokai, sem tisztikara nem vállalták. E feliratot minden valószínűség szerint az országgyűlésre megjelent politikusok közül olyan valaki szerkeszthette, aki eléggé jól ismerte a magyar katonaság akkori hangulatát. Így azután a felirattal többet sem a katonai, sem a politikai hatóságok nem foglalkoztak.

De ezután a bátortalanul felrepült első fecske után, még ugyanabban a hónapban, 1790 június 30-án, egy újabb, hasonló tárgyú irat került az országgyűlés elé. Ezt az országgyűlés védelmére és díszőrségül kirendelt Graeven-huszárezred magyar fő- és altisztjei szerkesztették. A folyamodványt a nemzetiszínű kokárdát viselő gróf Festetics György alezredes és 4 főtiszt írta alá, közöttük Laczkovics János kapitány, szélsőséges eszméknek hódoló ember, aki később mint a Martinovics-összeesküvés híve, a vérpadon fejezte be zavaros életét. Festeticsék nyílt fellépése már komoly cselekedet volt, mert kérvényükből hiányoztak a személyes előnyöket és egyéb érdekeket szolgáló követelmények. Csakis a nemzeti célok, a nemzeti nyelv és a magyar szempontok érvényesüléséért határozták magukat erre, a katonáknál szokatlan lépésre. Az országgyűlésen keresztül akarták megértetni az uralkodóval, hogy vannak a legfelsőbb hadvezetőségnek olyan intézkedései, amelyek magyar nemzeti szempontból sérelmesek. Ezt a folyamodványt már nem lehetett irattárba tenni. Tige gróf táborszernagy, az Udvari Haditanács elnöke, azt javasolta II. Lipót királynak, hogy a magyarok ellenzéki hangulata miatt nem tanácsos az ügy

elintézését továbbra is az országgyűlés kezében hagyni, vagy pedig a magyar ezredekkel közvetlenül elintézni, mert ez a királyi tekintély és a hadsereg fegyelmének rovására menne. Bízzák az ügyet inkább az ezredek felett parancsoló tábornokokra, azok gyakoroljanak nyomást ezredeikre, erőszakoljanak ki tőlük ünnepélyes nyilatkozatot, hogy a hadsereg közösségéből való kiválás gondolata távol áll tőlük és hogy a fennálló szabályokhoz és esküjükhöz továbbra is hívek akarnak maradni. II. Lipót azonban úgylátszik jobban ismerte a magyar ezredek hangulatát és a magyar tisztek becsületességét, mint gyanakvó és mindenben forradalmat sejtő tanácsosai. Az ügyet tapintatosan úgy intézte el, hogy a Graeven-ezred folyamodványát egyszerű fegyelmi esetnek minősítette és aláíróit haditörvényszéki vizsgálat útján fegyelmi fennyítésekkel sujtotta. A rendeknek pedig megüzente, hogy legfőbb hadúri jogaiba beleszólni nem enged; a hadsereg belső ügyei nem tartoznak az országgyűlés vagy a rendek hatáskörébe.

A két említett folyamodvány kétségkívül a francia forradalom hatásának első megnyilatkozása a magyar katonaság körében, de egyúttal már előjele annak is, hogy Magyarország különleges belpolitikai és katonai helyzetében, minden szabadszellemű, és a fennálló rend és államforma ellen esetleg jelentkező mozgalom, legfőbb és talán egyetlen célja, a magyar gondolatnak és a jogos nemzeti igények teljesítésének követelése lesz, a királyság államformájának érintése nélkül. Ez a gondolatkör annyira uralkodott minden rendű és rangú magyar lelkében és annyira megtöltötte azt, hogy abban, a francia forradalmat jellemző általános emberi, világboldogító eszmék számára nem volt hely.

Még jobban megérthetjük ezt a gondolatmenetet, ha röviden megismerkedünk azzal a hatással, amit a francia forradalom általábanvéve a magyar nemzet belpolitikai, társadalmi és irodalmi életére gyakorolt.

Az 1790-es évek elején, a II. József halálával félbemaradt központosító törekvéseket utódja, II. Lipót király nem folytatta. Mire azonban megkezdte és befejezte volna tárgyalásait az 1790-ben összeülő országgyűléssel, hogy Magyarország kormányzását ismét alkotmányos mederbe terelje, már itthon is általánosan ismerték a francia forradalmat előkészítő francia irodalmi termékeket és a váratlanul nagy hullámokat verő forradalom véres eseményeit. Már ismerték Mirabeau és Desmoulins izgató beszédeit. Már tudták, hogy a nép lerombolta az abszolut királyi hatalmat jelképező Bastillet, tudták, hogy a nemzetgyűlés rendi különbség nélkül, már a nép minden rétegéből megalakult. Mindezeket a híreket a magyar közönség felvilágosodottabb rétegei ér-

deklődéssel fogadták. Az elmúlt évszázadok merev barokk életszemléletének és társadalmi berendezésének zárkózott formái bomladozni kezdtek és az abszolutizmus ellenhatásaképen nyugat felől jövő szabadabb szellemi áramlatok nálunk is jelentkeztek. De a francia forradalom, amely ott az egész népet gyökeréig átjáró és alúlról felfelé törő mozgalom volt, Magyarországon nem jutott el a nép széles rétegeihez. Nálunk a forradalom nem volt gazdasági szükségesség és nem irányulhatott az államforma, az örökös királyság rendszere ellen, mert a nemzet, — ha az elmúlt századokban lázongott is a koronás király vagy tanácsadóinak nemzetellenes intézkedései ellen — mindíg hajlandó volt megbékélni, ha ősi alkotmányát és ősi jogait biztosítva látta. Így tehát a francia forradalom eszméinek — mint ideális, az általános emberi jogot és méltóságot érvényesítő eszmekörnek — csak a múveltebb társadalmi osztályok, írók, tollforgató politikusok körében volt nagyobb hatása. Ezek önzetlen meggyőződésből vették át és hirdették a francia szabadságeszméket s ebben különböztek azoktól a forradalmároktól, akik — mint Martinovics apát — önző érdekekből szerveztek titkos összeesküvéseket, amelyekkel azonban szintén nem tudták megmozgatni az ország lakosságának egyetemességét. A forradalmi gondolat szellemi téren megnyilatkozó rövid magyarországi pályája alatt igen sok érdekes és a haladás szempontjából értékes irodalmi termék és politikai röpirat látott nálunk is napvilágot, anélkül azonban, hogy a magyar életet és a nemzet továbbfejlődését befolyásolta volna.

A magyar jakobinusoknak nevezett Martinovics-társaság egyideig izgalomban tartotta a kedélyeket. Talán ez volt az egyedüli mozgalom, amely valóban forradalmi színezettel bírt, de ennek sem volt gyökere a nép talajában. Amikor a bécsi titkos rendőrség egy hasonló mozgalmat ott felfedezett, a magyar jakobinusok fejét, Martinovicsot is elfogták, és őt négy fővádlott társával együtt 1795-ben Budán kivégezték, ez a mozgalom is elaludt. Martinovicsról kiderült, hogy mint fizetett „agent provocateur", ártatlan, jóhiszemű embereket is belekevert az összeesküvésbe. Amikor kiderült az is, hogy ennek az összeesküvésnek a francia forradalommal való kapcsolata hazugság, és az nem a valóságon, hanem csak Martinovics nagyhangú kijelentésein alapszik, a francia forradalom nemzetfelszabadító eszméi Magyarországon hitelüket vesztették.

Hogy a francia forradalom államátalakító gondolatai Magyarországon talajt nem találtak, annak magyarázatát abban is kereshetjük, hogy a másfélszázados török hódoltság siralmas korszaka a nemzeti fejlődést több évszázaddal

visszavette. A kipusztított országot teljesen központilag kormányozni nem lehetett, megmaradt a rendi, vármegyei igazgatás, amely területekre tagoltan működve, legfőképpen a rendi érdekek szolgálatában állott, tehát minden ezzel ellenkező újítást ösztönösen ellenzett. Nemzeti hadsereg helyett, idegen, sokszor magyarellenes, de legfeljebb közönbösen viselkedő ezredek táboroztak Magyarország földjén. Ezeket a bécsi udvar bármely percben felhasználhatta esetleges forradalmi megmozdulások letörésére. E korszakban ezért nem igen találkozunk olyan íróval és költővel, aki egyúttal politikai újító is lett volna, de annál több olyan lelkes és nagyműveltségű emberrel, aki a nyugatról jövő szabadságeszmék nemzeti színeit felismerve, szívvel-lélekkel, teljes erővel fáradozott a magyar patriotizmus megerősítésén, különösen pedig annak leghathatósabb eszközének, a magyar nyelvnek kifejlesztésén, pallérozásán. Tudós, irodalmi társaságok, nyelvművelő, nyelvújító mozgalmak keletkeztek, amelyeknek közelebbi célja a nyugati irodalmi termékeknek, a francia és német klasszikus és romantikus műveknek magyar nyelvre való átültetése volt, azután pedig a nyugati műveltség terjesztésével kapcsolatban, a magyar nyelv kiművelése és a magyar irodalom európai színvonalra emelése.

A nyelvtisztító hazafias felbuzdulással karöltve járt az a hazafias mozgalom, amely a nemzetfejlesztés egyik főeszközének, a nemzeti dicsőséges múlt feltárását és a magyar hősiesség dicsőítését tartotta. Érdekes azonban és a hagyományok tiszteletére nagyon jellemző az, hogy ezen a téren a magyar írók és költők a régi klasszikus és barokk minták szerint dicsőítették a hősi magyar multat. A francia háborúkban „párducos Árpád utódait", Minerva, Mars, Bellona oltalmába ajánlják. Legnagyobb akkori magyar költőnk, Berzsenyi Dániel, a magyar Horatius, a magyart csak római fegyverzetbe öltözött katonanépnek látja. A magyar közönség pedig szívesen, lelkesedve olvasta íróinak ilyen irányú munkáit és természetesnek találta, hogy a nemzeti érzés továbbra is a régi klasszikus, vagy barokk nemesi formák köntösében és nem a francia forradalom frigiai jelmezében jelentkezzék. Mivel pedig a forradalmi ideákat Martinovics összeesküvése kompromittálta, a politikai felvilágosodás eszméi Magyarországon még hosszú ideig nem tudtak érvényesülni. De azok hatásaként megmaradt a magyar nemzeti érzés megerősödése. Ez azonban a nép kikapcsolásával továbbra is főleg csak a rendiséget hatotta át.

A nemzeti érzésnek ilyen irányban való fejlődését az uralkodóház sem gátolta, sőt elősegítette. Ebben a tekintetben I. Ferenc, Mária Terézia példáját követte. Tiszteletben

tartotta az országgyűlés intézményét, komolyan tárgyalt hű magyarjaival és országgyűlési megnyitóiban ismételten hangoztatta a magyar nemzet iránti őszinte hajlandóságát. S bár alapjában véve jóindulatú ember volt, de aggályoskodó és kicsinyes természete megkívánta, hogy állandóan tájékozva legyen úgyszólván minden alattvalójának nézetéről és működéséről. Ezért alaposan megszervezett kémrendszert létesített, amelynek központja tulajdonképpen legszűkebb környezete volt. A magyar közönség mégis bízott benne s amikor a francia háborúk válságos időszakaiban a magyar katonaságra fokozottabban volt szükség, lelkesedéssel szavazott meg mindig újabb és újabb csapatokat és ültette lóra nemesi felkelését.

I. Ferenc királynak legfőbb támasza és a magyar kormányszervezetben Magyarországnak valóban legigazibb barátja a király testvére, a fiatal József főherceg nádor volt. Egyenes, lovagias jellemű férfiú, aki ugyanezeket a tulajdonságokat hamar felismerte, a vele tanácskozó magyar főurakban és köznemesekben. Őszintén megszerette a magyarokat, együttérzett velük, nemzeti kívánságaikat megértette. Hazafias mozgalmaikban nem látott összeesküvést és komolyan hitte, hogy Magyarország, nemzeti alapon való megreformálása után, a Monarchia megújulásának legerősebb pillére lehet. Sokszor követelte a magyar kormányzás alapos reformját, de Ferenc király makacsul ragaszkodott maradi bécsi politikájához és minden gyökeres újítástól irtózott. De ha József nádor ilyen vonatkozásokban nagyobb sikereket nem is ért el, más téren annál jobban megszerezte a magyar nemzet szeretetét. Minden magyar kultúrális, irodalmi, művészeti mozgalom élén állott. Az ország szellemi és anyagi emelkedését állandóan szemelőtt tartotta, és annyira a magyar élethez idomult, hogy nemcsak a vele érintkező főurak és nemesek, hanem az egész magyar nép joggal tisztelték benne az uralkodóház egyetlen magyar tagját. Nádori szerepe mindenesetre lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemzet és a magyar katonaság a francia forradalmat követő évtizedekben sohasem gondolt arra, hogy az uralkodóház ellen, a francia forradalom eszközeivel lépjen fel.

Ilyen erőszakos megmozdulásra egyébként Magyarországon már csak azért sem kerülhetett sor, mert a forradalom eszméitől való rettegés a nemességet, tehát az ország sorsát akkor intéző köröket, a királysághoz fűzte. A társadalom általában, minden rétegében konzervatív volt, és félt egy új demokratikus államrend elkövetkezésétől. Ez a magyarázata annak, hogy az országgyűlésen a háború folytatásához szükséges katonaságot a rendek könnyen megszavazták. A forradalmi eszmék Magyarországon azért sem terjed-

hettek el, mert a királyság és a rendi társadalom egész hatalmával állott velük szemben. A francia forradalomnak mint nagy tömegmozgalomnak színes képe megragadta ugyan a lelkeket, de azt a magyar közönség higgadtan szemlélte. Jellemző erre Kazinczy Ferenc egy mondása, aki pedig mint művelt, felvilágosodott fő, alaposan ismerte a francia szabadságeszmék egész irodalmát. Pályám Emlékezete című munkájában ezt írja a francia forradalomról: „... nagy és szép dolgok .... de ahogy a történteket nézzük, senki sem felejti, hogy irtóztatóbb csapás, mint egy revolució, a hont nem érheti és hogy dőlő vagy döntött épület körül forogni nem tanácsos. Senkisem óhajtja, hogy a mienk is dőljön vagy döntessék."

Természetes, hogy az országban nem gondolkodott mindenki ilyen higgadtan, mint éppen Kazinczy Ferenc, aki a Martinovics-összeesküvés egyik áldozataként sokáig raboskodott. Voltak elég sokan olyanok, akik a „dőlő vagy döntött" épület közelében forgolódtak és Magyarországon nyiltan vagy titokban terjesztették a forradalom eszméit. A bécsi kormány sem bízott a magyar nemzet higgadt szemléletében és igyekezett minden szabadgondolkodó, forradalmi propagandának fokozott ellenőrzéssel, és ha kellett, erélyes intézkedéssel is elejét venni. A revolució hatásának jellemzésére és a katonai hatóságok ellenintézkedéseire néhány érdekesebb adatot ismertetek, amelyekből ugyancsak az látszik, hogy a forradalom hatása Magyarországon leginkább politikai téren és a társadalmi élet kisebb vonatkozásaiban érvényesült csupán, de a hadseregre nem terjedt át.

A magyar közönség a francia mozgalom alapelveiről és eseményeiről korán értesült. A „Contract Social", az „Acte Constitutionelle", a „Droits de l'Homme" szövegét éppen olyan jól ismerte, mint Voltaire, Rousseau és Montesquieu műveit, de nemcsak eredeti, francia szövegükben, — hanem latin és magyar fordításokban is. A magyar ellenzék egyik radikális szónoka, gróf Fekete János, Voltairenek több művét fordította le, levelezett vele, sőt francia verseket is költött.

A „Moniteur", a franciák hivatalos lapja — mindaddig, amíg a bécsi udvar annak postai szállítását be nem tiltotta — sűrűn járt Magyarországba; nemcsak kávéházakban, hanem a művelt családok összejöveteleinél is olvasgatták. Egy egykorú tanuvallomás szerint: „Freunde kamen häufiger, es gab öfter Gästereyen, man riss sich um die grosse französische Zeutung Moniteur". A Bécsben megjelenő „Magyar Kurir", és egyéb egykorú ujságok, mint a „Hadi és Más Nevezetesebb Történetek", annak folytatása a „Magyar Hirmondó", magyar nyelven számolt be a franciák tetteiről.

Szívesen olvasta a közönség a francia forradalomról megjelenő német könyveket és német folyóiratokat is. Sok magyar főúr könyvtárában pl. az Aradon őrzött Csáky grófi és Orczy bárói könyvtárban gazdag francia röpiratirodalommal találkozunk. Mindez azt igazolja, hogy Magyarországot — minden bécsi titkos rendőrségi ellenőrzés és elzárkózottság ellenére is — állandóan foglakoztatták a francia forradalom sajtótermékei.

A forradalom kitörése utáni években jártak Magyarországon olyan személyek is, akik a francia események szemtanui voltak. Francia nyelvmesterek, papok, kalandos útazók elbeszéléseit szívesen hallgatta a magyar közönség. Különösen érdekes szerepe volt br. Trenck Frigyesnek, a híres kalandornak, aki porosz fogságból szökve, bekalandozta Franciaországot, Németországot, Ausztriát, azután 1790-ben megjelent a magyar országgyűlésen, azt remélve, hogy a magyarok segítségével megkaphatja nagybátyjának, Trenck Ferencnek, a híres pandúrvezérnek birtokait, amelyeket porosz fogsága alatt idegenek foglaltak le. Részletes memoárjaiban, (amelyeknek két kötetete a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában van) „Non relata, sed probata refero". jelmondattal megerősíti azt, hogy személyes megfigyeléseit írta le a magyarok számára. Bár a cenzúra hamar elkobozta Trenck írásait, másolataik magánúton tovább terjedtek. De Trenck nemcsak írásban, hanem hangos szóval is magyarázta a francia konstitúciót és a forradalom vívmányait mindaddig, amíg fel nem merült az a gyanu, hogy ő porosz és francia ágens. Feljelentették. A bécsi udvar egyszer megkegyelmezett neki, amikor azonban másodszor is letartóztatták és Bécsbe szállították, többé már nem engedték vissza Magyarországra. Levelezett ugyan még egyideig Laczkovicsal, a Martinovics összeesküvésben kivégzett, elcsapott katonatiszttel, azután Franciaországba útazott. Ott mint gyanus embert elfogták és a konvent parancsára kivégezték. Ez a porosz alattvaló volt talán az egyetlen idegen katona, aki Magyarországon egy évig nyilt propagandát űzött a francia forradalom érdekében. Bár mint katonatisztnek, az érintkezés a Magyarországon tartózkodó katonasággal könnyű lehetett, nagyobb hatást — mint az érdeklődés felkeltését — ő sem ért el.

Napoleon háborúi alatt egyszer lett volna Magyarországnak alkalma arra, hogy a francia forradalmat lezáró napoleoni korszakban engedjen a francia külpolitika csábításának és nyiltan fellépjen a Habsburg-ház ellen, de nem élt vele. Amikor Napoleon Bécs elfoglalása után seregével a magyar határt elérte és jobban érdeklődni kezdett Magyarország állapota iránt, jól megszervezett kémrendszere segít-

ségével megtudta, hogy már az 1807-iki országgyűlés komoly előterjesztéseket tett a béke fenntartása érdekében s tudta azt is, hogy ha a franciák nem támadják meg közvetlenül Magyarország területét, a háború gondolata ott nem lesz népszerű. Nem akarta tehát hadműveleteit Magyarországra kiterjeszteni, hanem felhasználva a hazafias hangulatot és az ellenzék elégületlenségét, másúton igyekezett a nemzetet a királyhoz való hűségében megingatni. Megszerkesztette ismert kiáltványát, amelyben francia, német és magyar nyelven felszólította a magyar nemzetet, hogy szakadjon el Ausztriától, csatlakozzék Franciaországhoz, és ősi szokásaihoz híven, Rákos mezején válasszon magának királyt. A kiáltvány időpontját Napoleon rosszkor választotta. Túlbecsülte a magyar ellenzék hangulatát, nem ismerte fel azt a helyzetet, hogy a nemzeti eszme megerősödése és a francia háború változatos eseményei — amelyekben magyar katonák olyan sok dicsőséget szereztek a hadsereg hírnevének — az eddiginél szorosabbra fűzték a király és nép közötti köteléket. Kiáltványa hatástalan maradt. A magyar nemzet nem sietett Rákos mezejére, hanem József nádornak az akkor újból hadbaszólított insurrekció fővezérének táborában gyülekezett, hogy fegyveres kézzel védje az ország határait, az esetleges francia betörés ellen. Kazinczy helyesen ítélte meg a helyzetet, amikor a kiáltvány sorsáról ezt írta: „Besonnene Köpfe scheuten jedes Abenteuer, dessen Folgen nicht abzusehen waren."

Pedig Napoleonnak igen jó kémrendszere volt Magyarországon, amelyet Andreossy francia tábornok irányított Bécsből. Hogy miért nem ért el nagyobb hatást, azt így magyarázza József nádor a királyhoz 1806. szept. 30-án intézett felterjesztésének ez a mondata: „Denkende, patriotisch gesinnte Männer, und deren giebt es in Hungarn viele, — durch sie werden alle Geschäfte geleitet, — sehen gar wohl ein, dass nur gegenseitiges Zutrauen, Übereinstimmung des Königs und der Nation, das Vaterland erhalten, selbes und die Constitution schützen kann, mithin werden selbe, fremde Emissarien nicht bethören.

Die schwachen, unruhigen Köpfe, welche letztere täuschen und gewinnen könnten, werden nicht viele seyn, und werden selbe bey der, gegen sie streitenden entschiedenen Mehrheit, wenig, oder nichts, dem allgemeinen Wohl hinderlich seyn."

Mindezekből kitűnik, hogy ha már a nemzet összesége nem hallgatott a forradalmi tanok sirénahangjaira, mégkevésbbé kellett a hadsereg egységét, harckészségét és az abban meggyökerezett hagyományos katonás szellemet félteni azok bomlasztó hatásától. Ezek a mozgalmak nem jutot-

tak el sem itthon, a Magyarországon gyülekező újoncok közé, — mégkevésbbé pedig az ellenséggel szemben álló hadrakelt sereg ezredeihez.

De volt két másik út, amelyeken keresztül a magyar katona megismerhette a francia forradalom eseményeit, nem annyira azoknak, — mondjuk akadémikus színvonalon mozgó, — irodalmi termékeit és az azokból kiáradó forradalmi eszméket, hanem inkább a forradalomnak azokat a mindennapi vonatkozásait, amelyek a műveletlen közkatonára is hathattak s a forradalom vívmányait annak szemében követésre méltónak festhették. Az egyik út, a Franciaországba került, majd onnan hazatért magyar hadifoglyok és a hadrakelt seregtől haza- és visszautazó katonák (futárok, gyógyult sebesültek, szabadságra utazók) révén vezetett azok hazatérése után Magyarországba. A másik pedig a magyar várakban és megerősített helyeken internált rendkívül nagyszámú francia hadifoglyokon keresztül. A katonai hatóságok különösen veszélyesnek tartották a francia hadifoglyok érintkezését a néppel és a magyar katonasággal, igyekeztek tehát minden külső érintkezéstől elzárni őket és különösen megakadályozni azt, hogy a Magyarországon bujkáló francia emissáriusok velük találkozzanak és tájékoztassák őket a hazájukban történő dolgokról.

A francia hadifogságból hazatért magyar tisztek és legénység esetleges forradalmi itthoni tevékenységéről nincs sok adatunk. Levéltárakban elvétve találkozunk egy-egy magyar hadifogoly katonának francia eseményekkel foglalkozó levelével. De ezekben alig találunk lázító és a forradalmat nyiltan is dicsőítő gondolatokat; világos tehát, hogy ezeket a leveleket nem célzatosan írták. Csupán egy, határozottan forradalmi gondolatkörben mozgó katonaírásról tudunk, amelyet a forradalmi eszmékért felelősségre vont Abaffy Ferenc lefoglalt iratai között találtak meg. A címe: „Egy magyar katonának, ki 1792-ben novembernek 6-ik napján tartott nagy vérontásban a franciáktól elfogattatott, fogságának idejében tett feljegyzései." E levél tartalmából azonban Eckhardt Sándor helyesen állapítja meg, hogy az nem egy egyszerű katona gondolatainak megnyilvánulása, hanem Abaffynak egy rég bevált propagandaeszköze: koholt párbeszéd alakjában írja le forradalmi gondolatait és dicsőíti a franciák szabadgondolkodó és emberboldogító eszméit.

Hogy a francia fogságból hazakerült tisztek és legénység lelkét a Franciaországban tapasztalt események nem változtatták át, annak bizonysága az, hogy nem tudunk olyan esetről, amikor ilyen hazatérők itthon forradalmi mozgalmakat igyekeztek volna nyiltan vagy titkon megindítani.

Hogy pedig a műveltebb tisztekre miképpen hatott franciaországi fogságuk, azt legjobban Kisfaludy Sándor magatartása bizonyítja. Ez a franciás műveltségű és minden szépért lelkesedő, fogékony ember már a nemesi testőrségben való szolgálata alatt feltűnt a szabadság iránti olthatatlan vágyával. Minősítő táblázata mondja róla, hogy nyugtalan ember, aki korlátlan szabadságra törekszik. Emiatt távolították őt el a gárdától 1796-ban. A hadrakelt sereghez kerülve, francia hadifogságba jutott. Draguignan-ban, kellemes körülmények között töltötte fogságát. Sokat forgolódott francia társaságban, nyitott szemekkel figyelt meg mindent és lelkesedett a francia irodalom akkori termékeiért. Amikor azonban hazakerült, gondolatvilágában mindez háttérbe szorult. A magyar föld, a nemesi gazda élete és költői munkássága teljesen lekötötte minden figyelmét, és gondolkodásában, írásaiban erős hazafias irányzatot látunk mindvégig. Mint József nádor szárnysegéde résztvett a nemesi felkelés 1809. évi kudarcos hadműveleteiben, azután pedig a nádor parancsára, a felkelés rehabilitáció-ja érdekében megírta annak részletes történetét német nyelven. Ez az érdekes hadtörténeti munkája a magyar katona egyéni vitézségének és általában az akkori magyar katonaság hagyománytisztelő és hazafias hangulatának igen értékes bizonyítéka.

A Franciaországból hazatért magyar katona itthoni élete csak annyiban foglalkoztatta a budai Generalkommando és a bécsi Udvari Haditanács közegeit, hogy szükségesnek tartották azok magatartását ellenőrizni. Nincs adatunk azonban arról, hogy a hazatért foglyok közül bárkit is a felforgató eszmék terjesztésén kaptak volna. A Generalkommando irattárában csak az 1792 utáni évtizedben, de itt is leginkább csak az első években, találunk egy-két erről szóló útasítást. Ezek az útasítások is csak általános irányelvekkel foglalkoznak. Így pl. az 1798 február 7-én kiadott Hofkriegsrats Verordnung elrendeli a hadifogságból hazatérők ellenőrzésére, hogy: „derley verdächtige Menschen ... eine besondere Aufmerksamkeit erfordern, damit sie nicht das Gift solcher verkehrten Grundsätzen weiter verbreiten, sie selbst aber wieder in die Schranken zurückgebracht werden!“ ... Ha tehát ilyen emberek valahol feltűnnének, azonnal le kell tartóztatni őket.

Érdekes és jellemző, hogy a Generalkommando irattárában nem találunk olyan részletesen kidolgozott, alapvető rendeletet vagy haditanácsi intézkedést, amely ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkoznék. Csupán esetenként akadt kezembe egy-egy rövid tájékoztatás vagy intézkedés.

Sűrűn találkozunk a Generalkommando iratai között a

várparancsnokságokhoz és a városi elöljáróságokhoz küldött útasításokkal a hadifoglyokkal való bánásmódról. Ilyen útasítást kapott például Temesvár városi tanácsa 1793-ban az Udvari Haditanácstól. Szigorúan megtiltja a hadifoglyokkal való érintkezést. Semmit sem szabad tőlük vásárolni, különösen pedig tilos velük új államrendjükről és a Franciaországban lezajlott eseményekről beszélgetni.

A Generalkommando irattárában a francia forradalom eseményeivel foglalkozó iratokat 1789 óta különböző címszók alatt találjuk mint pl.: Frankreich, Revolution, Criminalia, Meutherei, Geheimsachen, Lesekabinette, Kriegssachen és Kriegsgefangene. Az 1790-es évek utolsó szakaszában az említett címszavak sorban eltűnnek és a további években is mindig csak a Kriegsgefangene címszó alatti, évről évre terjedelmesebbé váló iratkötegek szerepelnek a registerkönyvekben és protokollumokban.

A bécsi Kriegsarchivnak e háborúkról szóló anyagában igen sok iratot találunk a hadsereg hangulatáról. De jellemző, hogy sem a csapatparancsnokok jelentései, sem pedig az udvari haditanács rendeletei sem foglalkoznak a forradalomnak a csapatokra gyakorolt esetleges hatásával. Ha a csapatok fegyelmezetlenségéről, nyomott vagy izgatott hangulatáról, a legénység tömeges szökéséről írnak, annak okait mindig a rossz ellátásban, a csapatok kimerültségében keresik és találják.

Az iratokból, József nádor levelezéseiből és a királyhoz intézett felterjesztéseiből, határozottan kitűnik, hogy a francia forradalom befolyásától csakis az 1790-től 1800-ig terjedő években féltették a katonaságot. 1800 után a hadkiegészítést szabályozó rendeletekben a hadsereg hangulatával foglalkozó helyzetjelentésekben ez a probléma már nem játszik szerepet. Napoleon fellépése és császársága befejezte a francia forradalmat, az ellene vívott háborúban a bécsi udvar már nem féltette katonaságát a forradalmi eszméktől. Napoleont és seregét már nem tartotta olyan hadviselő ellenfélnek, amelynek soraiból az osztrák és magyar államszervezetre káros forradalmi propaganda terjedhetne át a hadseregre. A francia háborúknak ebben az utolsó 10—15 évében, az ellenséges propaganda, — már minden forradalmi színezetétől megtisztulva — csak annyiban volt veszélyes a Habsburg-birodalom hadseregére és abban a magyar katonaságra, mint bármilyen más államhatalom ellen vívott harcban.

Természetes, hogy mindaddig, amíg a hadsereg hangulata nem alakult ki teljesen, vagyis amíg az Udvari Haditanács és a hadrakelt sereg fő- és alparancsnokai nem lehettek nyugodtak a felől, hogy nem üti-e fel fejét, a hadsereg-

ben, — főleg az alkotmányos szabadság után vágyódó magyar katonaság soraiban — a francia forradalom veszélyes hatása, az Udvari Haditanács számolt ezzel, a harcokra döntő és nagyon kellemetlenné válható lehetőséggel. Valóságos adatok hiányában azonban e téren is elég volt néhány általános tartalmú figyelmeztetés kihirdetése. Egy ilyet — amelynek tartalma jóformán teljesen azonos a későbbi években még kiadott hasonló tárgyú iratokkal — találunk a Generalkommando 1794-iki iratai között. Ez a Hofkriegsratrendelet a következőkre hívta fel a hadrakelt parancsnokainak és a hátország legfőbb katonai parancsnokainak figyelmét:

„An die Komandierenden Herrn Generalen im Feld.

Wien, am 16-t July 794.

Se Majestät haben seit einiger Zeit her öfter vernommen, dass bey dero sämtlichen Armeen sehr viele Offiziere sich gelüsten lassen, nicht nur über die verschiedenen Kriegsvorfälle, sondern auch über einen grossen Theil der übrigen Staatsangelegenheiten verschiedene Bemerkungen und Vernünfteleyen zu machen, welche gewiss aus Mangel der Einsicht des ganzen Zusammenhanges der Dinge sehr seicht und unklug sind, überhaupts aber nur eine Menge zweckloses Geschwätz, bisweilen auch schädliches Aufsehen, und nach Gestalt der Umstände auch sogar Unfolgsamkeit in Dienst zu veranlassen die Eigenschaft haben, zumalen dergleichen Resonneurs sich insgemein klüger als ihre Befehlshaber zu seyn düncken.

Auch haben Se Majestät erfahren müssen, dass diejenigen Offiziers, welche von den komandirenden Herrn Generalen als Couriers hieher geschickt werden, unterwegs sowohl, als während ihres hiesigen Aufenthalts, allerley Erzählungen auszubreiten sich erlauben, die nach der Hand theils durch verschiedene Zusätze theils durch einige Hinweglassungen, in die unwahrhafteste und oft ärgerlichste Schwätzereyn ausarten, und nicht selten schädliches Frolocken, bey den bösgesinten, unzeitige Niedergeschlagenheit aber in denen gut denkenden Gemüthern veranlassen."

A rendelet megemlíti még azt is, hogy Őfelségét igen kellemetlenül érintik a tisztek fecsegéséről érkező hírek. Többször előfordult, hogy egészen titkos útasítások tartalmát a közönség is megtudta, pedig a hadrakelt seregnél történő események titokbantartása elsőrendű hadiérdek. Különös ellenőrzést kíván a harctérről hazaküldött és onnan megint visszatérő futárok viselkedése és érintkezése otthon, a polgári lakosság körében.

Az Udvari Haditanács és a legfőbb katonai hatóságok

túlbecsülték azt a veszélyt, amely a tisztek fecsegéséből vagy a harctérről hazatértek vigyázatlan elbeszéléseiből eredhetett. A jóbarátok, ismerősök meghallgatták, talán tovább is adták a hallott híreket, de senkinek sem jutott eszébe, mindezekből a hadsereg egységét veszélyeztető fegyvert kovácsolni. A magyar népnek és katonaságnak forradalomellenes hangulatára jellemző az, hogy még a francia hadsereggel való közvetlen érintkezés sem volt alkalmas arra, hogy a forradalmi eszméket Magyarországon hathatósan terjessze. Amikor 1809-ben, a győri csata után francia csapatok vonultak Nyugatmagyarországba, ott nyiltan érintkezhettek a magyar lakossággal, sebesültjeiket, betegjeiket magyar családok és magyar kórházak ápolták. Bár a francia katonák bántatlanul bebarangolhatták ezt az országrészt, seholsem értek el hatást. Nyelvüket a köznép nem értette, velük tehát beszélni nem tudott, a franciául beszélő művelt emberek pedig (főurak, papok, nemesek stb.) csak az országukat megszálló és élelmiszerkészletüket pusztító ellenséget látták bennük és nem lelkesedtek értük. Még az akkor általánosan használt latin közvetítő nyelven sem tudtak velük érintkezni, mert a franciáknak, franciásan kiejtett latin beszédjét nem értették.

Az a veszély, hogy Magyarország lakosságát a francia hadifogságból hazakerült, vagy pedig a harctér és a hátország között ide-odaútazó tisztek és legénység esetleges forradalmi gondolkodása megmételyezné, nem volt annyira fenyegető, s ezért nem is okozott annyi gondot a katonai főhatóságoknak, mint a francia hadifoglyok tartózkodása és magatartása a magyarországi várakban és a hadifogolygyüjtő állomásokon. Mivel a francia háborúk harcszíntere a Rajnától Ausztria keleti határáig terjedt, délen pedig Olaszország területére is átnyúlt, a háború folyamán a császári sereg hadifogságába jutott franciákat jóformán kizárólag Magyarország területén kellett elhelyezni. A budai Generalkommando hatáskörébe tartozott ennek a nehéz kérdésnek megoldása. Nemcsak arról volt szó, hogy a foglyok elhelyezését, ellátását tudja biztosítani, hanem arról is, hogy miképpen szigetelje el a francia foglyokat a polgári lakossággal való érintkezéstől. A francia forradalmi eszmék terjedésére egy-egy francia emissárius, titkos ügynök, titokban lázító forradalmár működésénél sokkal aggasztóbb és veszélyesebb lehetett az, ha á magyar közönség a francia katonák nagyobb tömegével kerül közvetlen kapcsolatba. Mindenesetre érthető a Generalkommando aggodalma, hiszen Bécsben jól tudták, hogy a magyar ember lelki alkata szerint könnyen hevül és hogy a lakosság nagyrésze nincs megelé-

gedve a bécsi kormányzás módszereivel. Ezért valószínűnek tartották, hogy itthon szívesen hallgatják a franciák elbeszéléseit, és igyekeznek közelükbe férkőzni. Siettek tehát olyan rendeleteket kiadni, amelyek segítségével a hadifogoly szállítmányokat már útközben is szigorúan megfigyelték, itthon pedig zárt helyeken, — lehetőleg Magyarország keleti és délkeleti részében — helyezték el. Kezdetben főleg Arad, Szeged és az erdélyi várak jöhettek tekintetbe, később azután, amikor mindig több és több szállítmány érkezett, azokat már Magyarország többi helyiségeiben, kőfallal kerített vagy egyébként is könnyen őrizhető laktanyákban helyezték el.

Rövid idő múlva a háború kitörése után, már megindultak az első fogolyszállítmányok Magyarország felé. Néhány érdekes jelentést találunk Szerelem József tábornok pozsonyi dandárparancsnok kezétől, aki a Magyarországba érkező francia hadifoglyokat a határon átvette és továbbította az ország belsejébe. Érdekes az a megfigyelése, amit 1793-ban — tehát amikor a forradalmi hadsereg még nem volt szilárd fegyelmű és szerkezetű — a forradalmi francia tisztikarról írt. Tudatlan, pökhendi viselkedésű embereknek jellemzi őket, csak szigorúsággal és bizonyos fokú semmibevevéssel lehet velük bánni. Nem szabad csodálkozni elbeszéléseiken, legjobb ha forradalmi kijelentéseiket, nagyhangú mondásaikat az ember kineveti, kigúnyolja. Mindenképpen azonban el kell útasítani hízelkedő közeledésüket, próbálkozásaikat, hogy ne legyen alkalmuk a beszéd fonalát magukhoz ragadni. Az Udvari Haditanács óvatos rendelkezése folytán a francia hadifoglyokat nem magyar csapatok, hanem birodalmi (porosz, kurkölni s egyéb német) nemzetiségű katonai osztagok kísérték. A Generalkommando levéltárában 1793 óta külön, évről évre terjedelmesebbé váló, referátumok foglalkoznak a hadifoglyok ügyeivel. 1793 november közepe után már közel 1000 francia tiszt és több mint 11.000 altiszt és katona hadifogoly érkezett az ország területére. Voltak olyanok, akik családjukat, lovaikat is magukkal hozták. A következő években járványos betegségekben elhalt vagy kicserélt hadifoglyok helyébe, mindig újabb szállítmányok érkeztek, úgyhogy a napoleoni háborúk végéig, állandóan mintegy 10—11.000 hadifogoly sorsáról kellett a magyarországi katonai és polgári hatóságoknak gondoskodniok. Különösen aggódó figyelemmel kutatták át a hadifoglyok levelezését, de nem kevésbbé fontos volt a hadifogolytáborok belső életének megfigyelése sem. A hadifoglyoknak egymásközti beszélgetését, szórakozását, színjátékok, ünnepségek rendezését nehéz volt megakadályozni. Erre csak akkor ke-

rült a sor, amikor mindezek, már nem maradtak a tábor falai között, hanem a külső világ is tudomást szerzett róluk.

A budai főhadparancsnokság irataiból látjuk, hogy a franciák nem könnyen törődtek sorsukba és a magukkal hozott szabadságeszmék terjedését nyiltan és titokban igyekeztek elősegíteni. Szívesen énekelgették forradalmi dalaikat; ha útközben valahol megpihentek, kokárdáikat, a szabadság jelképeivel díszített gombjaikat, szalagjaikat óvatlan pillanatokban a lakosság között osztogatták. Amikor pedig a tartózkodásukra véglegesen kijelölt helyükre érkeztek, ott hamarosan megalakították szabadkőműves páholyaikat, irodalmi összejöveteleket tartottak és a forradalom nevezetesebb napjain emlékünnepélyeket rendeztek. A szegedi várban elhelyezett foglyok egy alkalommal a Bastille lerombolásának napját ünnepelték, úgylátszik zajosabb módon, mert a Generalkommando szükségesnek látta 1794 július 16-án a szegedi helyőrség parancsnokát arra útasítani, hogy, ha a hadifoglyok ünnepélye után: „... von ihren Gaukelspielen, Pyramiden. Freiheitsbäumen und Mahlereien noch Überbleibseln ersichtlich sein sollten", — mindent azonnal meg kell semmisíteni és a falakról levakarni.

A szegedi jelenetnél nagyobb izgalmat okozott azonban az a forradalmi ünnepély, amelyet Pesten a Neugebäude-ba zárt hadifoglyok 1794 augusztus 10-én, a királyság bukásának évfordulóján tartottak. A főhadparancsnoksághoz érkezett jelentések szerint, a francia hadifoglyok tisztjeikkel és azok feleségeivel együtt térdre borúlva megesküdtek, hogy a forradalom eszméihez hívek maradnak, azután pedig: ... mit allerlei Zeichen von Freiheitsbäumen und anderen unsinnigen fränkischen Verzierungen im Gebäude herumzochen." Amikor pedig az őrség közbelépésével: „... dieser unbändigen Horde sogleich das Handwerk zulegen Bedacht gewesen", — akkor este a kaszárnya összes ablakait apró gyertyákkal kivilágították. Az utcáról sok nép tódult a kaszárnya udvarára, úgyhogy végül az őrségnek kellett rendet csinálnia. Az ünnepély rendezője egy Roulland nevű francia tábornok volt. Ezt a tábornokot a várparancsnok külön ceilába csukatta és minden intézkedést megtett, hogy ilyen eset többé ne fordulhasson elő.

A főhadparancsnokságnak több, a helytartótanácshoz intézett átiratából és annak válaszából megállapíthatjuk azt, hogy saját állampolgáraink is utánozták és terjesztették a hadifoglyoktól kapott kokárdát s egyéb, a forradalomra emlékeztető jelvényt. A francia hadifoglyoknak és a velük valamily módon titkosan érintkező ügynököknek azonban sohasem sikerült az általános hangulatot a francia eszmék-

nek megnyerni. A hivatalos polgári és katonai ellenintézkedéseken kívül, maga a lakosság és katonaság is résztvett a forradalmi eszmék elleni propagandában. Ennek tarthatjuk azt a jelenetet, amely 1792-ben Pesten egy farsangi álarcos bálon lejátszódott. Egy császári katonatiszt „Madame Liberté"-nek öltözve, rongyos ruhában jelent meg a bálon és egy gúnyos röpiratot osztogatott, amelynek — francia-német szavakból kevert — puffogó frázisaiban gúnyolta a forradalom eszméit :„... Ma foi! Es iss dock grand Mérite für die Liberté zu sterben, oder en Compagnie un peu a une Lanterne gehangen, un peu gerädert, oder un peu fort mit der Ruthe ausgepeitscht zu werden."

Amikor a főhadparancsnokság egy francia tisztnek — La Gardiolle ezredesnek — poggyászában sok könyvet talált, még szigorúbban kutatta át a foglyok poggyászait s összes könyveit elkobozta.

Végeredményben a magyar közönség általában eléggé közönyösen viselkedett a francia hadifoglyok iránt. Baráti kapcsolatok nem jöttek létre közöttük, de arról sem tudunk, hogy az alapjában véve barátságos természetű magyar nép, a francia foglyokat gyűlölte vagy velük rosszul bánt volna. A hadifogoly táborok nyugodtan élték zártkörű életüket s legfeljebb, — mint az a hadifoglyok táboraiban minden időben előfordul — egymás között veszekedtek. A nagyközönség és a foglyokat őrző magyar katonaság mindvégig higgadtan szemlélte életüket. Lelki közösséget azonban sohasem érzett azokkal az eszmékkel, amelyeknek megszemélyesítői és egyben áldozatai is voltak ezek a Magyarországba internált francia katonák.

*

Mindaz, amit eddig elmondtam, a feltett kérdésnek csak az egyik oldalát világította meg, azt, hogy milyen hatástalan volt a francia forradalom a magyar nép, tehát az abból toborzott magyar katonaság lelkére. Ha ezután a magyar csapatok és a magyar katonák egyéni magatartását vizsgáljuk, és a napoleoni háborúk hadműveleti irataiból kiragadjuk azokat a jeleneteket, amelyek a magyarok harctéri szerepléséről szólnak, akkor választ kapunk a kérdés második részére is. Megállapíthatjuk ugyanis azt, hogy a magyar csapatok, amikor a forradalmat megszemélyesítő francia köztársasági csapatokkal, később pedig Napoleon kiváló seregével mérték össze fegyvereiket, minden alkalommal katonai esküjökhöz híven, vitézül verekedtek, az engedelmességet sehol sem tagadták meg, és nem pártoltak el zászlójuktól azért, hogy talán, mint a forradalmi eszmének megnyert emberek, az ellenség soraiban harcoljanak tovább. Mint min-

den háborúban, úgy természetesen a francia háborúban is megtörtént az, hogy kisebb-nagyobb magyar osztagok, tisztek, altisztek és közkatonák hadifogságba jutottak, sőt az is, hogy magyar katonák a harcvonalból megszöktek, főleg a háború vereséggel végződő hadműveleteiben. De nem ismerünk egyetlenegy olyan esetet sem, amelyben az illetőt erre a lépésre a francia szabadságeszmék iránti rokonszenv, vagy a szabadabb francia légkörben való továbbélés vágya késztette volna.

A szökések indító okaira és a magyar csapatok harckészségére igen találó és ezt a megállapításunkat igazoló megjegyzést olvashatunk József nádornak a királyhoz 1805 június 4-én küldött jelentésében. Az ulmi szomorú kapitulációval végződő 1805-ik évi nyári hadjárat sikertelensége miatt bekövetkezett hangulatot még fokozta a katasztrofális rossz termésnek híre, tehát a magyar katonát még az otthon maradottak megélhetésének gondja is aggasztotta. Ezzel magyarázza József nádor, hogy pl. egy ezredben 40 ember — ezredének a harctérre való vonulása előtt — dezertált: „... eine Sache, die sonst bey keinem Ausmarsche hungarischer Truppen, — welche vielmehr stäts fröhlich und gerne in den Krieg giengen, — sich ereignete." Ugyancsak jellemző az, amit a Magyar Hírmondó 1800-ik évi kötetében a Barcohuszárezred harctéri magatartásáról olvasunk: „... bátor mindíg ellenség előtt van ez a Regiment, mégis tsak egy ember se szökött által tőle az ellenséghez; mely példás bizonysága a Hazájához és Fejedelméhez viseltető szeretetének és hívségének."

A francia háborúkkal foglalkozó iratokban sehol sem találkozunk, a franciák javára kémkedő titkos megbízottak között magyar származású kémekkel. Királya és hadserege érdekei ellen való kémszolgálatra ezekben az időkben magyar ember nem volt kapható. A katonai törvényszéki iratokban pl. 1809-ben csakis ilyen nevű kémek szerepelnek: Herzkuch, Schiebel, Bram, Cremes, Nimmerfort és mások. De magyar ember még akkor sem vállalkozott kémkedésre, amikor a franciák a győri csata után Nyugatmagyarország egy részét megszállották. A francia parancsnokok, — mint Kisfaludy emlékiratában is olvashatjuk, — ismételten panaszkodtak, hogy nem tudnak híreket kapni az insurrekció helyzetéről, mert magyar embert erre a feladatra sohasem sikerült nekik felfogadni. Ugyanezt mondja Hunkár Antal zalamegyei birtokos, insurgenstiszt naplójában. 1809-ben elfogtak egy francia törzstisztet, aki őszintén beismerte, hogy az előző években már kétszer „spionkodott Komáromban, mert Magyarországon sehol spiont nem kaphattak." — „Mily

boldog lehet az a fejedelem," — mondta ugyanez a francia József főherceg nádornak, — „a kinek országában még 30.000 forintért, — amit ígértünk, — sem lelhetni árulót!"

Csupán nehány jelenetet, nehány különösen jellemző egyéni haditettet fogok kiragadni e háborúk óriási hadtörténeti forrásanyagából annak bizonyítására, hogy a magyar katonában mindvégig erősebb volt a hagyomány tiszteletétől belénevelt és mélyen átérzett katonai hivatástudat, mint a forradalomnak hadseregeket bomlasztó befolyása.

A francia háborúk alatt hadbaszólított magyar katonaságban két egymástól egészen különálló és multjánál, helyzeténél fogva egészen különböző csapatnemet kell megkülönböztetnünk. A hadrakelt reguláris sereg keretében, a háború külső hadszínterein szolgáló hivatásos magyar ezredeket, és a kizárólag az ország határának közvetlen védelmére rendelt nemesi felkelés csapatait.

A reguláris magyar katonaság teljesítményéről nehéz e korban egységes képet alkotni, mert a bécsi kormány nem állított fel magyar ezredekből külön hadosztályokat vagy hadtesteket, hanem azokat a háború egész tartama alatt más, ausztriai tartománybeli csapatokkal keverve osztotta be csapatkötelékeibe. Csupán egy hadjárati időszakban — Napoleon 1812-iki orosz hadjáratában — fordult elő az a kivételes eset, hogy a Schwarzenberg herceg alatt Napoleon előnyomulásának dél felől való biztosítására hivatott hadtest 14 zászlóaljából, 13 volt tiszta magyar származású. Ugyancsak a bécsi Haditanács bizalmatlanságával magyarázható az a körülmény, hogy kevés magyar hadvezér jutott e háborúkban vezető állásokba. Pedig ha a magyar főtiszteket és tábornokokat csak olyan mértékben alkalmazták volna, mint azt például Mária Terézia tette Nagy Frigyes ellen vívott háborúiban — akkor a 23 éves francia háború története talán több győzelmet tudott volna feljegyezni. Az osztrák tábornoki kar megfontolt, mérlegelő, metodikus hadvezetését felfrissíthette volna, ha a vállalkozóbb szellemű és gyorsabb, szabadabb harceljárásokat szívesen követő magyar vezérek szóhoz jutnak. Napoleon lüktető, megsemmisítő stratégiájával szemben, a régi magyar katonai erényeket, a magyar katona hagyományos harckészségét magyar vezérek jobban tudták volna gyümölcsöztetni, mint a merev szabályokhoz ragaszkodó és Napoleonnal szemben elavult harceljárásokat követő generálisok. Jellemző példa erre két kiváló magyar hadvezér sorsa. Br. Alvinczy József seregszervezői és vezetői készségét az Udvari Haditanács nem aknázta ki kellően, javaslatait nem fogadta meg s így Alvinczy többször került válságos és alig orvosolható helyzetbe. Hadvezéri pályájának

meg nem érdemelt mellőzés, sőt a köztudatban gúnyos lekicsinylés lett a vége. Hasonló sorsban volt része br. Kray Pál altábornagynak is. Különböző harctereken sorozatos győzelmeket vívott ki. Amikor a bécsi hadvezetőség belátta azt, hogy 1800-ban a német harctérre kellene a hadműveletek súlypontját helyezni, kiveszi a vezetést az arra leghívatottabb Kray kezéből és azt dinasztikus okokból a tapasztalatlan János főhercegre ruházza át. Az eredmény a császári hadsereg hohenlindeni veresége volt (december 3.).

De ha már a legfőbb katonai állásokba, — értem ezalatt önálló hadtest vagy hadseregek élére — magyar fővezérek alig juthattak, a francia háborúk korszakában egész sereg kiváló ezredparancsnokkal és tábornokkal találkozunk, akik előmenetelüket nemcsupán csapataik ügyes vezetésével érdemelték ki, hanem kimagasló személyes bátorságuknak is köszönhették. A legnagyobb katonai kitüntetést, a Mária Terézia Rendet, e hadjáratok alatt 88 magyar tiszt kapta meg, közülük 63-an érték el a tábornoki rendfokozatot. Ha e díszes névsort nézzük, túlnyomó részben olyan nevekkel találkozunk, amelyeknek viselői a monarchia XVIII. századbeli háborúiban, sőt a magyar történet még régebbi időszakaiban is, már mint katonák tüntették ki magukat. Az Esterházy, Pálffy, Hadik, Andrássy, Baranyay, Bánffy, Máriássy, Révay, Splényi, Vay, Vécsey családok tagjai, mint régi katonaősök méltó utódai a napoleoni háborúkba is magukkal hozták hagyományos vitézi szellemüket.

De nemcsak a tábornoki és főtisztikar vitéz tagjai voltak a magyar harcos szellem képviselői ezekben a forradalmi háborúkban, hanem a magyar reguláris lovas és gyalogosezredek altisztjei és közvitézei egyénenként és összességükben is bebizonyították, hogy Európa akkori világnézeti harcai közepette is megőrízték hagyományos katonai erényeiket és soraikat nem bontotta meg a francia forradalom hatása. Az egykori magyar folyóiratok, a „Tudományos Gyüjtemény", a „Magyar Kurir", a „Hadi és más nevezetes történetek", a „Magyar Hírmondó", a csapatok bátor magatartásának és az egyéni vitézségnek dicsőítésére egész cikksorozatokat szentelnek. De e hazafias szólamokban bővelkedő, lelkeshangú cikkeknél pontosabb adatokkal is tudjuk igazolni a magyar katona dícséretreméltó magaviseletét a francia háborúkban. Az 1789 90-ben alapított vitézségi éremadományozások e korszakbeli statisztikája szerint, összesen 370 arany és 2583 ezüst, tehát összesen 2953 vitézségi érem díszítette a magyar harcosok mellét. Ha e számokat és a magyar katonaság létszámát arányba hozzuk az egész Habsburg-hadsereg más nemzetiségű kitüntetett katonáinak számával, akkor azt

látjuk, hogy egy-egy magyar ezredre átlag 68.83, egy-egy nem magyar ezredre pedig csak 43.92 vitézségi érem esik. A legnagyobb legénységi kitüntetés, az arany vitézségi érem átlaga az idegeneknél 3.84, a magyaroknál pedig 7.66, azaz éppen kétszer annyi. Azt hiszem kevés külföldi hadseregben találkozunk a katonai szolgálat hűségében annyira kiváló emberrel, mint Skultéty László huszár zászlótartóval, aki 1738-ban született és 93 éves korában 1832-ben halt meg, tényleges katonai szolgálatának 81-ik évében. Ez az öreg huszár végigverekedte az 1736-tól 1813-ig terjedő korszak valamennyi háborúját. Ellenség előtt rettenthetetlen bátor katona volt, a magyar katonai erények mintaképe. Lehetetlen elképzelni bármilyen erejű forradalmi szellemet, amely az ilyen fából faragott magyar katona hagyományos hűségét meg tudta volna ingatni.

Végig kellene mennünk a magyar ezredek hadi útján, hogy számbavehessük mindazokat a kisebb-nagyobb ütközeteket, csatákat, várvívó és védőharcokat, amelyekben magyar csapatok dicsőségesen résztvettek. Erre itt nincs terünk, s ezért röviden csupán a korszaknak azokról az általánosan ismert nagy csatáiról emlékezem meg, amelyekben a magyar ezredek lényegesen hozzájárultak a sikerhez vagy pedig a vesztett csatában is hagyományos hősiességgel harcoltak.

A marengói csatában (1800. július 14-én) a csata első felében a császári sereg visszanyomta a franciákat. Ebben igen nagy része volt az Ott és Frimont tábornokoktól vezetett magyar csapatoknak. Ott tábornok később a nemesi insurrektió egyik jelentős vezére lett, a francia származású Frimont pedig annyira megszerette magyar katonaságát, hogy a háború után is Magyarországon maradt, magyar indegnatust nyert, s lélekben is teljesen magyarrá vált. A caldierói csatában (1805. okt. 29—31-ig) 9 magyar gyalogezred, ezeknek gránátos zászlóaljai és 6 huszárezred vett dicsőségesen részt. Károly főherceg fővezér, a magyar 32. gyalogezred gránátosainak élén vezette az egyik rohamot. Jelentésében erről az ezredről azt írta, hogy az a vitézség kiváló példáival tündökölt. Az asperni csatában (1809. május 21-én), amelyben Károly főherceg Napoleont megverte, a győri 19., az egri 60., a kolozsvári 51. gyalogezred, az aradi 53-ik, a 2. és 31. erdélyi gyalogezred verekedett különös hősiességgel. Főként a 31. gyalogezred tűntette ki magát az asperni templom és temető körül vívott elkeseredett harcban. Károly főherceg szemeláttára. A wagrami csatában (1809. július 5-én és 6-án) 8 magyar gyalogezred és 5 huszárezred harcolt különös vitézséggel. A debreceni 39. gyalogezrednek, majdnem kivétel nélkül újoncokból álló egyik zászlóalját a francia lovasság

rohamai nem tudták megtörni, bár a zászlóaljnak majdnem minden embere megsebesült. A francia lovasság azonban mindegyre nagyobb tömegben özönlötte körül ezt a bátor kis csapatot, míg végül teljesen körülzárta és foglyul ejtette. Az a francia tábornok, aki a magyar zászlóalj hősiességének szemtanúja volt, bámulata és elismerése jeléül levette kalapját és mélyen meghajolva köszöntötte a hatalmába került vitéz harcosokat.

A politika változása úgy akarta, hogy 1812-ben I. Ferenc király serege nem Napoleon ellen szállt hadba, hanem az oroszok ellen induló „grande Armée" jobbszárnyán, azzal a feladattal, hogy biztosítsa Napoleon hátát és jobboldalát előnyomulása közben. A Schwarzenberg Károly herceg lovassági tábornok vezette hadtestnek egy hadosztálya, — a Bianchi hadosztály, — mint már említettem, — majdnem kizárólag magyar csapatokból volt összeállítva. Az itt lefolyt nagy csatákban és sok nyomorúsággal járó vonulgatásokban a magyar csapatok erős veszteséget szenvedtek. A huszárság lovai a nekik szokatlan időjárás viszontagságai alatt annyira leromlottak, hogy körülbelül 4000 magyar huszár, kénytelen volt, — mint késői utódjaik a világháborúban — gyalog harcolni. Magyar huszárok és gyalogosok egészen Pinskig nyomultak előre. Sőt egy különösen merész huszár kapitány, Paulinÿ Mihály, hihetetlen teljesítményre is képes volt, amikor századával messzejáró felderítő különítménye élén egészen Minskig portyázott. Napoleon visszavonulásával kapcsolatban a magyar csapatok is kénytelenek voltak Galiciába visszatérni. Huszárokról, gyalogosokról rongyokban lógott a ruha. Mohr tábornok jelentése szerint: „A legénységnek se élelme, se dohánya, augusztus óta pedig egy fillér zsoldja sem volt és a tiszt s a csapat mégis a legnagyobb megnyugvással viselte a nélkülözést, Soraikban önmegtagadásig való kötelességérzet, rend és föltétlen engedelmesség uralkodott."

A felszabadító hadjárat alatt, a drezdai csatában, (1813. aug. 26—27.) 9 magyar gyalogezred és 3 magyar gránátos zászlóalj, 7 magyar huszárezred vitézkedett. Közöttük a 48. nyugatmagyarországi gyalogezred 10 óra hosszat tartó véres küzdelmet vívott egy major birtokáért. A 19. győri gyalogezredről hadosztályparancsnoka ezt írta: „Hogy milyen dicsőséget vívott ki magának e harcokban a magyar gyalogság, azt már a hadsereg parancsnoka Schwarzenberg herceg is olyan elismerő jelzőkkel méltányolta, amelyek e bátor csapatok vitézségének örök emlékére szolgálnak." Amikor a csata után a győztes osztrák-magyar-porosz-orosz-svéd seregek a szövetséges uralkodók előtt Lipcsében díszmenetben elvonultak, a színtiszta magyar csapatokból álló Bianchi-hadosztályt

Schwarzenberg herceg tábornagy így mutatta be uralkodójának, I. Ferencnek: „Felség! Ez a hadosztály a trón és a haza támasza."

E háborúkban nemcsak a tisztekben, hanem a legénységben is élénken élt a hagyományos magyar katonai szellem és az uralkodó iránt érzett, — semmiféle forradalmi gondolattal meg nem tévesztett — hűség és katonás szellem. Kiragadok egy-egy jellemző példát. A Rajna menti táborban, 1796-ban. egy magyar lovaskatonát megszólít egy futár és magyarul érdeklődik a fővezér hadiszállása felől. A huszár a magyar szó hallatára örvendve ajánlkozik kísérőül, lóra kap, s amíg a futárt a főhadiszállásra kíséri, kikérdezi az otthoni állapotokról. Amikor azt hallja, hogy Magyarországon nagy a lelkesedés és hogy a pozsonyi országgyűlés hazafias fellángolással ajánlott meg 50.000 újoncot, a táborba visszatérve tollat ragad és lelkes költeményben üdvözli a pozsonyi országgyűlés rendjeit: „... a Rhénus vize partján 1796. esztendő Szent András havának 25. napján táborzó magyar lovas katonának..." levelében. Az országgyűlés ezt a verses levelet kinyomatta. A Nemzeti Múzeumban talált egyik példányból idézem a következő sorokat:

„Írom pedig eztet mindnyájunk fejébe,
A Magyar Gyalogság s Huszárok nevébe.
Köszönjük, hogy küldnek nekünk segítséget
Így meg is rivasztjuk majd az ellenséget
Hát ha minden Magyar még lovára fel ül,
Le mettzetik akkor számtalan sok Frantz fül.

Sőt majd meg sem marad Párisban a Convent
Ha ellene indul ennyi sok Regiment.
De nem szükség eztet, hogy a Haza tegye,
Tsak az ötvenezret hamar lábra vegye!
Meg láttja a Világ, a Magyar Kard mint vág
Páris bástyájára mily gyorsasággal hág."

A hadrakelt sereg tábori lelkészei is felhasználtak minden alkalmat arra, hogy a katonaságot a francia forradalom istentelen voltáról és pusztításairól felvilágosítsák. Br. Alvinczy táborszernagy ezredének, a 19. gyalogezrednek tábori lelkésze Klenak Péter, 1796-ban, Páviában újévi üdvözletül ezredtulajdonosának hosszabb költeménnyel kedveskedett, amelyben leírja Franciaország „undok meghasonlását" honfitársainak okulására. Büszkén állapítja meg abban, hogy a magyar haza, királyának jussait mindenkor megóvja, hűségét megőrzi. De ez a magyar embernél természetes is, mert:

„Ezt a' Relligió,
Ezt a' józan elme,
Ezt az Ország' java,
Ezt a' nép' védelme
Javasollya 's tsupán
Kiben nintsen elme
Az órollya a' Királyt."

A magyar katona állhatatosságára és katonai eszményeihez való hűségére azonban legjellemzőbb az az eset, amit egy eredeti francia forrásból merítve ismertethetek. Az 1805-iki hadjárat során a Blankenstein magyar huszárezred (a későbbi cs. és kir. 6. huszárezred) Jellasits altábornagy hadosztályában volt beosztva. Ez a hadosztály a Bodeni-tó vidékén olyan válságos helyzetbe került, hogy kénytelen volt fegyvereit a franciák előtt lerakni. A megbeszélés szerint, a tárgyalások lezárása után következő délelőtt kellett a hadosztályt a közösen meghatározott helyre vezetni és a franciáknak átadni. Augereau francia marsall egy Marbot nevű vezérkari törzstisztjét küldte az osztrák-magyar lovasdandár fegyverletételének ellenőrzésére. Marbotnak — a későbbi tábornoknak — a francia háborúk alatt írott naplóit könyvalakban kiadták, onnan idézem azt, amit e fegyverletétellel kapcsolatban írt. A táborba érkezésekor jelentkezett a lovasdandár parancsnokánál, a Blankenstein huszárezred ezredesénél: „..... vieux Hongrois, des plus braves et des plus madrés, dont je regrette de n'avoir retenu le nom, car je l'estime beaucoup."

Vacsora után pihenőre tértek. Egyszerre Marbot arra ébredt, hogy a huszárok nyergelnek. Kérdésére a huszárezredes azt felelte, hogy előnyösebbnek látja azt, ha még hajnali szürkület előtt elvonul erről — a két ellenséges tábor közötti — helyről olyan helyre, ahol a fegyverletételt zavartalanabbul végrehajthatja. Marbotnak ugyan nem tetszett a dolog, de egyedül lévén, nem tehetett mást, minthogy szintén nyergeltetett és csatlakozott a huszárezredeshez. Egész éjjel ideoda marsoltak a két ellenséges vonal között, míg végre a huszárezredes hajnalban, — a francia előőrsöktől jó távol — megállította csapatát és zaboltatást parancsolt. Ezalatt maga köré gyüjtötte a tiszteket (huszárezredén kívül még 1 dragonyos és 1 ulánusezred volt a dandárban) és beszédet tartott nekik, amire a huszárok hatalmas örömrivalgással feleltek, a dragonyosok és ulánusok ellenben csendben maradtak. Marbot kezdetben nem értette, hogy miről van szó, később azután megtudta, hogy a magyar huszárezredes: „..... vieux guerrier, vraiment superb" — kihirdette, hogy a hadosztályhoz tartozó Rohan herceg tábornok nem teljesíti Jellasits fegyverletételi parancsát és csapatait Tirol felé elvezette. Lovasait

tehát ő is most oda akarja vezetni, hogy a szégyenletes kapitulációt kikerülje. A dragonyos és ulánus tisztek vitatkozni kezdtek vele, úgyhogy végül az ezredes kijelentette, hogy csinálhatnak amit akarnak: „..... quant a nous, braves housards, nous allons rejoindre notre Auguste Souverain, auquel nous pourrons encore montrer avec honneur notre drapeau sans tache et nos sabres de soldats intrepids."[1]

Így is történt. A huszárok elvágtattak s faképnél hagyták a másik két ezredet és a francia tisztet, aki katonás tárgyilagossággal, — bár igen röstelte: „d'avoir servi — a mon insu — d'instrument a ce diable de Hongrois" — a magyaroknak adott igazat, mert megértette azt, hogy nemzetük érdekében és hagyományukhoz híven cselekedtek.

A császári és kir. 6. huszárezred története szerint, az ezred parancsnoka akkor Wartensleben gróf ezredes volt. E könyvben erről a jelenetről csak annyit olvashatunk, hogy az ezred Rohan tábornok csapataival együtt kivonta magát a kapitulációból és Bajorországon át Csehországba vonult. Azt tehát nem tudjuk megállapítani, hogy valóban Wartensleben gróf volt-e az az öreg magyar huszár, aki a fiatal francia tisztet lépre csalta, vagy pedig ezredének más törzstisztje. De ez, ebben az esetben, nem fontos. A huszárok magatartásának értelme és lényege abban rejlik, hogy a francia háborúkban verekedő magyar csapatok még akkor sem akarták zászlóikat elhagyni, vagy magukat a harcból kivonni, amikor azt, felsőbb engedéllyel, tehát minden személyes felelősség nélkül megtehették volna.

A magyar csapatok hagyományos hűsége annyira ismeretes volt, hogy nemcsak Károly főherceg hadsereg szervező rendeleteiben játszott szerepet, hanem azt, a francia háborúk alatt megszületett egyéb hadbaszólítási és szervezési tervezetek is figyelembe vették. Alvinczy táborszernagy 1807. tavaszán készített egy terjedelmes emlékiratot a nádor számára. Ebben történeti visszapillantást ad a magyar hadügy fejlődéséről az Árpádok korától kezdve és azt javasolja, hogy a magyar katonaságot a jövőben is a régi magyar hadseregek egyéni sajátságaira való tekintettel kell megszervezni, hogy

[1] A francia idézetek magyar szövege:
„... öreg magyar, a legderekasabbak és legfurfangosabbak közül való; sajnálom, hogy nevét elfelejtettem, mert nagyrabecsülöm..."
„... öreg, valóban kiváló harcos..."
... a mi minket illett, — mint derék huszárok, igyekszünk visszatérni Felséges Uralkodónkhoz, hogy megmutathassuk makulátlan zászlónkat és, mint félelmet nem ismerő katonák, — becsülettel hordott kardunkat..."
„... hogy ez az ördögadta magyar, — tudtom nélkül — engem eszközül használt..."

ezzel elérjék: „nicht nur die Belebung des Kriegsgeistes der Armee und der Nation, sondern auch eine umso kraftvollere Behauptung der bisherigen Selbständigkeit".

A császári hadsereg újjáteremtője és e korszak egyik legkiválóbb hadvezére Károly főherceg, amikor 1800 decemberében egy új hadjárati időszak kezdetén a hadsereg élére lépett, seregének szelleméről a következőket jelentette uralkodójának: „Der Geist, welcher die ganze Armee von jeher belebte, war auf solche Grundpfeiler, nämlich volle Kenntnis der Dienstpflicht, auf Ordnung, Disziplin, Subordination und ausgebildetes militärisches Ehrgefühl, so tief gegründet, daß ich gänzlich überzeugt zu sein glaube, dass er durch die Unfälle, welche die Armee in diesem Feldzug erlitten hat, im wesentlichen keineswegs erschüttert, viel weniger geändert werden konnte. Eine Truppe, welche ehedem so Vieles und Grosses in entfernten Landen zu leisten vermochte, wird gewiss nicht mit minderer Bravour, gewiss nicht mit einer minderen Gewissenhaftigkeit und Redlichkeit in dem Zeitpunkt streiten, wo es sich um die Verteidigung ihres Vaterlandes handelt".

Hogy Károly főherceg az osztrák-magyar hadseregről, — amely sok viszontagságai és vereségei ellenére is Napoleonnak legkeményebb ellenfele volt, — ezt a benyomást kaphatta, abban jelentős része volt a reguláris hadsereg magyar katonasága vitézségének és a hagyományok tiszteletében nagyranőtt katonai erényeinek.

A másik, magyar földről származó csapatkontingens, amely a francia háborúkban, a reguláris hadseregtől függetlenül állott össze, abból a célból, hogy az ország határát megvédje, a nemesi insurrectió volt. A felkelésre hívatott csapatoknak nem volt békeállománya, előre összegyüjtött felszerelése, fegyverzete; mindent a végső pillanatban kellett előteremteni. A tisztikar, különösen annak tábornoki és törzstiszti kara, jórészben hivatásos katonákból állott ugyan, a felkelő ezredek legénysége azonban gyakorlatlan, tapasztalatlan, különböző korú újonc volt, mind olyan emberek, akik már csak a hadrakelt hadsereg igényeinek kielégítése után maradtak az országban. Az insurrectió felhívására csak akkor kerülhetett sor, amikor az ellenség az ország határait már fenyegette, ami a francia háborúk alatt annyit jelentett, hogy csak akkor volt rá szükség, amikor az Európa nyugati felén hadbavetett reguláris hadsereg, sorozatos vereségek után, már Magyarország határáig volt kénytelen hátrálni. Mindezeket tudva, könnyen megérthetjük, hogy az ócska puskával, hitvány ruhával felszerelt és a katonai fegyelemben nem nevelkedett, tehát annak életbevágó fontosságát nem ismerő, nemesi felkelés nem váltotta be a hozzáfűzött remé-

nyeket. A napoleoni háborúk alatt az országgyűlés határozatára négyszer állították talpra a magyar nemesi felkelést, mégpedig 1797-ben, 1800-ban 1805-ben és 1809-ben. Ezek közül csak az 1809-ben életrehívott insurrectiónak volt alkalma kisebb ütközetekben és egy nagy csatában résztvenni, június 14-én Győr alatt, ahol a legvisszásabb helyzetben fogadta el a harcot és vereséget szenvedett. A négy insurrectió közül az 1805-ik évi lett volna a legerősebb, ha teljes megalakulását hamarébb rendelik el és idejekorán, még a háború gyors befejezése előtt éri el harckészségét. Ha ez a nemesi felkelés már 1805 november végén készen áll és a felső Duna vonalán felvonul, akkor éppen a döntő pillanatban képes lehetett volna — fogyatékos harcértéke ellenére is — Napoleon működő seregéből legalább is egy hadtestet lekötni s ezzel könnyíteni a reguláris hadsereg helyzetén.

Hogy a nemesi felkelés rögtönzött ezredei, — úgy ahogy — mégis összeálltak és soraikban a hazátmentő elszántság lelkesedése lobogott, abban igen nagy része volt József főhercegnek, aki mint az ország nádora, állásánál fogva az insurrectiónak hadak fővezére volt. Jól ismerte a magyar nép lelkét, ezért a felkelés megszervezésében és együttartásában a régi magyar harcos hagyományok felébresztését és ápolását tartotta mindenkor szem előtt.

* * *

Értekezésem elején rámutattam arra, hogy a katonai hagyományok tisztelete mint a csapatokat összetartó erő, több forrásból táplálkozik. Egyik forrása a csapatok vitézi multja, vagyis egy-egy ezred évszázados története. A másik forrás ettől függetlenül, a nemzet, a faj általános vitézi hagyományaiból fakad. A reguláris hadsereg körében a szép multtal bíró ezredek önmagukból fejlesztik ki a hagyománytiszteletet, de a sebtiben, végső szükség idejében esetenként hadbaszólított irreguláris csapatok, mint például a nemesi felkelés, amelyek nem támaszkodhatnak ezredeken belül ápolt évszázados hagyományra, ebből a forrásból nem meríthetnek. Ezeknél tehát a katonai erények ápolására és kifejlesztésére, az általános faji vagy nemzeti katonai mult dicsőséges eseményeit kell felélesztení. Hogy a napoleoni háborúk magyar felkelő csapataiban, minden vezetési szervezési és egyéb fogyatékosságoktól eltekintve, mégis találkozunk a katonai erények és az egyéni vitézség nagyon szép példáival, azt avval magyarázhatjuk, hogy a magyar emberben megvolt és tovább élt ez az ősi harcos hagyomány és amikor erre alkalom nyílott, hatását éreztette is. Itt kell megemlítenünk, hogy 1809-ben a nemesi insurrectio leghamarabb felkészült két lovasezredét, a prímási, — és a királyné nevét viselő nyitrai —

huszárezredet, a működő hadsereg kötelékébe osztották be s mindkettő vitézül verekedett, július 5-én és 6-án, a wagrami csatában. Ennek a két ezrednek tisztjei hadseregbeli rangot kaptak.

A hadvezetőség — mint hallottuk — félt tőle, hogy a francia forradalom eszméi megfertőzik a reguláris katonaságot és annak harckészségét csökkentik. Annál inkább kellett tehát félnie attól, hogy ezek az eszmék a nemesi felkelés keretén belül is érvényesülni fognak, hiszen annak tagjai közvetlenül a polgári életből kerültek a zászlók alá, nem járták végig a reguláris ezredek fegyelmezett katonaéletének iskoláját, tehát magukkal hozhatták e lazábbfegyelmű csapatok soraiba a forradalmi eszmék hadseregbomlasztó gondolatait. A nemesi felkelések rövid és nem nagyon vigasztaló történetéből azonban azt olvashatjuk, hogy a magyar katonaságnak még ebben a gyengébb katonai erényekkel bíró csapataiban sem találhatjuk nyomát annak, hogy a francia forradalom hatása befolyásolta volna a csapatok szellemét. A magyar harcos hagyomány itt is erősebb volt a forradalom befolyásánál. József nádor iratai, de különösen Kisfaludy Sándor munkája a nemesi felkelés történetéről, a legjobban bizonyítják, hogy a nemesi felkelés katonaságában a királyhoz való hűség és a hazafias szellem minden kétségen felül állott. A nemesi felkelés toborzása lelkes hangulatban folyt országszerte, erről József és János főhercegek személyesen, ismételten meggyőződhettek... Kisfaludy írja: „Ganze Jurisdictionen, und einzelne Grundherren wetteiferten unter sich, die Cavallerie auch über ihre Vermögenverhältnisse zu vermehren, so, dass, wo das Gesetz nur zehne zu Pferd zu erscheinen geboth, der hohe Patriotismus hunderte hervorzauberte..."

1809. június 29-én, a Böős község környékén táborozó nemesi felkelő csapatok gyanútlanul végezték gyakorlataikat, amikor Ferenc király, József nádor kíséretében váratlanul odaérkezett. Rövid félóra alatt fogadásra készen állott, a gyorsan összehívott 16 huszárosztály 2 lovasüteggel s amikor a királyt meglátták, harsány és lelkes „Vivat"-tal fogadták őt. A lelkesedés — mint Kisfaludy írja — olyan fokra hágott, hogy az alig nehány kilométer távolban, a Kis-Csallóközben táborozó ellenség is meghallotta. A királyt nagyon meglepte a kivonulás gyorsasága és a neki bemutatott gyakorlat: „...erklärte die innige Zufriedenheit darüber, und sagte, dass die Insurrection ganz anders aussehe, als sie Ihm bisher geschildert wurde."

A felkelő nemesség hadbaszállását a nemzet hazafias feladatnak tartotta és a francia háborúkból a magyar katonai hagyományos erények újjászületését remélte. Mutatja ezt a

Nógrád vármegyei lovasezred zászlószalagjára hímzett jelmondat: „Renascere virtus Hungarica."

A magyar nemesi felkelés tagjaitól valóban távol állott minden forradalmi gondolat. A lelkesedés, amit a király a böősi táborban tapasztalt, nem volt előre megrendelt és megrendezett játék. Hogy a hazafiasság eszméje milyen mélyen élt e felkelők lelkében, arról egy jellemző példát olvasunk Hohenegger Lőrinc győri kanonoknak, az 1809-i győri harcok eseményeiről írt naplójában, a Tudományos Gyüjtemény 1820-i évfolyamában. A győri csata után két közlegény egy, a csípőjén súlyosan megsebesített insurgens tisztet támogatott a városba. Az utcán vizet kértek. Egy lelkes győri polgár borral kedveskedett a sebesült tisztnek, aki a poharat magasra emelve, azt királya egészségére ürítette, azután ezt mondta: „most Istennek nevében megyek az ispotályba, és ha az Égnek tetszik, királyomért a sírba is!"

— — —

A francia forradalom azonban mégsem viharzott el nyomtalanul, a Monarchia hadseregének életében. Carnot francia hadügyminiszter a „levée en masse", azaz az egész fegyverfogható férfilakosság hadbaszállítása révén, már a forradalom első idejében, olyan tömeget tudott mozgósítani, amellyel szemben a többi európai államok, kis létszámú, hivatásos hadseregeikkel feltétlenül gyengébbekké váltak mindaddig, amíg nem alakították át véderőrendszerüket hasonló szempontok szerint. Ez az átalakítás vezetett az általános védkötelezettség életbeléptetéséhez. Ezt az igazságot Poroszországban Scharnhorst, nálunk Károly főherceg is hamar felismerte, követte és hirdette. A hadászati alapelveknek, harceljárásnak, harcmódoknak azok az újításai, amelyek a forradalmi hadsereg különleges összeállításából, helyzetéből keletkeztek és amelyeket Napoleon lángesze rendszerbe foglalt és művészetté fejlesztett, gyökeresen átalakították Európa valamennyi hadseregének harceljárásait. „Alle Kriegskunst," — mondja Delbrück, a hadművészetről írt könyvében — „bewegt sich zwischen den beiden Polen oder Grundkräften der Tapferkeit und Tätigkeit des einzelnen Mannes, — und dem Zusammenhalten, der Festigkeit des taktischen Körpers." Mindezeknek a követelményeknek a francia forradalmi és napoleoni háborúk tapasztalatai után kialakult hadseregek jobban megfeleltek mint az azelőtti évszázad kétségkívül szintén vitéz és jól vezetett, de kötött szabályok szerint működő katonasága. Ennek, a hadtörténeti szempontból rendkívül érdekes fejlődési folyamatnak ismertetése azonban nem tartozik e tanulmány keretébe. A hadtörténeti események későbbi sorozata azt mutatta, hogy Károly főherceg, a Monarchia akkori hadseregének

újjászervezőjee, és hadvezérei, főleg Schwarzenberg herceg, továbbá a felszabadító háborúk alatt szereplő katonatudósok, tervezők és szervezők, már eredményesen alkalmazták a francia háborúk tapasztalatait éppen a franciák ellen. 1813-ban kezdődik a Monarchia hadseregének életében az a korszak, amely megalapozta, a Károly főherceg kitűnő javaslatai alapján újjáalkotott hadsereg további fejlődését. Ezekben a harcokban egy új fiatal tisztikar, és egy új osztrák és magyar katonai nemzedék született meg. Károly főhercegnek méltó utódja és tanítványa volt közöttük Radetzky tábornagy, aki a napoleoni háborúk alatt már mint ezredparancsnok, végül mint altábornagy hadosztályparancsnok tapasztalatból ismerte meg azt az új harceljárást, amelynek alkalmazásával seregét a Monarchia későbbi háborúiban győzelemről-győzelemre vezette. A francia háborúk befejezése utáni hadsereg magyar katonaságának további fejlődésében világosan követhetjük a francia háborúk tapasztalatainak nyomát, annál is inkább, mert annak alapgondolata, az egyéni bátorság, a lelki erő fejlesztése, önállóságot, harckészséget, lendületet kívánt, ez pedig a magyar katonában minden időben, teljes mértékben megvolt.

Az elmondottakra visszapillantva, a forradalom és a hagyomány hatását a katonaságra és e két lelki mozgalom egymást ellensúlyozó megnyilvánulását röviden a következőkben foglalhatom össze. Bármennyire is igyekszik a hadvezetőség a hadsereg egységét s abban elsősorban a tisztikar szellemét a korszak eszmeáramlataitól elszigetelni, ez teljes mértékben nem sikerülhet. A tanult és a mellett gondolkodó és érző emberekből álló tisztikart, a hadsereg szellemének hordozóját, a katonai erények képviselőjét, nem igen lehetett a napoleoni korszakban a külvilágtól elzárni. Sőt II. József császár idejében, tehát közvetlenül a francia forradalom kitörése előtti években — maga a császár sem ellenezte a „felvilágosodottság" és a szabadkőművesség eszméinek terjesztését. Másrészt azonban a tisztikar éppen hivatása és zárt körben mozgó életszemlélete miatt, a XVIII. század fordulóján csak olyan eszmekörbe kapcsolódhatott, amely fegyelmezett gondolkodásának, katonai alaptermészetének megfelelt. Minden olyan áramlat, — tehát minden kívülről jövő forradalmi mozgalom, amely a hadsereg fegyelmének pilléreit és lelkileg is zárt sorait támadta, a hadsereg gondosan őrzött egységét veszélyeztette. Ez ellen, az évszázados hagyományokban felnevelődött tisztikar ösztönösen védekezett. Ellenállása annál erősebb volt, minél mélyebben gyökereztek a harcos hagyomány szálai a csapattestek történeti multjában. A Habsburg-birodalom akkori hadseregének magyar katonaságára, lelkiségének meg-

felelően a forradalom szellemi mozgalmából csakis a nemzeti gondolat tudott hatást gyakorolni. A forradalom katonai újításait Franciaországban azzal kezdte, hogy a régi királyi hadsereg feduális tisztikarát kipusztította, félretolta. A monarchia hadseregének tisztikara előtt ez az elrettentő példa állott. Zárt, szoros szervezete egyébként is ellentétben volt a forradalmi eszmék nemzetközi jelentőségű gondolatvilágával. A harctérről időnként hazautazó, vagy betegen, sebesülten itthon tartózkodó tiszteknek bőségesen volt alkalma ahhoz, hogy a forradalom eszméivel, a hírlapok, könyvek, vagy pedig az azokkal rokonszenvező magyar írókkal való érintkezés révén megismerkedjenek. Bizonyára voltak közöttük olyanok is, akiknek ezek az újszerű gondolatok tetszettek. Mihelyt azonban az itthoni szabadabb környezetből távozva, a harctéren újból, régi vitéz ezredük hagyománytisztelő légkörébe érkeztek, a forradalmi eszmék érdekes újságai lelkükben elhalványultak s előtérbe került katonaegyéniségük másik, erősebb oldala, a hősi hagyományokból táplálkozó virtus és a hadsereg egységét, magyar katonai erényeit mindenekfelett valónak ismerő fegyelem és harckészség.

Különösen jellemző a magyar katona lelkiségére az, hogy a forradalmi eszméket még a nemesi insurrectió alakulatai sem fogadták be, pedig ezeknél a testületi szellem, az ezredeket összetartó katonás hagyomány hiányzott. Körükben tehát a forradalmi eszméknek nem kellett olyan erős ellenhatásokkal megküzdeni, mint a reguláris ezredeknél. De a magyar ember katonás szelleme itt is legyőzte a forradalmi szellemet.

Az a lelki válság, amelyet a francia forradalom I. Ferenc császár és király magyar katonaságában előidézett, a hagyomány tiszteletének győzelmével és a magyar virtus ujjászületésével végződött.

Markó Árpád.

FORRÁSMŰVEK.

A Monarchia hadseregének, és benne a magyar katonaságnak szervezetével, életével a francia háborúk alatt, igen sok történeti és hadtörténeti munka foglalkozik. Itt csak azokat sorolom fel, amelyekben a feltett kérdés megvilágítására alkalmas adatokat, megállapításokat találtam. A bécsi Kriegsarchivból és a m. kir. Hadilevéltár Generalkommando gyüjteményéből felhasználtam Károly főherceg jelentéseit, seregszervező javaslatait és a francia hadifoglyok magyarországi életével foglalkozó iratokat.

Hóman-Szekfü: Magyar Történet VII—VIII. kötet. — *Horváth Mihály:* Magyarország Története. VIII. kötet. — *Marczali Henrik:* Magyarország Története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. (Szilágyi: A magyar nemzet története VIII. kötet.) — *Beöthy Ákos:* A Magyar Államiság Fejlődése, Küzdelmei. — *Grünwald Béla:* A Régi Magyar-

ország. — *Eckhardt Sándor:* A francia forradalom eszméi Magyarországon. — *Domanovszky Sándor:* József nádor iratai. I—III. kötetig. — *Hunkár Antal* emlékiratai. Kiadta Lukinich Imre, a Hadtörténeti Közlemények 1926-ik évfolyamában. — *Gálos Rezső:* Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái, benne *Kisfaludy:* „Freymüthige Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810." című munkájának eredeti, német szövege. — *R. Kiss István:* Az utolsó nemesi felkelés. — *Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch:* Az ezeréves magyar katona. II. kötet. — *Ajtay Endre és vitéz Péczely László* szerkesztésében: A Magyar Huszár. *Berkó István:* A magyarság a régi hadseregben. — *A Hadtörténelmi Közlemények* 1893., 1894., 1895., 1911., 1913., 1914., 1915., 1918., 1922. és 1923. évi köteteinek e háborúkkal foglalkozó értekezései, különösen *Gyalókay J.* tanulmánya az 1805. évi nemesi felkelésről és *Pilch J.* értekezése a magyar csapatokról Napoleon 1812-iki orosz hadjáratában. — Egykorú folyóiratok: *Magyar Kurir, Hadi és más nevezetes történetek, Magyar Hirmondó, Tudományos Gyüjtemény* 1795—1820-ig terjedő évfolyamai. — *Kazinczy Ferenc:* Pályám Emlékezete. — *Mémoires du General Marbot* (A M. Tud. Akadémia könyvtárából).

„Frantzia TÜKÖR, vagy is Azon Országnak undok Meg hasonlássa, mellyből hogy a magyar-szív magát képzelje, egybe-alkalmasztatott, és M. B. Allvintzy Ő Excelletziájának Uj-esztendőbéli üdvözléssel fel-áldozott Alázatos Hadi-Káplánnya P. N. K. Páviában 1796.): A' Felsőség' Engedelméből.) Vátzon, Találtatik Mármarossi Gottlieb Antalnál." — A kis nyolcadrét alakú, 11 lapból álló nyomtatott füzetet a Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyház levéltárában találtam meg. A 19. gyalogezred történetében e korból való tiszti névjegyzékéből megállapítható, hogy a P. N. K. kezdőbetűk Péter Narciszus Klenák tábori lelkész nevét jelentik.

Viktor Bibl: Der Zerfall Österreichs. II. kötet. — *Clausewitz:* Vom Kriege. Hinterlassenes Werk Berlin. 1867. — *Freiherr von Waldstätten:* Erzherzog Karl. — *Moriz von Angeli:* Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator. — *Hans Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst. IV. kötet. — *Hermann Meynert:* — Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa. III. kötet. *A. v. Horsetzky:* Feldzüge in Europa seit 1792. — *Hermann Hüffer:* Quellen zur Geschichte der Kriege von 1799 und 1800. II. kötet. — *Bancalari:* Beiträge zur Geschichte des österreichischen Heerwesens. Zeitraum 1757., 1814. I. füzet. — *C. Pizzighelli:* Geschichte des k. k. Husarenregimentes 6. (1734—1896.)

A hadiröppentyű története.

A röppentyű történeti előzményei.

A röppentyű (rakéta, az olasz rachettából) mint más egyéb eszköz és találmány is, keletről jött Európába. Mint hadieszköznek első nyomát Kínában találjuk; az 1225. év előtt keletkezett, illetve alakult ki a gyujtónyílból, és a rohanó tűz lándzsájából. Első írásos nyomát 1232. évből találjuk; Pien-King (a mostani Kaifönig) ostrománál használták, amit Hassán Alrammah arab író írt le.[1] A Hassántól leírt hadieszköznek „huo p'au" a neve, másképen „tschin tien-lui", azaz egetrázó dörgés. Ehhez egy vasedényt használtak, amit yo-val töltöttek meg. Ha meggyujtották, fölrepült a p'au és abból a tűz minden oldalán előtört. Zöreje oly nagy volt, mint az égzengés, hangját 100 Li-nél távolabbra lehetett hallani. Tüze egy fél telek nagyságúra terjedt és átégetett mindent, amit talált, még a vaspáncélt is. Voltak az ostromlottaknak repülő tüzű nyilaik (fei-huo-tschiang) is. A nyílra gyujtó anyagot helyeztek; ez meggyujtva hirtelen előre röpült és tüze 10 lépésre terjedt. Senki sem mert a közelébe menni, mindkét tűzszerszámtól igen féltek a mongolok. Hassán rajzokat is közöl különféle röppentyűkről, ahol 2—3, sőt több töltéssel is ellátott, egy közös nyílhoz erősített hüvelyeket, továbbá több keresztrúddal egymáshoz kötött kínai nyilat, illetve röppentyűt lőtt ki. Mindezen készülékek arra szolgáltak, hogy lejtős pályáról a magasba repüljenek. Az előre hajtó töltés kén, salétrom és szén keveréke. Hassán a legkülönbözőbb keverésű arányokat adja meg. Leírja továbbá a mozgó és elégő tojás nevű készülékét, ami nyugati darabokkal összehasonlítva, kezdetleges, de lényegében teljes automobil torpedót alkot. (1. kép.) E készülék két domború vaslemez (ilyfélében az arabok ma is kenyeret sütnek), peremük poszóanyaggal van tömítve, úgy,

[1] Kézirat a párizsi nemzeti könyvtárban Hassán Alrammah ú. n. Nedschm Eddin arab hadi könyve. Hassán 1275—1295 között írta munkáját, v. ö. *S. J. v. Romocki:* Geschichte der Explosivstoffe. Berlin, 1895. I. k. 47. l.

hogy összeillesztve körtealakú lapos testet alkot, amit petróleummal, fémhulladékkal és salétromtartalmú anyaggal töltöttek meg. E készülék közepére egy nagyobb méretű röppentyűt, oldalain egy-egy vezető rudat helyeztek el. Ez a röppentyű a vízre helyezett készüléket, begyujtás után, az ellenséges hajó felé lőtte, az elején levő vascsúcs a hajóba

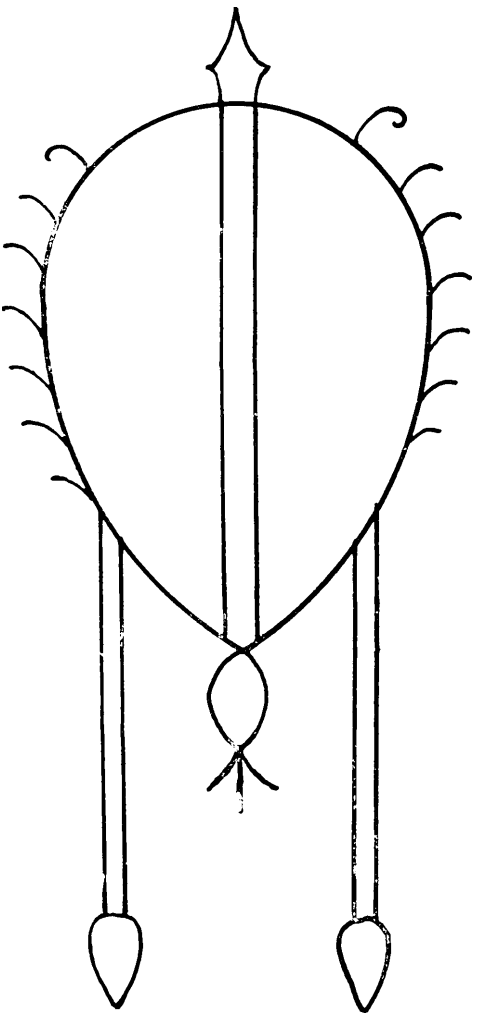

1. kép. Arab röppentyűs torpedó a XIII. sz. II. feléből. (Hassán munkájából.)

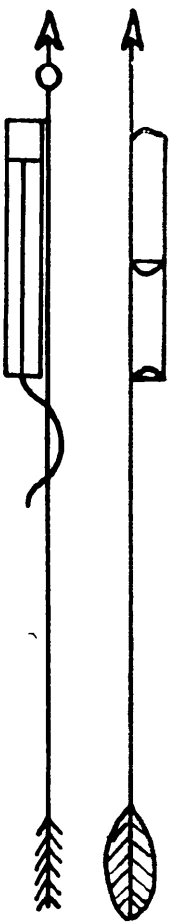

2. kép. Röppentyűk a XIII. sz. II. feléből. (Hassán munkájából.)

fúródott és a röppentyű elégése után a készülékben levő gyujtóanyag tüzet fogva, felgyujtotta a hajót.[2]

Hassán rajzot ad a kínai vagy tüzesnyílról is. (2. kép.) A nyílvesszőre lőporral megtöltött hüvelyt helyez; megrajzolja a hüvelyből kilógó gyujtókanócot is. Hassán azt tanácsolja, hogy a cső, amiben a lőpor van elhelyezve, egyenes legyen és ne legyen hosszabb 4 hüvelyknél. A csúcs vasból van, 2 hüvelyk távolságra a csőtől. Az ilyen nyíl hatása megegyezik a puskalövéssel.[3]

Batu khán mongoljai 1241 április 15-én, a liegnitzi (Wahlstadt) csatában, a lengyelek és szilézíaiak ellen lövőfegyvert és gyujtónyilakat használtak, aminek a jelentését szintén a röppentyűkben kell keresnünk, ugyanúgy, mint a Muhi-pusztai csatában használt gyujtónyilaknál.

1230 körül már Európában is ismeretes a röppentyű. A görög Marcus írt le röppentyűkészítést, repülőtüzet (ignis volans) e képpen: Végy 1 font[4] ként, 1 font fűzfaszenet, 6 font salétromot, ezeket porrrátörve papirostokba kell helyezni, tetszés szerinti mennyiségben. Meggyujtva repülni, sőt dörögni is fog. A dörgés céljára legyen a tok rövid és csak félig töltve durva szemcséjű porral; majd erős dróttal kell átkötözni. A tokon nyílást kell hagyni, hogy a benne elhelyezett port meg lehessen gyujtani. A tok a végén legyen karcsú, a középen pedig széles. A repülőtűznek egy másik fajtája pedig 1 rész kén, 3 rész fűzfaszén, 1 rész salétromból készült por, tetszés szerinti mennyiségben helyezendő el egy papiroscsőben. Ezzel villámot és dörgést lehet előidézni, ha a töltéshez tüzeskanócot érintünk. Ha a tokot egy külső köpenybe zárjuk be, a dörgés és repülés nagyobb lesz.[5]

1265-ben Albertus Magnus a röppentyűkészítést a következőképen adja meg. 1 font ként, 2 font fűzfaszenet, 6 font salétromot márványmozsárban finomra kell törni. A port hosszú és könnyű papirhüvelybe kell tömni és meggyujtás után a hüvely fölrepül.[6]

A XIV. századból származó Konrád Kyeser „Bellifortis" című művében (Kir. Egyet. Könyvtár Göttingen) már részletesebb adatokat kapunk a röppentyűkről. Kyeser receptje a következő: 3 uncia ként, 3 uncia hársfa- vagy fűzfaszenet és 32 uncia salétromot kell finomratörve, összekeverve, 4-5-6 rétű pergament hüvelybe helyezni. A pergamentet hengeres

[2] V. ö.: *Romoczki* i. m. 71. l.
[3] *Romocki* i. m. 55. l.
[4] 1 font = 32 lat = 0.56 kg.
[5] *Marcus Graecus:* Liber ignium ad comburendos hostes. Páris. Nemzeti Könyvtár. V. ö. *Romocki* i. m. 123. l. és tovább.
[6] *Albertus Magnus:* De Mirabilibus mundi explicit. Amsterdam, 1643. 223. l. Albertus magnus 1193—1280 között élt.

farúd körül csavarva kell hüvellyé alakítani, egyik végét pedig összekötni. (Itt már meg van adva, hogy a puskaportöltést farúddal kell összenyomni és hogy a hüvely merev legyen.) Megtöltés után a hüvely másik végét is be kell kötni, majd szeggel átfúrva, az így képzett nyílásba puskaporral megitatott és megtöltött pergament kanócot kell behelyezni. Ha a kanócot meggyujtják, a tűz behatol a hüvelybe és azt nagy zajjal fölröpíti. Ha a hüvely végén a puskapor kevésbbé van összenyomva, úgy az nagy dörrenést ad. A hüvelyre egy egyenes vesszőt kell kötni, amely kétszer vagy még többször hosszabb a hüvelynél, mivel ez a vessző vezeti a hüvelyt vagy fölfelé vagy vízszintes irányban, de mindig az egyenesben. Kyeser leírta egy röppentyű kilövését is, hogy bármely erős töltés mellett a töltésoszlop közepében, tengelyirányban csatornát kell készíteni, hogy az égési felület nagyobb legyen és gyors gázkitörést eredményezzen. A röppentyű vesszeje evezőként szolgált. A röppentyűt úgy kell elhelyezni a kilövő készülékben, mint ahogyan a nyíl fekszik a számszeríjjon. Az a rész, ahol a röppentyű fekszik, ki van mélyítve, hogy az ne mozoghasson. (23. kép.) A szerkezet másik részét kézben tartják; ez hosszában át van fúrva mint egy rúd, aminek a nyílásában van a röppentyű vesszeje elhelyezve. Hogy azonban a röppentyű begyujtásakor senki meg ne sérülhessen, annak a közepébe gyulékony anyagot kell helyezni,ként és cimentum vivumot vagy szurkot, fehér szurok mézgáját, hozzátéve még a töltés porából is és meggyujtani. Hogy a röppentyű messze a levegőben dörrenjen, egy megtöltött kisebb hüvelyt (Schlag) kell a röppentyű fejében elhelyezni, ami majd később gyullad meg. Nagyon fontos a szövegben a csatorna megemlítése. (Zerloch). Ez ugyanis a gyorsabb gázfejlődést szolgálta, mivel az égési felület nagyobb volt. Kyeser leírja, hogy a levegőbe repülő tűznek úgy kell készülnie, hogy vesszeje, azaz cédrusfából készült farka, gabonaszalma vastagságú és karhossznyi legyen. E farkat a hüvelyhez kell kötni, majd az így készen levő röppentyűt deszkára fektetve szél ellenében a papirból készülő kanócot a töltésen elhelyezve, lámpalángjával kell meggyujtani, mire a röppentyű sárkány módjára fog a magasba repülni.[7]

A bécsi udvari könyvtárban találunk ismét adatot a levegőbe repülő tűznek összetételéről. 1 rész gyanta, 1 rész kén, 3 rész salétrom, majd a hozzá elégséges mennyiségű borostyánolaj, vagy jobbféle petróleum van összekeverve. A poros anyagokat az olajban előbb fel kell oldani, majd hüvelybe, vagy üreges fába kell betömni. Meggyujtás után

[7] *Konrád Kyeser:* Bellifortis. V. ö. Romocki: i. m. 153—155. l.

abban az irányban repül, amerre a hüvelyt, vagy fát tartjuk. Ha ebbe az anyagba vattát mártunk és azt négyszárnyú nyílra helyezzük, az így elkészített gyujtónyíl a városba lőve azt felgyujtja.[8]

Amint látjuk, a röppentyű őskorában a kísérletezések nagy részben játszadozások voltak, hadicélra való átminősítésük még csupán szunnyadó szikra volt.

A röppentyű Kínában, szülőhazájában, félszázaddal feltalálása után, Siang-Yang ostrománál is kevéssel haladt előre. Kívánatosnak látszott egy olyan lövőszer föltalálása, amely nagy tovamozgó erőt képviselt. Nyugat-Ázsiában és a középtengeri országokban a röppentyű versenytársra talált a számszeríjjban. Fontana szintén tervezett a XV. sz. elején röppentyűtorpedót. (3. kép.) Leírása szerint a hajtó röppen-

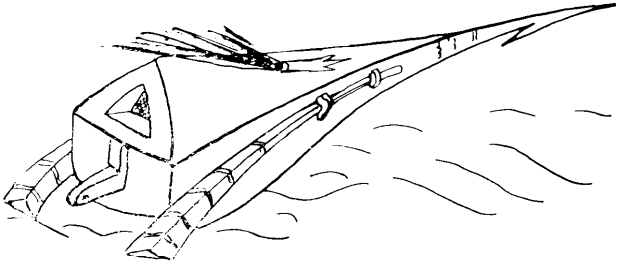

3. kép. Röppentyűs torpedó 1420-ból. (Fontana munkájából.)

tyű ugyanolyan formájú, mint a levegőbe repülő röppentyű, a torpedóra azonban rudakat szerelt rá és hegyes formában készítette, hogy szelje a vizet és belefúródjék a hajóba. Alul, mint Hassán torpedója, domború volt, s így biztosan feküdt a víz felszínén. Fából készült, belül üreggel a robbanó anyag részére, másrészt, hogy fenntarthassa magát a vizen. Fontana tervezett ezenkívül hal-, madár- és nyúlalakú röppentyűket is majd teknősbéka páncéljában több röppentyűhüvelyt helyezett el, amelyek egy közös nyílásba torkoltak, mi által jelentékeny előrehajtó erőt nyertek. Faltörő röppentyűjét hengerekre helyezte, úgy hajtatta előre; így nem vágódtak be a földbe. (4. kép.) Fontana torpedója Hassánénál tökéletesebb, két oldalrúddal vezetett, hegyben végződő építmény ez, melynek két oldalán egy-egy nagyobbméretű röppentyűt helyezett el.[9]

[8] *Hans Hartlieb:* Meister Achilles Thabor. Wien. Hofbibl. Cod. 3062. V. ö. *Romocki* i. m. 131. l.

[9] *Johannes Fontana* vázlatkönyve. München. Hof- und Staats. Bibl. Cod. Iconogr. 242. 40 l. v. ö. Romocki i. m. 238. l.

Gróf Solm Reichárd 1547-ben ejtőernyős röppentyűt írt le. (Erre a megoldásra Congrév 1823. okt. 26-án kért szabadalmat.)

1585-ben Lui Collado azt tanácsolta, hogy a röppentyűt kartácsok lövésére használják fel.[10]

Gróf Nassau 1610-ben vízalatti röppentyűt tervezett, ami egyúttal akna is volt.[11]

A XV. század második felében a röppentyű mint hadieszköz már feledésbe merült. Utolsó hadicélra való felhasználásuk 1447-ben Port-Audemer ostrománál történt, ahol ezeket Dunois alkalmazta.[12]

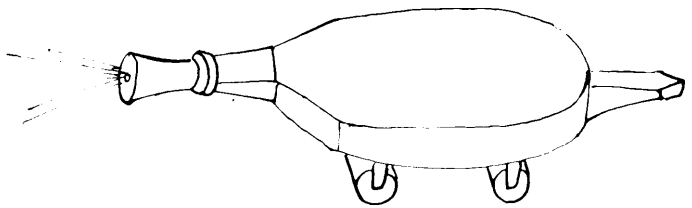

4. kép. Röppentyűs faltörő kos 1420-ból. (Fontana munkájából.)

A XVII. században azonban már nagyszámú adatot találunk a hadi röppentyűkről. Furtenbach már tökéletesíteni is akarta azokat, olymódon, hogy nem vályúból, hanem csőből akarta kilőni. Ugyanő leírt olyan röppentyűt is, amit hajóból lőttek ki.[13]

Simienovicz 1649 évben 100-fontos röppentyű készítését írta le.[14]

A röppentyű Európában igazi hadieszközzé azonban nem vált; mint hadieszközt másodízben is a távol Keletről kaptuk. Hosszabb ideig Olaszországban maradt fenn a röppentyű és hogy ott a XV. sz.-ban a hadiéletben szerepet játszott, mutatja az, hogy e korszak katonai írói foglalkoztak vele. A század végével azonban csökkent a használatuk. Németországban és a szomszédos államokban a röppentyű nem játszott hadiszerepet.

A röppentyű míg Európában játékszerré fokozódott le, addig Indiában, mint komoly harcieszköz maradt használatban. Taktikájukat is a röppentyűk alkalmazására rendezték be.

[10] *Max Jähns:* Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens. Leipzig, 1880. 658. l.
[11] *Gr. Johann v. Nassau:* Etliche schöne Traktaten 1610. 191. l.
[12] *Romocki.* i. m. 329. l.
[13] *Josef Furtenbach:* Halinitro Pyrobolianem. Ulm, 1627. 107. l.
[14] *Casimiro Simienovicz:* Geschütz Feuerwerk. Frankfurt, 1676. 76. l.

A porosz tűzérség Hoyer szerint a XVII. században már ismert röppentyű hadieszközt. (Kunstfeuer.) Idézi Geissler szász ezredes művét (Neue curieuse und Vollkommene Artillerie. Dresden, 1718.), amelyben leírja, hogy 1688-ban olyan röppentyűket látott, amelyekre 50—100 fontos gránát volt erősítve. Hüvelyük enyves vászonnal körülcsavart fatok volt. Töltésük 8 rész salétrom, 4 rész kén, 3 rész szén keverékéből állott.[15]

Montjori 1760-ban olyan röppentyűkkel kísérletezett, amelyek részben gyujtóanyaggal, részben gránáttal voltak ellátva.[16] 1780-ban, a keletindiai angol háborúk alatt, Hyder Ali csapatai vashüvelyű, 6 és 12 font súlyú gyujtórakétákat használtak, 8 láb hosszú, bambuszból készült vezetőrúddal ellátva. Ezekkel a röppentyűkkel sikerült az angol csapatok elefántjait és tüzes indiai lovait rendetlenségre hozni. Sík terepen a röppentyűket földre fektetve vízszintes irányban, mocsaras és bokros területen pedig ívben vetették ki.[17]

Montjori 1791-ben, Belair mérnökkel összeköttetésben, javításokat végzett a röppentyűn és egy bordeauxi kalózhajó részére, 1798-ban, gyujtóröppentyűket készített. E röppentyűkkel való kísérletek igen örvendetesek voltak. Több szakértő tiszt, mint Eblé tábornok, Laribossière és Marescot igen ajánlotta használatát.[18]

Tippó Sahib 1794-ben, Seringapatnam ostrománál, súlyos károkat okozott az angoloknak röppentyűivel.[19]

Az indiai röppentyűk használatáról tudomás szerzett Ruggieri, a híres francia tűzér, aki a röppentyű alkalmazását a hadicélok felé irányította. Azonban komolyabb fegyverszámba mindaddig nem jött, amíg Congrév Vilmos angol tűzértiszt meg nem szerkesztette, indiai módszerek szerint, röppentyűjét. Congrév 1805-ben mutatta be gyujtóröppentyűjét a hadügyminiszter jelenlétében. Az eredmény kielégítő volt, aminek következtében nagy számmal készítették a hadsereg részére azokat. Első ízben 1806 okt. 14-én a boulognei kikötő és Vlissingen ellen alkalmazták, azonban jelentős eredményt nem értek el. A kétszáz darab kilőtt röppentyű mindössze három boulognei házat gyujtott fel; ugyanis a francia matrózok lecsapódásuk után rúdakkal széttörték a röppentyűket és a tengerbe dobták, vagy a gyujtófejből kitörő tüzet nedves homokkal eloltották.[20]

[15] *D. J. G. v. Hoyer:* System der Brandraketen nach Congreve und Andern. Leipzig, 1827. 18. l.
[16] *Hoyer* i. m. 5. l.
[17] *Hoyer:* i. m. 4. l.
[18] *Hoyer:* i. m. 5. l.
[19] *Hoyer:* i. m. 4. l.
[20] *Hoyer:* i. m. 6. l.

Ali janinai pasát az angolok látták el a könnyű ágyúkon kívül Congrév röppentyűkkel is, amelyekkel — miután szükségesnek mutatkozott a várba visszavonulnia — Janinát felgyujtotta.[21] Jobb hatást értek el az angolok 1807-ben Koppenhága ostrománál, ahol a virágzó szép város jókora részét, a tengerészeti raktárral együtt, röppentyűkkel felgyujtották. Ez időtől kezdve az angolok rendszeresen gyártották a különböző nagyságú és súlyú gyujtóröppentyűket. Szárazföldön az angolok első ízben 1813 szept. 16-án a Göhrde melletti (Luneburg) harcban, majd a lipcsei csatában és Wittenberg ostrománál használták.

1814-ben Garmani, az ismert léghajós, azt javasolta, hogy a röppentyű fejét ráfüggesztett súllyal terheljék meg, hogy parabola alakú pályán mozogjon, miáltal a repülési távolság fantasztikusan nagy — 11.000 lépés — lesz.[22]

A porosz hadseregben a szász szolgálatból átment Dietrich őrnagy készítette a hadiröppentyűket, Svédországban pedig Schröderstierna ezredes, javított kivitelben. Ugyanígy a többi országokban: Szászországban, Lengyelországban, Oroszországban is történtek kísérletek a hadiröppentyűkkel. Észak-Amerikában 1813 után szintén elkezdték a röppentyűk hadicélokra való készítését.[23]

Koppenhága bombázása után, Schuhmacher dán tűzérkapitány ismét visszatérve a régi ideára, hogy a röppentyűket lövőszer-(gránát)hordó hadiszerszámként használják föl, megszerkesztette gránátröppentyűjét. Ezt a rendszert Augustin Vince pesti születésű, az osztrák hadseregben szolgáló kapitány átvette és megszerkesztette az Augustin—Schuhmacher-féle gránátröppentyűt. Ezzel elkezdődött Ausztriában a hadiröppentyűk készítésének és használatának történeti ideje.

A röppentyű a Monarchia tűzérségében.
(A bécsi Hadilevéltár adatai alapján.)

Augustin Vince Pesten, 1780-ban született. 1794 március 29-én lépett be a D'Alton-féle 13. cs. k. gyalogezredbe. Lüttich körülzárásánál, Kehl megszállásánál 1796-ban, majd a Luciensteg ellen vívott csatában kitűntette magát, amiért is 1798-ban hadnaggyá léptették elő. 1800-ban olasz fogságba került, ahonnan április 13-én cserélték ki egy francia alhadnagyért. Majd francia fogságba esett, ahonnan október 16-án került vissza. 1800 december 28-án főhadnaggyá lépett elő.

[21] *Hoyer:* i. m. 18. l.
[22] *Hoyer:* i. m. 11. l.
[23] *Hoyer:* i. m. 18. l.

1801 november 1-én az Orániai herceg nevét viselő 15. gyalogezredbe, 1802 január 1-én a 4. számú Hoch- und Deutschmeister ezredbe, majd 1804 október 31-én a Würzburgi fejedelem nevét viselő 23. gyalogezredbe helyezték át. 1802-ben, 22 éves korában, mint kisegítő matematika tanárt a wienerneustadti katonai akadémiába küldték szolgálattételre. 1806-ban osztották be a vezérkarhoz és a térképészethez vezényelték. Pest, Esztergom, Győr, Hont és Nyitra megyébe. 1808 február 1-én, mint századost az útászcsapathoz vezényelték, majd 1809 március 15-én a vezérkarhoz osztották ismét be. Hónapokig dolgozott ebben az időben titokban, mint közönséges munkás, az angliai és dániai röppentyűgyárakban, ahol elsajátította a gyártási titkokat. Az 1809. és 1812. évi hadjáratban Károly főherceg parancsnoksága alatt harcolt Aspernnél és Wagramnál, ahol személyesen kitűntette magát, amiért 1813 szeptember 5-én őrnaggyá léptették elő és Ferenc császár a svéd király személye körüli csoportba osztotta be. E minőségben a dán Friedrichsort erősséget kevés katonaanyaggal oly rövid idő alatt vette be, hogy a svéd király 1814 jan. 20-án a svéd Kardrenddel tűntette ki. A párisi béke után Augustin diplomáciai küldetéseket teljesített Hollandiában, Párisban és Londonban, majd Radetzky altábornagyhoz osztották be.

Welden ezredes, a vezérkarból a következő minősítést adta 1813 szept. 5-én Augustinról: Nagyon alapos mathematikus, kiterjedt ismeretekkel rendelkezik a mechanikában, chemiában, ásványtanban és az összes katonai tudományokban. A földrajzban, történelemben és a statisztikában csodálatos. Térképezésben és helyzetrajzolásban gyakorlatlan. Beszél: németül, olaszul, franciául, csehül, latinul. Meglehetős jól lovagol.

1814 áprilistól június végéig a brüsszeli osztrák-hollandi ideiglenes tartományi kormányzósághoz volt beosztva és az év decemberében nevezték ki a röppentyűkészítő Intézet parancsnokává. Ottani eredményes munkálataiért kapta 1817 június 20-án az osztrák Lipót-rendet. 1817. nov. 14-én helyezték át a Tűzszerész-karhoz (Feuerwerker Corps) és egyúttal alezredessé nevezték ki. 1821 április 6-án ezredes lett és még e hó 16-án bárói rangot nyert. 1831 márc. 8-án vezérőrnagygyá, majd 1835 május 4-én a császár ezredtulajdonossá nevezte ki. 1838 május 7-én altábornagy, 1849 szeptember 5-én táborszernagy és még ez év dec. 4-én tűzér főigazgató. 1854 szeptember 10-én tulajdonosa lett a 3. számú tábori tűzérezrednek és a röppentyűs ezrednek. 1858 december 20-án a hadsereg főparancsnokságba osztották be. 1859 március 6-án halt meg Badenben.

Augustin nevéhez fűződik az osztrák röppentyűgyártó Intézet felállítása és berendezése, majd az osztrák hadsereg és a hajóhad röppentyűkkel való felszerelése. Augustin építette föl a Röppentyűs Intézetet, az ú. n. Raketen-Dörfel-t. Wiener-Neustadt és Wöllersdorf között.[24]

*

Az Intézet még kezdeti állapotában volt, mikor egy része, 1815 július 13-án tűzvésznek esett áldozatul; így legénységét egyelőre a w.-neustadti útászlaktanya néhány szobájában helyezték el.[25]

Az Intézet ez évi állománya a hozzáadott laboráns személyzettel együtt 1 hadnagy,
4 főtűzmester,
3 tizedes,
9 bombardier és
30 tűzér közlegényből állott. A szükséges őrszolgálatot 40 útász látta el, akik a tűzérlegénységgel együtt, a közeli falvakban voltak beszállásolva. A röppentyűgyárban 2 főtűzmester, 1 tizedes, 3 bombardier és 12 köztűzér szüntelenül munkában állott.[26] A röppentyűgyártáshoz szükséges gránátokat a máriacelli katonai öntőház szállította és jellemző a fokozott üzemű gyártásra, hogy az év júliusáig már 3344 fr. 25 kr. értékű gránátot dolgoztak föl röppentyűk részére.[27]

A w.-neustadti tanács, a császár kívánságára, a Röppentyűs Intézet részére ingyen engedte át az első hat évre a szükséges telket.[28]

Augustin igyekezett a rendelkezésére bocsátott pénzösszegből a Röppentyűs Intézetet oly módon kiépíteni, hogy képes legyen minden méretű röppentyűk készítésére. A rendkívüli kísérletek csupán a puskapor árába kerültek. A kísérletekre Augustin a következő pénzösszegeket kapta:

1816	szept.	hóra	5830 fr.
	okt.	„	5830 „
	nov.	„	3330 „
	dec.	„	3330 „
1817	jan.	„	3330 „
	febr.	„	3330 „
	márc.	„	2000 „
	ápr.	„	2000 „

[24] G. $\frac{1-150}{17}$, J $\frac{3-16}{4}$, 1817. l. 63. Praes. Hofhriegsrath Pag. 2755/1800.
[25] 1816. 8—1/2.
[26] 1816. 8—1/2.
[27] Prot. G. 5138—1816.
[28] 1816. G. 8. 1.

Augustin a vezérkartól arra az időre, amíg az Intézetben dolgozott, havi 100 fr. fizetési pótlékot kapott.[29]

Az üzem fokozott menete következtében 1816-ban szükségesnek mutatkozott új gépek beszerzése is. Augustin azzal érvelt, hogy a röppentyű találmányt annyira ki akarja építeni, hogy azt nemcsak a legmagasabb hegyen, szirten, hanem nyílt ütközetben is mindenütt, ott ahol a rendes tűzér lövőszerszámok közlekedési okok, vagy más terepakadály miatt, nem tudnak felvonulni — sőt nehezebb ostromló lövőszerszámok helyett is — használni lehessen. Ezért volt szükséges, hogy a röppentyűk különböző méretben készülhessenek. A meglevő gépeket pedig nem használhatták mindenféle mérethez.[30]

Augustin a röppentyű és az ágyú hatásának összehasonlítására, valamint elméletének megalapozására kísérleteket végzett és erre a célra két bronz ágyúcsövet a hozzátartozó szerelékekkel és lövőszerrel együtt, továbbá egy francia fémgolyós lövőporpróbáló mozsarat kapott.[31]

1816 febr. 9-én az Intézet engedélyt kapott egy röppentyűgyujtógyár felépítésére, amelynek az építési költsége 28490 fr. 56 ½ kr-t tett ki.[32]

Helyszűke miatt szükségesnek mutatkozott a közelben levő üres és üzemen kívül álló Obermeyer-féle portörő malom megvásárlása. Ezt titokban vették meg, épületeivel együtt 30,000 forintért.

A császár jún. 21-én elrendelte, hogy a röppentyűgyártáshoz használt gépeket tökéletesíteni kell. A puskaporszükségletre salétromot és ként utalt ki, továbbá elrendelte, hogy az Augustin által készített berendezési leíráshoz a szükséges öntményeket és fémrészeket azonnal munkába vegyék. A lőporgyártásra 50 mázsa kétszeresen tisztított salétromot (a legjobb olasz fajtát), 6 mázsa rúdként adtak ki a röppentyűgyárnak, azonkívül 4 mázsa egyfontos kartácsgolyót.[33]

Augustin leírásában megadta az általa berendezendő keverőgép felállításának tervét. A keverőgép több kisebb gépből állt, amelyeket különböző műhelyépületekben, vízimű tartott éjjel-nappal egyforma üzemben. A keverőmű 8 drb. keverőhordóból állt, abban 75 fontos bronzgolyók voltak elhelyezve, majd 4 darab kefélőgép, mindegyike három kefélőhengerrel, továbbá 2 nagy rezgő szekrény-szita, 2 granu-

[29] 1816. 8—1/2.
[30] 1816. 8—1/2.
[31] Prot. J. 7727. 1817.
[32] Prot. M. 1139. 1817.
[33] Prot. J. 4814. 1817.

láló gép és 2 darab víznyomású sajtó. Mind e 18 darab gépegység transzmisszó-szíjakkal volt összekapcsolva.

1818 februárjában a Röppentyűs Intézetet már teljesen berendezték és 12,859 fr. 34 kr. rendkívüli költséget okozott az engedélyezett 28,490 fr. építési költségen felül.[34]

Augustin az Intézet részére Wöllersdorf és Steinbrückl között egy vízigép építéséhez 7 hold földet vásárolt a part hosszában fölfelé és lefelé, amihez 3000 forintot kapott. A már felállított víziműveknek csak egyik menete készült még el, ami 30,725 forint 34 krajcárba, a később felállított mind a 4 menet 49,900 forint 34 krajcárba került.[35]

Wöllersdorf mellett állították fel a lőporkeverő üzemet. Ez a vízigépüzem három különböző műhelyépületben volt elhelyezve: Az 1. sz. épületben állott 1 vágógép, 1 gyalugép, 1 fúró- és esztergagép. A 2. sz. épületben 4 darab keverőgép, 4 darab őrlőgép, 1 darab rezgőszita. A 3. sz. épületben állt a nagy granulálómű.[36]

1835-ben a Röppentyűs Corps századának a létszáma:

32 I. oszt. közlegény,
128 II. „ „
160 közlegény.

A Röppentyűs Műszaki Parancsnokság 1847 okt. végén megállapított új állománya a következő volt:

1 őrnagy,
1 I. oszt. százados,
2 II. oszt. százados,
4 főhadnagy, mint Oberzeigwarter,
5 alhadnagy, mint Unterzeigwarter,
1 művezető,
1 főorvos,
27 tűzmester és lőszerész,
4 dobos,
3 főmester,
3 almester,
45 közlegény.

Mint segédmunkás 24 tizedes, és 380 műszaki röppentyűs volt beosztva.

A hadsereg altiszti iskolájához hasonlóan, az arra alkalmas altisztek kiképzésére Röppentyűs Altiszti-Iskolát állítottak fel, ami 3 osztályból állott, a hadsereg altiszti iskolá-

[34] Prot. J. 2132—1818.
[35] Prot. J. 1912—1818.
[36] 1819. J. 1. 53/41.

jához hasonló tantervvel. 1850-ben a hallgatók száma 90 volt.[37]

1851-ben a Röppentyűs Intézet, a röppentyű és gyujtó műszaki századhoz tartozott. A század létszáma állott: az Intézet parancsnoksága a Törzzsel 13 ember, a röppentyűs műszaki század 251 ember, a gyujtó műszaki század 251 ember.

1863-ban a Röppentyűs Intézetbe az eddigi röppentyűtöltő sajtókat víznyomású sajtókkal cserélték ki. Négy ilynemű sajtót állítottak föl, amiket felülcsapó vízikerékkel hajtottak meg. Ez új sajtókkal a nyári hónapokban naponként 120 darab röppentyűt töltöttek meg.[38]

A röppentyű hadiszervezete.

A w.-neustadti röppentyűtelep fokozott munkában állt és készítette az ütegek röppentyűfelszerelését. 1821 május 7-én két röppentyűs üteget indítottak el a lombardiai Trevisoba. A két röppentyűs üteg a hozzátartozó mozgó segédtartalékkal és az állandó raktárszemélyzettel 86 emberből állott a következő elosztásban:

A két röppentyü ütegnél	A mozgó segéd tartaléknál	Az állandó raktárnál	
1			százados, mint parancsnok,
2			főtiszt,
		1	főtűzmester,
2			tűzmester,
		1	lőszerész,
4	1	1	tizedes,
60	6	4	közlegény,
1			küldönc,
2			tisztiszolga.
72	7	7[39]	

1823-ban a két röppentyűs üteg, a hozzátatozó műszaki tűzérosztállyal együtt, ismét visszatért W. Neustadtba. A két üteg Udineből indult el és majdnem egy havi menet után érkezett meg rendeltetési helyére. Az akkori nehéz szállítási viszonyokra jellemző a menettervük. Augusztus 23-án indultak el Udineből, 29-én érkeztek Laibachba, szeptember 6-án Marburgba, 10-én Grazba és végül 20-án W. Neustadtba.[40]

[37] *A. Dolleczek:* Geschichte der österreichischen Artellerie. Wien, 1887. 425. l.

[38] 1863. 7. A. 42—3.

[39] 1821. G. 35/122.

[40] Prot. G. 3191—1823.

1827. júl. 16-án a cs. kir. Tűzérfőigazgatóság a hadsereg hadilábra állításával kapcsolatban, a Tűzszerész Kar két röppentyűkezelő századának létszámát felemelte egy osztállyal, 59 fővel, a cs. kir. haditengerészet röppentyűfelszerelése részére. A Tűzszerész Kar egy laboráns és két tábori-, vagy lövegkezelő századból állott. E század teljes létszáma:

1	százados,	12 tűzmester,
1	alkapitány,	20 tizedes,
2	főhadnagy,	4 dobos,
4	alhadnagy,	2 küldönc,
6	főtűzmester,	240 közlegény,
		6 szolga,
	Összesen:	298 főből állott.

Növelték továbbá az ágyús és röppentyűs üteget számát is. Az Olaszországba küldött 1 négy-lovas és 1 két-lovas gyalog röppentyűs üteg, továbbá a mozgó lövőszerraktár és az állandó lövőszerraktár részére leküldött személyzet a következő számú volt:

1	alkapitány,	7 tizedes,
1	főhadnagy,	1 dobos,
1	alhadnagy,	12 II. oszt. közlegény,
1	főtűzmester,	58 III. oszt. közlegény,
2	tűzmester,	1 küldönc,
		2 tisztiszolga,
	Összesen:	87 fő.

Mind a két tűzszerész századot állandó hadilábra állították és ismét kiegészítették. A w.-neustadti Röppentyűs Intézet munkálataira, gyakorló terére és a raktárak szükségleteire 1 főtisztet, 9 altisztet és 70 közlegényt állítottak be szolgálatra. A felsőolaszországi röppentyűsosztály és a tűzérség részére fölszerelt osztály egy önálló századot tett ki a következő létszámmal:

1	alkapitány,	5 dobos,
1	főhadnagy,	24 II. oszt. közlegény,
1	alhadnagy,	96 III. oszt. közlegény,
2	főtűzmester,	1 küldönc,
4	tűzmester,	5 tisztiszolga,
	Összesen:	146 fő.[41]

1827-ben az Illir. belső ausztriai fővezérség ismét két röppentyű üteget küldött tartalékkal és felszerelési anyag-

[41] Prot. G. 2528—1827.

gal Veronába, az olaszországi mozgó hadtest számára, mégpedig egy 6-fontos gyalog- és egy lovas üteget.[42]

Az olaszországi háborús helyzet tette szükségessé, hogy ott állandó röppentyű raktárt állítsanak föl. E célra a Röppentyűs Intézet a következő anyagokat küldte Olaszországba:

1188	drb.	6-fontos 2. sz. gránátröppentyű,	66	ládában,	á 102 font,
1152	„	„ 3. sz. „	72	„	á 109 „
468	„	kartácsröppentyű	24	„	á 121 „
108	„	gyujtóbomba-röppentyű	6	„	á 109 „

2916 lövés, továbbá a hozzá szükséges röppentyű felszerelés:

3200 röppentyűrúd,
3200 gyutacs,
1000 gyujtó,
18 tekercs kanóc,
4 röppentyű állvány,
4 kalapács.

A raktár személyzete 1 főtűzmester, mint parancsnok, 1 lőszerész, 1 tizedes és 4 közlegény.

Az Olaszországba küldött 1 két-lovas és 1 négy-lovas röppentyűs üteg fölszerelése a következő volt:

12 drb. röppentyű állvány a tűzvonalban,
12 „ „ „ mint tartalék, kocsikban elhelyezve,
648 „ 2. sz. gránátröppentyű,
492 „ 3. sz. „
348 „ kartácsröppentyű,
108 „ gyujtóbomba-röppentyű.

összesen: 1596 lövés, hozzájött a szükséges fölszerelés:

1680 röppentyűrúd,
1680 gyutacs,
300 gyujtó,
12 tekercs kanóc,
24 kalapács és szurkáló ár.

A szállításra szükséges volt 12 darab lövőszereskocsi.

A szükséges személyzet: 2 főtiszt,
2 tűzmester,
4 tizedes,
60 közlegény,
2 tisztiszolga,
összesen 70 fő.[43]

[42] 1827. G. 35/76.
[43] 1827. G. 35/122.

A két röppentyűsüteg állandó lövőszeres raktára 2788 darab röppentyűt tartalmazott.

A két röppentyűs üteg részére rendszeresített mozgó segélytartalék felszerelése 930 darab különböző méretű röppentyűből állt a hozzá szükséges felszereléssel.

Két tüzérüteg és két röppentyűsüteg közötti felszerelési különbség számadatai a következők:

Egy 6-fontos közönséges és egy 6-fontos lovas ütegnek volt összesen 8 ágyúja és 4 tarackja	12	lövőszerszáma.
Az összes lövőszer a tartalékkal együtt, ami a szükséges lövőszermennyiség felét tette ki	2374	lövés.
Az ütegek fogatolása, a szekerek, eleséges- és málháskocsik lovai, hátas- és hámoslovak a két üteg részére	191	ló.
A két teljes üteg kezelő tűzérlegénysége	222	fő.
Hozzájött még a Bombardier-Corps-tól	9	fő.
Egy kétlovas és egy négylovas röppentyűs gyalogüteg mindegyik 6 állvánnyal fölszerelve	12	lövőszerszám.
A lövőszereskocsikban tartalékban	12	lövőszerszám.
Összesen	24	lövőszerszám.
A mozgótartalék lövőszerkészlete	2556	lövés.
A lövőszerraktár lövőszerkészlete	2788	lövés.
Összesen	5344	lövés.
Mindkét üteg részére szükséges hátas és hámosló	40	ló.
Tartalékban, eleséges- és málháskocsikban	63	ló.
Összesen	103	ló.
Ütegszolgálatra, a mozgó segédtartalék részére és az állandó raktár részére	86	fő.

Tehát két röppentyűsüteg felszerelése 88 lóval és 145 fővel volt kevesebb, mint egy 6-fontos közönséges és egy 6-fontos lovasütegé.

A négylovas röppentyűsüteg nagy harcielőnye a kétlovas üteg felett az volt, hogy nagyobb számú lövőszert vihetett magával, ami nagy előnye volt, mert a tartalék lövőszert nagyobb távolságról nehéz volt beszerezni. Az üteg kezelőlegénysége a lovas tűzérütegek módjára, az üteggel állandó összeköttetésben állott, azonkívül az ilyen röppentyűs lovasütegeknek nagy taktikai előnyük volt nagy moz-

gékonyságuk. Könnyen lehetett őket a szükséges helyre odadobni.

1831-ben az osztrák hadsereg 100.000 embert mozgósított és küldött Olaszországba. E hadseregbe a 42 tábori tűzérütegen kívül 4 gyalog röppentyűsüteget és 4 mozgó lovas röppentyűsüteget osztottak be a következő felszereléssel:

Egy 3-fontos közönséges és egy mozgó üteg részére:

2 6-fontos közönséges üteget,
1 12- „ „ „
1 6- „ lovas „

Ehhez azonkívül még 2 gyalog röppentyűsüteget rendeltek.[44]

E felszereléshez és az egy 3-fontos közönséges és egy mozgó üteg helyett, a levágott olasz területnek megfelelően, két gyalogüteget rendeltek. Ehhez felhasználták a Zágrábban levő, a boszniai expedicióra szánt. de ott már nem szükséges röppentyűs ütegeket. Erre az expedicióra, még 1830-ban 800,000 darab puskatöltényt, 150 darab 24-fontos röppentyűt küldtek és Károlyvárosban raktározták el.[45]

A 2- és 4-lovas gyalog röppentyűs üteg a hozzá számított biztosító fő- és nehéz tartalékkal együtt, fel volt szerelve:

12 darab röppentyű állvánnyal a 2 ütegnél,
6 „ „ „ a 2 biztosító tartaléknál,
4 „ „ „ a 2 főtartaléknál,

A szükséges lövőszer volt:

3780 darab 2. sz. 6-fontos gránátröppentyű,
1020 „ kartács- „
360 „ 6-fontos gyujtóbomba- „
60 „ világító labda- „

5220 lövés.

Mindkét üteg személyzete:

2 főtiszt,
2 tűzmester,
60 közlegény,
2 tisztiszolga.

Mindkét biztosító és főtartalék személyzete:

1 főtűzmester,
1 tizedes,
12 közlegény.[46]

A hadsereg röppentyűvel való felszerelésével kapcsolatban, a hajóhadat is ezzel az újfajta lövőszerszámmal látták el. 1821-ben a Levanteban a hadihajók nagy része, azonkívül

[44] 1831. G. 33/213.
[45] 1830. G. 33/138.
[46] 1830. G. 33/178.

a hadikikötőkben levő Briggek, Fregattok és Goletták szintén röppentyűkkel voltak felszerelve.[47] Később a kisebb hajókról bevonták a röppentyűket; csupán a Fregattok és a nagyobb Briggek, továbbá a levantei hajóosztály tartották meg az e fajta felszerelésüket. Ily módon vonták be a röppentyűket az Ussaro Briggről, amely a nápolyi hajórajba lett beosztva és a Vigillante Golettáét, amely Velencébe ment javításba.[48]

Augustin a hadihajók elleni röppentyűkísérletekhez egy nagyméretű deszkafalat akart építtetni, hogy azon állapíthassák meg a röppentyűk találati eredményeit. A Tengerészeti Főparancsnokság azonban egy vízen úszó hajón szerette volna a kísérleteket elvégezni, ezért egy ócska Peranzát hozott javaslatba, amelynek értéke csekélyebb volt egy deszkafal felállítási költségeinél.[49] Ugyanis W. Neustadtban a levantei hajóraj részére különfajtájú röppentyű lövőszereket készítettek és ezek kipróbálására szükségesnek mutatkozott a hajó formáját és nagyságát megközelítő céltábla. A levantei hajóraj részére készített világítóröppentyűkkel 1826 május 6-án végezték el a kísérleteket, igen kiváló eredménnyel. Ugyanitt mutatta be Augustin vetett Anker-röppentyűit is. 1827-ben szerelték fel röppentyűkkel a Leda sorhajót, az 58-ágyús Italiana és a 44 ágyús Medea Fregattot, továbbá 4 más Penischet. Ugy a lövőszert, mint a személyzetet a w.-neustadti Röppentyűs Intézet szolgáltatta.[50] Ezeken a röppentyűkön kívül, a Tengerészeti Főparancsnokság számára, mint sürgős rendelést 12 röppentyűállványt, lövőszert és kísérő személyzetet küldtek Triesztbe, onnan azokat a levantei hajóraj részére, a Carolina Korvetten szállították el.[51] A tengerészet számára készülő röppentyűkhöz szükséges 5- és 6-fontos üreges gránátokat a máriacelli cs. kir. vasművek szállították W. Neustadtba.[52] 1828-ban a cs. kir. hadihajókon még meglevő ócska röppentyűs lövőszert új rendszerűvel cserélték ki. Ez az intézkedés azért történt, mert a röppentyűk hosszú időn át állva, nedvességet szívtak fel, miáltal töltésük hasznavehetetlenné vált, a hüvelyek megrozsdásodtak és ennélfogva kilövésnél megrepedtek.[53] Ez évben szerelték föl a legújabb mintájú hadiröppentyűkkel az Aurora Golettát. A Medea Fregattot, amelyet szintén újonnan szereltek fel röppentyűkkel, a marokkói partok felé

[47] Prot. M. 191. 1822.
[48] Prot. M. 2361. 1823.
[49] Prot. M. 981. 1826.
[50] Prot. M. 3474. 1827.
[51] Prot. M. 3474. 1827.
[52] Prot. M. 278. 1828.
[53] Prot. M. 1516. 1828.

küldték (Mequinez elleni büntetőexpedició), ahol nemsokára marokkói rablóhajóktól megsérült.[54] Augustin a Medea fregatt felszerelésére és előre elkészített tartalékképen a velencei raktárba a következő mennyiségű röppentyűt szállította W. Neustadtból:

	Fregattra	raktárba
Gyujtóröppentyű	480	160
Kartácsröppentyű	120	40
Világítólabda röppentyű	20	5
Vastag röppentyű rúd (21 drb.-os kötegekben)	600	165
Vékony röppentyű rúd világítólabda részére	22	6
Gyutacs	1440	480
Rúd-tokszög	700	240

A következő évben a levantei hajórajt visszarendelték és az ott beosztott műszaki tűzérosztályt W. Neustadtba küldték vissza.[55] 1830-ban a hajóhadat teljesen újrendszerű röppentyűkkel látták el.[56] 1833-ban a tengerészet számára küldött röppentyűkkel együtt 70 drb. újrendszerű ejtőernyős világítólabda-röppentyűt is küldtek, ami igen előnyösen vált be.[57] A haditengerészetnél a jelzőröppentyűkhöz percussiós pisztolyokat (guarda mano) vezettek be, ami igen célszerű volt, könyen kezelhetőségük miatt.[58] A röppentyűknek hajók ellen való kipróbálására kedvező alkalom kínálkozott akkor, amidőn a tengerészeti Arzenálba visszaérkező l'Italiano sorhajó tengerészeti szempontból hasznavehetetlenné vált. Befejezték rajta a tűzérségi bombázó gyakorlatot és még mint céltáblát röppentyű próbalövő célokra használták föl.[59]

A tengerészeti főparancsnokság 1840-ben a hajóhad felszerelésére és lövőszerpótlására 100 drb. 12-fontos gyujtóröppentyűt és 100 drb. 12-fontos világítóröppentyűt kapott a w.-neustadti Röppentyűs Intézetből.[60]

A tengerészet 1847. évi különböző fajta röppentyűszükséglete, nem számítva az építés alatt álló Artemisia és Virtuosa Golettákat, 2434 drb. röppentyű, 3197 drb. rúd és 57 teljesen felszerelt állvány volt.[61]

[54] Prot. M. 3165. 1828.
[55] Prot. M. 3521. 1829.
[56] 1830. M. 58/3.
[57] 1833. M. 58/24.
[58] 1833. M. 58/40.
[59] Prot. M. 3797. 1833.
[60] Prot. M. 3439. 1840.
[61] Prot. M. 4705. 1847.

1846-ban Olaszországban, Radetzky részére két új röppentyűsüteget szereltek fel. E két üteget legénységgel a w.-neustadti 3. számú tábori röppentyűs századnak fél százada látta el. A két üteget a mantovai röppentyűraktárban szerelték fel lövőszerrel. 1848-ban a Galiciában levő tűzér fölszerelés 3 drb. 6-fontos gyalogos ütegből,
2 „ 12- „ „ „
2 „ 6- „ lovas „
1 „ mozgó röppentyűsütegből állott.[62]
Egy félüteg Lembergben, egy félüteg Krakkóban volt elhelyezve: ez utóbbit egész üteggé egészítették ki, amit az akkori helyzet tett szükségessé. A kiegészítő félüteget Olmützből vitték át Krakkóba.[63]

1848-ban az Olaszországban levő két üteg röppentyűs főtartalék szükséglete a következő volt:[64]

1200 drb. 3¼-fontos gránáttal ellátott 6-fontos lövő röppentyű,
1328 „ 3- „ „ „ 6- „ vető röppentyű
416 „ 6- „ „ „ 12- „ „
180 „ 28 drb. 3-latos ólomgolyóval ellátott 6-fontos kartácsröppentyű,
3436 „ éles gyutacs,
2776 „ 6-fontos közönséges röppentyű rúd,
432 „ 12-fontos „ „ „
4 „ 6- „ „ „ állvány,
1 „ 12-fontos „ „ „

1850-ben a 15 röppentyűsüteg szükséglete: 15 százados, 15 főhadnagy, 30 alhadnagy, 60 tűzmester, 180 tizedes, 30 trombitás, 135 alröppentyűs, 60 küldönc és szolga. A két tartalék századé: 2 százados, 4 főhadnagy, 4 alhadnagy, 6 tűzmester, 4 trombitás, 300 alröppentyűs, 10 küldönc és szolga.[65]

Minden hadtestre esett egy röppentyűsüteg. Egy üteg 12 röppentyű állványból állt. Az ütegek és a tartalék századok közel egyenlő állománnyal és lovakkal voltak ellátva.[66]

A röppentyűs- és hegyi tűzér-ezred állt a törzsből, 8 röppentyűs ütegből, az ahhoz szükséges 8 szállító kocsival, 6 hegyiütegből, és 2 tartalék századból. Mozgósítás esetén kibővült 8 hegyiüteggel és egy raktárszázaddal. Mind a 14 hegyiüteg 3-fontos ágyúkat vagy röppentyű-állványokat kapott és „Háromfontos hegyiüteg"-nek, vagy „Röppentyűs hegyiüteg"-nek nevezték.[67]

[62] 1848. K. 26/460.
[63] 1848. K. 26/414.
[64] 1848. 26/509.
[65] A. 277/2. Nr. 1015. 759—883.
[66] *Dolleczek:* i. m. 406. l.
[67] *Dolleczek:* i. m. 590 l.

Egy röppentyűsüteg hadiállománya 124 személy és 69 ló volt. (A 14 szállítókocsi számára 60 hámosló és 9 hátasló.) A fő emberek mint parancsnokok 2 tiszt volt, be volt osztva 3 tűzmester és 10 szakaszvezető vagy tizedes. A kezelő röppentyűslegénység száma 60 volt a 16 főtűzérrel együtt, a szállító személyzet száma pedig 40.[68]

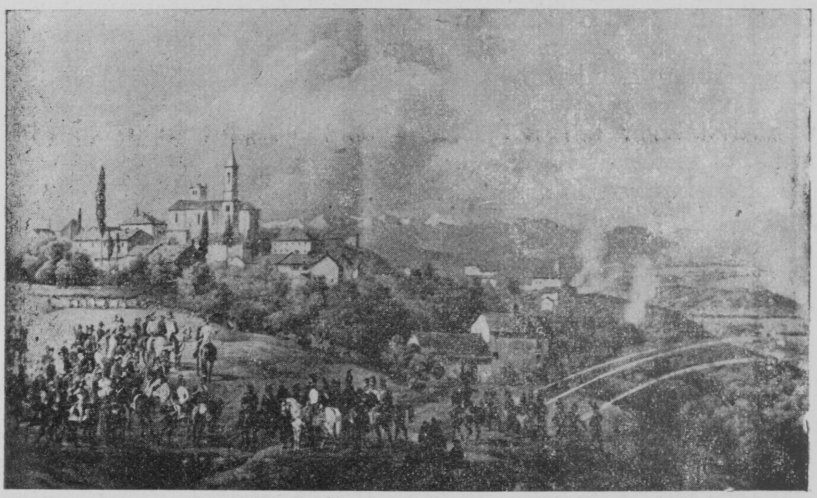

Röpentyű üteg a St. Giustina Palazzolo melletti ütközetben. 1849. október 8-án. (Wien, Heeres Museum.)

A Röppentyűs-Corps állt a törzsből, 15 ütegből, 3 tartalékszázadból és a Corps-iskolából. A röppentyűs-Corps törzse békében: 34 ember, háborúban: 38—42 ember,
a 15 üteg állt békében: 1350 emberből,
„ 210 fő és altiszti lóból,
„ 360 nehéz hámoslóból,
„ 30 tartaléklóból,
a 15 üteg állt háborúban: 3405 emberből,
„ 255 fő és altiszti lóból,
„ 2340 nehéz hámoslóból,
„ 180 tartalék lóból.

A három tartalék század:
békében 516, háborúban 621 ember,
a Corps iskola „ 118, „ 118 „
az egész Corps: „ 2018, „ 4182—4186 ember.[69]

[68] *Dolleczek:* i. m. 390. l.
[69] 5397. M. K. — 1850.

6 teljesen fölszerelt röppentyűsüteg főtartalékának lövőszere 1850-ben:

6 drb. 6-fontos közönséges állvány,
2 „ 12- „ „ „
3024 drb. 6-fontos 3½-fontos gránáttal ellátott lövőröppentyű,
1824 „ 6- „ 5- „ „ „ vetőröppentyű,
384 „ 6- „ 28 drb. ólomgolyóval ellátott kartácsröppentyű,
180 „ 6- „ 5-fontos gyujtólabda röppentyű,
384 „ 12-fontos 6-fontos gránáttal ellátott röppentyű,
96 „ 12- „ 8- „ „ „ „
72 „ 12- „ 8- „ gyujtóbomba röppentyű,
24 „ 12- „ világítólabda röppentyű,
3664 „ 6- „ közönséges röppentyűrúd,
600 „ 12- „ „ „
7560 „ gyutacs,
775 „ gyujtó,
14 font kanóc.[70]

1850-ben 6 teljes röppentyűsüteg főtartalékához tartozó fogatok száma:

6 drb. röppentyűszállító kocsi,
36 „ négylovas kocsi 6-fontos röppentyűvel megrakva,
12 „ négylovas kocsi 12-fontos röppentyűvel megrakva,
1 „ négylovas podgyászkocsi,
6 „ kétlovas podgyászkocsi.
11 „ négylovas eleséges kocsi,
2 „ négylovas fedett kocsi,
2 „ kétlovas tábori kovácskocsi,
6 „ első tartalékkerék,
6 „ hátsó tartalékkerék,
6 „ tartalékkocsi,

A személyzet: 1 százados,
1 főhadnagy,
1 alhadnagy,
2 tűzmester,
8 tizedes,
1 kürtös,
120 fő- és alröppentyűs,
1 küldönc,
1 tisztiszolga,

1851-ben a Röppentyűs Corpsnál ütegenként volt 165 főröppentyűs, a 3 tartalék századnál 210, összesen 375 főröppentyűs. Alröppentyűs volt az ütegeknél 285, a tartalék századnál 240, összesen 525. Háború esetén úgy a főröppentyűsök, mint az alröppentyűsök számát fölemelték éspedig az előbbiekét 735-re. az utóbbiakét 795-re. A Röppentyűs-

[70] 1850. D. 3. 24/1.

Corps újoncozási állományát fölemelték 2591 főre, amiből évenként 402 röppentyűst vonultattak be szolgálattételre. Következésképen az 525 alröppentyűs közül e rangban évenként 123 mehetett át a második szolgálati évbe.

A Röppentyűs-Corps lóállománya békében 360, háborúban 156 ló volt.

Kovács békében 60, háborúban 15.
Kocsigyártó békében 15, háborúban —
Nyerges békében 30, háborúban —[71]

1851-ben a Röppentyűs-Corps állományába 6 cs. kir. hadapródot osztottak be, azonkívül a Corps állományába a teljes létszámon felül 200 embert vettek be, hogy háború esetén még egy újabb századot alakíthassanak. Ez a legénység békében szabadságoltatott. A röppentyűsüteg békeállományához 4 hámosló és 2 hajtóröppentyűs lett hozzávéve.[72]

A műszaki tűzérség békében állt 20 önálló Műszaki Tűzér Parancsnokságból, (1—20. számig.) Ezek közül a 10. sz. Műszaki Tűzérparancsnokság alatt állt a steini kincstári puskaporgyár és a salétromtisztító mű.

A 16. sz. Műszaki Tűzérparancsnokság vizsgálta és vette át az összes lövőfegyvereket, kardokat, lándzsákat, kard- és szuronyhüvelyeket. A tűzér Arzenálban levő múzeum páncéljait, hadijelvényeit és történeti tárgyú emlékeit őrizte, azokat kezelte és elszámolta. Megfelelő egyénekkel a sor- és határőrgyalogság, a vadászok és lovasság fegyverkészítéseit irányította.

A 17. sz. Műszaki Tűzérparancsnokság az ágyúcsöveket, továbbá a különösen szükséges anyagokat és gépalkatrészeket öntette.

A 18. sz. Műszaki Tűzérparancsnokság a kisebbfajta fegyver és ágyú lövőszerfajtákat készítette és számolta el. Készítette az összes röppentyűket és a röppentyűsütegek számára meghatározott lövőszereskocsikat és felszerelési tárgyakat. Ehhez a parancsnoksághoz tartozott, mint fiókállomás, a hirtenbergi üzem lövőgyapotgyára is.[73]

A Röppentyűs Intézethez és a röppentyű és gyujtószerelő századhoz tartozott:

az Intézet parancsnokság a törzzsel 13 ember,
a röppentyűszerelő század 251 „
a gyujtószerelő- „ 251 „

1850-től kezdve a tábori tűzérséghez tartozott:
az öt tűzérezred,
a röppentyűs Corps,
és nyolc vártűzér zászlóalj.

[71] M. K. 5397—1851.
[72] M. K. 5397. 5398—1851.
[73] 1865. 7. A. 97—6/2.

1853-ban feloszlatták a Röppentyűs-Corps 3. tartalék századához tartozó mindkét hegyi üteget, legénységét a még megmaradó tartalék századba osztották be és helyi állományba vezették.[74]

1854-ben a tűzérséghez tartozott a
12 tábori tűzérezred.
a partvédő tűzérezred,
és a röppentyűsezred.

A röppentyűsezred ütegeinek számát 18-ra emelték, hadiállapotban azonkívül még 2 üteggel bővítették ki. Azonban minden üteg kisebb állományt kapott és csupán 8 fedett kocsit. Békében az ütegek nem mindegyike volt lóval ellátva.[75]

Ez évben felállították a bécsi 2. sz. és a gráci 3. és 5. sz. tűzérezred 5. és 6. tartalék századát, a Röppentyűs-Corpsnál a 3. tartalék századot és a műszaki tűzérségnél 1 és ½ századot, valamint az olmützi 1. sz. és a bécsi 2. sz. vártűzér zászlóalj 6. századát.[76]

A röppentyűsütegek személyzete 1854.-ben:

Teljes hadi állapotban	teljes készültségben	mérsékelt	békében	
1	1	1	1	százados,
1	1	1	1	főhadnagy,
2	2	2	2	alhadnagy,
4	4	3	2	tűzmester,
12	12	12	8	tizedes,
2	2	2	1	kürtös,
24	24	24	16	főtűzér,
33	33	24	11	főröppentyűs,
33	33	24	11	alröppentyűs,
104	38	38	32	hajtóröppentyűs,
4	2	2	1	kovács,
1	—	—	—	kocsigyártó,
2	1	1	—	nyerges,
4	4	4	4	tisztiszolga,
Össz. 227	177	138	100	
4	4	4	4	főtiszti hátasló,
13	13	10	10	altiszti hátasló,
156	80	48	24	nehéz hámosló,
12	8	4	2	nehéz tartalék hámosló,
Össz. 185	105	66	40	

[74] 1853. J. 29—8/11.
[75] *Dolleczek:* i. m. 410. l.
[76] 1854. III./2. 48. — 68.

1857-ben oszlatták föl a Dalmáciában felállított mindkét hegyi röppentyűsüteget és W. Neustadtba rendelték vissza. A feloszlatás gazdasági okokból történt.[77]

1860-ban a w.-neustadti röppentyűsezred 2. századának egy osztályát, 1 tisztet, 2 tűzmestert, 3 szakaszvezetőt, 3 tizedest, 40 röppentyűsközlegényt, 1 tisztiszolgát küldtek Dalmáciába.[78]

Ez évben tisztekkel vizsgáltatták meg a magyarországi röppentyű lövőszerraktárakat. E vizsgálatokra azért volt szükség, mert ha a röppentyű nedves helyen volt elraktározva, a lövőpor nagyon könnyen nedvességet szívott magába, miáltal hasznavehetetlenné vált. A jelentések megnyugtatóak voltak. Pesten a váci határban levő 2. sz. lövőszerraktárt, ahol a röppentyűk, rúdak és gyujtók voltak, teljesen száraznak találták. A röppentyűknek semmi olyan hibájuk nem volt, hogy költséges konzerválási okok merültek volna fel. Csupán az igen régi röppentyűk között akadt néhány hasznavehetetlen. A komáromi Nádor-vonal 3. sz. kazamatájában levő lőszerraktárban levő röppentyűk teljesen szárazak voltak. Temesvárott ez időben már nem találtak röppentyűket, mert ezeket már 1854-ben a 2. számú röppentyűsüteg kocsijaival együtt a cs. kir. 9. sz. temesvári műszaki Tűzérparancsnokának adták át.[79]

1860 február 28-án a röppentyűsezred 6 üteggel lett kevesebb, csupán 12 ütege maradt meg, ütegenként 8 röppentyűs állvánnyal és 1 századdal. A háborús létszám 16 üteg és 4 század volt. Egy év mulva, 1861 február 8-án az összes mozgó röppentyűsütegeket gyalog röppentyűsütegekké változtatták át.[80]

1861-ben Horvátország részére két röppentyűs hegyiüteget szereltek fel.[81]

1863-ban a röppentyűs- és hegyitűzérség békebeli létszáma ez volt:

8 röppentyűsüteg 8 röppentyűállvánnyal,

6 hegyi üteg 4 röppentyűállvánnyal és 4 drb. 3-fontos hegyiágyúval,

2 tábori század.[82]

Egy teljesen felszerelt 6-fontos röppentyűs lövőszerkocsi tartalmazott az 1861. évi előírás szerint:

[77] 1857. II. 42. 3/1.
[78] 1860. ch. 7. A. 18—82.
[79] 1860. 8. A. 14—43/8.
[80] *O. Teuber—R. Ottenfeld:* Die Österr. Armée. 1700—1867. Wien, 1895. 554. l.
[81] 1861. 7. A. 11—15/2.
[82] 1863. 7. A. 97—6.

2 drb. 6-fontos bronzirányzékú, teljesen felszerelt röppentyűállványt,
240 drb. éles, rézhüvelyű röppentyűgyutacsot,
12 „ gyujtót,
8/30 font használható kanócot,
50 drb. gyakorló vaktöltést,
80 drb. 6-fontos röppentyűt 3¼-fontos éles gránáttal,
48 drb. 6-fontos röppentyűt 3-fontos éles gránáttal,
3 drb. 6-fontos röppentyűt 3-fontos gyujtóbombával,
9 drb. 6-fontos kartácsröppentyűt.[83]

Egy hegyi lövőszerkisegítőtartalék állománya, 2 dandár részére 32 ember volt. Éspedig dandáronként:

1	alantas tiszt,
2	altiszt,
12	röppentyűs,
1	tisztiszolga,
16, összesen 32 ember.	

Ezt a létszámot a röppentyűsezred adta.[84]

1861-ben felállítottak 2 röppentyűs hegyiüteget és 2 lövőszer segédtartalékot. Az egyik hegyiüteget és az egyik segédtartalékot a w.-neustadti 11. és 12. sz. röppentyűsüteg adta. A röppentyűsezred 4. századát hadilétszámra emelték a 11. és 12. üteg megmaradt személyzetéből és a Károlyvárosban levő röppentyűsosztagból 1 főhadnagy, 1 tűzmester, 1 szakaszvezető, 3 tizedes, 30 röppentyűs és 1 tisztiszolga átvezénylésével. A röppentyűsezred 4. százada W. Neustadtban a Corpsnál maradt.[85]

Ez évben hadiállapotban állott az 1., 3., 6., 7., 8., 9. és 10. számú röpentyűsüteg. Békeállapotban pedig a 2., 3., 4., 11. és 12. számú.[86]

1864 március 1-én a 2. számú röppentyűs tábori század felhasználásával a 2., 4. és 6. röppentyűs hegyiüteget a 3-fontos 1., 3. és 5. hegyi ütegekbe osztották be, a 2. tábori századot pedig feloszlatták. A 3. tábori század 220 fő létszámát az 1. tábori századba osztották be és ez lett a 2. század. Megmaradva az akkori beosztásában. A w.-neustadti 4. tábori század a raktár századba lett beosztva.[87]

[83] 1861. — 7. A. — 97—5/8.
[84] 1861. 7. A. 11—15.
[85] 1861. 7. A. 11—15.
[86] 1861. 7. A. 97. 5/2.
[87] 1864. 7. A. 97. 1/8.

Dalmáciában ez időben 8 hegyi üteg volt elhelyezve, a következő létszámmal:[88]

		alhadnagy	tüzmester	tizedes	főtüzér	röppentyüs fő	röppentyüs al
Az 1. számú	3 fontos hegyi üteg Spalatóban	1	1	1	2	3	4
2. „	röppentyüs hegyi üteg Sign-ben	—	1	1	2	3	4
3. „	3 fontos „ Dernis-ben	1	1	1	2	3	4
4. „	röppentyüs „ Zárában	—	1	1	2	3	4
5. „	3 fontos „ Penzagnó-ban	1	1	1	2	3	4
6. „	röppentyüs „ „	—	1	1	2	3	4
7. „	3 fontos „ Gravosa-ban	1	1	1	2	3	4
8. „	röppentyüs „ „	—	1	1	2	3	4

1864 március 1-én a röppentyűs ezredet röppentyűs- és hegyitűzér ezreddé alakították át a következő szervezettel:

Az ezredtörzs békelétszámmal,
8 röppentyűs üteg békelétszámmal,
2 tábori század hadilétszámmal,
1 raktár század 153 főnyi állománnyal,
12 röppentyűs hegyiüteg, részben hadi, részben fél hadilétszámmal,
1 hegyiüteg békelétszámmal.

A röppentyűsezred 12 hegyiütege a következő formában ment át a tűzérezredekbe:

a botzeni 1. üteg az új békelétszámot vette fel,
a neustadti 2. „ „ „ „ „ „
„ 3. „ „ „ „ „ „
„ 4. „ „ „ „ „ „
a veronai 5. „ „ „ „ „ „
a neustadti 6. alakította a 13. és 14. számú röppentyűs hegyiüteget,
a trevisoi 7. az új békelétszámot vette fel,
a vicenzai 8. az új békelétszámot vette fel,
a botzeni 9. alakította a 9. sz. 3-fontos hegyiüteget,
a marburgi 10. mint a 6. számú röppentyűsüteg az új békelétszámot vette fel,
a neustadti 11. alakította a 11. és 12. számú 3-fontos hegyiüteget,
a neustadti 12. alakította a 7. számú béke hegyiüteget.[89]

1864 december 31-én a Circ. Verordnung. Abth. 7. Nr.

[88] 1864. 7. A. 97—1/8.
[89] 1864. 7. A. 97—1/8.

4623. alapján a Röppentyűs-Corps-ot és a röppentyűs hegyiütegeket feloszlatták. A nyolc röppentyűsüteghez még egy kilencediket állítottak fel. Az 1., 2., 3., 4., 5., 7., 8., 9. és 10. számú tűzérezredek egy-egy röppentyűsüteget kaptak állományukba, amelyek mindenütt 11. sz. ütegként szerepeltek. A békeállomány 4 hegyiütegre lett meghatározva, amiből háború esetén még további 4 üteg alakult, 2 békelétszámú hegyiüteg Tirolban, a másik kettő Dalmáciában maradt meg állomáshelyén. Az első két üteg az 5. tűzérezred, a másik kettő a partvédő tűzérezred állományába jutott. A partvédő tűzérezred békeállománya 3 századdal növekedett, 4 zászlóaljat alakítva.[90]

A röppentyűs- és hegyitűzérség 8 röppentyűsütegét a következőképen osztották be a tűzérezredekbe:

a botzeni	1.	sz. üteget a	9.	tűzérezredbe,	
a w. neustadti	2.	sz. üteget a	2.	tűzérezredbe,	
a „	3.	„ „	1.	„	
a „	4.	„ „	4.	„	
a veronai	5.	„ „	5.	„	
a bresovitzi	6.	„ „	3.	„	
a trevisoi	7.	„ „	7.	„	
a vicenzai	8.	„ „	8.	„	

Az újonnan felállított röppentyűsüteget a 10. tűzérezredbe osztották be, ezt az üteget a 7. sz. béke hegyiütegből alakították.

A w.-neustadti két hegyiüteget és a 13. és 14. sz. két röppentyűs hegyiüteget Tirolba helyezték át és az ott levő 9. és 10. sz. 3-fontos ütegekkel együtt az 5. tűzérezredbe osztották be, amely ezeken kívül az 1., 2., 3. és 4. sz. ütegeket is felvette.[91]

Az 1817 június 17-én legfelsőbb kéziratban kiadott parancsot, amely föltétlen titoktartásra kötelezett mindenben, ami a röppentyűkészítésre vonatkozott. 1864 augusztus 25-én érvénytelenítették. A 18. sz. műszaki tűzérparancsnokságnak tisztjeit és legénységét, valamint a bosztottakat, a hallgatási eskü alól feloldották. Az esküt többé nem tették le.[92]

Az 1864. évben a Röppentyűs Intézet által a szükséges röppentyűlőszer mennyiség elosztása hadifelszerelésre, gyakorlatra és a tartalék kiegészítésre a következő volt:

[90] 1865. 7. A. 97—3.
[91] 1864. 7. A. 97. 1/54.
[92] 1864. 7. A. 14—56/2.

	Hegyes, üreges gránát				Kartács	Gyujtó bomba	Világító labda
	4 fontos		6 fontos				
	éles	vak	éles	vak			
hadifelszerelésre a 9 tábori röp. ütegnél	5184	—	1125	—	576	288	72
a 4 röp. ütegnél	1024	—	640	—	256	—	—
gyakorlő lőszerre a 9 tábori röp. ütegnél	936	414	162	324	180	36	18
a 4 hegyi röp. ütegnél	48	120	40	80	24	—	—
a 9 park századnál	90	180	45	45	36	36	18
a 13 ezred iskolánál	130	260	65	65	52	52	26
a 4 tüzér isk. századnál	40	80	20	20	16	16	8
az 1 tüzér akadémiánál	20	40	10	10	6	6	3
tartalékra	256	178	160	162	104	66	5
összesen:	9000		3000		1250	500	150

A hegyiütegek nem kaptak sem gyujtóbombát, sem világítólabdaröppentyűt.[93]

1869. évben újból felállítottak 2 rúdas röppentyűsüteget és a röppentyűt mint hadifegyvert utoljára a crivosciei felkelők ellen használták.

A röppentyű tökéletesítése.

A röppentyűk tökéletesítését célzó kísérletek a múlt század 40-es éveiben kezdődtek azzal, hogy az angolok a 6-fontos röppentyű rúdját a hüvely középtengelyének irányában helyezték el, miáltal a röpülési távolság jóval megnövekedett. (5. kép.)

$7\frac{3}{4}°$ emelőszög esetén 400 lépés
$8\frac{3}{4}°$ „ „ 600 „
$10\frac{1}{2}°$ „ „ 850 „ -nél történt az első lecsapódás.

[93] 1865. 7. A. 14—2/7.

Az osztrák hadseregben Limpökh József ezredes, aki a w.-neustadti 18. Műszaki Tűzér Parancsnokság élén állott, a röppentyűk puskaportöltésének megjavításával kezdett 1860-ban foglalkozni. Ő már a szénégetésre szánt faanyagot készítette elő kigőzölés által, hogy finomabb szenet kapjon; továbbá a raktáron levő régi röppentyűk töltését fúratta ki és az így nyert puskaport ismét megőröltette. Ezzel jobb hatásfokú röppentyűket gyártott.[94]

Limpökh ezredes 1860 július 13-án az e módon gyártott röppentyűkkel kísérleteket végzett és a következő meglepő eredményeket kapta:[95]

	közönséges töltéssel töltött röppentyü 1858-ból	u. a. 1860-ból
lőtt röppentyű 2° emelőszög esetén	378 lépés	427 lép
10° „ „	— „	939 „
20° „ „	1220 „	1364 „
vetett „ 13° „ „	— „	561 „
26° „ „	788 „	882 „

	kigőzölt szénnel készült lőporral töltött röppentyü	régi röppentyükből kifurt lőporral ismét megtöltött röppentyű
lőtt röppentyü 2° emelőszög esetén	443 lépés	682 lép.
10° „ „	967 „	1234 „
20° „ „	1394 „	1567 „
vetett „ 13° „ „	564 „	619 „
26° „ „	887 „	1023 „

em. szög.	1858-as közöns. töltő anyaggal töltött röpp.	1860-as u. a.	1860-as gőzölt fából készült puskaporral töltött röpp.	1860-as régi röpp.-ből kifúrt anyaggal töltött röpp.	
lőtt röpp. 2°	378	427	443	681	lépés
10°	—	936	967	1234	„
20°	1220	1364	1394	2567	„
vetett röpp. 13°	—	561	564	619	„
26°	788	882	887	1044	„

[94] 1860. 8. A. 14—36/2.
[95] 1860. 8. A. 14. 36/6.

Ezen kísérleti adatokból kiviláglik, hogy a röppentyű puskaporának javításával jelentékeny eredményeket értek el. 1861-ben Burda Ágoston cs. kir. főhadnagy oly módon igyekezett a röppentyűt megjavítani, hogy a rúd helyett vaslemez keretet helyezett el a röppentyűre (6. kép.) A kísérletek, amelyek a Burda-féle röppentyűkkel 1861 november 22-én W. Neustadtban folytak, nem eredményezték a kívánt sikert. Két kilőtt röppentyű közül a 10° alatt kilőtt elsőnek kerete erősen elgörbült; a röppentyű az állványtól 15 lépésre földre zuhant. Üreges, hegyes gránátja leszakadt, a hüvely pedig még 50 lépésre tovább repült. A második darabot 20° alatt lőtték ki és bár elindult az emelőszög szerint, lemezkerete az első darabéhoz hasonlóan szintén elgörbült. Az állványtól 160 lépésre, a repülési iránytól 5 lépéssel jobbra kitérve repült. Miután e kísérletek eredményt nem hoztak, a Burda-féle röppentyűkkel tovább nem kísérleteztek.[96]

1860 decemberében kísérleteket végeztek a röppentyű hüvelyének erősítésére. Ugyanis, a szögecselt hüvelyek gyakran szétrepedtek. Megpróbálták tehát ezeket átcsavart vashuzallal erősíteni, ami igen jó eredményt adott. A nagy röppentyűkészletet e módon alakították át. Ez a módszer mindaddig használatban maradt, míg a röppentyűket húzott hüvelyből nem készítették. A húzott hüvelyeket 1861-ben kezdték használni; ezeket Winkler és Fiai bécsi cég gyártotta. Első ízben 3.000 drb. húzott hüvelyt rendeltek. Ekkor kezdték használni a gömbalakú gránátfej helyett a Cylindro-Ogiválisi lövedéket. Az erődített helyeket Károlyváros. Czettin, Gyulafehérvár, Triest, Póla, Velence, Verona, Ceraino, Peschiera, Palmanuova, Udine, Mantova, Franzenfeste, Trient és Lordaro raktárait huzallal átkötözött hüvelyű röppentyűkkel és 6-fontos világítólabdákkal látták el.[97]

A röppentyűsütegeket is nagyszámú e fajta lövedékkel szerelték fel. 1861 április 3-én a zárai 10. sz., a horvátországi és szlavóniai 11. és 12. sz. röppentyűsütegeknek a w.-neustadti röppentyűtelep 80—80 láda huzallal átkötözött röppentyűt küldött.[98]

Az átkötözött hüvelyű röppentyű lövési kísérletei a következő repülési távolságokat adták:

2°	emelő szöggel	150	lépés.
4°	„	„ 300	„
6°	„	„ 500	„
8°	„	„ 550	„
12°	„	„ 700	„

[96] 1862. 7. A. 56—18.
[97] 1861. 7. A. 100—2.
[98] 1861. 7. A. 100—2/14.

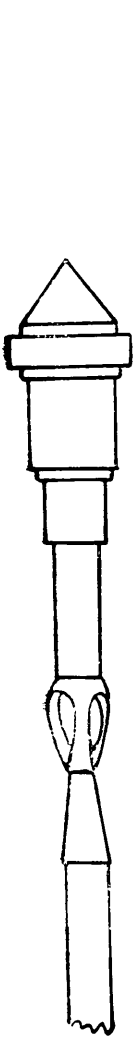

5. kép. Angol röppentyű, középen elhelyezett ruddal 1840-ből.

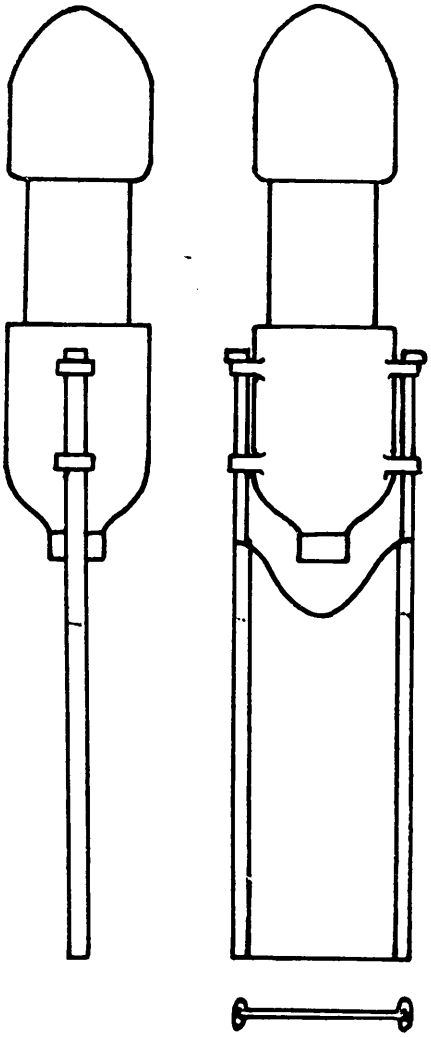

6. kép. Burda féle röppentyű, lemez vezetékkel, 1861-ből.

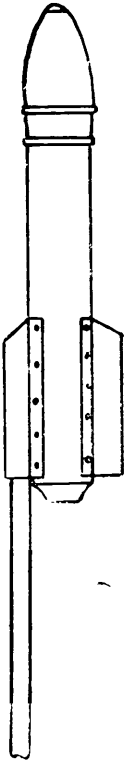

9. kép. A röppentyűrúd ellensúlyozása 1863-ból.

Ezek a távolságok azonban kisebbek, mint a régi röppentyűké, mert a huzalkötés miatt nehezebbek voltak és a nagyobb felhajtóerő ellenére is hamarább értek földet.[99]

[99] *S. Köchert:* Die Flugbahn der Raketen. (Österr. Milit. Zeitschrift Wien, 1863. 246. l.)

Limpökh ezredes 1860-ban oly irányban végzett kísérleteket, hogy a hüvely nyílását megszűkítette, ezáltal erősebb gázkitörés következett be, ami a röppentyűnek nagyobb repülési távolságot adott. E szűkítést egyrészt a hüvely végére kapcsolt kúpos lemeztokkal (7. kép.), másrészt a hüvelybe préselt öntöttvas gyűrűvel érték el. (8. kép.) Ez időtől kezdve

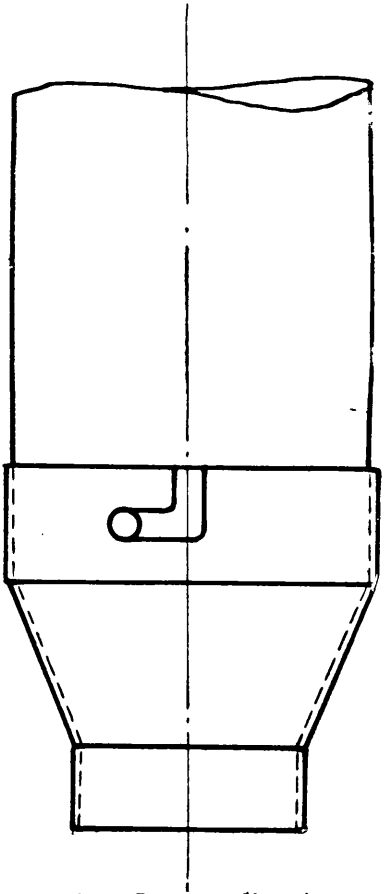

7. kép. Röppentyűhüvely nyílása, ráhúzott tokkal szűkítve. 1860-ból.

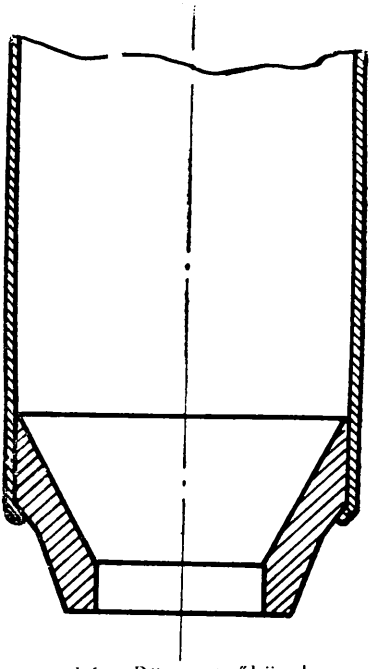

8. kép. Röppentyűhüvely nyílása öntöttvas betéttel szűkítve 1860-ból.

az újonnan készített röppentyűket mind szűkített szájnyílással sajtolták.[100]

Sok gondot okozott a röppentyű tökéletesítő kísérleteinél a hüvely oldalára szerelt rúd okozta repülési egyenet-

[100] 1860 8. A. 14. 36/1.

lenségek kiküszöbölése. A rúd oldalhelyzete a röppentyű súlypontját kimozdította a középvonalból, miáltal az oldalirányú kitérések jelentős mennyiségeket adtak. Limpökh kísérleteket végzett, olyan ellensúllyal, amit a hüvelyre, a rúddal ellentétes oldalra helyezett el. (9. kép.) E célból 12 drb. röppentyűt 30 latos, u. annyit 28 latos ellensúllyal látott el és ezeket próba alá vette.

	lecsapódás	föl-emelkedés	oldalratérés lecsapódás		oldalratérés föiemelkedés		
			jobb	bal	jobb	bal	
1.	914 Közép érték	1330 Közép érték	21		3		5° szög
2.	791 865	1279 1335	9			3	esetén
3.	819	1422	—	—	—	14	
4.	948	1361		7		4	
5.	878	1781		9		20	
6.	841	1360		35		89	
7.	1840 K. é. 1257	1860 K. é. 1772	10		10		15° szög
8.	1615	1615	183		183		esetén
9.	1817	1841	70		70		
10.	2430 K. é. 2317	2430 K. é. 2317		113		113	30° szög
11.	2350	2350	83		83		esetén
12.	2350	2350	133		133		

E kísérletekhez 4-fontos rúdasröppentyűket használtak, 4-fontos, gyengén töltött, üreges, hegyes lövedékkel, 6-fontos rúddal. A 30 latos ellensúly (regulátor) a rúdtokkal ellentétes oldalon volt elhelyezve.

A fúrt röppentyű rúdtok nélkül nyomott 3 font, 28 47/60 latot,

a fúrt röppentyű rúdtokkal és ellensúllyal 3 font, 17 60 latot,

a lazántöltött, üreges, hegyes lövedék súlya 4 font, 13/15 lat,

a teljesen fölszerelt röppentyűé, rúd nélkül, 9 font, 14 1/30 lat volt. (Fúrt röppentyűnek nevezték azon darabokat, amiknél a lőportöltés üregét, „Zerloch" fúrással képezték ki.)

Az 3-fontos rúdasröppentyűk gyengén töltött 3-fontos gömbgránáttal voltak felszerelve, 6-fontos rúddal; a hüvely 28 latos ellensúllyal volt megterhelve.

A fúrtröppentyű rúdtokkal és ellensúllyal együtt 3 font 7 3/10 latot nyomott, a gyengén töltött gránát 3 fontot, az egész röppentyű fölszerelve, rúd nélkül, 10 font 10 3/10 latot. E kísérletekből kiviláglik, hogy a kisebb ellensúllyal megterhelt röppentyűknél kisebb az oldalratérés és csupán bal-

	lecsapódás	föl-emelkedés	oldalratérés lecsapódás				fölemelkedés
			jobb	bal	jobb	bal	
1.	közép-	közép-	11		75		5°
2.	érték	érték		4		12	
3.	494	1213		14		9	
4.				18		50	
5.				31		53	
6.			40		47		
7.	k. é.	k. é.		4		14	10°
8.	841	1367	42		28		
9.			25		42		
10.	k. é.	k. é.		59		87	15°
11.	1181	1378		88		95	
12.				16		9	

oldali irányú, 15° emelőmagasság esetén. Az egyoldali kitéréseket pedig irányítással könnyen ki lehet küszöbölni. E kísérleteket 1862 március 31-én és április 20-án végezték.[101]

A modern kézi tűzfegyverek és barázdált csövű ágyúk rendszeresítésével a régi rúdasröppentyű ezen újításokkal sem elégítette ki az igényeket. Az érdeklődés a rotációsröppentyűk felé terelődött, amelynél a mozgató erő nemcsak az előrehajtást, hanem a tengely körüli forgatást is végezte.

A rotációsröppentyűt az angol Hale Vilmos szerkesztette meg 1846-ban, s 1859-ben az osztrák kormánynak ajánlotta föl. A kísérletek befejeztével a tűzérségi Comité látta, hogy a rotációsröppentyű akkori állapotában hadicélokra ugyan nem alkalmas, de maga a rotációs elv szerencsés fogás és hozzá lehetett vezetni egy magasabb tökéletesítéshez. Ez okból, s mert a Hale-féle kísérleteknél bevált húzotthüvely és a Hale-rendszerű sajtókkal a töltés hidraulikus összenyomása a cs. kir. röppentyűk további javításához hasznosíthatónak látszott, a Comité indítványt tett, hogy Halétól a röppentyűtalálmányt megvásárolják. Ennek fejében előbb 800 Fontot, majd utóbb még további 1200 Fontot fizettek ki. A császár ez összegeken kívül. még további 800 Fontot fizettetett ki „különös okokból" Hale számára azzal a föltétellel, hogy Hale tanuk előtt aláírva adja át szabadalmát, további szabad kihasználásra a cs. kir. kormánynak.[102]

Hale elkészítette a kísérletekhez röppentyűit és elismerte, hogy 1. minden kívánt segédeszközt az általa készült

[101] 1862. 7. A. 14—34.
[102] 1860. 8. A. 14. 73/3.

röppentyűhöz az osztrák kormánytól megkapott és a készítésnél senki se zavarta. 2. Kötelezte magát, hogy a röppentyűvel a kísérleteket a kívánt módon elvégzi. 3. Elismerte a kísérleti jegyzőkönyv tartalmát, azzal egyet értett és ellentmondást nem támasztott. 1860 szeptember 19-én Vilmos főherceg értesítette a tűzér Comitét, hogy a Hale-találmányt megvették és a 2000 Fontot ezüstben kifizethetik.[103]

Hale, Vilmos főherceghez írott leveléből azután megtudjuk, hogy a tűzér Comité miért nem tartotta alkalmasnak a rotációsröpentyűt akkori állapotában hadicélokra való felhasználásra. A kísérletek alatt ugyanis egyes röppentyűk korán robbantak föl, ezek azonban a régibbrendszerű Hale-röppentyűknél történtek meg, bár ezeket, mint Hale írja, már 3—4 ízben is újra töltötte. A 100-fontos röppentyű azért robbant föl korábban, mert a puskaportöltés nem töltötte ki egészen az üreget és elégtelen volt a röppentyűhöz való aránya. Nem sikerültek azok a lövések sem, amelyek 0°-nál és 5°-nál történtek. 6° és 7°-nál érték el, majdnem vízszintes repüléssel a 0°-nál célbavett célt.[104]

Hale, az 1858 augusztus 18.-i szerződés értelmében átadta a cs. kir. kormánynak a birtokában lévő kész röppentyűket, továbbá a készítéshez szükséges gépeket, felszerelést is.[105]

Őfelsége 1863-ben elrendelte ideiglenesen a rotációs röppentyűk készítését, a röppentyűsütegek felszerelésére, azzal a fenntartással, hogyha a további kísérletek tökéletesek lesznek, úgy véglegesen rendszeresítik azokat. Az éles lövőgyakorlatokat végrehajtották és eltüzeltek különböző rotációsröppentyűkből 3800 drb.-ot, a tűzérezredek 33 osztályánál és a tűzér Akadémia 4 tűzériskola századánál. A kísérlet eredménye barázdáltcsövű ágyúkkal nem versenyezhetett ugyan, de a hatás, amit egy röppentyűtől várni lehetett, nem volt kedvezőtlen. A hüvelyek — bár nagy számmal lőtték el röppentyűket egész év alatt — sohasem repedtek meg, mert a megelőző évben egy hüvely megrepedése után a többieket vastagabbra készítették, így a hibát kiküszöbölték. Nagy előnye volt az új rendszernek, hogy nem volt rúdja, miáltal szállítása és kezelése egyszerűbb, taktikai előnye pedig jelentősen nagy volt. A rúdasröppentyűk hüvelyei gyakran megrepedtek és ezért ki kellett vonni őket a használatból; azonkívül a 9 és 11 láb hosszú rúdak miatt, a szél oldalnyomásának kitéve, irányukból repülés közben kimozdultak. (1 láb = 12 hüvelyk = 0.316 m.)[106]

[103] 1860. 8. A. 14. 73/3.
[104] 1860. 8. A. 14—73/3.
[105] 1860. 8. A. 14—73/5.
[106] 1863. 7. A. 14—2/7.

A rotációsröppentyűk ideiglenes rendszeresítéseképen egyelőre 3 röppentyűsüteget és 2 hegyi röppentyűsüteget szereltek föl és láttak el az új lövőszerrel.[107]

A 18. sz. Műszaki Tűzér Parancsnokság készíttette az új röppentyűket is, az állványokkal együtt; a rúdas röppentyű állványaiból 96 darabot alakítottak át az új rendszerre.[108]

A 4-fontos rotációsröppentyűhöz kellett a legkisebb emelőszög.

6° 35′	emelőszög	esetén	az első	lecsapódás	400	lépés,
7° 30′	„	„	„	„	500	„
10° 35′	„	„	„	„	700	„
12° 3′	„	„	„	„	800	„ volt.

A 4-fontos	röppentyű	legnagyobb	lövőtávolsága		2000	lépés volt,
6-	„	„	„		1400	„
a gyujtóbomba-	„	„	„		1000	„
kartács-	„	„	„		300	„

A röppentyű technikája.

A hüvely. A hadiröppentyűk hüvelyeit hengeres formában vaslemezből készítették, mégpedig kezdetben átlapolva és szögecselve, majd pedig hegesztve. A röppentyűtöltés mindinkább való javítása folytán a szegecselt és hegesztett hüvelyek nem bírták ki a puskapor elégésénél fejlődött gázok nyomását és gyakran felrepedtek. Áttértek tehát a húzott vashüvelyek használatára; ezeket azután tetszőleges vastagságban készítették. A röppentyűhüvely szájnyílása kezdetben teljesen nyilt volt és csak igen későn jöttek rá arra a tanulságra, hogy ha a puskaporgázok sebességét fokozták, úgy a repülési pálya lényegesen megnövekedett. Ezt azzal érték el, hogy a hüvely szájnyílását kúposan megszűkítették.

Az 1813. évi Congrév-féle angol gyujtóröppentyű két részből volt összeállítva: a gyujtófejből és a hüvelyből. A hüvely hossza 2 láb 4 hüvelyk, átmérője 3½ hüvely és az egész röppentyű hossza 3 láb 4½ hüvelyk volt. Mindkét rész súlya töltetlenül 9 fontra rúgott. A hüvely vastagsága ½ vonal, a gyujtófejé ⅓ vonal volt. A gyujtófejen 9 nyílás volt fúrva, a kitörő gyujtóláng részére. (10. kép.). Töltés előtt a hüvelyt papirral bélelték ki, hogy a vas rozsdásodásától a töltés védve legyen.[109]

[107] 1864. 7. A. 14—31/12.
[108] 1864. 7. A. 14—31/12.
[109] *W. Congrév:* Abhandlung über die Congrevschen Raketensystems. Weimar. 1829. 2. l.

A lengyelek által készített hadiröpentyű vashüvelye 4, illetve 2½ hüvelyk átmérőjű volt, 7 vonalnyi szélességben átlapolva, szegecselve és hegesztve; azonkívül a hüvely szájnyílásában egy kissé domború vaslemez tükröt helyeztek el, hogy minél kisebb nyíláson át érhesse a töltést nedvesség.[110]

Az osztrák röppentyű hüvelyét korábban szegecselt veslemezből készítették 340 mm. hosszban, 57 mm. átmérővel; 1860-tól kezdve a fölrepedések meggátlására húzott hüvelyeket készítetettek, 17 hüvelyk 6 vonal hosszúságban és 9 12 vonal vastagsággal. Egy töltetlen hüvely, rúdtok nélkül, 3 fontot és 47 60 latot nyomott.[111]

Az 1-fontos jelzőröppentyű hüvelye 6 drb. 13 hüvelyk széles és 16 hüvelyk hosszú papirlapból volt hengeres fa köré összegöngyölve és enyvezve.[112]

A rúdtok. A rúd felerősítésére a Congrév-rendszerű röppentyűn úgy történt, hogy a hüvely oldalán levő 2 fülbe dugták be a rúdat, amelynek vége menettel volt ellátva; ugyanúgy a felső fül is — és ebbe azt becsavarták. (10. kép.) A korábbi osztrák röppentyűk rúdtokját a hüvelyre szögecselték, később a húzott hüvelynél a rúdtokot az azzal egyforma hosszú hüvelyrésszel együtt húzták és erősítették a hüvelyre. A 6-fontos röppentyűk rúdtokja 135 mm. hosszú volt.

A rúd. A rúdak a röppentyű repülését szabályozták, azaz a kilövési irányban igyekeztek azokat megtartani és az előre hajtó töltés elégésénél fellépő erők szabálytalan lökéseit, különösen az égés kezdetén kiegyenlíteni. Természetesen e hosszú rúdak ki voltak téve a légmozgás változásainak annyira, hogy egy erős oldalszél a röppentyűt teljesen kimozdította eredeti irányából. Ez a hátrány adta az első lökést a rúdnak kiküszöbölésére, amit a rotációs rendszer oldott meg. A Congrév-röppentyűrúd a kaliber szerint változott 7, 8 és 9 rőf hosszúságban (1 rőf = 0.777 m.)[113]

A lengyel 4-hüvelykes röppentyű rúdja 8 fontot, a 2½-hüvelykes röppentyűé 3 fontot nyomott. A 32-fontos röppentyű rúdja 5.5 m. hosszú volt. A röppentyű rúdat általában a kaliber 40-szeresének vették.[114]

Az 1860. évi osztrák 6-fontos röppentyűk rúdja 2.1 m. hosszú, 15 cm² keresztmetszetű és kb. 220 gr. súlyú volt.

[110] *J. Bem:* Erfahrungen über die Congrévschen Brand Raketen bis zum Jahre 1819. Weimar 1820. 17. l.
[111] 1860. 8. A. 14—36/6.
[112] *W. Busch und C. Hoffmann:* Die Krigsfeuerwerkerei der Königliche Preussische Artillerie. Berlin 1851. 386. l.
[113] *Congrév:* i. m. 2. l.
[114] Bem i. m. 18. l.

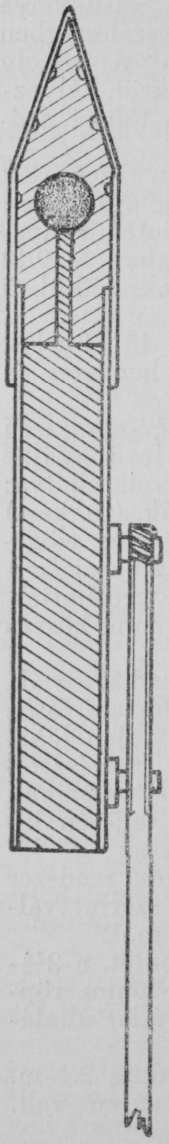

10. kép. Congrév röppentyű becsavart rúddal.

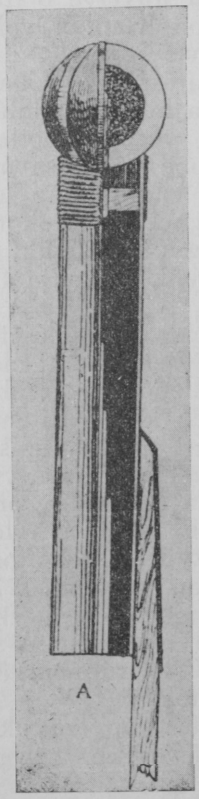

11. kép. Augustin-féle 6 fontos rudas röppentyű.

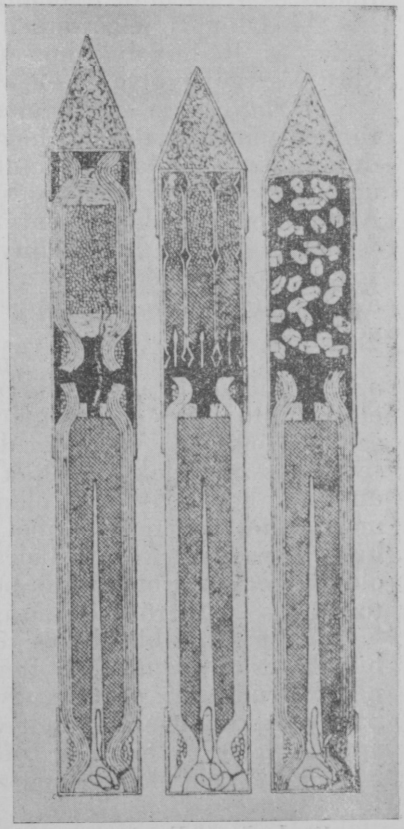

13. kép. Jelző röppentyűk a XVII. sz.-ból.

A rúdat oly módon kellett megszerkeszteni, hogy az egész röppentyű súlypontja a hüvely közepére essék.[115]

A töltés. A hüvelynek puskaporral való megtöltése úgy történt, hogy azt két félrészből összeállítható, erős fémből öntött, a hüvelynek megfelelő üregű állványába helyezték, amelynek közepében egy felnyúló tüske volt. Ez a tüske alakította ki a töltésben azt a nyílást, amit „Zerloch"-nak neveztek; célja az volt, hogy a puskapor minél nagyobb felületen éghessen el. A tüskét töltés előtt megszappanozták. A hüvelybe helyezett első puskapor-adagra 24—25-fontos hullókalapáccsal 51 ütést, a másodikra 52, a harmadikra 53 stb. ütést mértek, mindaddig, míg a hüvely csaknem megtelt. A töltésre 30 mm. vastag agyagtányért sajtoltak, melynek közepén 10 mm. átmérőjű nyílást hagytak, hogy azon keresztül a puskapor — kiégése végén — meggyujtsa a szájnyílásával a hüvely tetejére helyezett gránátot. Ez után a gránátot vászonszalagokkal a hüvelyhez erősítették, majd a szalagokat kb. 6 cm. hosszúságban zsinórral tekercselték a hüvelyre. (11. kép.). A régifajtájú töltőállványok anyaga öntött réz, bronz, vagy keményfa. pl. ciprus, pálma, gesztenye, puszpáng, dió, vadszilva, sőt előfordult elefántcsont is.[116]

A gráci hadiszertár őríz különböző méretű fa- és bronzröppentyűtöltő állványokat a XVII. és XVIII. századból; ezek mind jelzőröppentyűk készítésére szolgáltak. (12. kép.)[117]

A Congrév-röppentyűk töltőanyaga 1819-ben, gyujtóbombák vetésére, a következő összetételű volt:

átmérő	6 hüvelyk	7 hüvelyk	8 hüvelyk
túloxidált sósavas hamuzsír v. kálium	14	16	8
salétrom	7	8	20
kén	1	1	1
szén	1	1	1

A gyujtófej töltésére szolgáló anyag:
24 font kén,
8 „ salétrom,
12 „ lisztlőpor,
4 „ szemes lőpor összetételéből állt.

A 4-hüvelykes röppentyűk töltőanyaga:
59 rész salétrom,
18 „ kén,
23 „ szén,

[115] *S. Köchert:* i. m. 248. l.
[116] Dresden, Hist. Museum.
[117] *J. Kalmár:* Die Raketentechnik in XVII. Jahrhundert. Zeitschrift für Hist. Waffen und Kostümkunde. Berlin 1932. IV. k. 100 l.

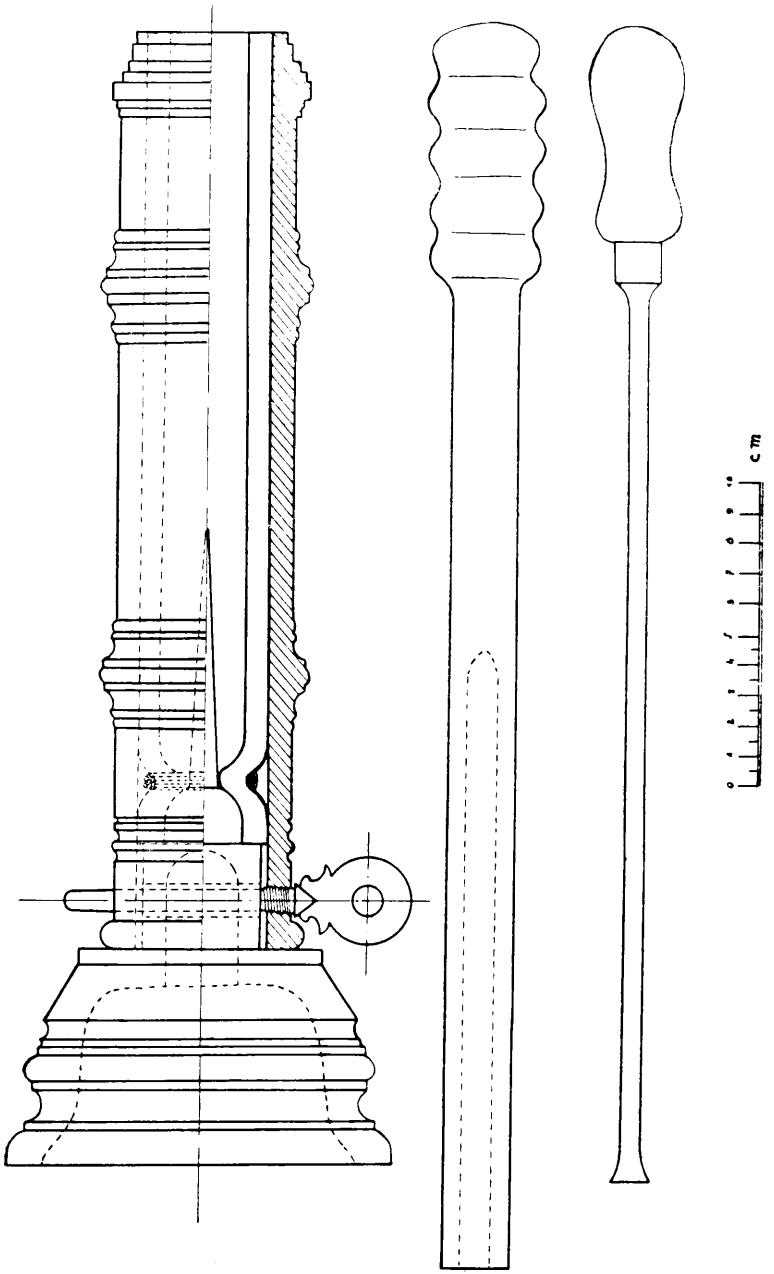

12. kép. Töltő állvány és töltő rudak, jelző röppentyű töltéséhez a XVII. sz.-ból. (Graz, Zeughaus.)

a 2½-hüvelykesé pedig:

62 rész salétrom,
19 „ kén,
19 „ szén volt.[118]

Ha a töltőanyag 58 rész salétrom,
16 „ kén,
26 „ szénből állott, úgy a röppentyű 1000 lépésre,
ha pedig 58 „ salétrom,
10 „ kén,
32 „ szénből állott, akkor 600 lépésre repült.[119]

Az osztrák 2½ hüvelyk átmérőjű régibbrendszerű röppentyű töltőanyaga 68 rész salétrom,
15 „ kén,
17 „ szénből állott.[120]

1860-ban az osztrák röppentyű töltése:
44.527% salétrom,
9.135 „ kén,
25.368 „ lisztlőpor,
20.968 „ szénből állott.

Egy röppentyű hajtótöltésének súlya kb. 1.958 kg. volt.

Egy altiszt 4 emberrel, 10 munkaóra alatt, 1⅓ adagot készített, ami 160 font puskaporlisszttel volt egyenlő. Egy adag puskaporliszt állt:

13.37500 font szénporból,
76.71875 „ háromszor tisztított salétromból,
12.40625 „ kénből.[121]

1863-ban a cs. kir. hadügyminiszter rendeletben határozta meg a puskaporliszt törését. A darabos puskapor addig szokásos porrátörése veszélyes volt; továbbá nagy idő- és munkatöbbletet jelentett. Elrendelték a 18. sz. Műszaki Tűzér Parancsnokságnak, hogy a lisztpuskapor külön-külön megőrölt alkatrészeit keverjék össze a mechanikai úton készült röppentyűk részére. A tűzér laboratóriumoknak eltiltották a lisztpuskapor készítését. A lisztpuskaport, részben a biztosabb őrlés, részben a konzerválás miatt, pogácsákba sajtolták össze, amiket ismét könnyen lehetett porrátörni. A pogácsát munkaasztalon, kézi fatuskóval törték szét, majd az asztallapon dörzsölővel lisztté zúzták. A finom lisztpuskaport szitálás útján kiválasztották; a szitában maradt na-

[118] *Bem:* i. m. 27. l.
[119] *Bem:* i. m. 58. l.
[120] *Hoyer:* i. m. 12 l.
[121] *Österr. Milit. Zeitschrift:* Wien. 1862. IV. k. 390. l.

gyobb szemcséket az előbbi módon zúzták lisztté. Gyujtó készítéshez csupán az e módon készült legszárazabb lisztpuskaport használták fel. Az összes laboratóriumi munkák céljaira csupán egyfajta lisztpuskaport készítettek, amely a következő arányú alkatrészekből állott 102 súlyrészben:

76.5 súlyrész salétrom,
12.25 „ kén,
13.25 „ szén.

A háromszorosan tisztított salétromot 30 ford. perc, a ként és szenet 15 ford./perc forgatással, 150 font 3 lat súlyú vas puskaporkeverő-golyó törte szét. Majd selyem dobszitán átszitálták. A keverőhordóban 150 fontos bronzgolyóval keverték 20 ford./perc mellett. 1500 fordulat után 30 perces szünetet tartottak. A lisztpuskaport rézlemezzel bélelt fasajtómintában egyforma nagyságú pogácsákká sajtolták. A pogácsa 6 hüvelyk széles, 6 hüvelyk hosszú és 4 hüvelyk 3 vonal vastagságú volt. A pogácsa sajtolása hidraulikus erővel történt, négyzet hüvelyenként 500 kilogram nyomással.[122]

A különböző meghatározott jelek adására szolgáló jelzőröppentyű színes tüzet adó vegyi anyagokkal volt ellátva, ami a hajtótöltés kiégése után gyulladt meg.

A zöld szín összetétele:

32.7 rész klorsavas kálium,
52.3 „ salétromsavas barit,
9.8 „ kénpor,
5.2 „ faszénpor,

A piros szín összetétele:

29.7 rész klorsavas kálium,
45.7 „ salétromsavas stroncium,
17.2 „ kénpor,
5.7 „ antimon por,
1.7 „ faszénpor.

A kék szín összetétele:

54.5 rész klorsavas kálium,
27.4 „ rézoxid amoniák,
18.1 „ faszénpor.

A sárga szín összetétele:

62.8 rész salétrompor,
23.6 „ kénpor,
9.8 „ salétromsavas nátrium,
3.8 „ faszénpor.

[122] 1863. 7. A. 15—4/9.

A fehér szín összetétele:

65.6 rész szürke puskapor,
29.4 „ lisztpuskapor,
5.0 „ antimon, amiből 8 fontra ¼ l. gabonapálinkát kellett önteni.[123]

A jelzőröppentyűket rendszerint hengeres fa körül többszörösen átcsavart és enyvvel ragasztott papirból készítették s fa vagy bronz állványba helyezve töltötték meg. A világítófejben külön kis világítótesteket helyeztek el, vagy kisebb röppentyűket. (Schlag.) (13. kép.).

A töltési idő. A munkaidőre vonatkozó néhány adat világosan szemlélteti a régirendszerű hullókalapácsos és az újrendszerű hidraulikus-sajtó töltési idejét. A jelzőröppentyű készítésénél 2 ember 5 óra alatt 10 darab 1 fontos jelzőröppentyű-hüvelyt tudott göngyölni és ragasztani, vagy 7—8 darabot puskaporral sulykolni, vagy 25 darabot rúdra kötni és kiegyensúlyozni.[124]

A Congrév röppentyűből egy nap alatt 3 ember 2 darabot készített. Mivel egy röppentyű-állványhoz 140 darab volt a szükséges röppentyűk száma, ezt a mennyiséget 70 nap alatt készítették el. Ez alatt az idő alatt 10 drb. röppentyűvel még mindig többet tudtak készíteni, mint ágyúlövőszert.[125] A w.-neustadti Röppentyűs Intézet 2 drb. régibbrendszerű sajtójával 1 altiszt 4 emberrel, 10 munkaóra alatt 50 röppentyűt töltött meg lőporral[126].

1863-ban 4 darab új hidraulikus sajtót állítottak föl és így a 6 darab sajtóval a nyári hónapokban naponként 120 drb. röppentyűt töltöttek meg.[127]

A röppentyű feje. A röppentyűt kezdetben hadicélokra csupán mint gyujtólövedéket használták föl. Schuhmacher dán tűzértiszt vetette fel azt az eszmét, hogy a röppentyűt gránáttal kell fölszerelni. Ezt az eszmét használta fel Augusztin és az általa gyártott röppentyűkre gömbalakú gránátot helyezett (11. kép.) 1862-ben kezdték a w.-neustadti Intézetben az előbbi forma helyett kúpos (Cylindro-Ogival) gránáttal ellátni a röppentyűket. A gránáton kívül a röppentyűket kartáccsal, gyujtófejjel, világítófejjel, vagy ejtőernyős világítófejjel is felszerelték.

A gyujtás. A töltés begyujtása a Congrév-rendszerű röppentyűknél, a magas állvány miatt, rúdra kötött kanóccal történt. Az Augustin-rendszernél, ahol alacsony háromlábú állványra volt a röppentyű elhelyezve, a begyujtás a hüvely

[123] *Busch und Hoffmann:* i. m. 384. l.
[124] *Busch und Hoffmann:* i. m. 385. l.
[125] *Bem:* i. m. 39. l.
[126] *Österr. Milit. Zeitschrift:* 1862. IV. k. 390. l.
[127] 1863. 7. A. 42—3.

alján, oldalt elhelyezett nyiláson át történt, az állványban elhelyezett gyutacs révén. 1842-ben rendszeresítették az Augustin-féle percussiós gyutacsot. (Schilfrohr-Percussions Brandel), amit hasonló módon az állványban helyeztek el és lánccal meghúzott kakassal sütötték el. (14. kép).[128]

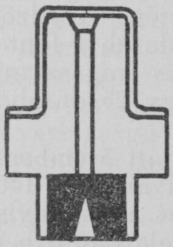

14. kép. Augustin-féle perkussiós gyutacs 1842-ből.

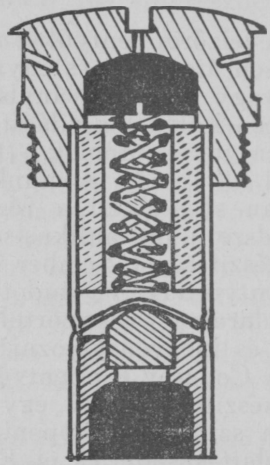

15. kép. Fleischhandel-féle concussiós gyutacs 1862-ből.

A rotációsröppentyűt is hasonló módon gyujtották be, de nem a hüvely szájnyilásánál, hanem az egyik rotációs nyiláson keresztül. Később áttértek a frikciós gyutacsra, amit az állványra szerelt gyujtócsatornában helyeztek el. A rotációsröppentyű gránátját nem a hüvelytöltés gyujtotta be, hanem az egyik rotációsnyilás felett elhelyezett puskaporos kanóc, amely a gránát oldalán a csúcsig vezető üregben volt helyezve. Ez a kanóc a Fleischhandel-féle concussiós gyujtóba vezetett, ott meggyujtotta a gyujtótest üregében elhelyezett gyulékony anyagot. Ez mindaddig izzott, míg a lecsapódás pillanatában a robbanóanyagot lezáró fejecske előre nem esett, miáltal a tűz a gránát töltőanyagát begyujthatta. Ezt a gyujtást 1863-ban a tüzérségnél az ágyúlövedékeknél is rendszeresítették. (15. kép.)[129]

Az állvány. A röppentyű különösen lovassággal szemben volt hatásos, mert a lovak megijedtek tőle. A gyalogságnak is igen kellemetlen volt ez a fegyvernem, úgyhogy gyakran már a röppentyűállványok felállítása is elegendő volt ahhoz, hogy az ellenséget futásra bírja. Tűzharcban különösen hatásos volt a röppentyű, könnyen szállítható volta miatt, mivel gyorsan lehetett a veszélyeztetett helyekre szállítani,

[128] *Dolleczek:* i. m. 313. l.
[129] *Dolleczek:* i. m. 536. l.

terepnehézségre való tekintet nélkül. A leggazdaságosabb volt a röppentyű használata hegyi harcokban, ahol a hordozható állvány oly állásokban is elhelyezhető volt, amelyek minden hegyiágyú számára elérhetetlennek bizonyultak. A röppentyű az ágyú romboló hatását és a kézi lövőfegyver könnyűségét egyesítette magában. Az angol Congrév-rendszerű állvány kezdetleges formájában jóval nehezebb volt a későbbi háromlábú állványnál. Vontatására két ló volt szükséges, azonban ha a lovak a harcban elpusztultak vontató hevederrel egy tűzér is mozgásba hozhatta. Egy állványhoz szükséges kezelőlegénység 2 altiszt és 5 közlegény volt, kik közül kettő a lovakat tartotta.[130]

Egy szállítható állvány 5 szekérrel 13 embert kívánt, 2 altisztet, 5 közlegényt és 6 szekerészt. A szükséges lovak száma 24 darab volt. 7 hátas és 17 hámos ló. 1 állványhoz 3 vas- és famunkást vettek számításba.

Egy tábori tarackhoz szükséges volt: 21 ember és 31 ló.
A röppentyű állványhoz: 16 „ 24 „
tehát a röppentyűhöz 5 emberrel és 7 lóval kellett kevesebb, mint egy tarackhoz: a szállítható röppentyűállvány pedig nem került többe, mint egy tábori tarack talpa.

A fogatolásnál mutatkozik némi különbség a röppentyű terhére. Amennyiben egy tarackhoz szükséges volt 1 tarack kocsi, 5 lövőszeres kocsi, amelyek összesen 130 lövést vittek. Egy röppentyűállványhoz, amely hasonló számú 4-hüvelykes röppentyűvel volt ellátva, 5 kocsi volt szükséges.[131]

Az angol hadsereg röppentyűscsapata a következő mennyiségben vitte magával a táborba a röppentyű lövőszert: (Bouché à feu)

30 lovas szakasz vitt	180	drb	6-	fontos röppentyűt
	360	„	3-	„ „
	720	„	1½-	„ „
6 lövőszerszállító kocsi	24	„	16-	„ „
	36	„	12-	„ „
	44	„	6-	„ „
	200	„	3-	„ „
18 zászlóalj ló	100	„	24-	„ „
	108	„	6-	„ „
	216	„	3-	„ „
	432	„	1½-	„ „
6 könnyű lövőszeres kocsi	100	„	18-	„ „
	300	„	12-	„ „
	600	„	6-	„ „
	600	„	3-	„ „[132]

[130] *Bem:* i. m. 74. l.
[131] *Bem:* i. m. 36. l.
[132] *Congrév:* i. m. 37. l.

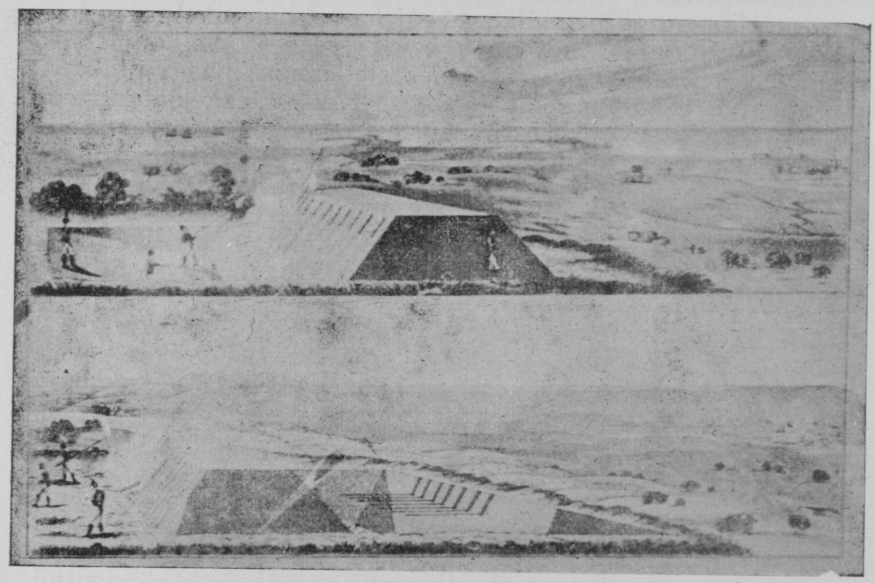

16. kép. Földsáncra és lövőrésbe helyezett röppentyűk.
(Congrév munkájából.)

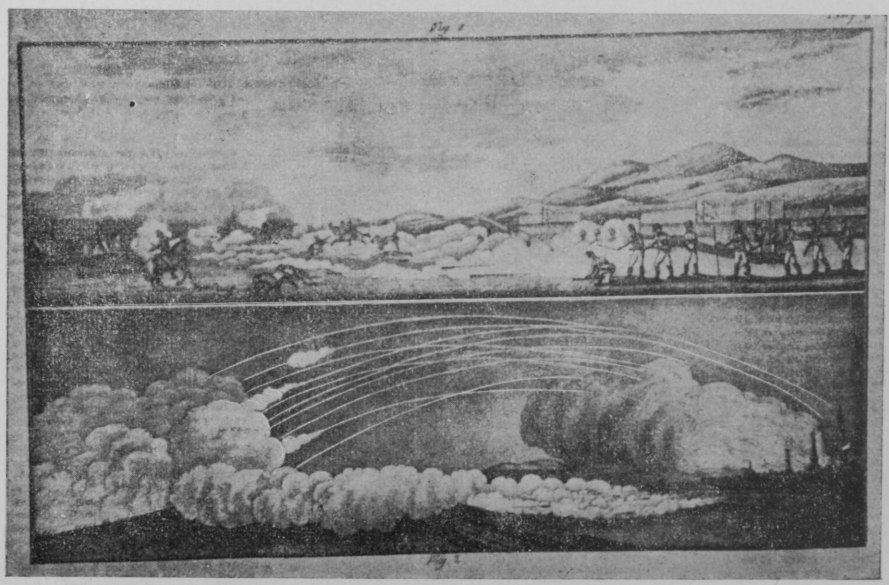

17. kép. Lovasság ellen alkalmazott földre helyezett röppentyűk.
(Congrév munkájából.)

A Congrév-rendszerű gyalogsági állványt tartó gerenda, földre helyezett 2 keresztbe tett alapgerendán állott, amely vas pálcákkal volt ahoz rögzítve. Ennek tetejére csapokkal volt a vályúalakú tulajdonképeni löveg, mozgathatóan fölerősítve, amelynek hossza 12 láb volt. E vályúban a röppentyű rúdja teljes hosszában volt befektetve. A löveg magassága miatt volt szükség a 6 láb hosszú gyujtópálcára, amelyre az izzó kanócot csavarták föl.

Volt olyan állvány is, amelyre több egymásmellé helyezett röppentyűt fektettek. Ez nem volt egyéb, mint egy kétlábú állványhoz ferdén támasztott létra. A létra mindkét oldalán vizes bögre függött, hogy abban az esetben, ha a létra foga a röppentyű begyulásakor kigyuladt, avval elolthassák. A röppentyűket azonban állvány nélkül is lehetett használni oly módon, hogy ferdefalú földsáncra, vagy lövőrésekbe helyezték őket. (16. kép.).

Lovasság ellen a leghatásosabban földre fektetve gyujtották be a röppentyűket, hogy azok a terepen csúszva a lovak lábai közé hatoljanak. (17. kép.)

A Congrév-rendszerű angol lovasröppentyűállvány 2 kereken szállítható ágyúszerű szerelvény volt, amely 8 egymásmellé helyezett csőből állott. A csövekbe dugták a röppentyűk rúdjait, tehát rövid időközökben egymás után nyolcat lehetett lőni. (18. kép.)

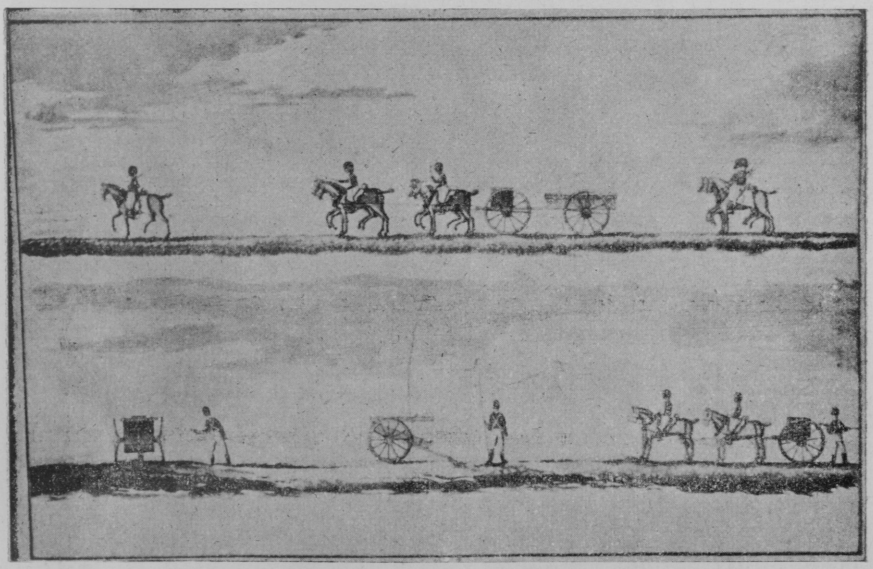

18. kép. Congrév-féle röppentyű állvány. (Congrév munkájából.)

Az osztrák hadsereg régirendszerű állványa 3 magas lábra helyezett, csapokon forgó félköralakú ívből állott, az ív átmérőjén volt elhelyezve a röppentyű rúdjának vályúja. Az ív fok-beosztással volt ellátva, az emelőszög beállítására. Az állvány magassága 218 cm. (19. kép.) Az újabbrendszerű állvány magassága 128 cm. A rúdat rövid vályúba fektették és

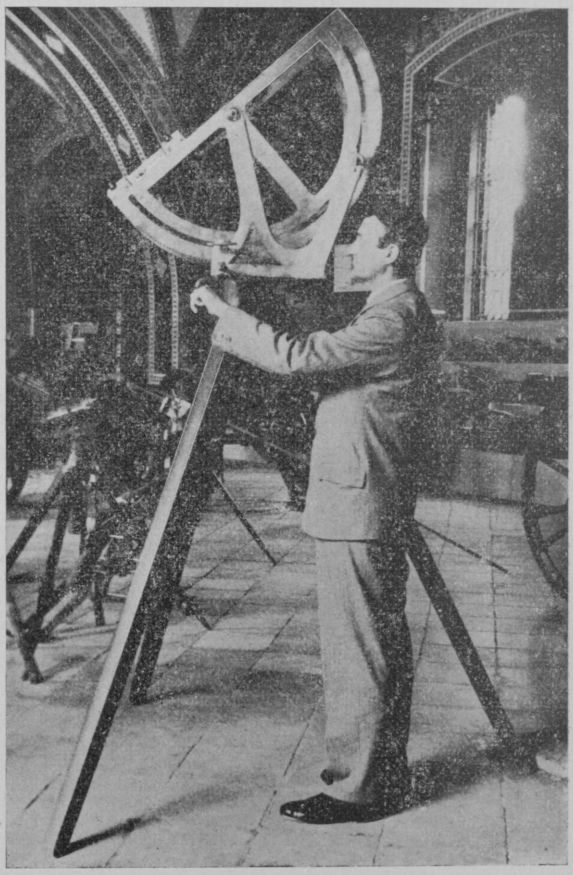

19. kép. Régibb rendszerű rudas röppentyű állvány.
(Wien, Heeres Museum.)

két pánttal csavarok segélyével lazán leszorították. A vályú alatt volt elhelyezve a gyutacsot elsütő kakas. Az egész rendszer a magassági szögekkel beosztott ívvel együtt, tengely körül elforgatható. Az állvány súlya 19 font. (20. kép.) A Hale-féle régibbrendszerű rotációs röppentyűállvány összecsukható vascsövekkel van megszerkesztve. Szintén 3 lá-

bon áll. A középső rúd tetején levő kengyelben van elhelyezve a csapok körül elfordítható vezető sinekből álló lövegrész, a magassági szögeket beállító ívvel együtt. Az állvány magassága 125 cm. (21. kép)

1862-ben az állvány lövegrészét kétféle hosszúságban készítették, 3 láb továbbá 18 hüvelyk hosszban.[133]

A vezetősinek közé elhelyezett röppentyű csúcsára egy súllyal ellátott kétkarú emelő nehezedett mindaddig, míg a röppentyű teljes forgásba nem jött és megindult az előrehajtó töltés működése. A röppentyű kirepülésekor ez a nehezék felcsapódott és útat engedett a lövedéknek. Az újabb-

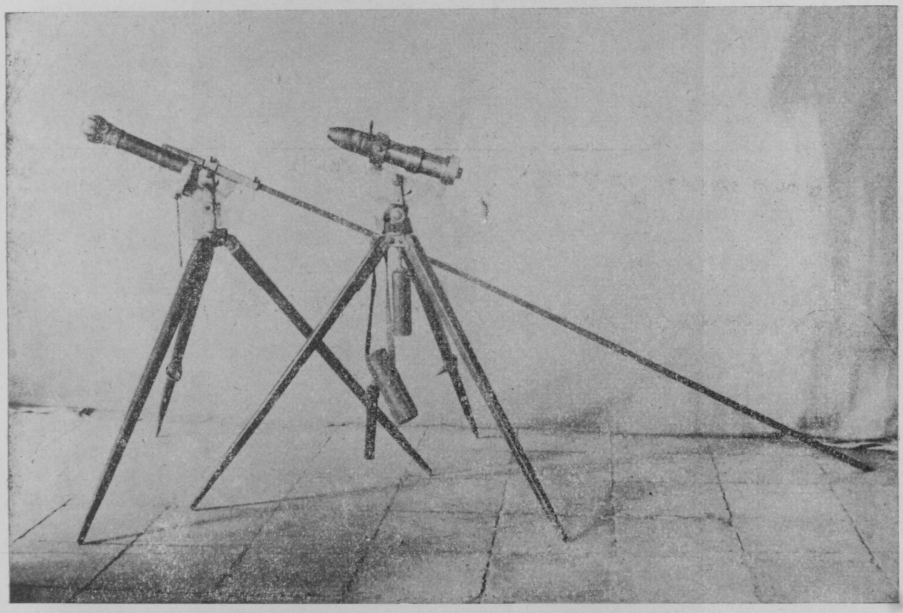

20. kép. Augustin-féle rudas és Limpökh-féle rotációs röppentyű állványok. (Wien, Heeres Museum.)

rendszerű rotációs röppentyűt a rudas rendszerhez hasonló nagyságú 3-lábú állványból lőtték ki. (20. kép.) A különbség csupán az volt, hogy nem vályúban, hanem vezetősinekkel ellátott bronzhengerben helyezték el a lövedéket. A vezetősinek a surlódást csökkentették. A henger felső részén volt elhelyezve a frikciós gyutacs hüvelye, amely a behelyezett lövedék rotációs nyilása fölé került. Az állvány magassága 128 cm. Az állványt 10 font súlyú nehezékkel terhelték meg, hogy stabilitását biztosítsák. Az állvány súlya a nehezék nélkül 26 font. Szétszedett állapotban 2—3 ember vitte; hosz-

[133] 1862. 7. A. 14—54.

szabb útra kocsin, vagy teherhordó állaton szállították.

A menetelő rotációsröppentyűs üteg egy kocsiján 50 drb 6-fontos röppentyűt vittek. A lovas röppentyűütegeknél a röppentyűket a lovasok védőtokban, az állványt pedig a kengyelvas mellett elhelyezett tokban vitték.

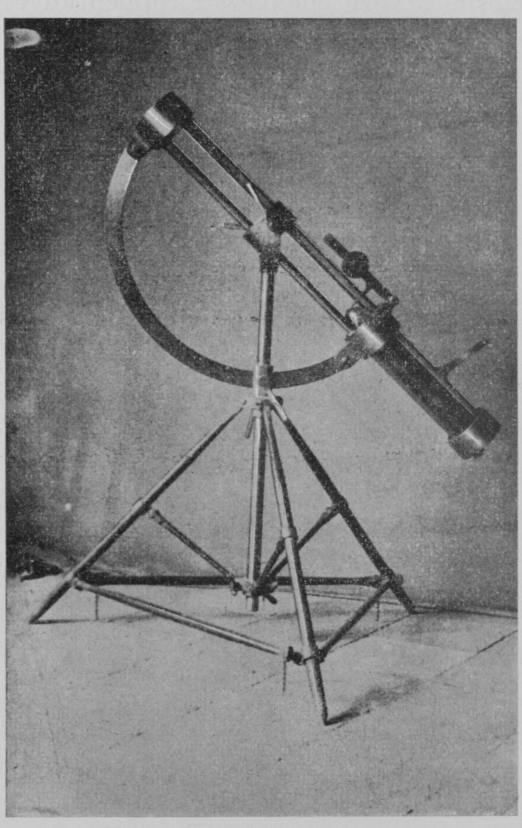

21. kép. Hale-féle rotációs röppentyű állvány 1838-ból. (Wien, Heeres Museum.)

A 4-f. fejjel felszerelt rotációs röp.	7	font	22	latot		
6-„ „ „ „	9	„	22	„		
a kartács „ „	8	„	15	„		
a gyujtólabda „ „	10	„	19	„		
világítólabda „ „	15	„	17	„	nyomott.	

Nemcsak egyszerűségénél, hanem a középkorral való kapcsolatánál fogva is érdekes a Hale-féle lovassági állvány, amely hátul két rövidebb, elől összecsukható hosszabb, keresztlábon álló vaslemez csatorna, amelyre ráfektették a ro-

tációsröppentyűt és minden további segédeszköz nélkül lőtték ki. (22. kép.)

Konrad Kyeser munkájában — ahol rajzot is közöl — van leírva 1405-ből egy hadiröppentyű kilövése, ahol azt egy a Hale-féle állványhoz hasonló csatornából lőtték ki. (23. kép.) A Hale-féle 12-fontos rotációsröppentyű lovassági állványának hossza 330 mm, átmérője 77 mm.

A rotáció. A Hale-féle 1860-as régibbrendszerű röppentyűk nehéz öntöttvas fejjel ellátott húzott vaslemez hüvelylyel készültek, kúposan szűkített hátsó hüvelynyilással. A rotációsnyilások a fej alsó részéből vezettek ki. A 12-fontos lövedék hossza 433 mm, átmérője 77 mm, a rotációs nyilás 9 mm, a hüvely hátsó nyilása 24 mm volt. (24. kép.) A 100-fontos lövedék hossza 740 mm. (25. kép.) Az újabbrendszerű

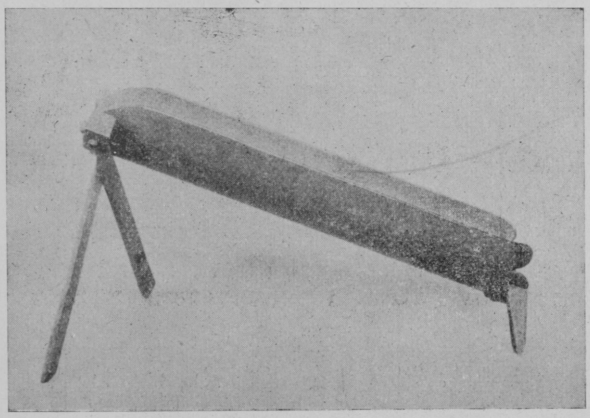

22. kép. Hale-féle lovassági rotációs röppentyű állvány. (Wien, Heeres Museum.)

Hale-féle lövedék 3 kamrából állott. Az első a fejkamra, ami robbanó töltéssel volt ellátva. A második kamra amiből a négy 12 mm. átmérőjű rotációsnyilások nyiltak, a rotáció végzését szolgáló puskaporral volt megtöltve, ami egy nyilás útján a fejjel, másrészt a harmadik a hajtótöltés kamrájával állt összeköttetésben. A 12-fontos újabbrendszerű lövedék hossza 510 mm, átmérője 75 mm volt. (26. kép.)

A Limpökh ezredes által javított és az osztrák hadseregben meghonosított rotációsröppentyű 2 részből volt összetéve: a fejből és a hüvelyből. A fej vagy gránáttal, (27. kép.) vagy kartáccsal, (28. kép.) vagy gyujtóbombával, (29. kép.) vagy ejtőernyős világítólabdával (30. kép.) volt fölszerelve.

A fej alsó részében levő úgynevezett rotációs kamrából nyiltak a középvonalhoz viszonyított ferde irányban a 7 mm

átmérőjű rotációsnyilások. Az egyik ily nyiláson keresztül történt a gyujtás. A rotációs kamra töltése meggyujtotta a gyujtó kanócot, továbbá a hüvely töltését is, amelynek a gáza a 4 rotációs nyiláson tódult ki és forgásba hozta a lövedéket. A rotációs töltés úgy volt kifúrva, hogy csupán 1 vonal átmérőjű csatorna kötötte össze a hajtótöltés kifúrt üregével, amin az a gáz többlet tódult ki, amelyet a rotációsnyilások nem tudtak kivezetni. Ha a rotációstöltés elégett, a további töltésrész az előrehajtást végezte. A rudasröppentyűtöltés nyilását (Zerloch) a töltésnél behelyezett tüske alakította ki. A rotációsröppentyűnél ezt a nyilást alul és felül fúrással képezték ki.

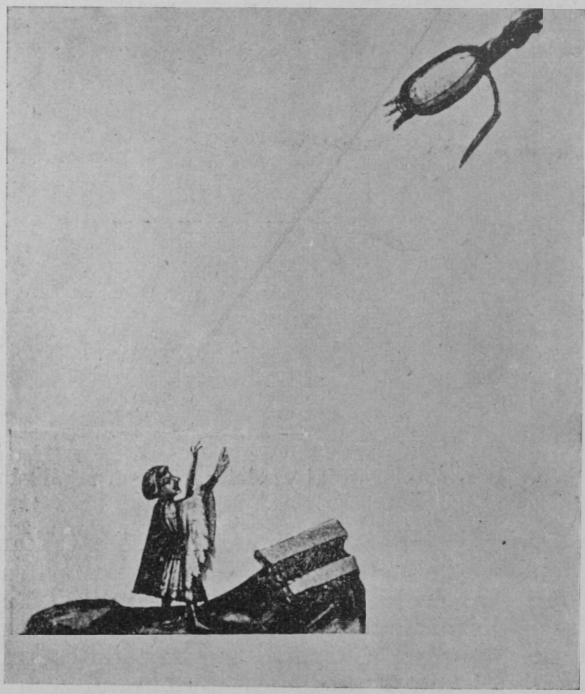

23. kép. Röppentyű állvány 1405-ből. (Kyeser munkájából.)

A gránátot az oldalán fölvezetett gyujtókanóc a kartácstöltést pedig közvetlenül a rotációs kamra gyujtotta meg. A kartács puskaporkamrája azbeszt és fémtükörrel volt a szurokba ágyazott ólomgolyóktól elzárva. A kartács 28 drb 3-latos ólomgolyóval volt megtöltve, az állványtól 200 lépésre robbant föl és a golyók még további 300 m-re repültek.[134]

[134] *Jakobi:* Beschreibung der K. K. Öst. Artillerie. Mainz 1843. 142. l.

A világítólabda és a hozzákötött ejtőernyő 117 mm magas és 155 mm átmérőjű kúposfejű vaslemez tokban volt elhelyezve. Az ernyő átmérője kinyilt állapotban 1800 mm volt, a világító testet 18 szál, 1550 mm hosszú zsinor tartotta. Kedvező szél esetén 70° szög alatt kilöve igen magasra emelke-

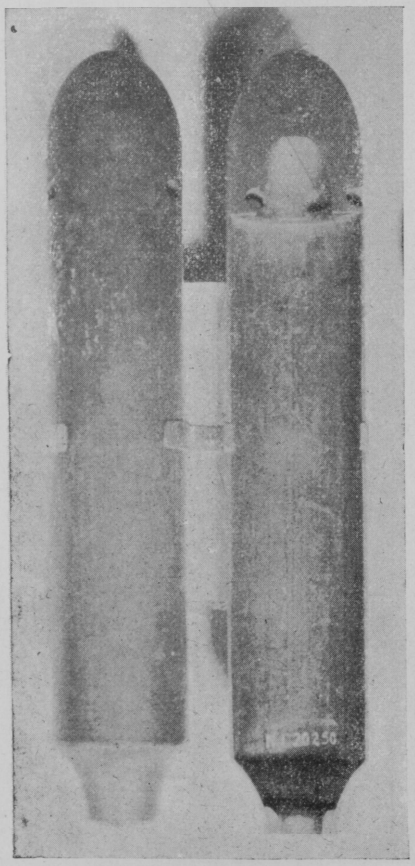

24. kép. Hale-féle 12 fontos régibb rendszerű rotációs röppentyű. (Wien, Heeres Museum.)

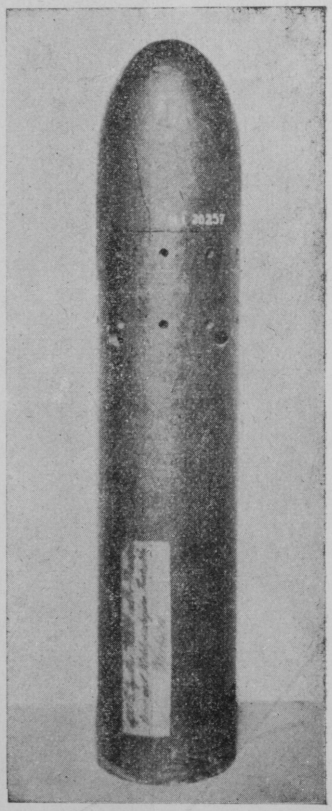

25. kép. Hale-féle 100 fontos régibb rendszerű rotációs röppentyű. (Wien, Heeres Museum.)

dett és lassan leereszkedve, nagy területet világított meg. A rotációsröppentyűk hüvelyeit 400 atmoszféra hidraulikus nyomás alatt próbálták ki, átmérőjük 52 mm, a lemez vastagság 1.8 mm volt. A töltést 1200 kg nyomás alatt végezték.

A kész rotációsröppentyűk hüvely-, valamint rotációs-nyilásait a nedvesség beszivárgása ellen vászondarabokkal ragasztották be, majd az egészet miniummal pirosra festették.

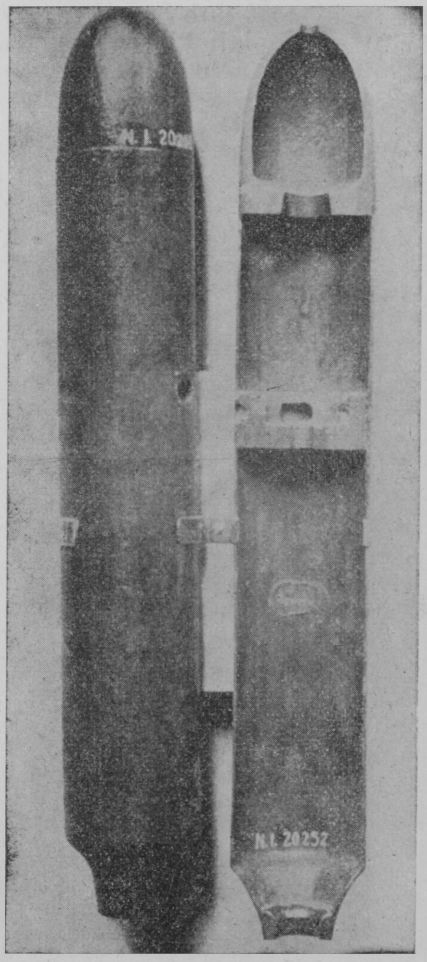

26. kép. Hale-féle 12 fontos újabb rendszerű rotációs röppentyű. (Wien, Heeres Museum.)

A bécsi Heeres Museum raktárában őríznek egy fantasztikus méretű rotációsröppentyű köteget. A lövedék 7 drb. 100-fontos vashüvelyből van összetéve és két erős vasabroncs-

csal összefogva. (31. kép.) Kúpos vas feje 482 mm átmérőjű és 340 mm magas. Egy hüvely hossza 390 mm, átmérője 150 mm, az egész lövedék hossza 930 mm. Ez a Hale-féle röppentyűköteg-próbálkozás nem valósulhatott meg, mert nem

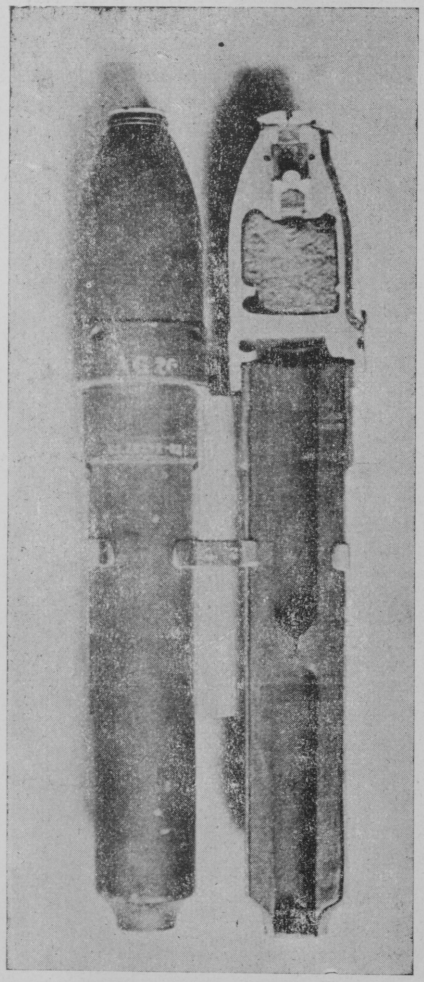

27. kép. Rotációs gránát röppentyű 1864-ből. (Wien, Heeres Museum.)

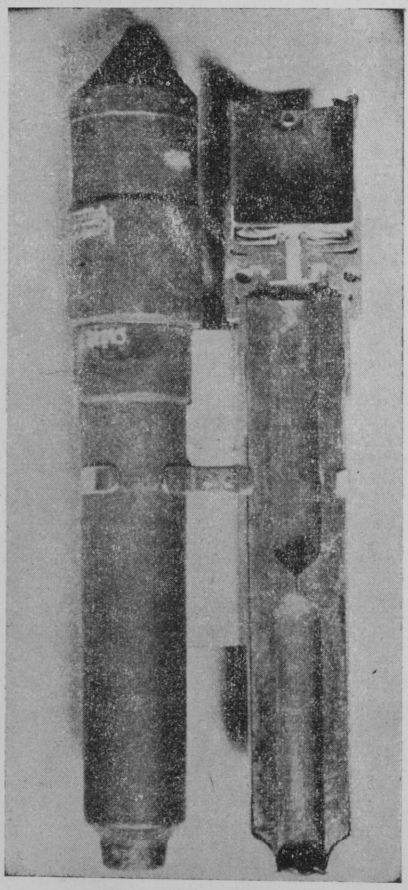

28. kép. Rotációs kartács röppentyű 1864-ből. (Wien, Heeres Museum.)

lehetett mind a 7 hüvelyt egyszerre begyujtani. Ugyanott egy másik rotációsröppentyűt is őríznek, amely előtt ismét kétkedéssel állunk meg. Ennek a darabnak az érdekessége az,

hogy a kisebb és nagyobb átmérő között beillesztett kúpos átmenetnél, találjuk a rotációs nyílásokat. (32. kép) de azokat nem a tengelyirányra merőlegesen, hanem azzal hegyes szöget képezve fúrták. A hüvely szájnyilását üreges félgömbalakú fejjel zárták le, tehát az előrehajtó töltés gázai nem itt,

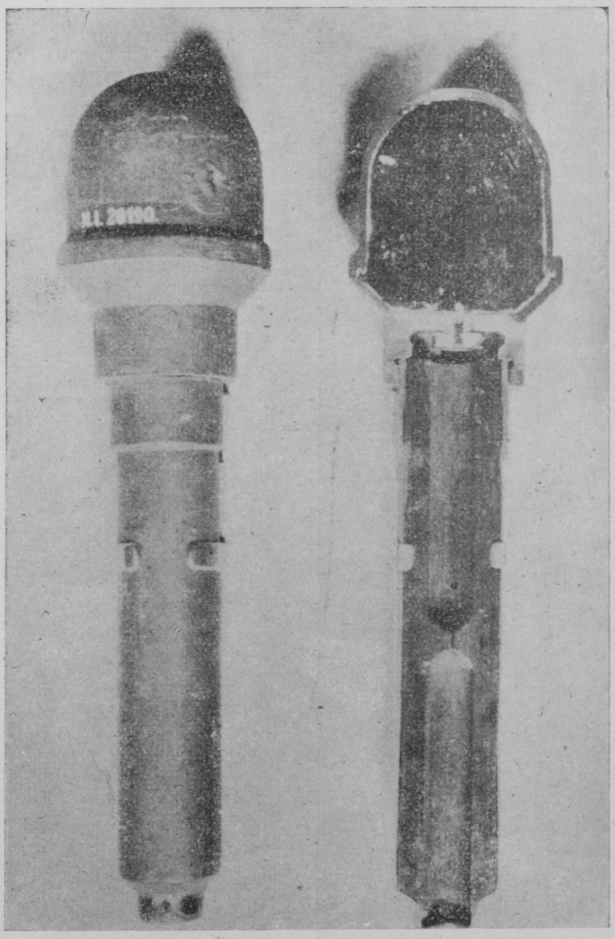

29. kép Rotációs gyujtó labda röppentyű 1864-ből. (Wien, Heeres Museum.)

hanem a rotációs nyilásokon keresztül távoztak, egyszerre végezték az előrehajtást és a forgatást. E röppentyű eredetéről nem kaptunk adatokat, lehetséges, hogy kivitelezésre

nem került kísérleti példány. Magassága 423 mm., átmérője 75, illetve 50 mm.

A lövedékpálya. A röppentyűelvnek egyik legnagyobb

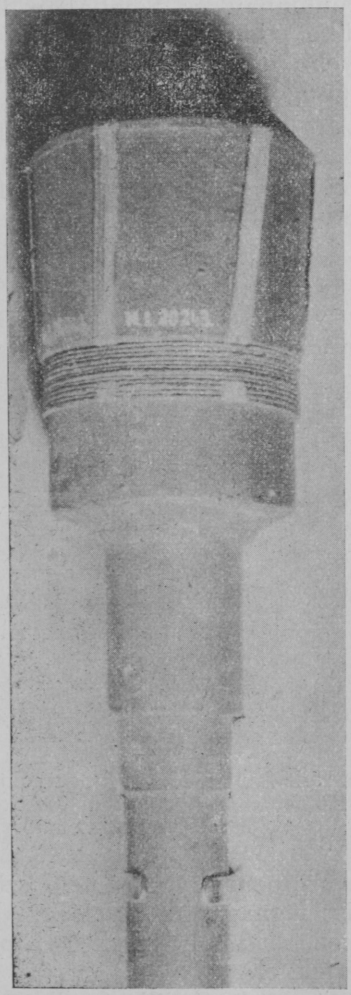

30. kép. Rotációs ejtőernyős világítólabda röppentyű 1864-ből. (Wien, Heeres Museum.)

kérdése volt a lövedékpálya nagyságának fokozása és a lövés irányából való oldalratérések minél szűkebb keretek közé való szorítása. E hibák javítását célozták azok a kísérletek,

amelyeket a puskapor előkészítésénél, a röppentyű formájának átalakításánál, majd végül a rúd mellőzése körül állandóan végeztek.

1811-ben a Toulonban és Sevillában készített röppentyűkkel — töltésüket finomabb salétromból és a Congrév-rendszernél könnyebb hüvellyel előállítva — csaknem 5300 lépés repülési távolságot kaptak.[135]

A francia tűzérségi kísérleteknél Vincennesben a 2-hüvelykes gyujtóröppentyűk 780 Toise legkisebb és 1230 Toise legnagyobb repülési távolságot érték el, 50—100 Toise oldalratérés mellett. (Toise = 1.949 m).[136]

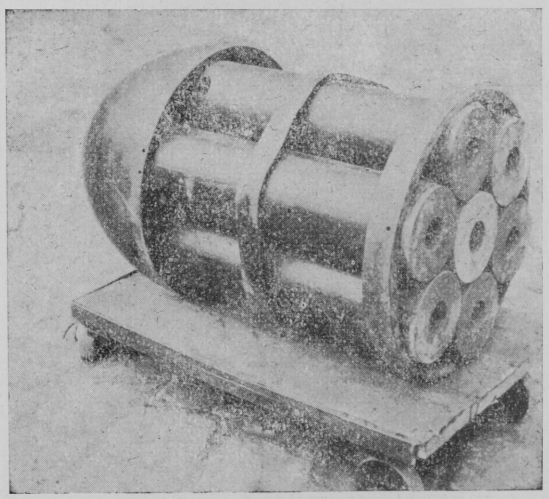

31. kép. Hale-féle rotációs röppentyűköteg, 7 drb. 100 fontos röppentyűből összekötve. (Wien, Heeres Museum.)

A 3-hüvelykes röppentyű 55° emelő szöggel 1030 Toise legkisebb 1540 Toise legnagyobb távolságra röpült. 150—550 Toise oldalratéréssel. A 3½-hüvelykes röppentyűvel 1570 Toise távolságot értek el.

Egy másik, ugyancsak Sevilla melletti kísérletnél 2100 Toise, tehát 5000 lépésen túli távolságot 500 Toise oldalratéréssel, 4-hüvelykes röppentyűvel 1503 Toise távolságra 206 Toise oldalratérést kaptak.[137]

[135] *Hoyer:* i. m. 11. l.
[136] *Hoyer:* i. m. 107. l.
[137] *Hoyer:* i. m. 107. l.

A 32-fontos röppentyű 9-fontos gránátot 45° emelőszög esetén 3500 lépésre röpített, a kézből kiengedett 6-fontos kartácsröppentyű 2500 lépés távolságot ért el.[138]

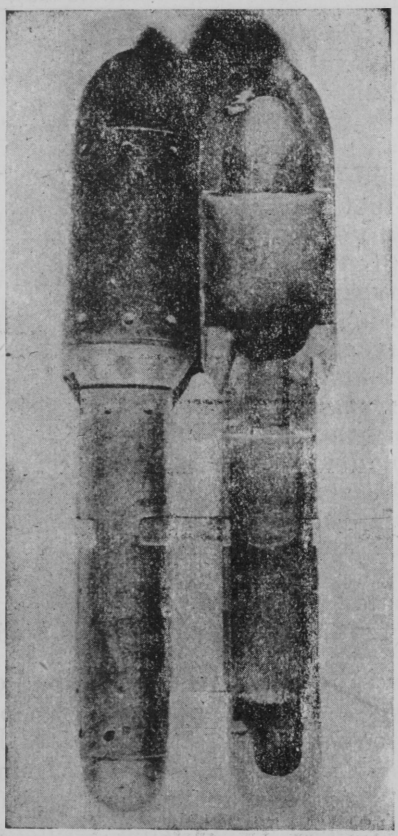

32. kép. Rotációs röppentyű az 1860-as évekből.
(Wien, Heeres Museum.)

Az angliai kísérletek azt mutatták, hogy a röppentyű legnagyobb röpülési távolságát 50°—60° között lehet elérni, míg egy mozsár 33°—43° között adja a legnagyobb vetési távolságot.[139]

[138] *Hoyer:* i. m. 106. l.
[139] *Hoyer:* 107. l.

A Congrév-röppentyűk távolságát Dupin adta meg a következő táblázatban:

Röp. méret	*Fölszerelve*	*Emelőszög*	*Rep. távolság*
12-fontos	kartács 48 db. ólom golyóval	45°	2755 lépés
	72 db. ólom golyóval	45°	2785 „
32-fontos	erős vas kúppal 5—12-fontos robbanó töltéssel	55°	2755-3430 l.
	9-fontos gránáttal gyujtóbombával,	50°	3430 lépés
	18-fontos gyujtó anyaggal	60°	2285 „
	12-fontos gyujtó anyaggal	55—60°	2755 „
	8-fontos gyujtó anyaggal	55°	3430 „
	robbanókartács 200 golyóval	55°	2755 „
	100 golyóval	50°	3430 „
42-fontos	tojás alakú gránáttal, ami belül egy rendes 12- vagy 24-fontos golyóalakú gránátot tartalmaz	60° és fölött	4000 „[140]

A kilövés szöge szerint az osztrák hadseregben megkülönböztettek lövő- és vető röppentyűt. Igen pontos volt a pályája a vetett röppentyűnek. 800 lépésre a legnagyobb biztonsággal használták: 1200 lépésre még mindíg nagyon kielégítő találati eredményeket adtak. A lövő röppentyűket 1821-ben Nápoly ellen alkalmazták elsőízben és 1200 lépés távolságot értek el.

A dán tűzérség röppentyűinek emelőszögei a következők voltak:

22° a gránáttal fölszerelt röppentyű részére
24° gránátköteggel „ „ „
28° kartáccsal „ „ „
54° gyujtóbombával „ „ „[141]

A lengyel hadseregben használt Congrév-röppentyűk a következő repülési távolságokat érték el:

[140] *Hoyer* i. m. 109. l.
[141] *Hoyer:* 106. l.

4 -hüvelykes röppentyű repülési távolsága 1100 Sagina
$2\frac{1}{2}$- „ „ „ „ 700 „
(1100 Sagina 7478·07 rajnai láb.)
(700 „ 4758·77 „ „)[142]

A röppentyű felemelkedő repülésének mathematikai képletét Moor formulája adja meg:

$$Z = \left(bt - \frac{b.\,a.\,m}{c}\right) \log.\ a.\ m + \frac{b}{c}\,(a.\ m\text{-}c.\ t)\ \log.\ (a.\ m\text{-}c.\ t) + b.\ t\text{-}g.\ t^2$$

w = a rúd és hüvely súlya
c = a töltés súlya
w+c = m
a = az elégés időtartama
m = az atmoszférikus nyomás
s.n = az elégő töltés közepes hajtóereje
g = a súly mozgási energiája
d = a hüvely átmérője
$p.d^2$ = a hüvely keresztmetszetének alapterülete
v = a röppentyű sebessége egy bizonytalan „t" idő alatt.

Behelyettesítve $t = a$, és $\frac{2.\,a.\,g.\,sn.\,p^2}{c^2} = b$, ez adja meg, hogy

$$Z = \frac{a}{c}\left[(m\text{-}c)\ \log.\frac{m\text{-}c}{m} + c - \frac{a.\,c.\,g}{b}\right]$$

A röppentyű vízszíntes repülési távolsága „A" emelési magasság mellett 2 részből tevődik össze. Az első részt a röppentyűtöltés égési ideje = z. cos. A, a második részt pedig pályájának végén futja be. amikor már megszűnt az égés, tehát ez a pálya a parabolának az abscissája.

30° emelési szög mellett a sebesség:

$$\left[\left(\frac{3}{4}\,b^2\ \log^2\ \frac{a.\ m}{a.\ m\text{-}c.\ t}\right) + \left(\frac{1}{2}\ b.\ \log.\frac{a.\ m}{a.\ m\text{-}c.\ t} - 2g.\ t\right)^2\right]^{\frac{1}{2}}$$

60° emelési szög mellett

$$\left[\left(\frac{1}{4}\,b^2\ \log^2\ \frac{a.\ m}{a.\ m\text{-}c.\ t}\right) + \left(\frac{\sqrt{3}}{2}\ b.\ \log.\frac{a.\ m}{a.\ m\text{-}c.\ t} - 2g.\ t\right)^2\right]^{\frac{1}{2}}$$

Ha 30° mellett $\sin.A = \frac{1}{2}$ és $\cos.A = \frac{1}{2}\sqrt{3}$ úgy az egész repülési távolság:

$$x = \frac{k.\ u}{\sqrt{g}}\left(\frac{i^2\ u^2}{4g} + Z.\ i\ g.\ t^2\right)^{\frac{1}{2}} + \frac{i.\ k.\ u^2}{2g} + Z.\ k.$$

Ahol $i = \sin.A$, $k = \cos.A$ és u = a lövedék sebessége a pálya lemenő parabolikus részében.[143]

1813-ban Congrév, hogy a röppentyűnek gyorsabb re-

[142] *Bem:* i. m. 29. l.
[143] *Hoyer:* i. m. 56—57.

pülést adjon, a hüvely szájnyilását 6·4 hüvelykről 4·5 hüvelykre szűkítette meg.

Ezáltal a 8-fontos röppentyű 3430 lépésre
a 12- „ „ 2255 „
a 18- „ „ 2285 „ repült.[144]

A Hale-féle rotációsröppentyű pályája 3 részből tevődik össze. A lövegből való kirepülés után egy lehanyatló pályát figyelhetünk meg, amely csaknem a földet érinti. Havas talajon megfigyelték, hogy e kb. 10 lépés hosszúságú pályán a rotáció által leírt párhuzamos vonalak, amik a hóban nyomott hagytak, a pálya közepéig sűrűbbek, majd ismét ritkulók, amikor kezdődik a felvágódás, amikor a hajtó töltés jött mindinkább működésbe. A pálya második része a felvágódással kezdődik és innen kezdve a fölfelé való repülés majdnem egyenes vonalban tart a pálya csúcspontjáig, ahonnan a pálya harmadik része parabolikus ívben lefelé hajlik. Itt már csak a rotáció működik; a hajtó töltés kiégett, csupán a mozgási energia maradt meg a röppentyűben. Megfigyelték, hogy a röppentyűtengely iránya a pálya csúcspontjáig — a lehanyatló pályán is megtartja a löveg emelési szögét. (33. kép.)

A rotációsröppentyűk nagy hátránya az erős oldalratérés. Egy 4-fontos röppentyűnél 5° alatt kilőve 850 lépés repülési távolságnál 7—93 lépés, 25° alatt kilőve 2150 lépés távolságnál pedig 90—155 lépés volt az oldalratérés.

	Hosszanti szórás		Oldalszórás	
	legnagyobb	közepes	legn.	közepes
a 9-fontos osztrák röp.	348	321	32	22 lépés
a 12- „ Hale-féle röp.	588	537	89	48 „
a 24- „ „ „ „	1301	594	292	117 „
a 100- „ „ „ „	915	638	638	101 „

A 12-fontos üreges lövedék hossza 22—21 hüvelyk
súlya 21—19 font
átmérője 3½ hüvelyk
súlypontja 11¾—11 hüvelyk a szájnyilástól mérve.

E kísérleteket Felixdorfban végezték el 1860. szept. 5-én. Az 1864. évi rotációs röppentyűk repülési távolsága:

a 4-fontos rotációs röppentyűjé 2000 lépés
6- „ „ „ 1400 „
a gyujtóbomba „ „ 1000 „
a kartácsröppentyűjé 300 „ volt.[145]

[144] *Hoyer:* i. m. 7. l.
[145] 1862. 7. A. 14—54.

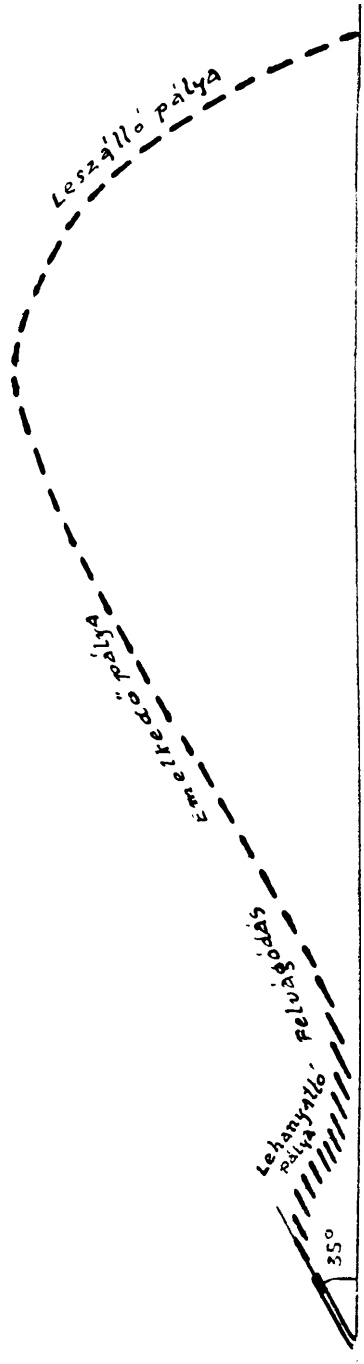

33. kép. A rotációs röppentyű pályája.

Franciaországban 1854-ben Susane ezredes vezetése alatt szerkesztettek messzehordó röppentyűket.

A 9-cm-es röppentyű 7000 m-en felüli távolságra,
a 12- „ „ pedig 6500 m-re repült.
A 9-cm-es röp. 50 kg-os bombát 2700 m-re,
a 12- „ „ pedig 75 kg-os bombát 1600 m-re vetett.

A franciák az efajta röppentyűkből 3500 darabot, az angolok 1855-ben hatvan fontos bombákat 1800 m távolságról vetettek Sebastopolra. A francia tábori tűzérségnél 1857-ben rendszeresített 6-cm. röppentyű 6—7 kilogrammos gránáttal elért maximális repülési távolsága 3000 m. volt. Igen jó szolgálatot tett az efajta röppentyű a franciáknak a kabilok elleni harcokban.[146]

Az osztrák Hale-féle 100-fontos rotációsröppentyű maximális lövőtávolsága 1860-ban 2400 lépés volt.

Mindezen adatokból megállapítható, hogy olyan nagy tömeget, oly nagy távolságra, mint a röppentyű szállított, az akkori ágyúk nem tudtak megtenni. Mindamellett a röppentyűk, nagymértékű oldalratéréseik miatt, az akkoriban meghonosult barázdáltcsövű ágyúkkal többé a versenyt föl nem vehették. Armstrong és La Hitte megszerkesztették barázdáltcsövű ágyúikat és ezek legyőzték a röppentyűt, mint tűzérségi eszközt Sebastopolnál, ahol döntő párbajukat vívták meg.

A röppentyű pedig visszaesett régi szerepébe, csak játszadozás, tűzijáték maradt, a hadsereg szolgálatában legfeljebb mint világító és jelzőröppentyűt tartották meg. Az utolsó évtizedben történtek ugyan kísérletek a röppentyűelv felhasználásával repülőgépszerkesztésnél (Opel) és teoretikus holdröppentyűkkel (Goddard, Oberth), de ezek a kísérletek nem hozták meg a kívánt sikert.

Dr. Kalmár János.

---

[146] *H. Maudry:* Waffenlehre, Wien, 1893. IV. k. 26. l.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

A magyar tűzér. *A magyar tűzérség története.* Nagy 8° 383+ 139 oldal, több száz kép, igen sok vázlat. Reé László kiadása, Budapest, 1939.

Az igen szép könyvsikert aratott „*Magyar huszár*" után, megjelent immár a „*Magyar tűzér*" is. Néhány tollforgató katona lelkesen bocsátotta tudását és adatait a hazafias kiadó rendelkezésére, hogy tűzérbajtársaiknak olyan írott emléket állítson, amilyent az adott helyzetben éppen csak lehetett. Ez az emlék a szerkesztő és a fejezetírók igyekezetétől és jószándékától lehetett volna olyan is, amilyent Gorlice, a Doberdói-fennsík hőse és minden csata sikerének oroszlánrésze, a magyar tűzér, méltán megérdemelt volna; de az igyekezet és a jószándék ebben az esetben se volt elég. A forrásanyag u. i. hellyel-közzel fájón szegényes volt. Az egykorú harctéri iratok, naplók, különösen a háború két első évéből valók, alig emlékeznek meg a tűzérségről, pedig minden harcteret járt ember tudja, hogy csekélyszámú, részben avult fegyverzettel felvonuló tűzérségünk éppen akkor valósággal világra szóló csodát vitt véghez azzal, hogy ellenfeleink számbeli (anyagi) és minőségbeli fölényét erkölcsi erőtöbbletével egyensúlyban tudta tartani.

A tűzérek munkáját annakidején nem értékelték eléggé a vezetők és ma ugyanebbe a hibába esnek a krónikások.

A világháborús művek rendszerint sokat tudnak arról a szenvedésről és arról a veszteségről, amelyet az ellenfél tűzérsége a mi gyalogságunknak okozott, de teljesen megfeledkeznek arról, hogy ez a szenvedés és ez a veszteség sokszorosan nagyobb lett volna, ha tűzérségünk nem küzdi le ellenfelét és gyalogtámadás alkalmával nem állít vasfalat fegyvertársának állása elé. Ha a gyalogság leghasznosabb erénye a virtus, a tűzérségé kétségtelenül a kitartás. „Bámulatos önfeláldozás, halálmegvetés és hősies elszántság kell ahhoz, hogy valaki rohammal az ellenségre törjön s kézitusában kiverekedje a végső győzelmet, de éppoly nagy elszántság kell ahhoz is, hogy valaki a legnagyobb kaliberű ágyúk ontotta acélzáporban egyhelyt állva, hűségesen szolgálja ki a löveget."

Így van ez bizony! De ma még nem köztudomású, hogy így van.

Hellebront Antal tűzérségi tábornok, ennek a fegyvernemnek doyenje, írt katonásrövidségű előszót a műhöz. Megemlíti a cs. és kir. hadvezetőségnek a tűzérség fejlesztése körül elkövetett mulasztásait és kifejezi azt a reményét, hogy a honvédség vezetői nem esnek ugyanebbe a hibába.

Felszeghy Ferenc, a mű szerkesztője, valóban megható szerénységgel írja bevezetésében: „Arra kérem olvasóinkat, ne tekintsék ezt a lépésünket (a mű megírását) erőink túlértékelésének, hanem csupán jóakaratú iparkodásnak!"

Mi úgy látjuk a dolgot, hogy — mint már előbb is mondottuk — sokkal inkább az anyag hiányzott, mint a tehetség vagy a képesség. Ahol pedig a megfelelő forrásanyag kéznél volt, ott a szerzők tökéleteset is alkottak.

A fejezeteket Erdélyi Gyula, Reé László, Péczely László, Cziegler Gusztáv, Solth Imre, Kemény Gyula †, Clauser Mihály, Lenkei Géza és Seléndy Andor írták. Az első rész tűzérségünknek a világháború kitöréséig, a második rész pedig a világháború végéig végbement fejlődését és szereplését tárgyalja. A harmadik rész a világháborút végigküzdött tűzér-bajtársak közül azoknak az arcképét és rövid életleírását tartalmazza, akik ezeket a kiadónak közlés végett átadták. Az első két résztől teljesen elkülönített harmadikat a kiadó szerkesztette.

Az első részben Erdélyi Gyula hosszú évek szorgos kutatómunkájának eredményét adja a „Középkor hadigépei", „A magyar tűzérség a középkorban" és „A magyar tűzérség a hódoltság korában" című fejezetekben. Különösen érdekes az, amit honfoglaló őseink hadigépeiről és várvívómódszeréről ír. Reé László, ki a világháborút, mint tartalékos tűzértiszt küzdötte végig, két fejezetet is írt. „A magyar tűzérség 1715-től 1914-ig" c. fejezetének legfőbb értéke az a rész, melyet elismerést érdemlő, komoly, eredeti kutatás alapján, 1848—49. évi szabadságharcunk tűzérségéről írt. Reé László másik fejezete az orosz harctér 1914. évi eseményeiről szól. A szerző erről a forrásban rendkívül szegény időről legjobb szándéka mellett se tud sokat mondani, de az 1914. előtti, illetőleg a harctérre felvonuló tűzérség állapotát, bajait olyan hozzáértéssel tárgyalja, ami egy tartalékos tisztnek kétségtelenül becsületére válik.

Péczely László a tűzérség 1914—18. évi szervezeti, Cziegler Gusztáv pedig az ugyanez idő alatt végbement technikai feilődését és változásait írja le. Mindkét fejezet alapvető, hézagpótló és olyan tökéletes, hogy ezekről a kérdésekről ilyen tömör összefoglalásban, jobbat adni nem is lehet.

Mátray Sándor fejezetének (1915—16. orosz harctér) legeredetibb, legértékesebb része az, amely az első háborús év tűzértanulságaival foglalkozik. Megállapítja a szerző, hogy amilyen kiváló volt a tűzér emberanyag, olyan meg nem felelő volt a löveg-anyag, mégpedig számban és minőségben egyaránt s ez a helyzet csak az első év tapasztalatai alapján javult meg.

Vedlik Sándor ugyancsak az orosz harctérre viszi el az olvasót. Az 1917—18. évi eseményeket ismerteti. Fejezete igen lelkiismeretes kutatás eredménye. A szerzőnek legfőbb érdeme, hogy minden eseménnyel összefüggésben, pontos adatokkal szolgál a két fél tűzérségének erejéről és anyagelhasználásáról.

Pankratz Gusztáv két fejezete (szerb és orosz háború) igen előkelő helyen áll az eddig magyarul megjelent tűzér hadtörténeti szakmunkák között. Amellett elsőrendű alapvető munkát

végzett a szerző, olyan élvezetesen, olyan izgalmasan-érdekesen írta le mondanivalóját, hogy ezzel a teljes ismeretlenségből egy csapásra a legnevesebb szakírók közé lépett.

Solth Imre az erdélyi hadjárattal ismerteti meg az olvasót, aki valósággal megdöbben, ha látja, hogy a román hadüzenetkor és a román háború első heteiben gyalogságunk mellett tűzérségünk is, milyen emberfeletti erőkifejtés árán tudta csak feltartóztatni a sokszorosan nagyobberejű román hadsereget.

Kemény Gyula fejezete (török harctér) hézagpótló, mind szakszerűség, mind pedig irodalmi érték dolgában. Igen sajnálatos, hogy a szerző nem érte meg művének megjelenését.

Clauser Mihály érdekesen írta meg a nyugati harctéren alkalmazott ütegek itteni szerepléséről azt a nagyon keveset, amit a források lelkiismeretes felkutatása közben talált. Erről — ma — nem is lehet többet mondani, mint amennyit ő írt.

Lenkei Géza fejezetéből (vártűzérség) a Lovcen elfoglalásával foglalkozó rész magaslik ki.

Seléndy Andor fejezete (a haditengerészet) rendkívül érdekes adatokkal szolgál a csatahajóknak és ezek tűzérségének fejlődéstörténetéből. A hadtörténeti leírások közül az otrantói csatáé magaslik ki.

A könyv nyomdai kiállítása igen tetszetős.

A vázlatok — Gerő László alkotásai — a legnagyobb dicséretet érdemlik és az egész könyv értékét megkétszerezik.

Ajtay Endre.

Jacobi Ágost: *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban.* Budapest, 1938. Közlekedési nyomda K. F. T. kiadása. Nagy negyedrét, kötve, 739 oldal, számos helyzetvázlattal, térképpel, hadrendi táblázattal és arcképcsarnokkal.

A világháború hadtörténetének megírásához fontos építőkövek a csapattestek történetei. Azonban ezek a világháború óta több-kevesebb szakavatottsággal és rendszerességgel összeállított ezred- és csapattörténetek csak akkor töltik be azt a hivatást, ami reájuk a későbbi történetkutatás folyamán vár, ha összeállításukban szaktudás, történelmi érzék, elfogulatlan tárgyilagosság és a rendelkezésre álló hadműveleti iratok kritikai feldolgozása, nem pedig a legendaköltés, vagy pedig egyéni cselekmények túlságos értékelése játssza a főszerepet.

A magyar műszaki parancsnokságok, csapatok világháborús szerepléséne összeállítását e tekintetben elsőrendű munkának mondhatjuk. Pedig a szerkesztőknek nem volt könnyű dolga. Egy-egy gyalogezred, vagy huszárezred történetének megírása sokkal kisebb feladat, mert ez a csapat, a világháború alatt is egységes, szinte zárt körben élt, tehát történetének forrásai is együtt találhatók. A műszaki alakulatok ellenben a szükséghez képest felosztva kisebb egységekben szerepeltek és végezték áldozatos, sokszor kellően nem méltányolt, nehéz feladatukat, még

pedig nemcsak mint a harcoló csapatok előrejutását vagy védelmi rendszerét támogató műszaki segítőcsapatok, hanem gyakran mint harcoló alakulatok is.

A Jacobi Ágost ny. útász ezredes vezetése alatt álló szerkesztőbizottság, lelkes munkatársai segítségével gyűjtötte össze a magyar útászok, hídászok, árkászok, és egyéb műszaki alakulatok harctéri szerepléséből mindazokat az adatokat, amelyeknek eredményeképen ez a szép könyv most a magyar olvasóközönség asztalára kerülhet.

A dolog természetében rejlik, hogy összefoglaló történetet nem írhattak. Így tehát azt a szerencsés megoldást választották, hogy a magyar útász zászlóaljak háborús történetéből mindazokat a nagy teljesítményeket vagy különösen érdekes (műszaki, vagy katonai szempontból jelentős) eseményeket foglalták csupán össze, amelyekből hű képet alkothatunk magunknak arról a sokoldalú, változatos szerepkörről, amely a műszaki csapatokra várt.

Az útász zászlóaljak történetéből merített szemelvények, a Dunán való átkelések ismertetése, a Piave körüli harcok műszaki részletei, a Przemysl körül lefolyt várharcok, a vasútezred és a magyar híradó csapatok működésének ismertetése, külön-külön tanulmányszámba menő érdekes leírások.

Igen jó gondolat volt a könyv bevezetéseként a tábori műszaki szolgálat hadtörténelmi fejlődésének magyar vonatkozásait, a világháború kitöréséig összefoglalva ismertetni. Igen sok olyan névvel találkozunk ebben a fejezetben, amelynek viselőjéről nagyon kevesen tudták azt, hogy magyar származású.

A szöveg megértését nagyban elősegítik a kitűnően megtervezett helyzetvázlatok és a célszerűen összeválogatott eredeti harctéri fényképek.

A magyar műszaki csapatoknak ez a története, amúgy is szegényes világháborús csapattörténeteink sorozatának értékes gyarapodása. Hasznosan forgathatja azt mindenki, aki a világháború műszaki vonatkozásaival foglalkozik. De nélkülözhetetlen forrásmunka lesz azok számára is, akik a világháború összefoglaló történetét vagy más fegyvernemek ezredtörténeteit állítják össze.

Markó Árpád.

Dr. Vass Klára: *A szellemtudományok magyar bibliografiája.* A történeti vonatkozású irodalom 1933. Kiadta: a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1938. Negyedrét, fűzve, 225 oldal.

A történetkutatás szempontjából rendkívül hálás és hasznos munkát végzett Vass Klára dr., amikor rendszerbe foglalva, négyezernél több tételben ismerteti a magyar szerzőknek az 1933. évben a mai Magyarország területén megjelent önálló műveit s a folyóiratok, évkönyvek, almanachok, értesítők, gyüjteményes munkák cikkeit; a megszállt területen megjelent magyarnyelvű önálló munkákat és a magyarnyelvű folyóiratok cikkeit, végül a

külföldön megjelent, de magyar kiadványnak tekinthető munkákat és folyóiratok cikkeit. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete már régóta fáradozik abban, hogy a világháború miatt megszakadt nemzeti bibliográfia folytonossága helyreállíttassék, tervét azonban egyrészt tárgyi, másrészt anyagi nehézségek miatt, eddig nem tudta megvalósítani. Vass Klára ezektől a tervektől függetlenül, saját elgondolása szerint állította össze ezt a kötetet, az 1933. év szellemtudományi bibliografiáját. — Bár az anyag rendszerezése és a feldolgozás módja nem követi azokat az irányelveket, amelyeket az említett egyesület ilyen munkák megszerkesztésénél tervezett, mégis áthídalja a bibliografiai irodalomban mutatkozó nagy hézagot és alkalmat adott az Egyesületnek arra, hogy szakbibliografiai sorozatát ezzel a könyvvel megindíthassa.

A könyv beosztása, még laikusok számára is, igen könnyen áttekinthető. A benne való eligazodást lényegesen megkönnyíti, hogy a címszókat először tárgycsoportok, azután szerzők szerint feldolgozva találjuk meg. Külön jegyzék ismerteti a munkában feldolgozott folyóiratok, évkönyvek, almanachok és gyüjteményes munkák címeit. A szerzők névsora után a folyóiratszerkesztők és a folyóiratokban megjelent szakismertetések szerzőinek névsorát is megtaláljuk, végül pedig tárgyi névmutató könnyíti meg az adatkeresők munkáját. Az egyes nagyobb tárgycsoportokon belül, a történeti eseményeket összefoglaló műveket korszakok és századok szerint tárgyalja. Mivel a könyv az 1933. év kiadványaival foglalkozik, a Rákóczi-centenárium évében időszerűvé vált, rendkívül gazdag, irodalomnak úgyszólván hiánytalan felsorolását tartalmazza. Ezekből az adatokból láthatjuk, hogy a fejedelem lelkisége milyen hihetetlenül sokoldalú volt és hogy hány szakember foglalkozott a szellemtudományok minden ágazatában Rákóczi személyével, és milyen különböző szempontok szerint lehetett megítélni ennek a nagy embernek életét.

Vass Klára nagy szorgalommal és hozzáértéssel összeállított munkájának minden könyvtárban helyet kell szorítani. Igen megkönnyíti nemcsak a történetkutatók és írók munkáját, hanem mindazokét is, akik az 1933. év magyar szellemi életének bármelyik szakmájában és részletkérdésében tájékozódni akarnak.

Markó Árpád.

Piero Operti: *Il condottiero. Vita eroica di Bartolomeo Colleoni.* 8° 465 lap. Valentino Bompiani kiadása, Milano, 1937. Ára 15 líra.

Ha a Velencét járó magyar útazó eltér valamennyire a minden látnivalóval sebtében végző futótúristák megszokott útvonalától, s elvetődik a kissé félreeső San Giovanni e Paolo templomhoz is, észre kell vennie Velence egyik leghíresebb zsoldosvezérének, Bartolomeo Colleoninak ott álló világhírű lovasszobrát, Andrea Verrocchio csodás alkotását.

Ennek a kiváló s a maga korát sokban megelőző ízig-vérig katonának viszontagsággal, de egyúttal dicsőséggel is teljes

életét tárja elénk ebben a könyvében Piero Operti, nem száraz életrajz, hanem eleven korrajz alakjában, Itália egész XV. századi zivataros történetét elevenítve meg előttünk.

Csaták és ütközetek, várak ostroma és védelme, az akkori olasz hadinép élete békében és háborúban, uralkodók, katonák és államférfiak, minden jó és rossz tulajdonságukkal együtt, színes és eleven, de a történelmi hűséghez mindenkor ragaszkodó elbeszélésben jelennek meg a könyv lapjain.

A szerző szavaiban nem a laikus könnyelműen odavetett ítélete, hanem a kort és hadviselését tökéletesen ismerő katona szaktudása nyilvánul meg, az izgalmas események leírásában. Operti teljesen járatos a XV. század nyilt- és várharcainak módszerében s ezenkívül a legapróbb részletekig ismeri az erődítés akkori (átmeneti) stílusának minden csinját-binját. Így tehát minden anachronismus nélkül állíthatja be hősét abba a környezetbe, amelyben élt és működött, s abba a korba, amely a folytonos háborúságok közepette is, annyi tudóst, művészt és mecénást adott Itáliának.

A szerző 1896-ban született. A világháborúban katonának állott; tiszti rendfokozatot ért el, vitézsége jutalmául kitűntetésben is részesült. Háromszor megsebesült s végre is béna maradt. Kiváló írói készségén kívül, bizonyára az átélt véres napok emléke is hozzájárult ahhoz, hogy valóban drámai hatású leírások keretében mutassa be Colleonit, attólfogva, hogy egy 20 lándzsásból álló lovasszakasz vezetését bízták reá.

Acerra (1422), Aquila (1424), Cremona (1432), Val Camonica (1439), Verona (1440) és Borgomanero (1449) voltak Colleoni merészen felfelé ívelő pályafutásának főbb állomásai, melyeken át, sok ármánykodás ellenére és ismételt mellőzés után, 1455-ben végre is elérte életének legfőbb célját: Velence szárazföldi haderejének fővezére lett. Mint hadvezető, gyökeresen szakított a középkori lovagi harcmódnak még meglevő utolsó maradványaival is. Nem engedte, hogy a vezetés kicsússzék az erre hívatottak kezéből s a csata párviadalok sorozatává fajuljon el. Nem engedte, hogy a tisztek, a csatasorból kiugorva, elsőkként csapjanak össze az ellenséggel, mert ebből súlyos és nehezen pótolható veszteség származhatott. Jól megszervezte a hírszerző szolgálatot, s ami ennél is fontosabb volt, korán felismerte a tűzérségnek a nyilt harcban is lassan, de szűntelenül növekvő fontosságát. Már 1466-ban talpra szerelt bombardákat, továbbá taligára rakott szakállasokat vitt hadba. Ezek a lövőszerszámok nem maradtak el menetközben a gyalogságtól s elég könnyen tudtak állást változtatni is.

Colleoni háborúban és békében egyaránt szigorú fegyelmet követelt, de mindamellett emberséges és igazságos előljáró volt.

Bárha 20 évig töltötte be a fővezéri állást, egyszer se nyílott alkalma, hogy tudását és képességét nagy háborúban is bebizonyíthassa. A Ferdinand nápolyi király, Piero de' Medici és Galeazzo Maria Sforza ellen 1466-ban indult háború még a döntés előtt félbeszakadt. II. Pál pápa közbevetette magát s előbb fegyverszünetet, majd 1468 elején békét teremtett a hadviselő

felek között, azzal a feltétellel, hogy mindegyik olasz állam pénzt és katonát bocsásson Colleoni rendelkezésére, akinek az így egybegyűlt hadsereggel Albániába kellett volna átkelnie. De mindez papiroson maradt; az olaszokat csak egymás ellen lehetett megmozgatni, a török ellen azonban nem.

Colleoni már eleve megjósolta, hogy ez a béke újabb belső bajok csíráit rejtegeti s hogy Itália, nem is nagyon sokára, a mindenfelől fenyegető és készülődő ellenség zsákmánya lesz. Igaza is volt; a török 1480-ban már olasz földön, Otrantonál áll s a megszorult nápolyi király a mi Mátyás királyunktól kér és kap segítséget. Majd 1495-ben VIII. Károly francia király az Alpokon át Itáliába ront s Nápolyig hatol. Végül, 1527-ben, elkövetkezik a borzalmas „Sacco di Roma", amikor Frundsberg landsknechtjei pusztítanak és rabolnak az örök városban.

Nem lett semmi abból a háborúból se, amelyet Velencének — Colleoni vezetése alatt — Merész Károly burgundi herceggel szövetkezve kellett volna 1474-ben Franciaország ellen indítania. Ennek is megvolt a maga oka. A szemfüles velencei tanács már korábban észrevette, hogy az acélidegzetű Colleoni testi ereje, legkedvesebb leányának — Medeának — majd feleségének halála óta, rohamosan hanyatlik, s bár mindent elkövetett, hogy a gyöngeségnek még a látszatát is leplezze, nyilvánvaló volt, hogy az egykori félelmetes vezérnek már csak a híre nagy, de ő maga gyorsan halad a sír felé. Szerencsére béke volt s így nem kellett megérnie, hogy elmozdítsák.

Életének utolsó fényes eseménye az volt, amikor 1474 márciusában, a Rómába zarándokló I. Keresztély dán királyt vendégéül üdvözölhette a malpagai várkastélyban. Azután mégegyszer és utoljára lóra ült; ezt se bírta többé. Eljött a vég. 1475-ben, egy októberi napon, mintha csak megérezte volna közeli halálát, körüljárta a malpagai várkastélyt. Bement az istállóba is és ott sokáig időzött korán elhalt Medea leányának Morgantino nevű kedves hátaslovánál; de mikor onnan kijött s fel akart volna menni az emeletre, elfogyott az ereje. Egy lovász támogatásával nagynehezen mégis csak feljutott a szobájába; lefeküdt s többé nem is kelt fel.

Holttestét a bergamoi domnak abban a kápolnájában temették el — Medea mellé — amelyet kevéssel azelőtt a fiatal Giovanni Antonio Amadeo mesterrel, családi mauzoleumul építtetett.

Colleoni szerencsés ember volt. A sors úgyszólván mindent megadott neki: sok diadalt, dicsőséget, fényes állást, gazdagságot és tekintélyt; csak egyet tagadott meg tőle mindvégig makacsul: az annyira várt fiúörököst. Nagy vagyonából sokat hagyott jótékony célra s 100.000 aranyat Velencének, azzal a kikötéssel, hogy azt a törökök ellen indítandó háború céljaira fordítsa. A háborúból semmi se lett, de a köztársaság — érdeméül legyen mondva — nem pocsékolta el ezt a sok pénzt, hanem nagy fiának ércszobrát készíttette el rajta.

Gyalókay Jenő.

Bollettino *dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio.* 1938. évf. 8. füzet. 8° 167 lap, számos képpel és tervrajzzal. Róma, 1938.

Már folyóiratunk múltévi III.—IV. füzetében szólottunk a cannaei csata színhelyének pontos megállapítását célzó kutatásokról. A most szóbakerülő füzetben ugyanaz a szerző — *Umberto Silvagni* — „Il campo di battaglia di Canne, ritrovato nell anno MMDXCII ab Urbe condita" című hosszabb tanulmányában, érdekes és meglepő leletről számol be.

Rendkívüli méretű, kisebb részben rendes sírokból, nagyobbrészben összevisszahányt csontok tömegéből álló temetőről szól a hír. Ez a temető körülbelül 1 kilométernyire van Cannetől délre, az Ofanto (Aufidus) jobb partján. A néhány százra rúgó sírban kétféle helyzetben elföldelt, jó állapotban levő csontvázakat találtak, nyilvánvalóan kétféle temetkezőmódnak bizonyságaként. A leletnek különös fontosságot kölcsönöz a csontvázaknak az említett sírok térközeiben talált nagy sokasága. Három, négy, öt koponya, és mindenféle más csont van mindenik térközben rakásra hányva. A csontvázak, amennyire az eddigi vizsgálatokból megállapítható, fiatal, jólmegtermett férfiakra vallanak; erős állkapcsuk és ép fogsoruk van.

Ez a temérdek embercsont, a szerző véleménye szerint, a cannaei csatában elesett katonák földi maradványa, tehát itt, ennek az óriási temetőnek közelében kellett a véres küzdelemnek lezajlania.

Luigi Lastrico ezredesnek, a katona, tudós és tanítómester Ercole Ricottiról szóló alapos tanulmánya, továbbá *Guido Battelli:* „L'arte e la guerra nel pensiero di Michelangelo" című szép cikke után, *Oreste Ferdinando Tencajoli:* „Le antiche fortificazioni della Corsica" című, a mostani olasz-francia ellentétek révén nagyon időszerű tanulmánya következik.

Corsicának mindenkor megvolt a maga különleges védőrendszere. Tehát akkor is, amidőn (Kr. e. 238-ban) a rómaiak kiverték a szigetről a punokat s a római művelődést oda is átültették. Azt mondják, hogy Marius alapította volna Mariana és Silla városát. De ezeknek ma már csak alaktalan, semmitmondó maradványai vannak.

A nyugatrómai birodalom bukását követő időben a vandalok, a keleti gótok, a bizanciak, a longobardok, a frankok és a saracének építettek Corsicában várakat. A saracéneket Bonifacio toscanai őrgróf győzte le s ezért Kegyes Lajostól (814—840.) hűbérül kapta a szigetet. Az őrgróf építette a róla elnevezett várat (később várost) Corsica déli végén.

1017-ben VII. Gergely pápa Landolfo pisai püspöknek adta hűbérül a szigetet. Ettől az időtől kezdve, a pisai köztársaság is fallal vétetett körül néhány corsicai várost, de ezekről az építkezésekről nem szól pontosabb adat. Pisa és Genova sokáig viaskodott egymással a sziget birtokáért, amely 1342-ben végül is Genova kezén maradt.

A genovai köztársaság tüstént hozzálátott egyes fontosabb

pontok megerősítéséhez. A kerek, vagy négyszögletű védőtornyoknak hosszú öve épült fel. Számuk meghaladta a százat; de ma már csak 91 van meg belőlük. Leonello Lomellini 1380-ban hatalmas tornyot építtetett a cardoi tengerpart felett, a kikötő védelmére. Ez a torony lett a magva a sziget fővárosául kezdetben kiszemelt Bastiának.

1481-ben fogtak hozzá a Terra Nuova nevű területen álló városrész védőfalainak építéséhez; Grimaldi kormányzó pedig elrendelte a most is fennálló cittadella megalapozását. 1577-ben tette le Carbone kormányzó, a Terra Vecchia nevű területen, egy új városrész alapkövét. Ennek védőövéhez Assereto kormányzó toldott egy, már bástyarendszerű kis váracskát. Majd 1625-ben terméskőből épült kötőgátakkal, továbbá árkokkal és felvonóhíddal látták el a védőműveket.

Monserrato régi vára — Bastia közvetlen közelében — már hosszú idő óta romokban hever.

A Capo Córso felé haladva, Miomio felett a genovaiak építette tornyot látjuk. Ugyanilyen van Erbalungánál; ennek szomszédságában pedig az Avogaro-család várkastélyának romjai meredeznek. Más ilyen — genovai eredetű — tornyok Osso, Castelluccio és Macinaggio mellett találhatók. Pino és Luri között az úgynevezett „Seneca tornya" emelkedik. Ennél azonban híresebb a nonzai torony, Corsica függetlenségének egyik utolsó támaszpontja. Továbbhaladva S. Fiorenzoba érünk. Ezt 1440-ben alapította Giano di Campofregoso, s ugyanitt a most is meglevő várat építtette.

Ugyancsak a nyugati parton két kulcsosvárost találunk. Az egyik Algaiola; ezt 1646-ban tunisi kalózok dúlták fel. Egy évvel utóbb fallal vétette körül Genova a várost, de ez a védőöv ma már pusztulásnak indult. Nem messze tőle a másik kulcsosváros — Calvi — áll. Ez ragaszkodott mindenkor leghűségesebben Genovához. A XIII. században épült s körfalain kívül cittadellája is van. A kikötő felett Muzello siralmas állapotban levő régi vára trónol.

A sziget közepén van a római eredetű Corte. A jellegzetesen középkori város felett, meredek szirtfokon, az 1419-ben épült cittadella áll.

Corsica mostani fővárosát — Aiacciot — 1492-ben alapították a genovaiak. Erős fallal övezték s közvetlen szomszédságába várkastélyt építettek. Az 1553-tól 1561-ig tartott francia uralom alatt, Thermes tábornagy cittadellát kezdett építtetni a düledező várkastély helyére. A franciák kitakarodása után, Iacopo Frattini genovai hadimérnök, a tengerfelőli oldalon nagy bástyát ragasztott a cittadellához s egyúttal széles árokkal választotta el a várostól.

1768-ban Franciaországnak engedte át Corsicát Genova. De az aiaccioi cittadella napjai meg voltak számlálva, mert Napoleon 1802-ben, még első-konzul korában, lebontatta védőövét.

Aiaccio tőszomszédságában is akad több genovai eredetű torony. Ilyen például az úgynevezett Torre d'Italia, továbbá a

Parata nevű. A sziget keleti partján áll Portovecchio városka; ezt 1544-ben alapították a genovaiak. Tornyos védőfallal vették körül, de tornyaiból ma már csak egy van meg.

Carlo Cansacchi gróf, ezredesnek: „Antonio da Sangallo il giovane in Amelia" című cikkében nagyon érdekes annak megállapítása, hogy Amelia két korszakból származó legrégibb falait, Kr. e. 1600 és 1260 között, a pelasgok építették. A régibb eredetre valló részt minden kötőanyag nélkül egymásra rakott durva kőtömbök alkotják; az újabb fal azonban megmunkált kőből épült és a másiknál sokkal fejlettebb építőmesterségre vall.

A város falai századok folyamán sok megújításra és megerősítésre szorultak. Az ősi építmény tetejére középkori részletek kerültek s a falakat közbeiktatott kerek vagy négyszögletű tornyok szaggatták meg. 1517—18-ban Sangallo megvizsgálta az erődítményeket, s átalakításukra tervet dolgozott ki. Ez a firenzei „Uffizi"-ban őrzött tervrajz különösen fontos, mert tökéletes bástyás homlokzatot tár elénk. Sajnos, pénz hiányában Sangallo eszméje nem valósulhatott meg.

Ugo Santa Maria kapitánynak ezután következő cikke, az 1710 és 1761 között élt műszaki tiszt, történettudós és latinista Castruccio Bonamici gróf életéről szól. *Gino Testi* kapitány pedig az 1480 és 1539 között élt sienai Vannoccio Biringuccionak: „De la pirotecnica" című művéből közöl a robbanószerekre, a tűzérségre és az aknákra vonatkozó adatokat.

Különösen érdekes a *Mario Balzanelli* kapitány fényképei és feljegyzései alapján készült: „Torino romana ed i più recenti ritrovamenti" című cikk. A legújabb időben történt városszabályozás, Torino római eredetű falaiból ismeretlen részleteket hozott napvilágra, vagy szabadított meg a hozzájuk nem méltó környezettől. Így például a híres Porta Palatina most már tágas téren áll. Két szárnyán egy-egy tizenhatszögletű torony emelkedik. Átmérőjük 8, egymástólvaló távolságuk 20 méter. Védő-, de egyúttal vigyázótornyok is voltak. A tornyok kötőgátjában van a négynyílású kapu. A két középső nyílás a szekérforgalmat, a két szélső a gyalogforgalmat bonyolította le.

A Palazzo Madama földalatti részeiben végzett kutatások arra a feltevésre jogosítanak, hogy a hajdanában ott állott Porta Praetoria a Porta Palatinához hasonló alkotású lehetett.

A kapukat közbefogó tornyoktól indultak ki a város egykori védőfalai. Faragott kő és kitűnő minőségű tégla egymást váltogató, s a legjobbfajta habarcsal összeragasztott rétegeiből épültek. Vastagságuk 1.80, magasságuk 7 méter lehetett. A fal tetején fogazott párta szegélyezte a mintegy fél méter vastag mellvédet. Mögötte az úgynevezett „sétáló" (cammino di ronda) húzódott. Remélhető, hogy a most folyó szabályozómunkák és bontások során, teljesmagasságú falrészek is kerülnek napfényre. Az ásatások eredményéből gyalogajtók (posterula, postierna) létezésére is lehet következtetni; ezek azonban nem egykorúak a védőfalakkal. Végül megemlítjük, hogy a körfal nyugati oldalának legvégén, négyszögletű saroktorony alapzata bukkant elő.

Gyalókay Jenő.

Krystina Sinko—Popielowa i Stefan Swiszczowski: *Dwór obronny w Szymbarku.* Nagy 8° 18 lap, 17 képpel. Warszava, 1938.

A szymbarki megerősített udvarház az eléggé épenmaradt lengyel műemlékek egyike. A Ropa vize felé lejtősödő fennsíkra, részben terméskőből, részben téglából épült. Alapidoma hosszúkás négyszög, amelynek mindenik sarkához egy-egy szintén négyszögletű torony csatlakozik.

Az alaprajz a pincében, a földszinten és az emeleten ugyanaz, s csak egyes újabbkori módosítások zavarják meg. A belső beosztásnak teljesen megfelelnek a józanalkotású homlokzatok. A koronapárkány fölött ívekkel áttört attika áll; ezt pedig szépen tagozott, de ma már erősen megrongált párta zárja le.

Az udvarház hajdanában védhető volt. A folyón kívül az épületet körülfogó árok szolgált védelméül; tűzifegyverrel a tornyokból, a pártafogak közeiből és az attika boltíveiből lehetett védelmezni.

A levéltárak nem sokat tudnak az udvarház múltjáról. A XVI. század utolsó negyedében a Gladysz-család birtokában volt. Az épület stilusa kétségtelenül a XVI. század második felére mutat, de más műemlékekkel való kapcsolata teljesen bizonytalan. Azok a közös vonások, amelyek a szymbarki udvarház és a vele egykorú lengyel nemesi kúriák között kimutathatók, nagyon általánosak: így például az épület vaskos, tömör volta, azután az összefüggő emeleti párkány hiánya és az attika. Ellenben a négy saroktorony a XVI. század végéről való épületeken nem fordul elő. A szymbarki udvarház nagyon távoli atyafiságban van az olasz „quattrocento" palotáival, közelebbiben egyes szepességi, de már később épült udvarházakkal.

A szerzők igen pontos alaprajzokon s egy harántmetszeten is bemutatják az udvarház belső tagozását. Az egyes homlokzatokat, az attikát, a kapukat és az ablakokat több fényképen és rajzon szemléltetik.

Gyalókay Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

A Felvidék katonai felszabadítása[1].

I.

Magyarország északnyugati magyar lakta részeinek felszabadítása abba a nagy küzdelembe kapcsolódik bele, melyet a harmadik német birodalom vezére és kancellárja, Hitler Adolf, a Középeurópában élő németség területileg is egy államban való egyesítése érdekében megindított.

A világháború előtt az Osztrák-Magyar monarchia volt az az állam, amelynek határai Középeurópa ama területeit fogták körül, amelyen a német, magyar, szláv népek egymással meglehetősen összekeveredve élnek. A Habsburg-monarchia bukásának és részekre szakadásának legfőbb okául az 1918. évi győztes hatalmak képviselői azt hozták fel, hogy meg kell szűntetni a németek és a magyarok uralmát az elnyomott más fajú nemzetiségek felett. Ezzel megteremtették az életképtelen Német-Ausztriát, Csonkamagyarországot, Csehszlovákiát, Nagyromániát és Jugoszláviát.

Az úgynevezett utódállamok nemzetiségi viszonyai semmivel sem voltak jobbak, mint a régi Ausztriáé, avagy a Magyar birodalomé. Különösen Csehszlovákia volt leginkább hasonló a megbuktatott Monarchiához. Legfőbb gyengéje az a rövidlátó nagyratörés volt, mely Masaryk és Benes munkáját vezette, midőn a felszabadítás jelszavával 3 és fél millió németet, 1 millió magyart, 2 és fél millió tótot, és közel 500.000 ruténtt kényszerített bele abba az új államalakulatba, amelyet a néprokonság teljes meghamisításával Csehszlovákiának kereszteltek el.

Ausztriát 1938 március 11-én elnyelte a németség hatalmas egyesülési vágya. Minden tárgyilagos szemlélőnek az volt a természetes következtetése, hogy Németausztria bekebelezése után, a következő lépés a szudétanémetség kérdése lehet. Hiszen Csehország déli, északnyugati és északkeleti határterületein, a nagy német tömbbel szoros érintkezésben és összefüggésben levő területen élő németség, épen a cseh elnyomatás következtében, minden idegszálával a német birodalomhoz való csatlakozásra törekedett.

[1] A hozzátartozó vázlatok a füzet végéhez vannak csatolva.

A szudétanémetség a cseh erőszakoskodásokkal szemben a harmadik birodalomnál keresett és talált erélyes és hatalmas támasztékot, miután ennek kormánya már nem volt hajlandó tovább is tétlenül szemlélni azokat az embertelen erőszakosságokat, amelyek a németek és csehek érintkezését az állami és társadalmi élet minden területén egyre elviselhetetlenebbé tették.

A két állam közötti viszony végleges elmérgesedéséhez a lökést az 1938. május 21-én elrendelt cseh mozgósítás adta meg. Az európai nagyhatalmak előtt világosan állott a helyzet. A cseh-német viszály annyira kiéleződött, hogy a világháború küszöbére sodorta a még mindig nyugtalan Európát. Különösen az angol kormány érezte azt, hogy ha nem sikekerül a német-cseh viszályt békés megegyezéssel elintézni, Anglia is belesodródik egy olyan háborúba, amely most még nem érdeke s amelynek kimenetele nagyon kétséges, mert a hatalmasan megerősödött Német birodalommal szemben, sem a francia, sem az angol haderő nincsen olyan állapotban, hogy a biztos győzelem jegyében indulhatna neki a háborúnak. Az orosz szövetséges értéktelensége a francia kormány előtt szintén ismeretes volt. Ilyen körülmények között az angol miniszterelnök, Chamberlain lord kezdeményezésére, az angol kormány Runciman lordot, a volt angol kereskedelemügyi minisztert küldte Prágába, hogy tanulmányozza a szudétanémet kérdést és tanácsaival mozdítsa elő a viszály békés megoldásának lehetőségét.

Runciman lord személyes tárgyalásainak az volt az eredménye, hogy az angol kormánynak és közvéleménynek be kellett látnia, hogy a szudétanémetek és a csehek viszonya már annyira elmérgesedett, hogy a kérdés békésen csak úgy oldható meg, ha a szudétanémetek — a nemzeti önrendelkezési jog alapján — maguk döntenek állami hovatartozásuk felett. Ez a német birodalomhoz való csatlakozást jelentette.

A Csehország és Franciaország, valamint Franciaország és Anglia között fenálló katonai egyezmények következményét, a háborút, másképen elhárítani nem lehetett, csak Csehország harci kedvének lelohasztásával. A háborús veszélyig kiélesedett ellentétek elsímítására és a megegyezés közvetítésére, Chamberlain angol miniszterelnök maga vállalkozott. 1938. szeptember hó 15-én felkereste Obersalzbergben Hitler vezér- és kancellárt, majd szeptember 22-én Godesbergben tárgyalt Hitlerrel. E tárgyalások eredménytelensége azt mutatta, hogy a kérdést másképen, mint a szudétanémet területeknek a néprajzi alapon való elcsatolásával megoldani nem lehet, mert Németország el van szánva arra, hogy most már — ha kell fegyverrel is — érvényt szerez követeléseinek. A

helyzet végleges kiéleződéséhez nagyban hozzájárult az, hogy a csehek megszűntették a vasúti forgalmat Németország, Lengyelország és Magyarország felé. Majd szeptember 23-án a cseh kormány kiadta a parancsot a csehszlovák hadsereg általános mozgósítására, ami nyilvánvalóvá tette azt, hogy a cseh kormány elzárkózik a békés megoldás elől és arra törekszik, hogy háborúba sodorja Európát. Bízott abban, hogy a franciák, az angolok és az oroszok nem fogják cserben hagyni szövetségesüket. Franciaország ugyanis már elrendelte haderejének részleges mozgósítását, a Maginot-vonal erődítményeinek megszállását.

Ebben a végsőkig kiéleződött helyzetben lépett közbe, Chamberlain felkérésére, Mussolini és a vitás kérdések békés megoldásának érdekében, Anglia, Németország, Olaszország és Franciaország kormányelnökeinek megbeszélését javasolva, a müncheni találkozót lehetővé tette. Ezzel megmentette a békét és a közvetítésével létrejött müncheni egyezményben, 1938. szeptember 28-án megindította azt a folyamatot, amely Középeurópa igazságosabb elrendezésével megkezdte a trianoni békeparancs felszámolását. A magyar kormánynak már a szudétanémet kérdés kiéleződésének kezdetétől fogva, az volt a törekvése, hogy a cseh-német viszály elintézésével egyidejűleg, a csehországi magyar kisebbség kérdése is rendeztessék. Minden törekvése arra irányult, hogy a nagyhatalmak, a német területi követelésekkel egyidejűleg, a többi kisebbség helyzetét is rendezzék és a magyarság területi igényeit is kielégítsék.

E diplomáciai munkának eredményeként, Hitler nürnbergi és berlini beszédeiben meg is említette a magyarság igényeit, Mussolini pedig több alkalommal mindenki által érthetően kijelentette, hogy Csehszlovákiát a néprajzi elv alapján újjá kell szervezni és népszavazással valamennyi nemzetiség kérdését véglegesen és tökéletesen meg kell oldani.

Szeptember 20-án Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter Hitlerrel újra megtárgyalta a magyar követeléseknek a németekével egyidejű megoldását s a magyar miniszterelnöknek ama kijelentése, hogy a felvidéki lakosság jogos követeléseit az önrendelkezési jog tekintetében minden rendelkezésére álló eszközzel támogatja és diadalra fogja segíteni, világosan mutatta azt az útat, amelyen a magyar kormány e kérdésben haladni szándékozik.

A megvalósítás útján döntő jelentőségű volt a magyar kormánynak az a lépése, hogy a nagyhatalmak kormányaihoz intézett jegyzékben azt követelte, hogy a magyar kisebbség kérdését a szudétanémet kérdéssel azonos módon intézzék el.

Ezt szeptember hó 29-én a magyar követ a csehszlovák külügyminiszterrel is közölte. Az 1938 szeptember 28-i négyhatalmi müncheni egyezmény egyik pótjegyzőkönyve szerint: „a négy nagyhatalom kormányfői kinyilatkoztatják, hogy a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbségek kérdését a négy nagyhatalom kormányfői fogják további tárgyalás alá venni, amennyiben az érdekelt kormányok közvetlen megegyezése útján három hónapon belül rendezést nem nyerne."

Amíg tehát a Németországgal kötött egyezmény a szudétanémet kérdést azonnal megoldotta és Csehszlovákiát kötelezte arra, hogy csapatait fokozatosan visszavonva, október 10-ig adja át Németországnak a szudétanémetlakta területeket, Lengyelország és Magyarország követeléseinek teljesítésére Csehországnak három hónapi haladékot adott.

Ennek legnagyobb hátránya Magyarország szempontjából az volt, hogy a cseh kormánynak így alkalma nyilhatott arra, hogy a német határon felszabaduló katonai erőket a Felvidékre átcsoportosítsa és a jogos magyar követelések teljesítését megtagadva, háborút idézzen fel Magyarországgal. A magyar kormánynak csak fegyverrel lehetett volna érvényesíteni követeléseit. Támadó fellépése viszont esetleg maga után vonta volna a kisentente másik két államának, Jugoszláviának és Romániának fegyveres beavatkozását, vagyis a magyar ügy elgáncsolását.

A lengyel kormány a müncheni határozat három hónapos tárgyalást engedélyező határozatát szintén elégtelennek találva, azonnal a cselekvés terére lépett és azt követelte a cseh kormánytól szeptember hó 30-án, hogy a lengyel többségű területeket a cseh katonaság haladéktalanul ürítse ki és október 1-ig adja át a lengyel katonaságnak.

A magyar kormány a további tárgyalásoknál a következő szempontokat tartotta szem előtt:[1]

1. Követeléseinek érvényesítésénél nem akart erőszakos eszközökhöz nyúlni, amíg a békés megegyezés minden lehetősége nincsen kimerítve. De mivel ennek a szándéknak keresztülvitele nem csak tőle függött, el kellett készülnie minden eshetőségre.

2. Az új határ megállapításánál ragaszkodott az egyenlő elbánás elvéhez, vagyis ahhoz, hogy a magyar kérdést a német és lengyel kérdéssel azonos módon intézzék el.

3. Állandóan arra törekedett, hogy a vitának minél gyor-

[1] A magyar országgyűlés képviselőházának 345. üléséről felvett jegyzőkönyv. (Képviselőházi értesítő.)

sabb rendezése kiküszöbölje a méreganyagot, amely a két ország között állandóan növekvő surlódásokra adott alkalmat.

4. A magyar kormány a béke biztosítása érdekében arra törekedett, hogy a Csehszlovákiában élő összes nemzetiségek részére az önrendelkezési jog érvényre jusson.

Miután a cseh kormány a területek átadását illetőleg Lengyelország követeléseit is azonnal teljesítette, most már csak a magyar kérdés rendezése volt hátra. Itt a csehek, az eddigi lefegyverzett Magyarországgal állván szemben, megkísérelték a halogatást és igyekeztek a határozott tárgyalásokat elodázni és kihasználni a müncheni póthatározat ama megállapítását, hogy a megegyezésre a nagyhatalmak három hónapi határidőt kötöttek ki.

Október 2-án a magyar kormány jegyzéket intézett a csehszlovák kormányhoz, melyben azt sürgette, hogy a területi kérdések tárgyalását mielőbb kezdjék meg.

Benes lemondása és a szlovák kormányválság következtében, a Komáromba 6-ra tervezett tárgyalásokat, a cseh kormány kérésére, két napi halasztás után végre október 9-én Komáromban megkezdték.

A csehek itt hozzájárultak ahhoz, hogy annak bizonyságául, hogy megegyezési szándékuk komoly, azonnal visszaadják Ipolyság városát és Sátoraljaújhelynek kis állomását.

A magyar bizottságot Kánya Kálmán külügyminiszter vezette, míg a csehszlovák küldöttség élén Tiso, az újonnan kinevezett szlovák miniszterelnök állott.

A magyar bizottságnak csakhamar éreznie kellett, hogy a csehszlovák tárgyalási mód csak arra való, hogy minél tovább húzzák és halasszák a tárgyalásokat, hogy ezalatt a csehszlovák hadsereget a magyar határra csoportosítva, a tárgyalások menetére fegyveres nyomást gyakoroljanak. A csehek azzal kezdték tárgyalásaikat, hogy a szlovenszkói magyarság részére a cseh állam keretén belül autonomiát ajánlotak fel. Amikor ezt a magyar bizottság nem fogadta el, 12-én a Csallóköz átengedését ajánlották Komárom nélkül, ami az 14.150 km²-t és 1 millió 90.000 lelket kitevő magyar követelésssel szemben, 1840 km²-t és 105.000 lakost juttatott volna Magyarországnak.

A magyar bizottság elfogadhatalannak találta a javaslatot, mire a csehek egy lépéssel tovább menve, valamivel többet voltak hajlandók visszaadni a magyarlakta területekből, de mindez nem jelentett volna többet a határ némi kigazításánál. Világos volt tehát, hogy a cseheket nem a néprajzi elv, hanem hadászati, gazdasági és közlekedéspolitikai szempontok vezetik és semmiképen sem hajlandók a

magyar követeléseket úgy kezelni, mint azt a német és a lengyel követelésekkel tették.

Amidőn október 13-án a csehek Komáromon kívül egyetlen magyar várost sem voltak hajlandók visszaadni, a magyar bizottság meggyőződött arról, hogy a csehek katonai intézkedésekkel igyekeznek a politikai döntést elodázni, a tárgyalásokat megszakították azzal, hogy a cseh kormány javaslatai elfogadhatatlanok. A magyar kormánynak csupán egy út állott rendelkezésére az, hogy a négy nagyhatalomtól kérje a kérdés rendezését, de épen a cseh katonai fenyegetésekre való tekintettel meg kellett tenni az ország biztonsága érdekében szükséges katonai intézkedéseket is.

A magyar kormány megbízásából 14-én Darányi, volt miniszterelnök Hitlerrel, gróf Csáky, a külügyminiszter kabinetfőnöke, Rómában Mussolinivel tárgyalt. A cseh kormánynak be kellett látnia, hogy a magyar kérdés rendezése és a magyar területek átengedése elől nem térhet ki, amidőn október 17-én Imrédy miniszterelnök kijelentette, hogy a halogatás ellen Magyarország a leghatározabban fel fog lépni, mert a hitegetésből és a taktikázásból elég volt. A csehek ugyanekkor kijelentik, hogy a komáromi tárgyalások megszakadása még nem jelenti a tárgyalások kudarcát.

Végre október 22-én megérkezik Budapestre a cseh kormány jegyzéke, mely már közeledik a magyar követelésekhez, azonban Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács visszaadásáról még mindig nem akar hallani. E javaslatában 11.300 km² területet ajánlott fel 740.000 lakossal. A magyar kormány ezt a javaslatot tárgyalási alapul elfogadta és október 24-én a még vitás területeket illetőleg népszavazást ajánlott fel. Rámutatott a magyar kormány arra is, hogy az új csehszlovák határt csak abban az esetben szavatolja, ha valamennyi más nemzetiség (német és ruszin is) népszavazással dönt hovatartozása felett. Ezen a kijelentésen kívül, mint más megoldási lehetőséget a vitás területek felett döntőbírósági döntést javasolt azzal, hogy a döntőbírák Németország, Olaszország és Lengyelország legyenek.

Október 26-án a cseh kormány a magyar döntőbírósági javaslatot a magyar nemzetiség ügyében elfogadta. 27-én a magyar kormány a cseh jegyzékre adott válaszában azt követelte, hogy a magyar csapatok a most már nem vitás területeket azonnal szállják meg. A cseh kormány válaszjegyzékében 29-én közölte, hogy ő is felkérte Németországot és Olaszországot a döntőbíráskodás elvállalására.

A döntőbirákul felkért Németország és Olaszország külügyminiszterei, Ribbentrop és gróf Ciano, november 2-án ül-

tek össze Bécsben a Belvedere-palotában, hogy eldöntsék a vitás területi kérdést.

A döntés alapján Magyarország megkapta területi követeléseinek kb. 90 %-át, vagyis kb. 12.000 km²-t, az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 863.000, az 1930-as népszámlálás szerint 1,030.000 lakóssal és az egyben kimondotta azt is, hogy a csehek által visszaadandó területet november 10-éig teljesen ép állapotban kell a magyar honvéd csapatoknak átadni. Ezzel a Felvidék magyarlakta területeinek kérdése nyugvópontra jutott. Pozsonynak, Nyitrának elvesztése fájdalmasan érintette az egész magyarságot, miután az 1910-évi népszámlálás adatai szerint, Nyitrának és Pozsonynak is vissza kellett volna kerülnie Magyarországhoz. Pozsony csak 20 %-ban szlovák. Legfeljebb csak az hátrányos, hogy a magyarság nincsen feltétlen többségben.

A magyar és lengyel közvélemény által olyan erősen követelt közös lengyel-magyar határ kérdését, vagyis a rutének szavazását sem intézték még el.

II.

E politikai tevékenységgel párhúzamosan, illetve annak folyamányaképen, a magyar katonai vezetőség intézkedései alapján a katonai események a következőképen zajlottak le.

A Német-birodalom és Csehszlovákia közötti helyzet kiéleződése folyamán, már szeptember első napjaiban Magyarország katonai vezetőinek is számolni kellett azzal, hogy a szudétanémet kérdés fegyveres összeütközéshez vezethet, és hogy ebben az esetben Magyarország sem maradhat tétlen szemlélője a szomszédságában lezajló eseményeknek.

Ezért már szeptember elején gondoskodni kellett arról, hogy a csapatok felkészüljenek a várható eseményekre és a felszerelésben mutatkozó hiányok pótlása sürgős ütemben megindúljon.

Az 1938. évi zárógyakorlatokat az eredeti elgondolás szerint 1938 szeptember 15-én kellett volna befejezni. A fegyvergyakorlatra behívottakat szeptember 17-én kellett volna békeállomáshelyeiken elbocsátani.

A helyzet állandóan fokozódó feszültsége miatt, amely főképen a csehszlovák hadsereg mozgósításának május 21-iki elrendelése óta volt különösen érezhető, a magyar honvédelmi miniszter elrendelte, hogy az 1., 2., 6. és 7. vegyesdandár csapatai a zárógyakorlatok után ne vonuljanak be békeállomáshelyeikre, hanem maradjanak a honvédség főparancsnoka által meghatározott kihelyezési területeken és ott folytassák a bevonult tartalékosok továbbképzését.

Az említett dandárok csapatai általában az északi határtól délre fekvő, mintegy 30—50 km. mély sávban helyezkedtek el.

Miután a csehszlovák kormány elfogadta Lengyelország ama követeléseit, hogy lengyellakta területeit adja át október 1-én a lengyel csapatoknak, a magyar követelések tárgyalása tekintetében azonban halogatóan viselkedett, a magyar hadvezetőségnek számolnia kellett azzal is, hogy a diplomácia munkáját katonai nyomással kell hamarosan megkönnyítenie és ezért tervbe vette, hogy a 2. és 1. vegyesdandár területén kihelyezésben levő csapatokat közelebb vonja a cseh határhoz. Az erre vonatkozó intézkedések szerint az 1./2. gyalogsági parancsnok csoportja Esztergom-Nyergesújfalu területére jut, míg a 2./3. gyalogsági parancsnok csoportja zömével Dunaalmás-Fűzitő psz-Naszályra, 2 zászlóaljjal és 1 lovas századdal Szőnyre menetel.

A 2./1. gyalogsági parancsnok csoportja Vének, N. Bajcs, Vámos, Bana területére, 2 zászlóalj és 2 üteg Gönyüre kerül.

2./2. gyalogsági parancsnok csoportjából 4 zászlóalj és 4 üteg Remete, Püski, Halászi, Arak, Darnó környékére, 2 zászlóalj és 2 üteg Oroszvárra menetel.

A 2. vegyesdandár szűkebb törzsével Győrbe kerül, míg az 1.vegyesdandár parancsnokság még Budapesten marad. (381006/1. hdm. vkf.)

E rendelkezés kiegészítéseképen ugyancsak október 6-án elrendelték, hogy az 1. vegyesdandárnál az 1. gyalogsági parancsnok csoportja Drégelypalánk, Hont, Nagyoroszi,

az *1./3. gyalogsági parancsnok* csoportja Szécsény, Balassagyarmat területére;

a *2. gépkocsizó dandár* Bánk, Rétság, Tolmács környékére:

a *2. lovas dandár* pedig Salgótarján, Somoskőújfalu, Karancságra kerüljön.

A *7. vegyesdandárnál a 7./2. gyalogsági parancsnok* csoportja zömével Tornaszentandrás, Bodvalenke, Komjáti, Bodvaszilas, Szögliget, Szinre, részeivel Bánréve, Hét, Máté területére;

a *7./1. gyalogsági parancsnok* csoportja zömével Gönc, Tornyosnémeti, Hernádszurdokra, részeivel Büttös, Perecse, Krasznokvajda területére;

a *7./3. gyalogsági parancsnok* csoportja zömével Hollóháza, Alsókéked, Abaujvár, Füzérkomlósra, részeivel Sátoraljaújhely körletébe vonul.

A *6. vegyesdandárnál* az 1. lovas dandár Zemplénagárd, Lácza, Kis-, N. Rozvágy, Ricse, Révleányvár területére részben gyalogmenetben, részben vasúti szállítással,

a *6./2. gyalogsági parancsnok* csoportja vasúton Beregsurány, Barabás, Vámos Atya, Csaroda területére kerül.

Az 1., 6. és 7. vegyesdandár parancsnokság egyelőre állomáshelyén marad.

Az összes repülő alakulatok parancsot kaptak, hogy 7-én déltől alkalmazásra készen álljanak.

A honvéd vezérkar főnökéhez érkezett jelentések és hírek alapján, az ellenség helyzetéről a következő kép alakult ki október 6-án:

A cseh erők zöme a cseh anyaországban és Morvaországban vonult fel, Magyarországgal szemben 5—6 gyaloghadosztály és 1 gyors hadosztály van.

A *9. hadosztály* hadseregközvetlen alakulatokkal megerősítve a pozsonyi hídfőtől Magyarszölgyén, Párkány, Esztergom vonaláig,

a *10. hadosztály* ettől keletre Salgótarján magasságáig bezárólag,

a *17., 11. és 12. hadosztály* ettől odébb keletre védelemre készen áll: súlya a 11. hadosztálynál van.

A *repülő erők* zöme Pöstyén területén, három bombázó század Galgócon és Nyitrán, vadászerők Pozsonyszöllősön vannak.

Folyamerők Pozsonynál (Masaryk monitor, 4 siklócsónak és 24 felfegyverzett motorcsónak).

2—2 aknazár van Pozsonytól nyugatra és keletre.

Hadműveleti tartalékok:

a) A Vág völgyében Trencsén körül 5—6 hadosztály. E csoport déli szárnya Nagyszombat, Galgóc vonalában van. Szered környékén a 9. tart. hadosztály.

b) A 3. gyors hadosztály (2 zászlóalj, 10 lovas század, 7 üteg, 3 páncélos század és 1 repülő század) Lévánál.

A cseh erők erkölcsi értékét illetőleg az volt a felfogás, hogy a 9. és a 10. hadosztály állományának kb. 70 %-a magyar és szlovák, kevés szudétanémet. A csapatok erkölcsi értéke az utóbbi napok eseményeinek hatása alatt erősen csökkent. Szívósabb ellenállással csak a pozsonyi hídfőben, az ipolymenti erődítésekben és szórványosan oly csoportoknál lehet számítani, ahol a cseh nemzetiségű tisztek és altisztek parancsnokoltak. Kezdő magyar sikerek után, nagyobbmérvű bomlás várható. Anyagi felszerelés és lőszerpótlás jó; az élelmezés hiányos.

Ilyen körülmények között és helyzetbírálat után érthető, hogy a vezérkar főnöke olyan intézkedést is előkészített(381006/11. hdm. I.—1938.), melyben elrendelte volna, hogy a Csehszlovákiában bekövetkezett általános helyzet folytán, a magyar honvédség a trianoni határokat átlépi és

egyelőre a Csallóközt, továbbá a nyugati felvidék egyes részeit szabadítja fel.

A megszállást a Dunán való meglepetésszerű átkeléssel és a leggyorsabb ütemben akarta végrehajtani, az alábbi erőkkel:

a) 2. vegyesdandár parancsnokság vezetése alatt, a három gyalogsági parancsnok és vegyesdandár közvetlenek csoportja,

b) az 1. vegyesdandár parancsnokság vezetése alatt az 1./2. gyalogsági parancsnok csoportja,

c) a határbiztosító erők az Esztergomtól a német határig terjedő szakaszon.

d) a folyamerők, őrnaszád ezredének zöme és

e) vezérkari főnök közvetlenekként a légierők.

Az október 6-án 22 óra 30 perckor kiadott, s a csapatoknak a határra való felzárkózására vonatkozó menetértesítését a vezérkar főnöke a változott viszonyokra való tekintettel érvénytelenítette, csupán az 1./2. gyalogsági parancsnok csoportjának Esztergomhoz történt előrevonása maradt érvényben.

Mint már említettem, az október 9-én megindult komáromi tárgyalások első eredményeként, a csehek Ipolyság és a sátoraljaujhelyi kisállomás átadásába beleegyeztek. Ennek a megszállásnak végrehajtására a vezérkar főnöke elrendelte október 9-én, hogy az 1. lovas dandár és a 6./2. gyalogsági parancsnok csoportja a határra vonuljon előre a már ismertetett területre, úgy, hogy az előrevonulás október 11-én 16 óráig végre is legyen hajtva.

Ezenkivül október 10-én az 1. vegyesdandár parancsnokság parancsot kapott, hogy a 11-iki megszálláshoz Hontra az 1. kerékpáros zászlóaljat és a gépkocsizó dandár egy gépvontatású ütegét, Drégelypalánk és Nagyoroszi területére az 1. gyalogezredet — zenével — és 3 tábori üteget kell előre vonnia. A vezérkar főnöke jelezte még, hogy a megszállás részleteire később ad parancsot. Elrendelte, hogy az 1. vegyesdandár csapatai 11-én 12 órai kezdettel Ipolyság városát szállják meg, az előírt biztonsági rendszabályok betartásával. A megszállandó terület határvonala a város közvetlen közelében húzódván, igen szűk hídfőszerű területre szorítkozott úgy, hogy azok a csapatok, melyeknek a vezérkar főnökének rendelete szerint, a megszállást végre kellett hajtaniok, nem is maradhattak a városban, hanem egy részük az Ipoly déli partján fekvő Homokon, Berneczebarátin és Kemencén helyezkedett el. A tűzérség az Ipolytól délre foglalt készültségi állást.

A 7. vegyesdandárnál a sátoraljai kis állomás közvetlen közelében húzták meg a választóvonalat a magyar és a csehszlovák csapatok között.

A magyar honvédek bevonulása a 20 év óta elszakított magyar terület első zálogára, a lakósság és a résztvevő honvédség leírhatatlan lelkesedése közepette történt meg. Még azok a keményszívű katonák is örömkönnyeket hullattak, akiknek egyébként nem szokása az érzékenykedés.

Az ipolysági eseményekkel kapcsolatban az 1. vegyesdandár-parancsnokság jelentése a következőképen hangzik:

„Az 1. gyalogezred parancsnok (Paduschitzky ezredes) csoportja, az 1. gyalogezred, az 1. kerékpáros zászlóalj, az 1. tűzérosztály 3 ütege és az 1./2. géppelvontatott tarackos üteg ma, 11-én 12 és 13 óra között, Ipolyság körül az elrendelt hídfőt minden súrlódás nélkül megszállotta. A lakosság leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a példás fegyelmet tanúsító magyar csapatokat. A hídfő megszállását a kerékpáros zászlóaljból 13 járőr biztosította. E biztosítás mellett vonult be oda az 1. gyalogezred parancsnok csoportja. A tűzérség azonnal tüzelőállásokba hajtott. A lakosság jelentése szerint, a csehek a várostól közvetlen északra újra beásták magukat és drótakadályokat létesítenek, Pereszlény községet viszont kiürítették.

„Léváról kb. 500 ember akart Ipolyságra jönni, hogy résztvehessen a bevonulási ünnepségeken. A csehek ezt erőszakkal megakadályozták. A csehek a hídfő körüli állásokban nyugodt magatartást tanúsítanak és minden kihívást kerülnek. A fogadtatás után az 1. gyalogezred egy zászlóalja felváltotta a hídfőben levő kerékpáros zászlóaljat. A hídfőállást egy-egy géppuskás szakasszal megerősített század kelet, észak és nyugati irányban megszállotta: mindenik századnál nehéz gyalogsági fegyverek vannak. 4 üteg az Ipoly déli partján tüzelőállásban. Az 1. kerékpáros zászlóalj Homokon.

„A csoport nyugati szárnyát a Berneczebarátira tolt 1. vadász zászlóalj biztosítja"

„A gyalogsági parancsnok csoportjának másik ezrede Hontra, Drégelypalánkra és Nagyoroszira vonult előre."

A sátoraljaújhelyi megszállás is símán folyt le. A határt 11-én 12 órakor a 7./2. határbiztosító század lépte át, minden különösebb esemény nélkül. A kis állomásnál nagy tömeg várta lelkes hangulatban a magyar csapatok bevonulását. A tömegben több, még cseh megszállás alatt levő falu lakósai is megjelentek, magyar zászlók alatt.

A megszállás a legkisebb zavaró esemény nélkül, egy óra leforgása alatt megtörtént. A lakosság hangulata mindenütt igen lelkes volt és a honvédség iránt nagy szeretetet mutatott.

Az Ipolyságnál és Sátoraljaújhelynél átengedett terület és a megszálló csapatok helyzete az 1. és a 2. vázlaton látható.

Mint már az I. fejezetben hallottuk, a 9-én megindított tárgyalásokat a magyar kormány képviselői kénytelenek voltak megszakítani, miután a csehszlovák bizottság magatartásából és a pozsonyi cseh rádióban elhangzott fenyegetésekből arra lehetett következtetni, hogy a csehek egyáltalában nem akarják a magyar követeléseket a müncheni határozatok szellemében teljesíteni. A komáromi tárgyalások megszakadtak és a magyar hadvezetőségnek számolnia kellett azzal, hogy az átcsoportosuló egész csehszlovák haderő igyekezni fog fegyverrel is támogatni a kormány húzavonáját. Ezért a vezérkar főnöke október 13-án az 1. és 7. vegyesdandár parancsnokságához intézett táviratában (381013/3. hdm. I. Vkf.) közölte, hogy a külpolitikai helyzet feszült. Számolni kell azzal, hogy a csehek a már átadott területeket is visszakövetelik, vagy erőszakkal visszafoglalni igyekeznek. Ezért annyi erő legyen mindig készenlétben, hogy a már megszállott területek erős támadással szemben is tarthatók legyenek.

A 7. vegyesdandár ezeket az erőket a 7. 3. gyalogsági parancsnok csoportjából vegye.

E parancs alapján az 1. és a 7. vegyesdandár parancsnokság kiadta a védelemre szükségesnek látszó intézkedéseket, melyeknek folyamányaképen a határ mentén álló erők Ipolyságnál, illetve Sátoraljaújhelynél a 3. és a 4. vázlatban feltüntetett csoportosításban állottak készen, minden visszafoglalási kísérlet meghiusítására.

Az 1. vegyesdandár parancsnokság úgy tervezte a védelmet, hogy a szűk és közvetlenül Ipolyság szegélyéhez símuló hídfőállást szükség esetén a Magyashegy és Pereszlény község elfoglalásával kibővíti. Ezért elrendelte, hogy az 1. gyalogsági parancsnok csoportjának feladata, a hídfőt minden ellenséges támadással szemben megvédeni. A csoportot az 1. gránátos századdal és a hadtestközvetlen tűzérség fogatolt osztályával megerősítette. Elrendelte, hogy a hídfőben csak az azt védő zászlóalj maradjon. Tartalékokat a hídfő mindkét sarkpontjára helyezzen. A Patakon levő zászlóaljat vonja Drégelypalánkra és legyen készen arra, hogy az ellenséges támadás esetén egyrészt a Magos-h. 285 Δ, 227 ⌖, másrészt a 129 ⌖ és Pereszlény Ny. 127 kereszt vonalát birtokba vegye és ott védjen.

A csoport nyugati szárnyát Kemence és Szeteharasztpusztától délnyugatra, az 1. vadászzászlóaljat ütegével az északi szárnyon alkalmazva az 1. határőr kerületi parancsnok biztosítja. A légvédelmi gépágyús üteg Drégelypalánkra megy előre. A csapatvonatot tolja hátra Nagyorosziig. (3. mell.)

Az 1. önálló dandár parancsnoka (1./1. gyalogsági pa-

rancsnok) ennek megfelelően tette meg az előkészületeket a várható cseh támadás fogadására. A csapatok az Ipolyság körül fekvő hídfőállást berendezték, fedezékeiket kiépítették, akadályokat készítettek. A szárnyakat Hontnál és Berneczebarátinál biztosító csapatok megtettek minden előkészületet arra, hogy a csehek támadását a Magos-hegy, illetve Pereszlény elfoglalásával ellensúlyozzák és ezeken át irányított ellentámadással visszaverjék.

A 7. vegyesdandár parancsnoka is kiadta intézkedéseit Sátoraljaújhely védelmére. Elhatározta, hogy a 21. önálló dandárt október 13-áról 14-ére virradó éjjel közelebb vonja a határhoz és a keleti határszakaszt megerősíti. (4. mell.)

A csehek a tárgyalások megszakításától kezdve határozottan ellenséges magatartást tanúsítottak. Különösen a 6. vegyesdandár arcvonalán fordultak elő határsértések. Cseh katonai repülőgépek tüzeltek a magyar katonai alakulatokra. A határ terület közelében eddig a szudétanémet arcvonalon állott csapatok megérkezését állapították meg. A határmenti erődítményeket megszállották és mögöttük több helyen erődítmények építésébe fogtak.

A sorozatos légi határsértések megakadályozására, a vezérkar főnöke elrendelte, hogy amennyiben megfelelő figyelmeztetésre a határsértést elkövető cseh repülőgépek nem szállnának le, rájuk kell lőni. Ezenkívül magyar vadászkötelékek a csehszlovák határ mentén más-más időpontban naponta többízben portyázó repülést hajtsanak végre.

A vezérkar főnöke számolt azzal, hogy a tárgyalások megszakadása dacára, mégis sor kerül a magyar követelések teljesülésére és ezért elrendelte a 381021/2. hdm. I. számú intézkedésében azt. hogy meg kell tenni az előkészületeket a határra való felzárkózásra.

A határra való felzárkózást az 1. vegyesdandár még előre nem tolt részeinél és a 7. vegyesdandárnál a következőképen szabályozta:

1. *Az 1. vegyesdandárnál:*

a) *Az 1./3. gyalogsági parancsnok csoportja* Szécsény és Balassagyarmat területére, zömével (2/3) Szécsényhez,

b) *a 2. gépkocsizó dandár* Bánk, Rétság, Tolmács területére,

c) *a 2. lovasdandár* Salgótarján, Somoskőújfalu, Karancsberény területére jut.

d) A váci kihelyezési csoport feloszlik, kihelyezett közvetleneinek előrevonására saját belátása szerint az 1. vegyesdandár parancsnoksága intézkedik.

e) Az 1. géppel vontatott légvédelmi gépágyús üteg Vácon, a 2. gk. lgv. gépágyús üteg Aszódon és a 2. t. gv. lgv. gép-

ágyús üteg Salgótarjánban e helységek légvédelmére visszamarad.

f) A csapatok előrevonását gyalogmenetben kell végrehajtani és később megadandó időpontig befejezni.

g) Az 1. vegyesdandár parancsnokság további rendelkezésig Budapesten marad.

2. *A 7. vegyesdandárnál:*

a) A 7./2. gyalogsági parancsnok csoportja zömével Tornaszentandrás, Bodvalenke, Komjáti, Bodvaszilas, Szögliget, Szin, részeivel (1/3) Bánréve, Hét, Máté területére;

b) a 7./1. gyalogsági parancsnok csoportja zömével Gönc, Tornyosnémeti, Hernádszurdok, részeivel (1/3) Büttös, Perecse, Krasznokvajda területére;

c) a 7./3. gyalogsági parancsnok csoportja Sátoraljaújhely, Mikóháza területére jusson;

d) a 7. vegyesdandár közvetlenek előrevonására azzal a megkötéssel, hogy azoknak zöme a 7./1. gyalogsági parancsnok csoportja mögé kerüljön, a vegyesdandár parancsnoka intézkedik;

e) a 7. vegyesdandár parancsnokság további intézkedésig Miskolcon marad;

f) a csapatok előrevonását elvileg gyalogmenetben kell végrehajtani. A 7./2. gyalogsági parancsnok csoportjánál és a hadtest közvetleneknél, amennyiben szükséges, a vasúti szállítást is engedélyezni.

g) Az előrevonást később megadandó napig kell befejezni.

3. *Híradás:* Az előretolt csapatok parancsnokságaitól a vegyesdandár parancsnoksághoz állami távbeszélőn.

4. A gyalogmeneteket oly módon kell megkezdeni, hogy a csapatok megerőltetés nélkül foglalják el körleteiket.

5. Az elrendelt új csoportosítások megtörténtét a vegyesdandár parancsnokságok azonnal jelentsék.

A vezérkar főnöke 381018/4. hdm. I. vkf. számú rendeletével október 21-én a megszállás előkészítésére kiadta rendelkezéseit.

E rendelet szerint a megszálló csapatok a következőképen vonulnak be a Felvidékre:

1. A Felvidék felszabadításában részt vesz: (l. 5. sz. mell.)

a 2. vegyesdandár 20 zászlóalj, 1 lovas század, 23 üteg és 1 repülő század erővel, éspedig *a 2./2. gyalogsági parancsnok* (6—0—6) *a 2./1. gyalogsági parancsnok* (6—0—6) és *a 2./3. gyalogsági parancsnok* (8—0—7) csoportjában,

az 1. vegyesdandár 25 zászlóalj, 13 lovas század, 33 üteg, 7 1/3 páncélos század és 2 repülő századnyi erővel éspedig az *1./2. gyalogsági parancsnok* (5—1—6),

a 2. gépkocsizó dandár (4—0—5—3 1/3—0),

az 1./1. (6—0—6),
az 1./3. gyalogsági parancsnok (6—0—6),
a 2. lovas dandár (2—12—4—3—0) erővel.

A 7. vegyesdandár 20 zászlóalj, 1 lovas század, 23 üteg, 1 páncélos század és 1 repülő század erővel éspedig:
a 7./2. gyalogsági parancsnok vezetése alatt 6—0—6,
a 7./1. gyalogsági parancsnok csoportjában 6—0—6,
a 7./3. gyalogsági parancsnok csoportjában 6 zászlóalj és 6 üteg.

A 6. vegyesdandár 10 zászlóalj, 13 lovas század, 10 üteg, 2 páncélos század és 1 repülő század erővel éspedig:
az 1. lovasdandárban 2 zászlóalj, 12 lovas század, 4 üteg,
a 6./2. gyalogsági parancsnok csoportjában 6 zászlóalj, 1 lovas század és 6 üteg.

A kiadott rendelet a bevonulás végrehajtásának részleteit, a feladatokat, menetcélokat, menetvonalakat, sávokat, elérendő területeket szabályozta azzal a megjegyzéssel, hogy a végrehajtás időpontját, valamint a felszabadító csapatok magatartására az irányelveket később fogja kiadni.

A 2. vegyesdandár parancsnokság Ókomáromba kerül.

A 2./2. gyalogsági parancsok 2 zászlóalja és 2 üteg Doborgaznál kel át a Dunán és 2 zászlóaljjal és 2 üteggel Vajka-, Sárosfa-, Nagylégre, 1 zászlóalj, 1 üteg Jókára, 1 zászlóalj, 1 üteg Szenczre;

2 zászlóalj, 2 üteggel Doborgaz-, Somorjára, továbbá Csütörtökre (1 zászlóalj, 1 üteg) és Cseklészre (1 zászlóalj, 1 üteg) nyomul elő.

A 2./1. gyalogsági parancsnok 4 zászlóaljjal és 4 üteggel Medvén, Patason és Bösön át Dunaszerdahelyre (2 zászlóalj és 2 üteg), majd Tőkés, Hídaskürtön át Mgy. Diószegre (1 zászlóalj és 1 üteg) jut.

2 zászlóalj 2 üteggel Medve, Kulcsod, Nagy Megyeren, Ekecsen át (1 zászlóalj, 1 üteg) Nádszegre menetel. 1 zászlóalj és 1 üteg Mgy. Diószegre és 1 zászlóalj 1 üteggel Galántára kerül.

A 2./3. gyalogsági parancsnok 5 zászlóaljjal és 4 üteggel Komárom, Érsekújváron át nyomul elő. 3 zászlóaljat és 2 üteget Komáromba, 2 zászlóaljat és 2 üteget Érsekújvárra, 1 zászlóaljat és 1 üteget Tardoskeddre, 1 zászlóaljat és 1 üteget Mgy. Sók-Tarnóczra, 1 zászlóaljat 1 üteggel Zsigárdon át Vágsellyére küld.

Az *1. vegyesdandár parancsnokság* Ipolyságra kerül.

Csapataiból az 1./2. gyalogsági parancsnok csoportjának zöme Párkányon, Garamvezekényen át Nagysalló vonalán menetelve kél át a Dunán és 1 zászlóalj 1 üteggel Párkányra, 1 zászlóalj 2 üteggel N. Sallóra, 1 zászlóalj és 1 üteg Mgy.

Szölgyénre, 1 zászlóalj 1 üteggel Zselizre, 1 zászlóalj üteggel Bátorkeszre kerül.

A *2. gépkocsizó dandár*, az 1. vegyesdandár parancsnokság intézkedése szerint, vagy Ipolyságon, vagy Szobon át Verebélyre jusson.

Az *1./1. gyalogsági parancsnok* 3 zászlóaljjal és 3 üteggel Ipolyság, Deménd, Léva, N. Kálna vonalon haladva, 2 zászlóalja és 2 ütege Ipolyságra, 3 zászlóalja és 3 ütege Lévára és Nagykálnára, 1 zászlóalja 1 üteggel Egeg, Palástra jut.

Az 1./3. gyalogsági parancsnok zöme (3—0—8) Ipolyszakáll, Vilke, Losonc menetvonalon, 2 zászlóaljjal és 2 üteggel Losoncra, 1 zászlóalj és 1 üteg Gácsra, 1 zászlóalj és 1 üteg Csáb és Mikszáthfalvára kerül.

A 2. lovas dandár Somosújfalu, Fülek, Feled, Rimaszombat és Karancsberény, Kelecsény, N. Darócz, Rimaszombat menetvonalon haladva 3 lovas századdal és 1 üteggel Fülekre, a dandárparancsnokság, 1 zászlóalj, 1 üteg és 2 páncélos század Rimaszombatra, 3 lovas század Feledre, 3 lovas század Rimaszécsre, 1 zászlóalj és 1 üteg és 1 pc. század Jolsvára kerül.

A 7. vegyesdandárnál a vegyesdandár parancsnokság Kassára kerül.

A 7./2. gyalogsági parancsnok csoportjánál 1 zászlóalj és 1 üteg Tornaljára, 2 zászlóalj és 2 üteg Rozsnyóra menetel, míg 1 zászlóalj és 1 üteg Bodvaszilason visszamarad.

A 7./1. gyalogsági parancsnok csoportja Kassát és a környező községeket szállja meg.

A 7./3. gyalogsági parancsnok 1 zászlóaljjal és 1 üteggel Kisráskára, 1 zászlóalj és 1 üteg Velejtére, 1 zászlóalj és 1 üteg Királyhelmecre, 1 zászlóalj és 1 üteg Nagykaposra kerül. a gyalogsági parancsnok és 2 zászlóalj 2 üteggel Sátoraljaújhelyen visszamarad.

A 6. vegyesdandárnál a vegyesdandár parancsnokság Ungvárra kerül.

Az 1. lovas dandárból 3 lovas század és 1 üteg Szürtére, 1 zászlóalj, 3 lovas század, 1 üteg és 1 páncélos század Ungvárra, lovasdandár parancsnokság 3 lovas századdal és 1 üteggel Csapra, 1 zászlóalj, 3 lovas század, 1 üteg és 1 páncélos század Munkácsra vonul előre.

A 6./2. gyalogsági parancsnok 1 zászlóaljjal és 1 üteggel Beregszeszászra, 1 zászlóalj és 1 üteg Tiszaújlakra, 2 zászlóalj 2 üteggel Munkácsra, 1 zászlóalj, 1 lovas század és 1 üteg Beregújfalura, 1 zászlóalj és 1 üteg Feketeardóra kerül.

A diplomáciai tárgyalások, illetve jegyzékváltások azt mutatták, hogy a terület átengedésnek előbb, vagy utóbb be kell következnie. Katonai részről napirenden voltak a különböző

határsértések. Cseh repülők nap-nap után átrepültek a határon és magyar terület felett többízben géppuskával lőttek magyar határbiztosító csapatokra. Különösen a 6. és 7. vegyesdandár határterületén fordult elő csaknem minden nap, hogy a cseh oldalról a magyar határőrség járőreire rálőttek.

Magyar részről határsértést sohasem követtek el s a legtöbb esetben a csehek kihívására egyáltalában nem is feleltek.

Egy esetben azonban egy vadászrepülőnk, egy már túlságosan merész cseh repülőgépet Gönyü felett megtámadott és leszállásra kényszerített.

Tarpa közelében október 28-án 9 órakor, 3 géppuska és több golyószóró támogatása mellett, 1—2 szakasz erejű ellenség a tarpai erdő felé nyomult előre. A támadást tűzérség is támogatta.

A magyar határbiztosító járőr határozottan és elszántan ellenállt; a cseheket tüzével megállította és visszavonulásra kényszerítette.

Majd 11 h 30 I-kor Herde-puszta felől (Tarpától északkeletre) több szakasz erejű cseh gyalogság három harcikocsival ismét támadást kísérelt meg. A magyar határbiztosító csapatok a tűzet viszonozták, mire az ellenség visszavonult. Hasonlóképen határsértést követtek el Mezőkászonynál és Magosligetnél.

A cseh területről érkezett hírek szerint, a cseh hatóságokkal együtt a katonaság is megkezdte azoknak a területeknek kiürítését, amelyeket előreláthatólag át kell engedniök a magyaroknak. Hasonlóképen megkezdték a telepesek elköltöztetését is.

Nyilvánvaló volt tehát, hogy a határvillongás és állandó lövöldözés ezt a kiürítési forgalmat volt hívatva leplezni.

A cseh hadsereg fegyelméről is olyan hírek érkeztek, hogy az fokozatosan és állandóan romlik, hangulata nyomott. A magyar nemzetiségű katonák leszerelése a legtöbb helyen évfolyamra való tekintet nélkül megkezdődött.

A csehek állandó mozgolódásai és sorozatos határsértései következtében, a 6. vegyesdandár parancsnoka szükségesnek látta, hogy a határ mentén elhelyezett csapatoknál harcszerű biztosítást és fokozottabb járőrtevékenységet rendeljen el. A határőrsöket sűrítette, illetve páncélos alakulatokkal és gépekkel is megerősítette. Benyomása azonban az volt, hogy a csehek legfeljebb kisebb, helyi jelentőségű vállalkozásokra készülnek. November 2-án a vezérkar főnöke elrendeli, hogy a csapatok a már ismertetett intézkedés szerint vonuljanak előre a határra.

E parancs alapján az *1. vegyesdandárnál* a *2./1.* és *1./1.*

gyalogsági parancsnok csoportjánál a csoportosításban nagyobb változások nem történtek, ellenben a *3./1. gyalogsági parancsnok* csoportja Szécsény-Balassagyarmat területére, a *2. gépkocsizó dandár* pedig Rétság, Tolmács, Borsosberény környékére tolódott el. A 2. lovasdandár is előrement Pásztó-Kisterenyéről Salgótarján-Karancsberényre.

A 7. vegyesdandárnál a 19. önálló dandár (a 7./1. gyalogsági parancsnok) csoportja zömével Hernádszurdok, Garadna, 2 zászlóalj és 2 üteg erejű csoportjával Kány, Krasznokvajda, Gagyvendégire;

a *20. önálló dandár* (7./2 gyalogsági parancsnok) zömével Bodvaszilas-Szendrőnél, 2 zászlóalj és üteg erejű csoportjával Bánréve-Putnoknál;

a *21. önálló dandár* (7. 3. gyalogsági parancsnok) Füzérradvány, Vitány, Széphalom, Sátoraljaújhely, Sárospatak területére csoportosult át. (L. az 3. sz.-mell.)

A 2. és 6. vegyesdandár csapatai már amúgy is a határ mentén állottak, úgy, hogy ezeknél előretolásra nem volt szükség.

Az állandóan fokozódó katonai feszültségnek a bécsi döntőbíróság november 2-án hozott ítélete véget vetett. Ezzel most már befejezett ténnyé vált, hogy Pozsony és Nyitra kivételével a felvidéki magyarlakta területek visszakerülnek a csonka, magyar hazához. A magyar és cseh katonai megbízottak haladéktalanul megkezdték tárgyalásaikat Pozsonyban. E tárgyalások eredményeképen a vezérkar főnöke közölte az 1., 2., 6. és 7. vegyesdandár parancsnokságokkal, hogy a 2. vegyesdandár részei november hó 3-én fogják átlépni az eddigi cseh határt. A 2. dandárnak a Dunától délre levő csapatai, valamint a 6. vegyesdandár kihelyezett csapatai, november 6-án mennek előre, az 1. és 7. vegyesdandár csapatainak előnyomulása pedig csak november 7-én kezdődik. A vezérkar főnöke felhívta a vegyesdandár parancsnokságok figyelmét arra, hogy a megegyezésre való tekintettel a továbbiakban mindenféle ellenségeskedéstől tartózkodjanak.

A Dunán november 3-én végrehajtandó átkelés tárgyában, a vezérkar főnöke a 2. vegyesdandár parancsnoksághoz a 381103/3. hdm. I. vkf. számú intézkedésében a következőket rendelte el:

1. a magyar-cseh katonai bizottság tárgyalásainak eredményeképen f. hó 3-én a *Dunán való átkelés* előkészítésére és biztosítására, 2. vegyesdandár a Duna északi partján hídfőket száll meg.

2. *Végrehajtás:*

a) 2./1. gyalogsági parancsnok csoportjából Medvénél át-

kél egy gyalogezred és egy tűzérosztály. A megszállandó hídfő határa: Kulcsod K. Csilizradvány K. és É., Nyárád É. és Ny. Szap Ny.

A felsorolt községek tehát, valamint Ballony község is a hídfőhöz tartoznak.

Az átkelést áthajózással kezdje meg. A szükséges biztosító alakulatok átkelése után, a nehéz közúti hadihíd építését rendelje el és a csapatok zömét már ezen küldje át a megszállandó hídfőbe.

b) 2./2. gyalogsági parancsnok csoportjától Doborgaznál átkél 2 zászlóalj. és 2 üteg a tűzérosztály parancsnokságával. A megszállandó hídfő külső határa Vajka, Kesztölcz és Bácsfa, Kis. Szt. Antal, Doborgaz bezárólag.

Az átkelést áthajózással kezdje meg. A bevonulásra kerülő motorkompszakasz beállítása után az áthajózást ezzel folytassa.

A csapatok átkelését úgy szabályozza, hogy az első lépcső a Duna középvonalán 10 h-kor haladjon át.

Az éllépcsőkbe műszaki alakulatokat is osszon be, amelyek a túlsó part esetleges aknazárait, vagy egyéb akadályait megjelelölik és eltávolításukat megkezdik.

Az átkelést és a hídfő elfoglalását a sötétség beálltáig fejezze be.

A bevonulást és a hídfő megszállását békésen és csak a legszükségesebb biztosítással végezze.

Ugyancsak november 3-án rendelte el a vezérkar főnöke azt is, hogy a kormányzó úr komáromi, az 1. vegyesdandár ipolysági, a 7. vegyesdandár kassai és 6. vegyesdandár ungvári bevonulásánál egy-egy vadászrepülő század is részt vegyen.

A november 6-ára kiadott intézkedés lényegileg a következőket taralmazza:

1. Elérendő vonal: (1 : 200.000 térkép szerint, l. az 5. mell. is.)

a) a 2. és az 1. vegyesdandár által megszállandó területen: Psz. Körtvélyes (Somorjától 4 km-re DK-re) kizárólag, Kis Szentantal, Bácsfa, Tárnok, a Nagylégre vezető út a vasútig. Innen a dunaszerdahelyi vasút közvetlenül bezárólag, Dunaszerdahely É. A komáromi vasút Apáca—Szakállasig, Ekecs, Szilas, Turi bez., Zsemlékes-mjr., Csallóköz első „l" betűjétől DNy-ra a csatorna összefolyás, Aszód csatorna, Keszegfalva D-ig, Keszegfalva és község bezárólag, Vágduna és Nyitra torkolatig, Hetény vasúti állomás, Hetény és Marcelháza bezárólag, 140 △, 135 △ Bucstól DNy-ra, Bucs, a Muszlára P. Szt. Györgyhalma D-en át vezető szekérút bez., Muszla, Ebed bez., Esztergom „E" betűjének déli

része, Párkány Ny., a garamkövesdi út bez., Bajta É., Leled É.

b) A 6. és 7. vegyesdandár területén:

Sátoraljaújhelytől DK-re 4 km-re a Trianoni határ és a Bodrog folyó metszőpontja; a Bodrog, majd a Latorca folyása Lelesztől ÉK-re 105 ◇ ig, Bottyán K., Ág Csernyő K., Kis Tárkány K., Mihályháza (a Tisza partján).

Tovább Beregsurány—beregszászi útnak a Trianoni-határral való kereszteződése, az említett út bezárólag, Asztény ÉK., Macsola É. és K., a Mezőgecsére vezető út bezárólag, Mezőgecse bez., a Várira vezető út bez., Vári É. és K.

2. A Trianoni-határt, illetve a november 5-én a 2. vegyesdandár területén megadott hídfők vonalát magyar csapatok éleikkel 11 órakor léphetik át. A vegyesdandárnál 15 óráig nem léphető át Tárnok. Pósfa, Nagylucs, Nyék, N. Megyer, Nemesócsa, Ekel, Nagykeszi vonala.

A királyhelmeci körletben a Trianoni-határ átlépése élekkel 10 órakor történhetik meg. Az előnyomulást akként kell szabályozni, hogy a sátoraljaújhely—csapi vasútvonalat 12 óra előtt csapataink át ne lépjék. Az erre a területre szánt és a 7/5. gyalogsági parancsnok csoportjához tartozó 1 zászlóaljat és 1 üteget előző napon vonja Karosra, hogy másnap onnan indulhasson meg. A zászlóaljcsoport aznapi célja Bodrogszentmária területe. Menetét 7-én folytatja Királyhelmecre.

6-án az 1. lovasdandár elővédje (1—3—1) vonuljon be az átveendő területre, mégpedig Ág Csernyő—Lelesz, Király-Helmec körzetbe. Előnyomulását a későbbi felszabaduló területre innen fogja megkezdeni.

Közölte még, hogy november 6-án a kormányzó úr Ókomáromba bevonul.

Az 1. vegyesdandár parancsot kap, hogy az 1. huszár osztály és az 1. kerékpáros zászlóalj a 2. lovasdandártól meneteljen mielőbb Ózdra, illetve Sajópüspöki, Sajónémedi területére még a bevonulás megindulása előtt. E területet november 7-én délig érjék el a csapatok.

A dandárok az említett intézkedés alapján elrendelték a szükséges meneteket; a magyar csapatok megindultak a határra, hogy akkor, amidőn számukra is megnyílik a Trianoni-határ, megindulhassanak.

Cseh részről ekkor is az egész arcvonalon egymást érték a határsértések. Ezek abban nyilvánultak meg, hogy különösen a 6. vegyesdandárral szemben, állandó volt a lövöldözés és a cseh repülőgépek a legnagyobb merészséggel keringtek a határon inneni légtérben. Megtették azt is, hogy Záhonynál tüzeltek a közúti és vasúti hídon álló magyar

őrségre, ugyanakkor az erődökből is tüzeltek a hídakra. Repülőik izgató tárgyú röpcédulákat szórtak le több helyen, melyekben a katonákat lázították a tisztek ellen, a lakosságot pedig a kormány ellen izgatták.

A magyar hadvezetőség a csehszlovák hadsereg helyzetéről a következőképen volt tájékozva:

A felvidéki cseh katonai helyzet magán viselte az utóbbi napok folyamán annak a képét, hogy körülbelül a nyelvhatárig terjedő területet át kell adniok Magyarországnak. Nagyjában Nyitra D., Léva, Rimaszombat, Jolsva, Rozsnyó, Kassa, Tőketerebes D., Beregszász és Visk vonala képezi a kiürített területek északi határát.

A kiürítés üteme általában megélénkült. Elszállítanak mindennemű anyagot, élelmiszert és élőállatot. A kiürítést kényszerbeszogáltatással kötik össze, ami több helyen a lakosság és a katonaság közötti összeütközésre vezetett. A hátrairányított kiürítő szállítmányokat a szlovák lakosság nem engedte ki a Felvidékről.

A fegyelmi viszonyok, a nemzetiségi legénységgel való igazságtalan bánásmód, a zsold leszállítása és a hiányos élelmezés miatt, napról-napra rosszabbodtak. A legénység lopással és koldulással pótolja hiányos élelmezését.

A nemzetiségek közötti összetűzések napirenden vannak, a cseh legénységnél pedig öncsonkítás esetei fordulnak elő. Az elharapózott szökéseket a csendőrség igazoltatásokkal és házkutatásokkal igyekszik megszűntetni. A csehszlovák hadsereg egyedüli érintetlen része a csendőrség és tisztán ennek tudható be, hogy a hadseregben mutatkozó bomlási tünetek eddig nyilt lázadássá nem fajultak.

A leszerelés a már megszokott rendszertelenséggel tovább tart. Október 27-én és 28-án leszerelték a német legénységet, lakóhelyre való tekintet nélkül és a Szudéta-területen szolgáló magyarokat is. Behívások azonban szórványosan még mindig fordulnak elő.

A csehszlovák erők csoportosítása:

a) A magyar határon október 15. óta Ungvár—Munkács területén *a 17. sorhadosztály* (3., 37. és 16. gyalogezred) valószínűleg szlovákokból és ruszinokból áll. Állítólag vannak a hadosztályban oroszok is (2.000 fő).

Az eddig a Rutén földön állott *12. hadosztályt,* mint megbízhatatlant, a 17. hadosztály felváltotta. A 12. hadosztályt Munkács—Ungvár területén gyülekeztették.

A 11. sorhadosztály a Szalánchutától Almágyig terjedő körletben áll.

A 10. sorhadosztály Almágy és Párkány között.

A 9. sorhadosztály a Párkánytól Dévényújfaluig terjedő határszakaszt védi.

E hadosztályt a 15. hadosztály váltja fel. Legénysége szlovák és ruszin.

A 9. sorhadosztályt hátul csoportosítják.

A 9. tart. hadosztály Bazin, Szencz területén áll.

A 10. tart. hadosztály Korpona környékén van összevonva.

A 3. gyorsan mozgó hadosztály Nyitra, Nagysurány, Vágsellye, Galánta területén tartalék.

b) A lengyel határon áll a *16. sor-* és *16. tart.* hadosztály és a *12. tart.* hadosztály.

A 11. tart. hadosztály Eperjes, Sztropkó területén.

a 17. tart. hadosztály pedig Igló környékén tartalék.

A magyar határon tehát 8 hadosztály és 1 gyorsanmozgó hadosztály, a lengyel határon 3 hadosztály áll.

A Felvidék megszállásában való közreműködés céljából megszervezett lövész alakulatok, az általános katonai helyzet alakulása következtében feleslegesekké váltak és azért azoknak zömét a vezérkar főnöke feloszlatta és a lövész zászlóaljakat az egyes vegyesdandárokba osztotta be. Így az 1. vegyesdandárhoz 3 lövész zászlóaljat, a 7-hez 4-et, a 2-hez 4-et, a 62. gyalogsági parancsnokhoz pedig 2 lövész zászlóaljat osztottak be. Ezek később beolvadtak a vegyesdandárok csapataiba.

November 5-én a vezérkar főnöke kiadta intézkedését a november 7-én és 8-án végrehajtandó megszállásra. (5. mell.)

Eszerint november 7-én *a 2. és az 1. vegyesdandár körletében* az alábbi vonalat kellett elérni: (nyugatról keletre)

Gutor, Gutortól É. Somorjára vezető út, bezárólag, Psz. Gancsháza, Austern, Béke, Olgya, Vajasvatta, Bélvatta, mind bezárólag. Innen a Kisdunától északra fekvő Eperjes község a mienk. Gutától Gyolva-psz., Bagota É. Perbetétől északra levő útelágazás, Füss É., Szölgyén É., a Bartra vezető kocsiút bezárólag, Bart, Bény É., Kisgyarmattól D-re 1 km-re útkönyök, Kiskeszi É., Ipolytölgyes.

A 7. vegyesdandár körletében: Aggtelek, Gömörhosszúszói út bezárólag, 335 ⌖ Sziliczétől nyugatra, Kőbánya, Sziliczei fennsík „z" betűje, 367 ⌖., Várhosszúrét bez., Hárskúttól északra az útelágazás, Hárskút írás „t" betűjétől D-re 739 ⌖, megyehatár Szádelő É-ig, 602 ⌖., 366-os rom, Torna vasúti állomás (bez.), Tornaújfalu (bez.), a mélyvonal a 166-os kútig.

A csapatok a 6-án elért vonalat csak 11 órakor léphetik át.

November 8-án a következő vonalig nyomulnak elő a csapatok:

A 2. vegyesdandárnál Nádszeg bezárólag, Fekete víz írás „i" betűje, 110 ⊹., Tardoskedd, innen délkeletnek a Vág folyása a negyedi Vág-könyökig, a Tótmegyer felé vezető kocsiút s a csatorna keresztezéséig, a csatorna a Szt. Vendelre vezető keresztútig, Szt. Vendel É., Érsekújvár (bez.), Érsekújvár K-en a párkányi vasút és Udvard felé vezető keresztút, Udvard É., Baromlak É., Csete É., N. Málás É., Rozina, Szodó, a Garam mentén délre fordulva, a Zseliz K-en levő hídig, Szántó É., Szete É., Visktől északnyugatra levő Ipolykönyök, Visk bezárólag, innen az Ipoly folyása, Gyerk (bez.), Tesmag É., Hidvég Ny., Nagyfalu (bez.) 150 △, Inám É., 215 △, Terbegec É., Pálháza-psz., Luka Nénye É., innen a végleges vonal, mégpedig: 255 ⊹., Ebeczktől északnyugatra 1 km-re az út, Ebeck ÉK., Szklabonya (Mikszátfalva) É., Ovár É., Rettegő hegy „R" betűje, Kis Zellő K., Körös hegy 302 △, N. Zellőtől 1 ½ km-re északnyugatra a taligaút, innen visszakanyarodva N. Zellő ÉK., 234 △, Busa É.

A 7. vegyesdandár körletében: Darnyától délkeletre 2 km-re a Trianoni-határsarok, 286 △, Harmacz Csobánkapsz., Kaczagó-psz., Balogújfalu, Baracza, Gömörfüge, Oldalfala, Beje (mind bez.), 329 △, Sajógömör Ny., Villó t. első „l" betűje, Melléte ÉNy., Özörény Ny., Páskaháza Ny., Kuntapolcza bezárólag. Innen a végleges választóvonal, mégpedig: Kuntapolcza É., 691 ⊹, a Pelsőci Nagyhegy lejtői a „P" betűhöz, 846 △, Rekenyeújfalu Ny., Ivágyó 954 △, Betlér D., 799 (⊹) Ökörhegy 1286 △, innen a kelet-délkeletnek vezető taligaút az 1252 ⊹-tól nyugatra levő forrásig, majd délnek fordulva 882 ⊹., Andrási D., 662 ⊹., innen félkörben eleinte az út mentén Pipitke 1226 △-ig, majd a megyehatár a 464 ⊹-tól északra levő fűrésztelepig, innen keletre fordulva 416 ⊹. A továbbiakban a végleges választóvonaltól ismét eltérve délnek vezető vízvonal mentén Áj község bezárólag, majd csatlakozik Torna K-nél az előző napi célhoz.

A 7-én elért vonalat a csapatok 12 órakor lépjék át.

Egyébként az itt még nem említett szakaszokban továbbra is a 6-án elért helyzetet, illetve a Trianoni-határt kell tartani.

November 5-én indultak meg a magyar csapatok, hogy a 20 év óta cseh rabságban sínylődő felvidéki magyarságot felszabadítsák. Nem voltak nagyok az 5-én átengedett területek, de bármilyen szűk területsáv jutott is a magyar csapatok birtokába, ez a megindulás biztos jele volt annak, hogy most

már vége a húza-vonának és a csehek végre kibocsátják körmeik közül az igaztalanul és jogtalanul elszakított ősmagyar területeket. (5. mell.)

Az előnyomulást a 2. vegyesdandár csapatai kezdték meg azzal, hogy a már ismertetett intézkedésnek megfelelően a 2. 1. gyalogsági parancsnok csoportjánál 2 zászlóalj Doborgaznál a 2. 2. gyalogsági parancsnok csoportjánál pedig egy zászlóalj. Medvénél kelt át a Duna bal partjára s ott a kijelölt szűkebb hídfőt elfoglalta.

Este 20 órakor a 2. vegyesdandár helyzete a következő volt:

a) A 2./1. gyalogsági parancsnok csoportja a tágabb hídfőt 3 zászlóaljjal és 3 üteggel elfoglalta olymódon, hogy a 24. ezred közvetlen alakulatok zöme, valamint az 5./3. és 4. üteg Medvénél, a 24. II. zászlóalj és a 4. 4. üteg Kulcsodon, a 24./I. és a 4./2. üteg Ballony-Csilizradványon, a 24. III. zászlóalj és a 4. 6. üteg Nyárád-Szopon van. A csoport többi része a Duna jobb partján maradt.

Medvénél a hadihíd elkészült.

A 2./2. gyalogsági parancsnok csoportjából Doborgaznál a 4. ezredparancsnok vezetése alatt a 4. I. és II. zászlóalj, a 4. ezred közvetlen alakulatok zöme, valamint az 5./3. és 4 üteg kelt át a Dunán. A csoport többi csapatai a Duna jobb partján maradtak.

A dandár többi csapatainak helyzete a következő volt:

A 2. 2. gyalogsági parancsnok Tóvároson volt.

Újkomáromban 4 zászlóalj és 2 üteg;

Szőnyben 2 zászlóalj:

Mócsán 1 zászlóalj:

Naszályon 1 zászlóalj,

Béla-pusztán és Boldogasszony-pusztán 1—1 üteg;

Tatatóváros on 1 huszár század és 3 üteg:

Nagyigmándon 1 közepes üteg;

műszaki alakulatok Almásfűzitő és Dunaalmás területén.

A folyamerő egységek Komáromba érkeztek.

Az 1. vegyesdandár csapatainak helyzete november 5-én este:

A 2. önálló dandár (1. 2. gyalogsági parancsnok csoportja) zömével (3 zászlóalj, 1 lovas század, 4 üteg) Esztergom, Esztergom-tábor, Dorog, Kesztölcz és Csév területén, 2 zászlóalj és 2 üteg Nyergesujfalu- és Mogyorósbányán.

Az 1. önálló dandár (1. 1. gyalogsági parancsnok), mely 7 2/3 zászlóaljból 1/2 lovas századból és 10 ütegből állott, Berneczebaráti, Ipolyság, Hont, Drégelypalánk területére tolta előre gyalogságát és tűzerségét: lovassága Patakon, vonata és intézetei Nagyoroszi, Diósjenő, Tolmács területén.

A 3. önálló dandár (1. 3. gyalogsági parancsnok) még

nem kezdte meg előnyomulását a határ felé. 6 zászlóalj, ½ lovasszázad és 6 üteg az eddigi csoportosításban Romhány, Szátok, Szente, Nándor, Becske, Galgaguta, Legénd területén van elhelyezve.

A 2. lovasdandár (1 zászlóalj, 12 lovas század, 4 üteg, 2 páncélos század) Kisterenye, Gyöngyöspata, Apc, Zagyvaszántó, Palotás, Dengeleg, Bágyon, Buják és Pásztó községek által határolt területen áll. Megtette az előkészületeket a határra való előnyomuláshoz, melyet november 6-án fog megkezdeni.

A 2. gépkocsizó dandár (4 zászlóalj, 4 üteg és 3 pc. század) Aszód, Mácsa, Verseg, Hatvan, Hévizgyörkön van beszállásolva.

Mint hadtest közvetlen csoport Szendehely, Vác, Sződ területén van 1 zászlóalj, 4 üteg.

A 7. vegyesdandár csoportosítása november 5-én a következő volt:

a 20. önálló dandár (a 7./2. gyalogsági parancsnok csoportja) 2 zászlóaljjal és 2 üteggel Bánréve—Putnok-nál. 4 zászlóalj, 1/4 lovas század és 4 üteg erejű csoportja Bodvaszilas, Perkupa, Szalonna, Szendrőnél.

A 19. önálló dandár (7/1. gyalogsági parancsnok csoportja)-nál 2 zászlóalj és 2 üteg Fűzérradvány, Vitány, Mikóháza, Szélphalom területén, 4 zászlóalj, 1/4 lovas század és 4 üteg Rudabányácska, Sátoraljaujhely, Károlyfalva, Vajdácska, Sárospatakon.

A 6. vegyesdandár területén: 10 zászlóalj 13. lovas század, 11 üteg, 2 páncélos század van csoportosítva. *A 6./2. gyalogsági parancsnok csoportja* (7 zászlóalj, 1 lovas század, 6 üteg és 1 páncélos század) 5 zászlóaljjal és 3 üteggel, Beregsurány, Márokpapi és Tákos, — 1 zászlóalj, 1 lovas század és 1 üteggel Csaroda, Hete községekben, — 4 zászlóaj és 3 üteg Beregdaróc, Gelénes, Barabás, Vámos-Atya területén volt elhelyezve.

Az alárendelt *1. lovas dandárnál* 1 vadász zászlóalj Záhony, Tiszabezdéden, 1 kerékpáros zászlóalj Rév Leányváron, 1 kerékpáros zászlóalj Ramócon, egyik huszár ezred Láca, Semjén, Rozvágyon, a másik huszárezred Czigándon. ½ zászlóalj, 2 üteg és 1 pc. század erejű csoportja Ricsén volt elhelyezve.

November 6-án az előnyomulás a vezérkar főnökének ismertetett rendelete szerint megkezdődött. (L. az 5. mellékletet.)

A 6. vegyesdandár területén a 6./2. gyalogsági parancsnok csoportjánál a határbiztosító csapatok Badaló és Beregsurány községeknél átlépték a határt és megkezdték előnyomulásukat a november 6-i menetcélok felé.

Az 1. lovasdandár csapatai 10 órakor lépték át a határt és 11 óráig Nagy-Tárkány, Perbenyik É. vonalát érték el. 12 órakor ebből a vonalból folytatták előnyomulásukat.

A 7. vegyesdandár területén 2 zászlóalj 2 üteggel Karosnál lépte át a határt és 14 óráig Szomotor községet érte el.

Az 1. vegyesdandárnál az átkelő csapatok zöme 11 órakor kezdte meg az átkelést a párkányi hidon. A 2. gyalogezred élén az ezred tulajdonosa, József kir. herceg menetelt. A lakosság leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a felvirágozott magyar honvédeket. Az útat virágszőnyeg borította. Örömkönnyek csillogtak nemcsak a felszabadítottak, hanem a felszabadítók szemében is.

2 zászlóalj és 2 üteg Nyergesujfalu és Piszke között áthajózva került át a Duna bal partjára.

Az átkelt csapatokból 1 zászlóalj és 1 üteg Párkányra, 1 zászlóalj és 1 üteg Garamkövesdre menetelt. Határbiztosító csapatok szállották meg Leled és Bajta községeket. A Nyergesujfalunál átkelt erőkből 1 zászlóalj és 1 üteg Bucsra és Muzlára nyomult elő. A dandár többi csapatai eddigi szálláskörleteikben maradtak, miután az új területen több csapatot, annak szűk volta miatt elhelyezni nem lehetett volna.

A 2. vegyesdandár a 2. 3. gyalogsági parancsnok csoportja 11 órakor megkezdte bevonulását Komáromba. A csapatok zömét vitéz Nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója vezette a felszabadított lakosság leírhatatlan lelkesedése és örömujongása között. Este 20 óráig a 2. dandárnál a helyzet a következőképen alakult:

A 2./1. gyalogsági parancsnok csoportjánál Nagy Padány, Alistál, Tönye, Felistál, Nagy Mád helységekben 2 zászlóalj és 2 üteg, Nagy Megyeren 1 zászlóalj és 1 üteg, Ekecsen 1 zászlóalj és 1 üteg, Dunaszerdahelyen, Nyék és Várkony községekben 2 zászlóalj és 2 üteg Bösön a 2. 1. gyalogsági parancsnok 1 lovas századdal.

A 2./2. gyalogsági parancsnok csoportjánál Psz. Körtvélyes, Szt. Antalon 1 zászlóalj, Bácska Tárnokon 1 zászlóalj, Macházán 1 zászlóalj, Keszölc, Nagy Szarvad, Sárosfa községekben 3 zászlóalj és 2 üteg, Doborgáz, Bajkán 2 üteg, Komáromban a 2. 3. gyalogsági parancsnok 4 zászlóalj és 2 üteg, Hetényben 1 zászlóalj és 1 üteg, Kőszeghalmán 1 zászlóalj és 1 üteg, Csallóközaranyoson 1 zászlóalj és 1 üteg.

Nov. 6-án adta ki a vezérkar főnöke a 9-iki előnyomulásra és a megszállásra vonatkozó intézkedést. E rendelet szerint a csapatoknak az egyes vegyesdandárok körletében az alábbi vonalat kell elérniök:

a) *A 2. vegyesdandárnál:* Somorjától északkeletre Béke község, Gomba, Nagy Megyer bez., Ujvásár-pusztától északnyugatra a Kisduna átjáró bezárólag, a Jékára vezető út a

kisborzai útelágazásig. Nagyfödémes bezárólag, Hegy, Vízkelet, Hídaskürt bez., Dudvág folyása Felsőszelig bez., innen keletre fordulva Pered D., ettől keletre 4 km-re a vadászház, a Vág menete, Farkas É-nál csatlakozik a vonal a november 8-án elérendő vonalhoz.

b) Az 1. és 2. vegyesdandár körletében: Érsekujvár északkeletről a Kiskeszire vezető út bez., Ohaj É., Vereszilin 262 △, innen a Baracskára vezető út bez., Baracska bez., Al. Pél, Barsendréd, Nagyod D., Zsemlér ÉK., Szent György major valamennyi bez., Füzesgyarmat É., innen a Szántóra vezető út bez., választóvonal metszőpontjáig, innen a demarkációs vonalon egész Luka Nényéig (Balassagyarmattól 8 km-re északra).

A továbbiakban az ipolytarnóczi Trianoni-határtól indul ki a Rapra vezető út bez., Kalonda, Rap községgel együtt, Fülek-Kelecsényre vezető út (bez.), Fülek Kelecsény, Fülek Kovácsi É., a Fülekre vezető út és Fülek (bez.) Gömörsid É., Balogfala É., a Feledre vezető út (bez.), ahol Kacagó-pusztánál a 8-iki vonalba torkolik.

c) A 7. vegyesdandár területén.

Az elérendő vonal Torna K-ről indul ki a 8-iki vonalból, a Szepsire vezető út bez., Somodi É., 286 △, Szepesi É., 311 képes oszlop. Pány község (bez.) 255 ⊹., 324 ⊹., Sacza É., a Buzinkáról Enyickére vezető út (bez.) Enyicke vasútállomás és Enyicke község bez., innen a Hernádcsányra vezető út bez., Hernádcsány és Eszkáros bez., a Hollóházára vezető út bez., a Trianoni-határig.

d) A 6. vegyesdandár területén:

A Kislónyától keletre levő Szelvány-tanya írás „tn" betűitől egyenesen keletre kiindulva, a Felső Szernye csatornáig, a csatorna, majd a Szernye folyó mentén Kisgút, Nagygútig a községeket bezárólag, a Makkos Jánosira vezető út bez., Makkos Jánosi és Kigyós község bez., Kovászó község ÉK., a Sárosoroszira vezető taligaút, község bez., Tiszakereszturon át Tiszaujlakra vezető szekérút, mindkét község bez., csatlakozás a Tiszánál a Trianoni-határhoz.

A már eddig elért vonalakat november 9-én 11 órakor szabad átlépni.

A demarkációs vonalat a csapatok csak 1½ km-re közelíthetik meg. Nem vonatkozik ez azokra a határhoz másfél kmnél közelebb eső nagyobb városokra, melyek helyőrségek lesznek.

A választóvonalon a katonai szolgálatot a határbiztosító alakulatok látják el. Ezért azokat a határbiztosító erőket, melyek menetcéljukat elérő gyalogsági parancsnokoknak voltak alárendelve. (2. 3., 1. 2. és 7/2.) azoknak a csopor-

toknak rendeli alá, amelyek előnyomulásukat az új határig folytatják.

November 7-én a dandárok előnyomulásukat a már ismertetett bevonulási intézkedésnek megfelelően folytatták. (5. mell.)

A 2. vegyesdandár csapatai estig az alábbi helyzetbe kerültek:

A 2./3. gyalogsági parancsnok csoportjánál:

2 zászlóalj és 2 üteg, 1/4 utász századdal Bagota, Ogyallára, 3 zászlóalj, 1 üteg és 1/4 utász század Gutára, 2 üteg Bálványvszakállasra és Megyeresre, 3 zászlóalj és 2 üteg Ókomáromba, a lovas század Újkomáromba került.

A 2./1. gyalogsági parancsnok csoportjánál:

1 zászlóalj és 1 üteg Nagy Megyeren, 1 zászlóalj és 1 üteg Nyárasdon, 2 zászlóalj Eperjesen, 2 üteg Kis Udvarnokon, 1 zászlóalj Síkabonyban, 1 zászlóalj Dunaszerdahelyen, 2 üteg Nyék, Várkonyban éjjelezett.

A 2. 2. gyalogsági parancsnok csoportjánál:

1 zászlóalj és 1 üteg Somorjára, 1 üteg Búcsúházára, 1 zászlóalj és 1 üteg Uzsorra, 1 zászlóalj és 1 üteg Békére, 2 zászlóalj és 1 üteg Olgyára, 1 zászlóalj és 1 üteg Bélvattára került.

Az 1. vegyesdandár területén a Trianoni-határon túl még egyelőre csak az 1. 2. gyalogsági parancsnok csapatai mozogtak. 1 zászlóalj és 1 üteg Bátorkeszre vonult be, 1 zászlóalj és 1 üteg M.-Szölgyént érte el, 1 zászlóalj és 2 üteg Bény, Kéméndre, 1 zászlóalj és 1 üteg Ipolykeszire vonult be. A gyalogsági parancsnok 1 zászlóalj és 1 üteggel, valamint a lovas századdal Párkányban helyezkedett el.

Az 1./1. gyalogsági parancsnok csapatai nem mozogtak.

Az 1./3. gyalogsági parancsnok Balassagyarmat, Szécsény, Littke területén felzárkózva készen áll a határ átlépésére.

A lovasdandárnál egy huszárezred Karancsberény, Gergye, Karancs, Apátfalva, 1 huszár osztály Kisterenye, Mátraszéle, 1 huszár osztály és 1 kerékpáros zászlóalj Sajópüspöki, Sajónémeti, Ózd területén áll, a lovasdandár többi része Salgótarján és A. Pálfalva területén marad.

A 7. vegyesdandárnál a déli órákban a 7./2. gyalogsági parancsnok négy csoportban nyomult elő.

1 zászlóalja és 1 ütege elérte Tornát, 1 zászlóalj és üteg Tornagörgőn át Szádalmásra menetel, 1 zászlóalj és 1 üteg Derenkre Szádalmáson át jut előre, 1 zászlóalj és 1 üteg mint tartalék Komájáti-Bodvaszilason éjjelezik.

A 7. vegyesdandár többi csapatai még a határra fölzárkózva eddigi csoportosításukban maradtak.

Az 1. lovasdandár elérte Királyhelmecet.

A 6. vegyesdandár területén: lényeges változás nem volt.

Kivételesen e napon határsértés nem történt. A lovasdandárnak Munkácsra kerülő részei (kerékpáros zászlóalj, 1 huszárosztály és 1 gépvontatású üteg) Révaranyos, Nyirlövő, Varsány községekbe tolódtak el. Erre az eltolásra azért volt szükség, mert a határmegállapítás következtében csak így juthattak el Munkácsra.

Miután a magyar-cseh katonai bizottság megállapította a végleges határ kitűzéséig érvényes határvonalat, az október 23-án kiadott menetcélokat részben meg kellett változtatni, hogy azt a megállapodást be lehessen tartani, hogy honvédségi alakulatok csak 1 és ½ km-re közelíthetik meg az ideiglenes határvonalat. Az új megállapodás szerint sem Ebeck-et, sem Nagyzellő-t, sem Rekenyeújfalut nem lehet megszállani.

A vezérkar főnöke elrendelte, hogy a csapatok november 10-én bevonulnak a még át nem adott területekre. (5. mell.)

November 8. folyamán a dandárok általában súrlódás nélkül elérték azt a vonalat, melyet a vezérkar főnöke megszálló intézkedésében kijelölt. A helyzet este a következő volt:

A 2. vegyesdandár területén.

A 2./3. gyalogsági parancsnok csoportjánál 2 zlj. és 2 üteg bevonult Érsekujvárra. 1 zlj. és 1 üteg Szimőre, 2 zlj. és 2 üteg Farkasd, Negyed körletébe.

A 2./2. gyalogsági parancsnok csoportjánál a helyzet nem változott meg.

A 2./1. gyalogsági parancsnok csoportjánál 1 zlj. és 1 üteg átment Nádszegre, a csoport helyzete egyébként változatlan.

Az 1. vegyesdandárnál:

A 1./2. gyalogsági parancsnok csoportja Zseliz, Szodó-Nagy Málás, Csehi vonaláig tolta előre csapatait.

Az 1./1. gyalogsági parancsnok Lontó, Szete, Gyerk, Tesmag vonalát szállotta meg.

Az 1./3. gyalogsági parancsnok csoportjánál a határbiztosító csapatok Russa. Kiszellő (kiz.), Szklabonya, Luka Ménye, Terbegec, Inám. Ipolynagyfalu, Ipolyhídvég vonalát szállották meg.

A 7. vegyesdandár területén: November 8-án általában a Sajó völgye menti területek kerültek a magyar csapatok birtokába. Itt tulajdonképen a 7./2. csalogsági parancsnok csoportja (20. önálló dandár) mozgott és csapatai elérték Torna, Pipitke 1226 △, Ökörhegy 1286 △, Betlér (kiz.), Rekenyeújfalu (kiz.), Kuntapolca, Páskaháza, Özörény, Villó t., Sajógömör, Beje, Oldalfala, Baracza, Balogujfalu, Kacagópuszta, Harmac vonalát.

A dandár többi csapatai a Trianoni-határt még nem léphették át.

A 6. vegyesdandár területén: lényeges változás nem tör-

tént. Az ellenségről olyan hírek érkeztek, hogy Husztra nagyobb számú katonaságot vontak össze.

Az eddigi elgondolás és intézkedések szerint, a 2. gépkocsizó dandárnak a nagysurány-verebélyi kerületet kellett volna megszállania. A Kárpátaljáról érkező nyugtalanító hírek, a cseh katonaságnak a még fel nem szabadított magyar és ruszin lakossággal szemben megindított üldözése és a belső forrongás továbbterjedésének megakadályozása szükségessé tette, hogy a 6. vegyesdandár csapatai megerősíttessenek. Ezért a vezérkar főnöke elrendelte, hogy a 2. gépkocsizó dandár Rétság körüli elhelyezési körletében maradva várja be az intézkedéseket, mivel november 9-e folyamán el fogják szállítani.

Ennek következményeképen a vezérkar főnöke elrendelte, hogy Verebélyt 1 zászlóaljjal és 1 üteggel az 1./1. gyalogsági parancsnok szállja meg.

Nagysurány és Komját községekbe a 2./3. gyalogsági parancsnok küld csapatokat.

November 9-én a vezérkar főnöke 381.109/3. hdm. I. vfk. számú rendeletével utasította a 3. és 4. vegyesdandár parancsnokságot, hogy tegyék meg az előkészületeket a 3./1. és 4./1. gyalogsági parancsnok csoportjának vasúti elszállítására, mivel ezeket a Felvidék megszállásával kapcsolatosan alkalmazni akarja.

Ugyancsak 9-én rendelte el a vezérkar főnöke, hogy az 1./1. vadász osztályt 2 századdal a kassai, az 1./1. vadász századot a nyíregyházai, a 3./1. k. bombázó osztályt 2 századdal a debreceni alapról a Felvidék megszállásával kapcsolatban alkalmazni akarja. Ehhez meg kell tenni szállítási előkészületeket.

Ezek után az előzetes értesítések után, a vezérkar főnöke kiadta a 6. vegyesdandár parancsnokságának alárendelendő seregtestek szállítására vonatkozó intézkedést. Ez az intézkedés lényegében a következőket tartalmazta:

A 3./1. gyalogsági parancsnok csoportja: Szombathely, Körmend területéről, a 4./1. gyalogsági parancsnok csoportja Kecskemét, Kiskúnfélegyháza területéről, a 2. gépkocsizó dandár jelenlegi elhelyezési körletéből (Rétság, Tolmács, Borsosberény, Diósjenő) a nála levő és vasúti kocsikban tárolt lőszerét és üzemanyagát magával víve elszállításra kerül.

A szállítást akként kell lebonyolítani, hogy a felsorolt seregtestek november 11-ike folyamán a kirakó körzetekbe érkezzenek.

A gépkocsizó dandár zöme (3—4—4—2) Legenye, Velejte, Alsómihály, Mátyásháza, része (1—0—1—1—1/3) Szék, Magyarsas;

a 3./1. gyalogsági parancsnok csoportja (6—1—6) Vaján, Deregnyő, Kisráska, Nagyráska, Bés;

a 4./1. gyalogsági parancsnok csoportja (6—1—6) Nagykapos, Csicser, Ungnyárád területére kerül.

A szállításokat úgy kell lebonyolítani, hogy a kirakó körzetben az első szállítmányok kirakásaikat 10-én 10 óra előtt ne kezdjék meg.

Külön rendelettel intézkedett, hogy a megszállott területek légvédelmének ellátására a vegyesdandár parancsnokságoknak lgv. tűzér alakulatok álljanak rendelkezésükre.

Ezzel különösen a Duna és Tisza hídak légvédelméről kívánt gondoskodni. Ugyancsak november 11-én rendelte el a vezérkar főnöke, hogy az 1. 1. vadászosztály 3 vadász repülőszázaddal Nyiregyházán, a 3./1. könnyű bombázó osztály pedig 2 bombázó repülőszázaddal Debrecenben 12-től alkalmazásra készen álljon a 6. vegyesdandár parancsnokság rendelkezésére.

381109 17. hdm. I. vkf. számú intézkedés a 6. és 7. vegyesdandár erőinek átcsoportosítását rendelte el. E szerint a Felvidéknek a demarkációs vonalig történt megszállása után, a 6. és 7. vegyesdandár területén kisebb mozgások végrehajtásával a megszálló alakulatok a következő eltolásokat hajtsák végre:

1. A 7. vegyesdandár alakulatainál:

a) A vegyesdandár közvetleneket a 7./3. gyalogsági parancsnok területéről a 7./1. gyalogsági parancsnok csoportjához kell átvonni. Az ily módon megerősített 7./1. gyalogsági parancsnok erőit pedig úgy kell átcsoportosítani, hogy a Kassát körülfogó választóvonalat feltétlenül tartani tudja és így Kassát biztosíthassa.

b) A 7./3. gyalogsági parancsnok királyhelmeci erőivel Csap község és a Tisza hídak biztosítását is lássa el.

2. A 6. vegyesdandár alakulatainál:

a) A 6./2. gyalogsági parancsnoknak alárendelendők a vegyesdandár közvetlen gyalogság és a vadász üteg (2—0—1). Az így megalkotott (8—1—7) csoport átveszi a munkácsi és ungvári járás katonai megszállását is.

Beregszászra kerül a gyalogsági parancsnokság, 1 zászlóalj, 1 lovas század és 1 üteg.

Tiszaujlakra és Beregujfalura 1 zászlóalj, 1 üteg, Munkácsra 2 zászlóalj, 1 üteg, Ungvárra 3 zászlóalj, 3 üteg.

Az eddig említett mozgásokat november 11-e folyamán be kell fejezni.

b) Az 1. lovasdandárt Gálocs, Nagyrát területére vonja ki.

A 6. vegyesdandár parancsnokság 11-én előreláthatólag Sátoraljaujhelyre kerül.

November 9-én tovább folyt a felszabaduló felvidéki területek megszállása.

A 6. vegyesdandár területén a 6. 2. gyalogsági parancsnok csoportja a 9-ére elrendelt megszállást akadálytalanul végrehajtotta. Bevonuló csapatainkat a lakósság mindenütt határtalan lelkesedéssel fogadta. A csapatok 11 órakor lépték át a határt és Gecse, Asztély, Déda, Mezőkászony vonalát szállották meg.

A 7. vegyesdandár területén csak a 7. 1. gyalogsági parancsnok csoportja (19. önálló dandár) mozgott. A csoport Eszkáros, Hernádzsadány, Envicke, Csata, Pány, Sepsi, Torna vonaláig terjedő területet szállotta meg.

Az 1. vegyesdandárnál a 2. lovasdandár is megkezdte a határon az átvonulást és csapatai estig Rimaszécs, Feled, Várgede, Balogfala, Fülek vonaláig jutottak.

Az 1. 3. gyalogsági parancsnok csoportja Ipolytarnócnál lépte át a határt és a Losonc felé vezető úton Terbeléd, Mulyád, Rap vonalát szállotta meg.

A 2. gépkocsizó dandár kivonása következtében az 1. 1. gyalogsági parancsnok csoportjának területe Ny. felé kibővült.

9-én ugyancsak az 1. 2. gyalogsági parancsnok csoportja mozgott észak felé. Megszállotta Füzesgyarmat, Garamszentgyörgy, Zsemlér, Nagytöre, Barsendréd, Alsópél, Baracska vonalát.

A 2. vegyesdandár a 2. 3. gyalogsági parancsnok csoportjánál a határbiztosító csapatok Baracska, Ohaj, Kiskeszi vonalába mentek előre.

A 2. 2. és 2. 1. gyalogsági parancsnok csoportjánál csapataink elérték Farkasd, Peréd, Alsó és Felső Szelid, Hídaskürt, Nagyfödémes, Jéka, Béke vonalát. Miután az eddigi rendelkezések szerint, az előre mozgó csapatokkal csupán a határügyi tiszteknek alárendelt határbiztosító részek mozogtak előre és a határon a határszolgálat újraszervezéséhez és egységes irányításához a határbiztosító osztályparancsnokságokra szükség volt, a vezérkar főnöke elrendelte, hogy az eddig visszahagyott határbiztosító osztályparancsnokságokat közvetleneikkel együtt előre kell vonni.

A vezérkar főnöke utasította a 6. vegyesdandár parancsnokságát, hogy a már ismertetett 381109 17. hdm. I. vkf. számú rendelet szerinti átcsoportosítást ne hajtsa végre, mert új rendeletet ad ki. E rendelet 381110 17. hdm. I. vkf. szám alatt jelent meg és lényegileg a következőket tartalmazta:

„Az általános helyzet változása következtében, a 381109/17. hdm. I. Vkf. számú intézkedésben elrendelt átcsoportosí-

tást a 6. vegyesdandár nem hajtja végre. Ezért a 381109 8. számú intézkedésemben elrendelt szállítások is megváltoznak:

A 6. 2. gyalogsági parancsnok csoportját a legrövidebb időn belül vonja össze Tiszabecs, Tiszaujhely, Salánk, Beregujfalu, Beregszász, Vári körletbe. Ereje a 6. gránátos zászlóaljjal együtt 7 zászlóalj, 1 lovas század, és 1 üteg. A 6. vadász zászlóalj és a v. lászüteg Ungváron legyen.

Az 1. lovasdandárt Gát, Fornos, Munkács, Munkácsváralja, Izsnyéte körletbe gyülekeztesse.

A fenti átcsoportosításokat 11-i kezdettel úgy hajtsa végre, hogy lehetőleg 12-e folyamán befejezze.

A 6. vegyesdandár parancsnokság részére beérkező seregtestek felvonulási körlete ez:

A 4. 1. gyalogsági parancsnok csoportja Zápszony, Nagygut, Barkaszó, Szernye, Bátyu, Botrágy, Beregsom.

A 3. 1. gyalogsági parancsnok csoportja Nagydobrony, Kisdobrony, Csap, Záhony, Eszeny.

A 2. gépkocsizó dandár Sátoraljaujhely kirakó körzetéből gyalogmenetben előre jövve Császlóc, Ungvár, Ördarma, Gálócs, Szürte, körletbe vonul fel.

A gyalogdandárokat 11. és 12-e folyamán szállítják.

7./3. gyalogsági parancsnok csoportja átveszi Csap helyőrségét.

A 6. vegyesdandár előrelátható állomáshelye Sátoraljaujhely helyett Csap.

A 7. vegyesdandár területén új seregtestek vonulnak fel.

A csapatok menetkészültségi fokának jellemzésére idézem a 4./1. gyalogsági parancsnok (Kecskemét) csoportjának november 10-én a vezérkar főnökéhez küldött alábbi jelentését:

„A gyalogsági parancsnok alakulatai közül november 10-én 8 órára menetkészen áll:

1. A gyalogság századonként 1 mozgókonyhával és 1 kocsival.

2. A tűzérségnél az ütegek és 1—1 lőszerkocsi, a minimális törzsekkel.

3. A 4./1. gyalogsági parancsnok törzse 4 tiszt és 29 fő legénység, kocsik nélkül.

4. A gyalogság november 10-én *18 órára, vonattal együtt, menetkész.*

5. A tűzérség, vonattal együtt, csak november 11-én a déli órákban menetkész."

A 6. vegyesdandár területén a 6. 2. gyalogsági parancsnok és az 1. lovasdandár csapatai 11 órakor átlépték a határt és az új határvonalig végrehajtották a megszállást, amely az esti órákban akadálytalanul befejeződött.

Ungvár és Munkács lakossága kitörő lelkesedéssel, ünnepségek keretében fogadta a magyar csapatokat.

A 6. vegyesdandár parancsnokság a délelőtt folyamán áttelepült Kisvárdára, majd este a csapatokkal együtt bevonult Ungvárra.

A 7. vegyesdandárnál (VII. hdt.) a 19. önálló dandár (7./1. gyalogsági parancsnok) csapatai közül 2 zászlóalj és 2 üteg bevonult Kassára, ahol igen lelkes hangulatban kezdődtek meg az előkészületek a Kormányzó fogadására, melyet november 11-ére terveztek.

A többi dandárok csapatai ezen a területen is elérték az új határt.

A 19. önálló dandár csapatainak csoportosítása a következő volt:

Kassán 3 zászlóalj, 2 lovas század és 6 üteg, — Hernádtihanyban, Idabukócz, Baska, Miszlóka területén, továbbá Kassaujfalun Garbóczbogdán, Felsőmislye, Alsómislye területén 1—1 zászlóalj és 1—1 üteg.

A 20. önálló dandárnál (7./2. gyalogsági parancsnok) Szepsin 1 zászlóalj és 1 üteg, — Rozsnyón 2 zászlóalj és 3 üteg. — Pelsőcz, Özörény területén 1 zászlóalj és 1 üteg, Tornalja, Sajókirályin 1 zászlóalj és 1 üteg helyezkedett el.

Az 1. vegyesdandárnál (I. hadtest.) a 2. lovasdandár Rimaszombatot, a 3 önálló dandár (1./3. gyalogsági parancsnok) csoportja az 1. vegyes dandár parancsnok vezetése alatt, Losoncot, az 1. önálló dandár (1./1. gyalogsági parancsnok) csapatai Lévát és Verebélyt szállották meg.

A 2. lovasdandárnál Rimaszombaton 1 kerékpároszászlóalj és 1 üteg, Jánosi, Leske, Feled, Rimapálfalván 1 huszárosztály, Nemesradnót, Zádorháza, Rimaszécsen 1 huszárosztály, Kovácsi, Fülek, Fülek Püspöki, Ragyolocon, 1 huszárosztály és 1 üteg. Bocsár Lapujtő, Karancsalja, Ettesen 1 huszárosztály és 1 üteg helyezkedett el.

3. önálló dandár: 3 zászlóalj, 3 üteggel és 1 lovas század Losoncon,
1 zászlóalj 1 üteggel Szécsényben,
1 zászlóalj Balassagyarmaton,
1. zászlóalj Csáb, Dacsókeszi, Luka Nénye, Zsélyen.

1. önálló dandár: Ipolyságon 1 zászlóalj, 1 üteg.
Szalatnya, Szemeréden 1 zászlóalj, 1 üteg,
Deménd, Százd, Szetén, 1 zászlóalj, 1 üteg,
Kiskér, Vámosladányban 1 zászlóaj, 1 üteg,
Léván 2 zászlóalj és 2 üteg, —
Kis és N. Kálnán 1 zászlóalj és 1 üteg,
Kis Szécsén 1 lovas század,
Verebélyen 1 zászlóalj és 1 üteg.

2. önálló dandár: N. Sallón 1 zászlóalj, 2 üteg,

Zelizen 1 zászlóalj, 2 üteg,
Mgy. Szölgyénben 1 zászlóalj, 1 üteg,
Bátorkeszen 1 zászlóalj, 1 üteg,
Párkányban 1 zászlóalj, 1 üteg, 1 lovas század.

A 2. vegyesdandár területén a csapatok a kijelölt menetcélokat mindenütt akadálytalanul elérték. Csoportosításuk a következő volt:

A 2.5. gyalogsági parancsnok csoportjánál:

Komáromban 1 zászlóalj és 1 üteg, — Érsekujvárott 2 zászlóalj és 1 üteg, — Nagysurányban 1 zászlóalj és 1 üteg, — Komjáton 1 zászlóalj és 1 üteg, — Tardoskedden 1 zászlóalj és 1 üteg, — Tarnóczon 1 zászlóalj és 1 üteg, Vágsellye és Deákiban 1 zászlóalj és 1 üteg.

A 2./1. gyalogsági parancsnok csoportjánál:

Nagymegyeren, Nádszegen, Galánta-Tornyosfalván, Mgy. Diószegen és Nemes Kossuton 1—1 zászlóalj és 1—1 üteg. Dunaszerdahely, Nyék, Várkony területén 2 zászlóalj és 2 üteg.

A 2.2. gyalogsági parancsnok csoportjánál:

Somorja, Tejfalu, Uszoron 2 zászlóalj és 2 üteg, Csütörtök és Nemesgombán Jókán, Dunaujfalu, Zoncz, Torony községekben és Szenczen 1—1 zászlóalj és 1—1 üteg.

Az északkeleti felföldről beérkezett jelentések és általában a Kárpátalján uralkodó állapotok szükségessé és indokolttá tették, hogy a vezérkar főnöke gondoskodjék arról, hogy szükség esetén a 6. és 7. vegyesdandár csapatai támogatólag közbelépjenek és a bécsi döntőbírósági határvonalon túl a régi magyar határig terjedő területet is megszállják. A 6. vegyesdandár megerősítését célzó intézkedések folytán a csapatok átcsoportosítása november 11-én megkezdődött.

Az 1. lovasdandár 12-ére virradó éjjel Gyüre, Vásárosnamény, Rafajnaujfalu, Szernye, Bátyu, Botrágy körletében éjjelezett. *A 6.2. gyalogsági parancsnok csoportja* már nagyrészt szintén elérte az elrendelt csoportosítást. A vegyesdandár határbiztosító csapatai is elfoglalták felállítási helyüket.

November 10-e folyamán a bécsi döntőbírósági határozat szerint megállapított új határvonalig terjedő területet csapataink tehát mindenütt birtokba vették és ezzel a felszabadítás munkáját befejezték. 20 évi szenvedés után, egy millió magyar és kb. 12.000 km² terület került vissza jogos tulajdonként a magyar szent koronához. A Trianoni igazságtalan és a magyarság történelmi és néprajzi jogait mélyen sértő békeparancs határozatai legalább néprajzi vonatkozásban részben orvoslást nyertek. Azonban az új határvonal megállapításánál, a népi elvhez ragaszkodva, a magyarság történelmi jogait most sem vették teljesen figyelembe és így természe-

tesen sok olyan pontja van az új határvonalnak, ahol a lakósság érdekei ellenére olyan a helyzet, hogy éppen erőltetett voltánál fogva fenn nem tartható. Katonai és állambiztonsági szempontokat sehol sem vettek figyelembe. Sőt majdnem valamennyi visszakerült felvidéki magyar város, mely a határ közelében fekszik, természetes élelmezési és nyersanyag forrását, a vidék pedig egyedüli fogyasztó piacát vesztette el. Ez a kérdés még igen sok vonatkozásban rendezésre szorul.

A Felvidék katonai megszállásának legméltóbb és legfelemelőbb ünnepe volt Horthy Miklós kormányzó fényes keretek között lezajlott kassai bevonulása. Rákóczi városa november 11-én meghatottan és lelkes örömmel fogadta falai között Magyarország kormányzóját.

Horthy Miklós kormányzó a 7. 1. gyalogsági parancsnok (19. önálló dandár) 3 zászlóalj 1 2 lovas század s 5 üteg erejű csoportjának élén, melyhez még a Ludovika Akadémia hallgatóiból alakított 2 zászlóalj, 1 4 lovas század és 2 üteg csatlakozott. 11 órakor vonult be Rákóczi ősi városába.

A Mindenható kegyelme lehetővé tette, hogy Magyarország vér nélkül, pusztán a hatalmas német és olasz szövetségesek által támogatott igazság jogán, visszaszerezze a Felvidék egy részét. Ez a siker megmutatta azt az útat, amely a magyarságnak ismét egy államban való egyesítése felé vezet.

vitéz Nagy Vilmos.

A petárda a XVI—XVII. század várostromainak szolgálatában.

A XVI. század második felétől kezdve, a várostromoknál sokszor játszott döntő szerepet az akkoriban feltalált robbantó eszköz, a *petárda,* mellyel rendszerint a várkapukat roncsolták szét, hogy a várba benyomulhassanak.

Neve francia eredetű; a „peter" szóból származik. Elnevezése azonban nem volt általánosan használt. A magyar végek harcainál, a XVI. században, csak mint tüzes szerszámot említik a jelentések.[1] de még Montecuccoli (1608—1680) munkájában is Pyloclastra a neve.[2]

A petárda szó hazánkban inkább csak akkor vált ismertebbé, mikor a császáriak (Mansfeld) itt is meghonosították.[3] Származásának helye eddig sok vitára és különböző megállapításokra adott okot: végérvényesen, kétséget kizáróan nincs is eldöntve. Demmin magyar eredetűnek tartja.[4]

A Romocki által megadott dátumból azonban arra lehet következtetni, hogy a francia vallásháborúk ideje alatt történt első ízben való alkalmazása; de Viele is azt állítja, hogy a petárdát Franciaországban találták föl, és használták először.[5] Boeheim holland eredetűnek tartja.[6]

A petárda azonban valószínűleg Franciaországból származott, amennyiben 1569 szeptember 10-én Aurillac (Auvergne) elfoglalásánál keltett nagy feltűnést használata, ahol egy kis csoport hugenotta a vár egyik régi és részben befalazott erős, kettős kapuját robbantotta fel petárdával és úgy nyomult be a városba.[7]

A petárdának Franciaországban való elterjedését az ott

[1] *Takács Sándor:* Magyar tüzes- és lövő szerszámok. *Századok:* XLII. 1908. 55. l.

[2] *Commentarii bellici Raymundi Montecuccoli.* Wien. 1718. 30. l.

[3] *Takács Sándor:* i. m. 56. l.

[4] *August Demmin:* Die Kriegswaffen. Leipzig. 1893. 117. l.

[5] *Antonio de Viele:* Die Festings Baukunst, Amsterdam. 1676.

[6] *Wendelin Boeheim:* Handbuch der Waffenkunde. Leipzig. 1890. 444. l.

[7] *Hist. d. France* depuis 1550. Paris. 1581. v. ö. S. J. v. *Romocki:* Geschichte der Explosivstoffe. Berlin. 1895. 325. l.

lejátszódott vallásháborúban, a támadásnál és az erődítmények elfoglalásánál fölmerült szükség és kényszerhelyzet segítette elő.

A petárdát Dolleczek szintén francia eredetűnek vallja, de első használatát ő is későbbre, az 1574. évre teszi. Megemlíti, hogy a francia petárdások az osztrák tűzér Corpsnál keresettek voltak.[8]

Feldhaus. Ambert 1577. évi elfoglalásának idejéhez köti a petárda első használatát. Szerinte báró Mathieu Merle de Salavas találta föl, vagy rendszeresítette. Az említett helyen ezzel a hadiszerszámmal törték be a kaput.[9]

A petárda azonban ekkor már régen ismert hadieszköz volt: bizonyítja ezt Jan van Straet, más néven Johann Stradanus faliszőnyeg tervezete, melyet Philip Galle metszett rézbe. A kép ágyúöntő műhely belsejét adja: benne mozsár, ágyúcsövek és ágyúgolyók mellett, egy petárda is ábrázolva van.[10]

Stradanus 1523 és 1605 között élt. A faliszőnyeg 1570 körül készült el, tehát ebben az évben a petárda már nem volt új eredetű találmány, mert különben a festő nem vette volna fel a képére. Senki sem tudta volna megállapítani, hogy mit ábrázol.[11]

Sully beszélteti el (Economies royales I. k. 14. l.) miként sikerült neki néhány társával 1578-ban St. Emilion (Girond) városát lerombolni, miután az egyik erődítmény tornyát a lőréseken át benyujtott hosszú puskaporzsákokkal felrobbantották.[12]

Itt nem olvassuk határozottan a petárda alkalmazását, de Boeheim St. Emilion ostrománál világosan petárdát ír, amit a hugenották ott használtak.[13]

Demmin a petárdának — mint magyar találmánynak — első ízben való alkalmazását az 1579. évre teszi.[14]

Takács a Századokban azt írja a petárdáról, hogy a végbeliek várszálláskor, a gyujtószerszámokon kívül, robbantó-

[8] *Anton Dolleczek:* Geschichte der Österreichische Artillerie. Wien. 1887. 193. l.

[9] *Gondin:* Les explaits de M. Merle, az I. kötet 2. részében: Piéces pour á l'hist. de France. 1759. v. ö. *Romocki:* i. m. 325—328. l., továbbá v. ö. F. M. *Feldhaus:* Die Technik. Leipzig und Berlin. 1914. 786. l.

[10] *Guttman* közli ezt a képet alábbi műve 8. tábláján: Monumenta Pulveris Pyrii. London. 1906. Kir. József Műegyetem Könyvtára. Budapest. W. 1827. sz. a.

[11] *Feldhaus:* Petarda. Zeitschrift für Hist. Waffen und Kostümkunde. Dresden. 1922. 115. l.

[12] V. ö. *Romocki:* i. m. 324. l.

[13] *Boeheim:* i. m. 444. l.

[14] *Demmin:* i. m. 117. l.

szereket is vittek magukkal, mivel a kapukat ezek nélkül be nem zúzhatták volna. Ezen a téren a végbeliek még a franciákat is megelőzték. A franciák — szerinte — csak 1579-ben használták először a petárdát. A magyar végbeliek ilyen szerszámokat már előbb is alkalmaztak, de nem petárdának nevezték őket. A XVI. század nyolcvanas éveiből sok jelentés szól arról, miként robbantották fel tüzesszerszámokkal a végbeliek a török várak kapuit, de magát a robbantószerszámot nem írták le. Úgy látjuk tehát, hogy a végeken már olyan közönséges volt ez a robbantóeszköz, hogy megemlíteni sem tartották érdemesnek. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy például a kis Pápa magyar őrsége, 1580 telén, Koppány várának mind a három kapuját egyszerre robbantotta fel petárdával. Az itt használt csodás tűzszerszám senkinek sem tűnt fel. Minden esetre van alapja annak a véleménynek — írja Takács —, hogy a petárda magyar találmány.[15]

Első ízben Tensini ír műve bevezetésének egy fejezetében a petárdáról, 1624-ben, majd 1628-ban Diego Ulfanos. Tensini említi, hogy Schenk Márton 1578 december 23-án a bonni Rajna-kaput petárdával robbantotta fel.[16]

1597-ben Tata, a következő évben pedig Győr elfoglalásánál alkalmaztak petárdát. A Tata vára elleni támadást Bernstein, Pálffy és Nádasdy készítette elő. A vállalkozást Bernstein János vezette. Pálffy, május hó 20-án már Komáromban találta a támadásra odaszállított petárdát és egyéb tűzéranyagot, melyet aznap este hat csajkával és hat nagyobb hajóval Tata felé indítottak el. A csapatok úgy helyezkedtek el Tata vára körül, hogy a törökök nem láthatták őket. Május 22-én éjfélkor három törökül tudó huszár ment a kapuhoz. A török őrség kérdéseire azt felelték, hogy a győri őrséghez tartoznak, Budáról hoznak élelmet és viszik Győrbe. A beszélgetés alatt Bernstein emberei a petárdát a hídon át a kapuhoz tolták. A török őrségnek pedig azt mondták, hogy az élelmiszeres kocsit tolták az őrség védelme alá, nehogy a hajdúk elvegyék. Ezalatt meggyujtották a petárdát, melynek robbanása úgy a csapórácsot, mint a kaput széttörte. A török őrség a kapu felé tódult, mialatt a hajdúk és Bernstein emberei a vár mögötti falakat létrákkal megmászták: a várba hátulról benyomultak és a török őrséget levágták.[17]

Hasonló cselhez folyamodtak 1598-ban a Győr vára elleni

[15] *Takács:* i. m. 55—56. l.

[16] *Francesco Tensini:* Fortificatione guardia Difesa et Expugnatione delle Fortezze. Wenedig. 1624. v. ö. *Romocki* i. m. 326. l.

[17] *Ortelius Redivivus:* Der Ungarischen Kriegs-Empörungen. Frankfurt a. M. 1665. 214. l.

petárda támadásnál. A támadást Pálffy és Schwarzenberg készítette elő. A szükséges ostromhídakat, ostromlétrákat, petárdákat stb. Sprincenstein táborszernagy készíttette el Bécsben; március 20-án éjjel hajóra rakatta és Komáromba szállíttatta. Amikor Pálffyék megtudták, hogy a törökök Budáról élelmiszert akarnak Győrbe szállítani, ezzel a hírrel kapcsolták össze haditervüket. A csapatok mindennemű felszereléssel 27-én indultak Győr felé, s 29-én éjjel 3 órakor érkeztek oda. A keresztény seregek szerencséjére, a holdat sötét felhő és a Duna felől szálló nehéz köd takarta el. Az erős szél pedig minden zajt elnyelt, úgyhogy a török semmit se vett észre a készülődő csapatmozdulatokból. Pálffyék öt törökül tudó huszárt küldtek a „pusztai", másnéven Székesfehérvári-kapu alá, hogy az őrséggel beszélgetést kezdjen az érkező élelmiszeres szekerekről és a felvonóhíd leeresztését kérje, hogy a szekerek még napkelte előtt a várba jussanak. A beszélgetés alatt, a mieink észrevétlenül közeledtek a hídak alatti csapórácshoz. Sikerült csendben kinyitniok. A felvonóhídat már leeresztve találták és a várkapu jobb szárnyára felakaszthatták a petárdát: meggyujtották és a robbanás ereje széttörte a kaput.[18]

Győr várához, Dolleczek szerint, két nagyméretű petárdát készítettek. Ezek közül a kisebbiket báró Vavecourt alezredes függesztette fel a Székesfehérvári-kapu előtti kapurácsra, a nagyobbikat Caviasz építőmester a főkapura, s La Marche tizedes gyujtotta meg. A robbanás ereje az erős vasalt kaput annyira szétrombolta, hogy egyik szárnya 300 lépés távolságra, a piactérre repült.[19]

Sem Ortelius, sem Dolleczek nem említ két petárdarobbantást, csak egyet. Valószínű, hogy a Vavecourt (Ortelius szerint Vobecourt) által elhelyezett petárdára nem volt szükség, mivel a kapurácsot csendben kinyitották. A Dolleczek leírásában előforduló főkapu azonban a Székesfehérvárikaput jelentheti, mert a M. Tört. Múzeumban őrzött egyik bot felírása szerint, a petárdával szétvetett „pusztai", más néven Székesfehérvári-kapuszárny hevederéből készült.[20]

A petárda a robbanás után ép maradt. Ezt a petárdát Bécsben öntötték és az előállítás költségeinek kiegyenlítésére, Sprincenstein János Albrecht táborszernagy saját ezüst készletét zálogosította el.[21]

La Marche mérnök, aki részt vett a győri petárdatámadásban, 1598 febr. 23-án titokban 10 drb. petárdát szállított

[18] *Ortelius:* i. m. 231—232. l.
[19] *Dolleczek:* i. m. 193. l.
[20] M. Nemzeti Múzeum Naplója 98/1881. sz. alatt.
[21] *Dolleczek:* i. m. 193. l.

Bécsből Augsburgba, ottani megrendelésre. Nyilvánvalóan az osztrákkészítésű petárdák kiválóságát jelenti ez az augsburgi megrendelés.[22]

Később azonban, valószínűleg bécsikészítésű darabok nyomán, már Augsburgban is öntöttek petárdákat. Ezek közül őríz egy példányt a bécsi Hadsereg Múzeum a következő felírással: WOLFGANG NEIDHARDT IN AUGSBURG GOS MICH 1609., majd Augsburg város címerével.[23]

Az osztrák irodalom Pálffy érdemeit lehetőleg elhallgatja, s csupán Schwarzenberg nevéhez fűzi ezt a dicsőséges haditénvt. Pálffy érdemei pedig nyilvánvalóak. Az 1599. évi országgyűlés a 48. törvénycikkben felsorolja érdemeit és törvénybe iktatja örök emlékül. Az osztrák rendek, köszönetül Győr visszavívásáért, értékes zománcos arany serleget küldtek Pálffynak ajándékul.[24]

A petárda XVI. századi magyarországi alkalmazásáról más ilynemű adat nem fordul elő; de használták a XVII. század végéig. A használatnak megfelelően, különböző formákban készítették a petárdákat.

Megkülönböztettek kapu-, lánc-, cölöpsor-, rács-, csapórács-, fal-, akna-, és hajópetárdát.

A kapupetárdát a várkapuba csavart horogra akasztották vagy állvánnyal támasztották a kapuhoz. A láncpetárdát záróláncok vagy kapuláncok szemei közé függesztették: a cölöpsor- (pallisad) petárda a cölöpökre széles felületen volt elhelyezve: a rács- és csapórács-petárdát a petárda deszkájára erősített horoggal akasztották a rácsra. A hajópetárdát pedig az árbóc keresztgerendájáról ejtették az ellenséges hajó fedélzetére.

A petárda anyaga rendszerint öntött bronz. Legtöbbnyire az ágyú anyagát használták fel hozzá. Simienovicz szerint a legjobb petárdaanyag a réz öntmény. Öntötték azonban ónból is, de csak kényszerhelyzetben, mert ez nem volt a legmegfelelőbb anyag. Az ónból öntött petárdánál jobb volt az, amit acélból öntöttek. Használtak vasból kovácsolt petárdát is és egy jó kovács olyan arányos petárdát kovácsolt, hogy öntő sem tudott volna jobbat készíteni.[25]

De Viele a következő keverési arányt adja a petárda öntéséhez szükséges bronz anyaghoz:

[22] *Kriegsarchiv* Prot. 195. l. 95. Reg. 1598.

[23] *Erben—John:* Katalog des K. und K. Heeres Museums. Wien. 1903. 382. l.

[24] Ki van állítva a M. Történeti Múzeumban. v. ö. *Szendrei János:* Magyar Hadtörténelmi Emlékek. Budapest. 1896. 558—561. l.

[25] *Casimiro Simienovicz:* Geschütz Feuerwerck und Büchsenmeisterey—Kunst. Frankfurt a. M. 1676. 97. l.

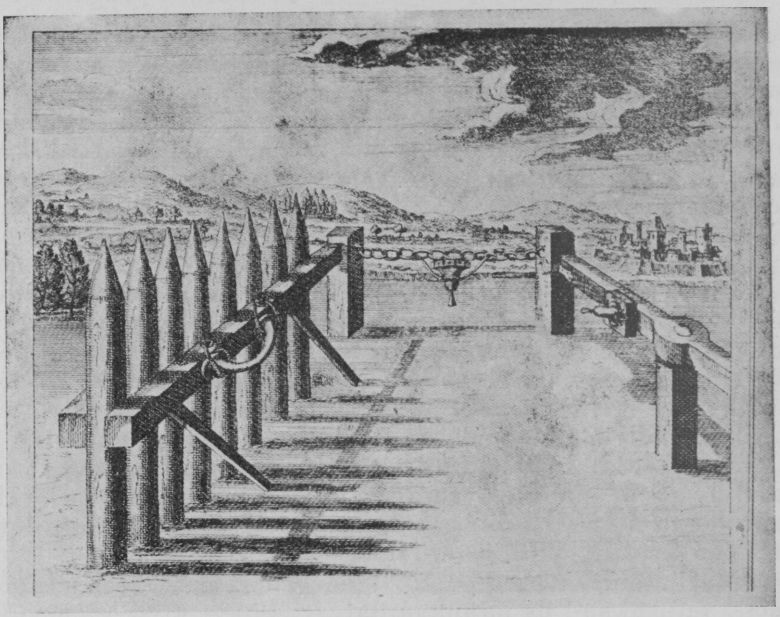

1. kép. Cölöpsor-, lánc- és zárósorompópetárdák.
(Montecuccoli munkájából.)

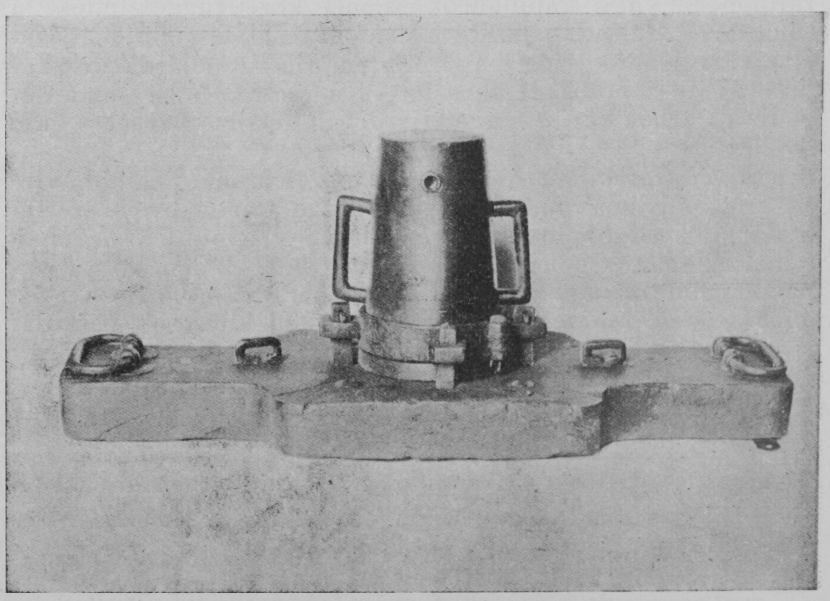

2. kép. Cölöpsorpetárda hosszú matrildeszkával.
(Budapest, M. kir. Hadimúzeum.)

1	font	sárgarézhez	2½	font	ón,	25	font	vörösréz,	vagy
1	„	„	1	„	„	16	„	..	vagy
½	„	„	1	„	„	10	„	„	

mindezen öntmények igen kemény és erős bronzot adtak. Lágyabb öntményekhez 10 font vörösrézhez 1 font ón és 1 font sárgaréz járult, mert az ón tette keménnyé az öntményt. Azonban akár kis, akár nagyméretű petárda testet öntöttek, 5 font vörösrézhez ½ font sárgarezet számítottak.[26]

Szükség esetén fából is faragtak petárdát. A fának azonban egészségesnek, száraznak és jól hasíthatónak kellett lennie. A fatönköt először hengeresre faragták, esetleg esztergályosnál kifúrták, majd kivülről és belülről a helyes formára alakították. A falvastagságot mindenütt azonos méretre készítették. A fapetárdát is a fémből öntöttek formájára faragták ki, majd 4 drb. 0.5 hüvelyk vastag és 2 hüvelyk széles vaspánttal keresztben átpántolták és szeggel vagy csavarokkal — ami jobb volt — a fatestre erősítették.[27]

Furtenbach olyan petárdával kísérletezett, amelyet fa mag körül ólomból öntött, olyan méretben, hogy a torkolatnál a falvastagság az átmérő $^1/_6$ része volt.[28]

A petárdákat olyan várrészek széttörésére használták, amelyeken ágyúval nem tudtak, vagy palástolt, meglepő támadás miatt nem akartak rést törni. A várak megtámadásánál leggyakrabban a kapukat robbantották fel, vagy ellensáncokat nyomtak be, vagy alsó árkokat törtek át, záróláncot, vagy cöveksort robbantottak szét petárdával. Furtenbach szerint, a petárdákat és az ahhoz hasonló eszközöket, főként a legnagyobb ellenség, a török ellen szokták használni és ott sem akármikor, hanem csak a legnagyobb veszély esetén, Istennel és a világgal szemben felelősségteljesen.[29]

Furtenbach megemlíti, hogy ő a legjobb petárda készítést Di Sant Stefano lovagtól tanulta és az egész világon igen tekintélyes és híres florenzi lovagoktól látta készítésüket. Ez le is van írva az Architectura Privata című (1641) műben is Az esküdt török ellenségnek Afrikában és barbár vidékeken nagy károkat okoztak petárdákkal.[30]

Megkülönböztetünk nagy-, közép- és kisfajta petárdát, aszerint, hogy milyen célra készültek. A petárdát nagy hozzáértéssel, a megfelelő arányok pontos megtartásával kel-

[26] *Viele:* i. m. 346—347. l.
[27] *Simienovicz:* i. m. 97 l.
[28] *Josef Furtenbach:* Büchsenmeisterey—Schul. Augsburg 1643. 133 l.
[29] *Furtenbach:* i. m. 133 l.
[30] *Furtenbach:* i. m. 133 l.

lett önteni. Rendszerint mozsár vagy harang formára öntötték és a szükség szerint 0.5—100 kg súlyú puskaporral töltötték meg. A petárda jelentékeny súlyú volt. A használat alatt kialakult gyakorlat szerint, 5 kg puskaportöltéshez 40 kg fémet számítottak. Minden további 5 kg puskaportöltéshez pedig 10 kg fémet. Így tehát egy 100 kg puskaportöltéshez való üres petárda 250 kg-ot nyomott.[31]

Előfordult, hogy udvarházak vagy kastélyok ellen is alkalmaztak petárdát, ahol nem voltak a kapuk olyan erősen vasalva, mint a váraknál. Ilyenkor nem volt szükség nagyméretű petárdára, legföljebb 6—10—12 font puskaporral töltött kisebbméretűre. Ha azonban a kastélykapukat a petárda nem vetette teljesen szét, úgy kézigránátokkal igyekeztek még jobban szétrombolni őket; majd ácsokkal törették szét, míg olyan rés nem képződött, hogy azon keresztül benyomulhattak.[32]

A petárdát rendszerint úgy tervezték, hogy az alapkörét kilenc egyenlő részre osztották; ebből hat rész a belső üreg átmérője volt, három rész pedig a falvastagságot adta. Azaz a falvastagság, az átmérőn mérve, mindkét oldalon 1.5—1.5 rész volt. Kilenc rész volt az üreg hossza is.[33]

Braun egy általa készített nagyobb és kisebb petárdának adja meg a méreteit. A nagyobb petárda hossza a szájnyílástól a fenékig mérve 1 rőf, $^1/_6$ hüvelyk; a szájnyílás átmérője $9^1/_3$ hüvelyk; falvastagsága a szájnyílásnál $1^1/_4$ hüvelyk. A kisebbik petárda hossza 21 hüvelyk, átmérője 8 hüvelyk,

A petárdák különféle formáit a készítő mesterek egyéni elgondolásuk szerint határozták meg. Simienovicz Koppenhágában tisztán rézből öntött hengeres, majd meglehetősen kúpos petárdákat látott. Ezeket nem sokra becsülhette, mert ő maga a harangalakút tartotta a legjobbnak. Ugyanis a hosszú, mély petárdában a puskapor mély felületen van elhelyezve és így nem gyulladhatott meg egyszerre és nem fejthette ki teljesen a hatását. A harangalakú petárdánál, a növekvő lőpor réteg miatt, az egész töltés egyszerre gyulladt meg. Ugyanezen az elven alapultak a tüzérség kúpos kamrájú mozsarai is a XVII. században.[35]

Nem minden petárda készült ugyanazon alak vagy mód szerint, mert majdnem minden mesternek megvolt a maga sajátos felfogása vagy mérete a készítésre és töltésre vonat-

[31] *Dolleczek:* i. m. 194. l.
[32] *Ernst Braun:* Novissimus Fundamentum et Praxis Artilleriae. Dantzig 1687. 137 l.
[33] *Furtenbach:* i. m. 133 l.
[34] *Braun:* i. m. 132. l.
[35] *Kalmár János:* Régi lőporvizsgáló készülékek. Magyar Lövész. Budapest, 1939. XI. évf. 5. sz. 78. l.

kozóan is. Mindegyik azt gondolta, hogy az ő módszere a legjobb.

Simienovicz a következő méreteket adja meg: a petárda falvastagsága a szájnyílásnál ¾ hüvelyk, hátul a fenéknél valamivel több. Harangalakú, 29 font bronzból öntve, 12 font puskaporral töltve. Hossza a szájnyilás pereméig 11 hüvelyk, belül pedig a fenékig 10½ hüvelyk. A külső átmérő 9¼ hüvelyk, a belső átmérő 8 hüvelyk.[36]

A leggyakoribb petárda súly 40—50 font volt. Hosszuk 10—11 hüvelyk, átmérőjük 9—10 hüvelyk. Falvastagságuk a szájnyilásnál 9 vonal, a fenéknél pedig 1.5 hüvelyk.

A petárda öntésénél, az ágyúöntéshez hasonlóan, nagy óvatosságra volt szükség. Jó fémből kellett, síma felülettel önteni. Ha az öntmény belül gödrös volt, megtörténhetett, hogy a petárda szétrobbant mielőtt hatását kifejthette volna. A petárda oldalaira, rendszerint a középrészén, csapokat vagy füleket öntöttek: a fenéken vagy az oldalon gyujtónyílást hagytak.

A petárda töltőanyaga. A petárda töltőanyaga, az ágyú puskaporától eltérően készült, mert a petárdának gyorsabb erőkifejtést kellett elérnie. A rendelkezésünkre álló nagyszámú töltőanyag összetétele arra vall, hogy a hosszúideig tartó kísérletezések után, valóban eltalálhatták a legalkalmasabb töltőanyagot. Furtenbach töltőanyaga ez volt:

36 lat jól megőrölt salétrom, 3.5 lat őrölt kén, 0.5 lat fehér auripigmentum, 6 lat szén.

Ezen alkatrészeket friss vízben, 24 órán át malomban őrölték. A megőrölt puskaport pálinkában oldott kámforral locsolták meg, majd kiszáradás után középnagyságú szemcsékre őrölték. Ez nemcsak a petárdához, hanem gránáthoz és aknához is alkalmas, nagy szakító erejű puskapor volt.

Simienovicz töltőanyaga ez:

2 rész jó száraz szakállaspuskapor, 3 rész igen jól szemcsézett vadászpuskapor, 2 rész jó gyujtópuskapor. Ezen alkatrészeket pálinkában oldott kámforral locsolták meg, majd kiszáradás után megtörték.

Braun szerint a petárda nagyságához képest a legjobb vadászpuskapor minden 6 fontjához 1.5 lat kámfort kellett adni. A kámfort jó tiszta pálinkában (Brandwein) oldották föl; az oldattal a vadászpuskaport átnedvesítették, majd kézzel összegyúrták. Kályhán vagy napon kiszárítva, a poros részt szőrszitán kiszitálták, s a megmaradt tiszta szemekkel megtöltötték a petárdát. A töltőanyagok összetételei:

6 font vadászpuskapor, 3 lat mercurium sublimatum, 3 lat őrölt kén.

[36] *Simienovicz:* i. m. 97. l.

Vagy:
5 font vadászpuskapor, 2.5 lat mercurium vivum, 6 lat antimon.
Vagy:
5 font vadászpuskapor, 7 lat mercurium sublimatum 1.5 lat kámfor.
Vagy:
6 font vadászpuskapor, 1 lat őrölt üveg, 1.5 lat kámfor.
Vagy:
1 font vadászpuskapor, 1 lat arzén, 4 lat mercurium sublimatum, 2 lat higany, 2 lat kámfor, 16 lat cinkreszelék.[37]

Braun a következőképen töltötte az általa készített két petárdát: az első adag volt 6 font legjobb vadászpuskapor
majd 4 „
„ 3 „
„ 3 „
„ 3 „
„ 1 „ összesen 20 font
minden adagot töltőrúddal nyomott le, de óvatosan, nehogy lisztpuskaporrá törjön. Minden adagra egy jó marék apróratört sót és ugyannyi ként hintett. A tetejére 3—4 ujjnyi kócot, majd két réteg ócska rongyot helyezett, amit két keresztbetett fadarabbal szorított le. Végül 3 ujjnyi vastagságban ragasztó anyaggal öntötte le. A ragasztóanyag összetétele ez volt: 1 font szurokra 0.5 font terpentin.
Kisebb petárdánál: az első adag volt 3 font jó vadászpuskapor
majd: 2 „
„ 3 „
„ 3 „
„ 2 „ összesen 13 font.
Itt minden adag után egy marék sót és egy marék ként hintett rá.[38]

A falipetárda töltése rendszerint azonos volt a kapupetárda töltésével; minél jobban volt a falba erősítve, annál nagyobb erőt fejtett ki. A falipetárda töltésének javítására Mieth még a következő receptet adja meg: ½ font kámfort ½ font szalmiákot, ½ font narancshéjat, ½ font Auripegmentot fínomra törve, 12 fontnyi borecetben kell pácolni, majd ledesztillálva a puskapor töltéshez kell keverni.[39]

Ha különösen erős petárdatöltő puskaport akartak készíteni, akkor nyáron szedett ökörfarkkóró sárga virágját és kámfort, minél többet, annál jobb, erős pálinkával kellett

[37] *Braun:* i. m. 132. l.
[38] *Braun:* i. m. 132 l.
[39] *Michael Mieth:* Artilleriae Recentior Praxis. Frankfurt und Leipzig 1684. XXXVIII. Cap. 40. l.

felönteni és abba áztatni a petárda puskaporkeverékét. E munkánál nem volt szabad nyitott szájjal dolgozni, nehogy mérges anyagot szívjon fel a munkás.[40]

A híd vagy fal alá való petárdát 1—2—3 fontos adagonkint töltötték s minden adagját külön lesulykolták, mindaddig míg a petárda meg nem telt: csak a fatükör helye maradt szabadon. A töltés tetejére zsávoly szövetet feszítettek és azt olvasztott viasszal öntötték be. Erre nyomták rá a tükröt s ezt szintén viasszal öntötték be. A híd vagy fal alá való petárda tükrére még golyót is helyeztek és azt is beviaszkolták.[41]

A petárda gyujtócsövének töltése: 3 lat lisztpuskapor, 2 lat salétrom, 1 lat kén, vagy: 4 lat puskapor, 4 lat salétrom, 2 lat kén és 2 lat szén.[42]

A híd vagy fal alá való petárda gyujtócsövét harmadrészéig puskaporral tömték meg, majd 3 rész puskaport 1 rész ként, 2 rész salétromot tettek reá s — hársfaszén-, petróleum-, terpentin-, olaj-, lenolaj-keverékkel áztatva, tésztaszerű anyaggá gyúrták. Ezt az anyagot tömték a gyujtócső harmadáig érő puskaporra amíg az egész cső tele nem lett. A gyujtózsinórt ¼ hüvelyk vastagságában pamutból fonták. Ezt csigaszerű rétegekben vasserpenyőbe helyezték, amelynek az alján pálinkába áztatott lisztpuskapor réteg feküdt. Minden kanóc rétegre pálinkát és puskaport öntöttek, úgy, hogy a kanóc teljesen tele szívta magát a puskaporoldattal.[43] A gyujtónyílás, vagy a petárda fenekén, vagy az oldalán volt. Jobb megoldás volt az, amikor a gyujtónyíláson keresztül egy gyujtócső a töltés közepéig ért. Ily módon a petárda gyorsabban robbant, és nagyobb hatást fejtett ki.[44] A gyujtócsövet néha egész hosszában oldalnyílásokkal látták el, s olykor majdnem az egész töltésrétegen áthaladt, a petárda középvonalában.[45] A petárda megtöltése előtt a gyujtócsövet kellett megtölteni. Hossza rendszerint 3—4 hüvelyk volt és sárga vagy vörösrézből készült.[46] A gyujtócső töltőanyagának összetétele 1657-ből: 3 lat lisztpuskapor, 4 lat salétrom, 3 lat kén és 2 lat szén. Petárda töltése pedig: 2.5 font puskapor, 8 lat galbanum, Mutterharz, 4 lat pálinka.[47]

[40] *Mieth:* i. m. 38. l.
[41] *Braun:* i. m. 132. l.
[42] *Braun:* i. m. 132. l.
[43] *Braun:* i. m. 132. l.
[44] *Simienovicz:* i. m. 97. l.
[45] *Wilhelm Delichi:* Kriegs-Schule. Frankfurt a. M. 1689. 434. l.
[46] *Heinrich Vogel:* Kurzer Unterricht in der Artillerie Wissenschaft. Zürich, 1756. 225 l.
[47] *Praxis Artolloriae Pyrotechnicae.* Osnabrück. 1660. 30. l. Ismeretlen szerző munkája, először nyomtatva Oelsben 1657. M. kir. Hadi Múzeum könyvtára. Budapest.

A petárda tükör. Ha a petárdát megtöltötték és a nedvesség beszivárgása ellen viasszal beöntötték, felül csak annyi hely maradt, hogy abban egy pontosan beillő fakorong, ú. n. tükör fért el. A tükör anyaga diófa, nyárfagyökér, vagy szilfa, s a petárda mérete szerint 3—4—6—8 hüvelyk vastagságú volt.[48]

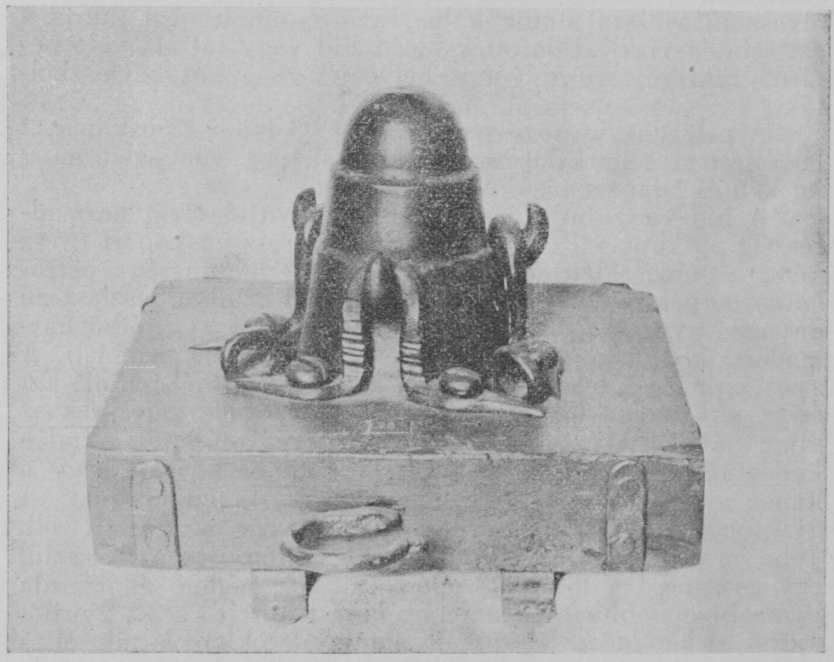

3. kép. Kapupetárda.
(Budapest, M. kir. Hadimúzeum.)

A matril deszka. A petárdát a tükör behelyezése után, az úgynevezett matril (madril) deszkára helyezték és ahhoz erősítették. Kisebbméretű petárdához való matril-deszka oldalhossza 4—6—8 hüvelyk, vastagsága 2—3—4 hüvelyk volt. A petárdát a matril-deszkába 1 hüvelyk mélyen süllyesztették. Ugyanis a deszkán a petárda torkolatának megfelelő mélyedés volt kivájva.[49] A matrilt átló irányban vaspántokkal erősítették meg. Nagyobbméretű petárdához nagyobb, 21 hüvelyk hosszú, 14 hüvelyk széles és 3 hüvelyk vastag matrilt készítettek. A matril keskenyebb oldalára vaskarikát vagy

[48] *Simienovicz:* i. m. 97. l.
[49] *Braun:* i. m. 132 l.

horgot szereltek, a szerint. hogy a petárdát várkapuba becsavart horogra, vagy rácsra akasztották.[50] Hosszú matrildeszkát használtak cölöpsor ellen. mert így hosszú rést üthettek rajta.[51]

A petárdás szolgálat, bátorságon kívül, nagy ügyességet és gyakorlatot kívánt. Pontosan kellett megítélni a várható ellenállást és a petárdatöltés arányát. A petárda szolgálatra, úgy mint az aknázás műveletére, az osztrák Tűzszerész-Corpsban külön osztály állott fönn: a petárdások és az aknászok osztálya.[52]

Ha a petárdás várkapu felrobbantására kapott parancsot, úgy — akár éjjel akár nappal kellett annak megtörténnie — lankadatlanul azon kellett igyekeznie, hogy a faladatot legkönnyebben és lehetőleg veszteség nélkül hajtsa végre. A veszéllyel nem volt szabad törődnie. Számításba kellett vennie a kapu felett levő lövőréseket és a kapufal vonalában levő kiugró sarkokat. Ezeket úgy kellett muskétásokkal lövetni, hogy a petárdás a kapu alatt nyugodtan dolgozhasson, különösen nappal. Nem volt szokás ugyan, vagy csak nagyon ritkán került rá a sor, hogy nappal petárdát helyezzenek el, de ilyen parancsot is végre kellett hajtani. A petárdásnak életét bármikor kockáztatni kellett, mert kötelessége volt minden lehetőt merészelni és megkísérelni.[53]

Könnyebb volt a dolog, ha olyan vár, vagy város, ostromára került a sor, amelyet csak száraz árok övezett, vagy amelynek kapuja valamely más oknál fogva volt megközelíthető. Ilyenkor az ostromló az egyik — a kaputól távoleső — homlokzat ellen tüntető támadást intézett, odaterelve a védők figyelmét. E közben a kevésbbé védett kaput fel lehetett petárdával robbantani. Az addig rejtve készentartott rohamcsapatok hirtelen benyomultak a felrobbantott kapun, s elfoglalták a várat. vagy várost.[54]

A petárdásnak úgy kellett a kis-, közép- és nagy petárdák közül a legalkalmasabbat kiválasztania. hogy egy, legfeljebb két ember vihesse, emelhesse és kezelhesse.[55] Ha egy petárdáslegény félénk, vagy gyáva volt, nem tartott ki, vagy el akart szaladni a veszély elől, úgy igen emlékezetes büntetést kapott.[56]

Ha a petárdásmester minden tervével készen volt, s mindent megfontolt, a kapu alá kellett mennie, hogy a tartó-

[50] *Praxis Artolloriae:* i. m. 30. l.
[51] *Braun:* i. m. 132. l.
[52] *Dolleczek:* i. m. 194. l.
[53] *Braun:* i. m. 136. l.
[54] *Praxis Artolloriae:* 30. l.
[55] *Braun:* i. m. 137. l.
[56] *Braun:* i. m. 137. l.

csavart vagy horgot a kapuba csavarja. Ha ezzel elkészült, a mester jelt adott a petárdáslegényeknek, akik nem messze tartózkodtak, vagy egy zsinórt rántott meg. A legények a petárdát sietve a kapuhoz hozták és segítettek annak felfüggesztésénél. Ezután a mester, vagy egyik legénye meggyujtotta a petárdát. A meggyujtást rendszerint a mester végezte, s ez nagyobb dicsőséget is szerzett neki. Ha pedig a begyujtást az egyik legény végezte, aki a mester mellett életét is kockáztatta, akkor a mester nem maradt hálátlan és a kapott jutalomból adott a legénynek is, aki ennek fejében más alkalommal még nagyobb készséggel és hűséggel szolgált.[57]

A petárdás fizetése arányban állott a veszélyes szolgálattal. 1610-ben egy tűzmester fizetése évi 96 forint volt, ellenben a petárdásmester 240 forintot, a petárdáslegény 120 forintot kapott.[58] Sikeres robbantás esetében a petárdás illő jutalomban is részesült. A petárdás rang néhány fejdelemnél a XVII. század végén még megvolt, de csak mint a reá szolgáló régi katonákat tűntették ki a ranggal, vagy egyelőre adták a petárdás rangot, míg jobb helyzetbe nem jutott az illető. A petárdásrang nyugodt, veszély nélküli életet biztosított és igen kevés petárdás élete volt veszélyeztetve.[59]

A híd ellen használandó petárdát létrához hasonló szekérre helyezve tolták a hídhoz. Az eleje hegybe futott és acél csúccsal volt fölszerelve, mellyel a híd oldalába fúródott. A hátsó része ívesen fölhajlott és fogantyúval volt ellátva, hogy tolható lehessen. Az ilyfajta létrásszekeret két tengelyen négy kerékkel, könnyen eltolhatták. A szekér elejére azonkívül kis felvonó hidat is helyezhettek el. A szekér 3 láb széles volt, két ember egymás mellett felállhatott reá, s a petárdát könnyű szerrel felakaszthatta.

A falak ellen használt petárda ostromlétráját hátul ellensúllyal látták el, hogy az elejére helyezett petárda súlya alatt előre ne billenjen. Az előbb leírt készülékhez hasonló szekérszerű építmény volt ez, elején azonban nem hegybefutó vascsúcs, hanem szarvalakú horog volt elhelyezve, amelyre a petárdát fülénél fogva akasztották. Ilyen petárdakocsit gyenge falak szétrombolásánál használtak.[60]

Egészen különálló csoportot alkot a petárdák között a hajópetárda. Formában megegyezik a nagyméretű petárdákkal. Harangalakú; azonban a szájnyilás lapjának peremén

[57] *Braun:* i. m. 137. l.

[58] *Mörtzsch:* Kürsächsische Artillerie und Heergeräte zur Zeit Kurfürst August und dessen Nachfolgern. Zeitschrift für Hist. Waffen und Kostümkunde. Berlin. 1909. V. k. 7. l.

[59] *Michael Mieth:* Artilleriae Recentior Praxis. Frankfurt und Leipzig. 1684. XXXVII. Cap. 38. l.

[60] *Braun:* i. m. 137. l.

6—8—10 hegyes vascsúcs van elhelyezve. A petárda testének oldalán lakatszerkezet van, melyet a petárda leesésekor kettős vezetékben mozgó rúdacska hoz működésbe. A petárda tetejére, úgy mint egy harangnál, tartó karika van erősítve. Ezt a petárdát vászonnal borították be, hogy az ellenség észre ne vehesse; a karikánál fogva kötélre függesztették a nagyárbóc vitorlarúdjának végén. Amidőn az ellenséges hajó már nagyon közel volt, és semmiféle tüzeléssel sem lehetett távoltartani elvágták a kötelet. A petárda szájnyilására esve, a la-

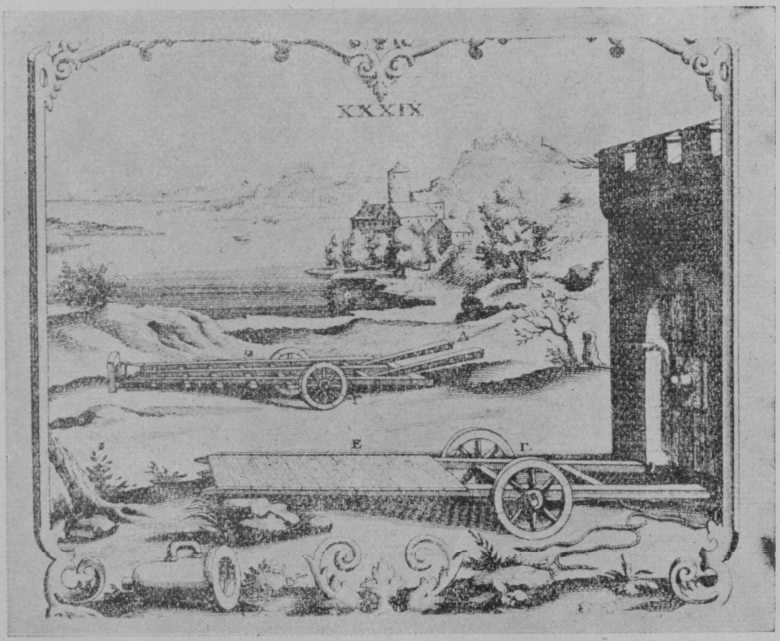

4. kép. Petárdaelhelyező kocsik.
(Delichi munkájából.)

kathoz vezető rúdacska betolódott; működésbe hozta a lakatszerkezetet, ez pedig begyujtotta a petárda töltését. Az ilyen petárdákat különösen török tengerirablók ellen használták, csodálatos eredménnyel. Az ellenséges hajó meggyulladt és annyira megrongálódott, hogy igen ritkán menekülhetett meg.[61]

A durazzói tengeri csatát 1081-ben az döntötte el, hogy a

[61] *Braun:* i. m. függelék 21. l. v. ö. von Meyer: Ein Darsteller des Artilleriematerials aus der Mitte des XVII. Jahrhunderts. *Zeitschrift f. Hist. W. u. Kostüm-Kunde.* Dresden 1903. III. III. K. 119. l.

velenceiek a vitorlarúdról — hasonlóan a hajópetárdához — hosszú, hegyes fatörzset ejtettek a Bohemund hajóra. Ettől a hajó feneke átszakadt és a hajó elsüllyedt.[62]

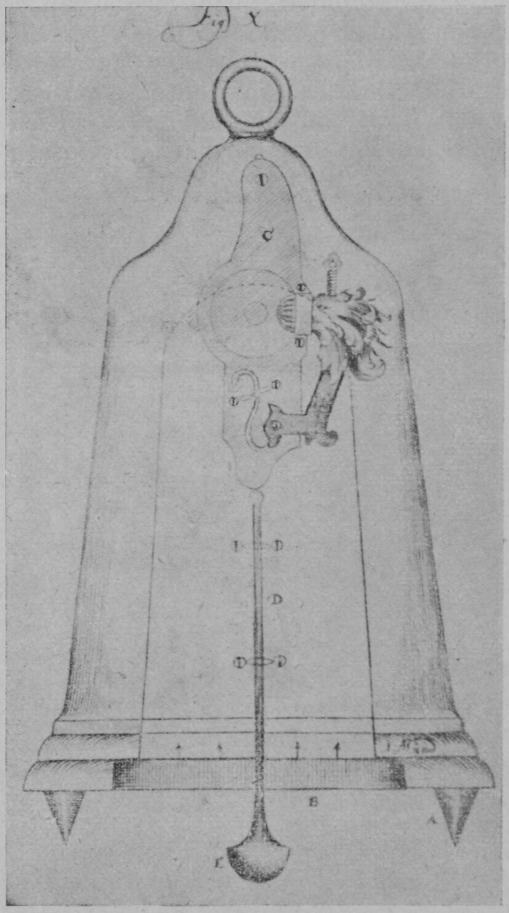

5. kép. Hajópetárda.
(Braun munkájából.)

Elmés megoldást mutat a láncpetárda is. A petárda szájnyilásába kúpos acél fedő volt helyezve, melyet a lánc egyik szemébe illesztettek. Két, oldalt elhelyezett horgot pedig a szomszédos láncszemekbe akasztottak. Ezek végeit a petárda

[62] *Kommena Anna:* Alexias IV. könyv. v. ö. Feldhaus: Die Technik 786. l.

fenekén elhelyezett keresztrúdba dugták és anyacsavarral meghúzták. A robbanás a kúpos fedő közvetítésével szétszakította a láncszemet és a lánc szétesett.[63]

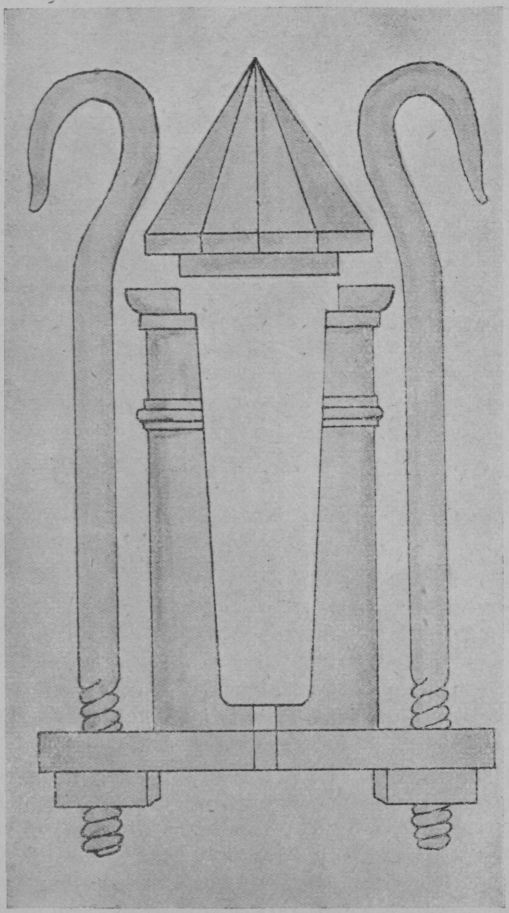

6. kép. Láncpetárda.
(Braun munkájából.)

Kerítés ellen, petárda helyett, úgynevezett tüzeskereket is használtak. A kereket a kerítésre kötözték, agyának tengelyfúratába pedig gránátot erősítettek. A gránát robbanása áttörte a palánkot a kerék átmérőjének szélességében.[64]

[63] *von Meyer:* i. m. 119. l.
[64] *Wilhelm Delichi:* i. m. XLII. tábla.

A petárda alkalmazása a XVII. század végéig tartott. Használata a védelem fejlődésével egyre csökkent, mert a külső védővonalak mindinkább megóvták a várat az orvtámadások ellen. A XVII. század végén már csak a várfel-

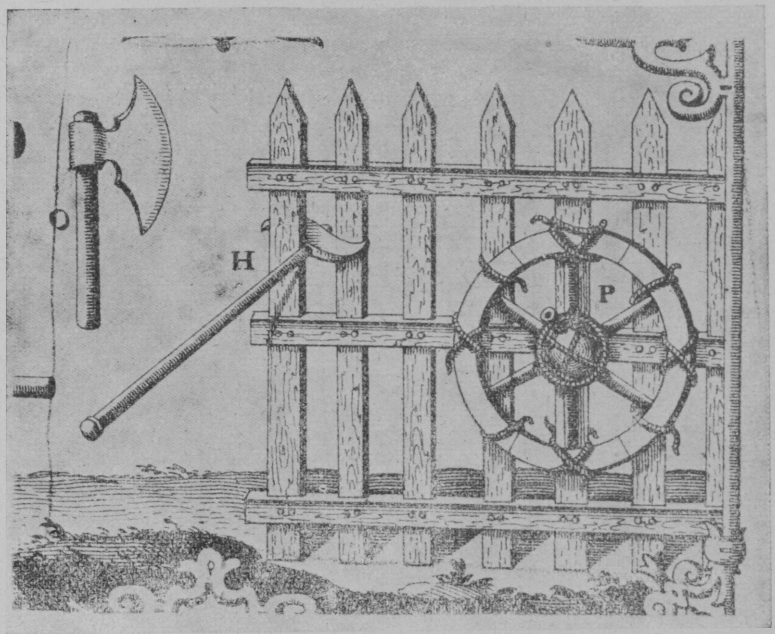

7. kép. Rácstörő eszközök és tüzeskerék.
(Delichi munkájából.)

szerelések lajstromaiban jut szerephez, ez a nem olyan régen még veszedelmes pusztító szerszám.[65]

Kalmár János.

[65] A huszti vár lövő szerszámainak 1669. január 1.-én fölvett leltárában fordul elő 9 drb. tüzes petárda.

A gróf Teleki nemzetség közös levéltárában Marosvásárhelyt 4315. sz. alatt közli: *Koncz József:* Harctörténelmi Közlemények. 1892. 134. l. Munkácson 1711-ben 9 petárdát írtak össze *(Arch. Közlemények:* XII. k. 83. l. v. ö. *Czuberka Alfréd:* Kuruckori fegyverek. Budapest, 1906. 103. l.)

Adatok a magyar csapatok szerepléséhez az 1918-i összeomlásban.

Az osztrák világháborús műnek („Österreich-Ungarns letzter Krieg") még a múlt év tavaszán megjelent VII., utolsó kötete, épúgy mint az előzőek, széleskörű érdeklődésre tarthat számot. Ennek a kötetnek egyik legérdekesebb, megrázóan megírt fejezete az összeomlásról szól. Most egy olasz folyóiratnak méltató cikke a fenti osztrák műre vonatkozólag különösen időszerűvé tesz néhány észrevételt.

A „Rassegna Italiana" című havi szemle 1938 októberi számában „La Battaglia del Piave e di Vittorio Veneto" cím alatt méltatást ír az osztrák munkáról és kiemeli, hogy a hátul, a távolabbi tartalékokban álló csapatoktól eltérően, magában az osztrák-magyar *harcoló vonalban levő csapatoknál a bomlás még 1918. októberben sem volt döntő kihatású.* Ezek a harcoló csapatok hősiesen álltak az ententeal szemben mind a síkságon, mind a Piave és Brenta között. „Nagyobb egységek közül" — mondja az olasz folyóirat — „csupán a 11. honvéd lovas hadosztály Mariago-tól délnyugatra és október 27-én reggel a 7. hadosztály[1] a Papadopoli szigetnél engedett elhamarkodva az ellenség támadásának". A Rassegna Italiana ezt az utóbbi megállapítást az osztrák munka VII. kötetének részben 617., részben 619. oldalán olvasható kijelentésekre alapítja, amelyek szerint *„a 11. honvéd lovas hadosztály magatartásának tudható be nagyrészt, hogy a II. hadtest déli szárnyán a helyzet egycsapásra válságossá vált"*, illetve, hogy *„a 7. hadosztály magyar és délszláv csapatai nem állottak ellent az angol támadásnak"*, hogy *„a tartalékban álló 68. gyalogezred*[2] *részei megtagadták az engedelmességet, önkényesen elhagyva a csatateret"*, valamint, hogy *„a 7. hadosztály szétvert ezredei menekülésszerűen özönlöttek vissza északkeleti irányban"*.

Ezek az állítások nagyon is alkalmasak arra a feltevésre,

[1] A hadosztály a zágrábi hadtesthez tartozott; magyar-alföldi és szlavoniai csapatokból állott.

[2] Szolnoki színmagyar gyalogezred volt.

hogy az arcvonal összeomlásának előidézői magyar hadosztályok, nevezetesen a 11. honvéd lovas hadosztály és a magyar és horvát ezredekből álló eszéki 7. hadosztály lettek volna. Az olasz folyóirat viszont azt a további következtetést vonja le mindebből, hogy mivel az arcvonal többi részén az ellenállás hiánytalan volt és csupán a két magyar hadosztály engedett elhamarkodva, a hadsereg felbomlását mégis csak az ellenséges fegyverek idézték elő, nem pedig a belpolitikai stb. okok.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az 1918 októberi összeomlás kérdését nem lehet ennyire leegyszerűsíteni és ily röviden elintézni.

A magyar csapatok harcértékénk méltatását azt hiszem bátran mellőzhetjük akkor, amikor köztudomású hogy az egész háború alatt, sőt különösen a háború vége felé, veszélyeztetett pontokra szívesen állítottak magyar csapatokat. Ebben a tekintetben, sőt fegyelmezettség terén is a magyar csapatok nem állíthatók semmiféle más nemzetiségűek mögé. Tárgyilagos bírálat esetén nem állítható tehát, hogy pl. egy csapat, amely október 24-én a benne rejlő katonai erények teljességében, hűségesen és fegyelmezetten harcolt s szívósan ellenállott, három nap mulva már levetette volna ezeket a vérébe átment harci tulajdonságokat.

Hogy éppen magyar nemzetiségű volt az a csapattest, amelynél az ellenség — mint ahogy alább látni fogjuk — főként az előnyös harcászati körülmények közrejátszása folytán ért el sikereket, ebből a körülményből, a mindvégig bebizonyított magyar harc — de nem kevésbé áldozatos készség megfogyatkozására nem lehet következtetni, illetve általánosításra ez nem nyujt támaszpontot.

Hiszen egy más helyen maga az osztrák mű a következőket mondja, az 1918. október 24—28-i sikeres védőharcokról írva, az 598. oldalon: „Megrázó volt az a hősiesség, amellyel magyar, német, tót, horvát, szerb, román, rutén, cseh és lengyel nemzetiségű csapatok mégegyszer összefogtak, áldozatra kész fegyverbarátságban . . .“ stb.

Igaz ugyan, hogy az október végén már hazátlan hadsereg kötelékéből való kiválás kérdése, *független nemzeti államunk védelmezése érdekében, a magyar csapatoknál mindinkább előtérbe nyomult.* Ily megfontolások azonban akkor, *az ellenség tüzében állva nagy általánosságban háttérbe szorultak,* s így a védelem szívósságánál csak a véletlenül kialakult körülmények játszottak döntő szerepet. A hátországi eseményekről szóló hírek hatása — hátulról — és az ellenség fegyveres nyomása — elülről — a véletlen különös szeszélye

folytán egyes helyeken ugyanis egyidőben érvényesült és ez idézett elő válságos harcászati helyzeteket.

De ezeknek a helyzeteknek egymásrahatásából sem lehet túlzott következtetéseket levonni.

Az 1918. évi októbervégi utolsó védőharcok lefolyásának teljes ismeretében pl. bizonyára kockázatos minden olyan következtetés, amely *az egész arcvonal védelmének összeomlását valamely részletsikertelenség kihatásával igyekszik megmagyarázni, vagy azt ebből akarja következtetni, levezetni.* Ha jogosult is teljes mértékben az a feltevés, hogy ha arcvonalunk mindvégig legalább is azt a fegyelmezettséget és ellenállóképességet tanusította volna, mint még október 23-án is, amikor az olasz támadás megkezdődött, akkor ezt a támadást feltartóztattuk volna, tagadhatatlan, hogy 27-étől kezdve erre már nem volt remény, mert a fegyelem és ellenállóképesség a hátországi eseményekről szóló hírek elterjedése folytán oly rohamosan, egyik napról a másikra, sőt óráról-órára, oly nagy mértékben csökkent, hogy az egész arcvonal egységes és rendszeres szilárd ellenállásáról már szó sem lehetett.

Tisztázni kell ezenkívül a fegyelmezetlenség fokozatos terjedéséről, a csapatok belső értékének, ellenállóképességének fokozatos romlásáról alkotott fogalmakat. Különbséget kell tenni ugyanis egyrészt a csapatoknak a hosszú háború okozta csüggedtség, fásultság, másrészt a bomlasztó (bolseviki) propaganda következtében előálló fegyelmezetlensége és a hátországi politikai viszonyok megismerése, a háború céltalanságának felismerése, valamint a szűkebb haza iránti, vélt kötelesség tudatának felébredése folytán beálló, végül még az engedelmesség megtagadásában is kifejezésre jutó fegyelmezetlen magatartás között.

A hosszúra nyúlt háborúba való belefáradás már jóval előbb mutatkozott a csapatoknál és főleg az 1918 júniusi piavei csata után terjedt aggasztó mértékben. Ezen a téren azonban nem volt nagyobb különbség a különböző nemzetiségű csapattestek között. A bomlasztó propaganda mételye nem lassan terjedt, hanem néha egyik napról a másikra nyílvánult meg, akkor, amikor az erre okot szolgáltató hírek az illető csapattesthez eljutottak. Az arcvonalban álló csapatokhoz mindenesetre nehezebben jutottak el ezek a hátországból jövő és az egységes védőharc vezetése szempontjából végzetes hírek („elvesztettük a háborút", „a hazai határokat kell most védelmezni" stb.). Ott azonban, ahová ezek a hírek eljutottak, nem *„fokozatos"* fegyelemromlást, nem a harcképességnek fokozatos csökkenését, hanem a hangulat *azonnali* gyökeres megváltozását idézték elő. Kitűnő példa erre a fegyelmezett 4. császárvadász ezred III. zászlóaljának esete,

amely október 26-án — magyar csapatok felváltására kirendelve — nem volt hajlandó állásba menni és a linzi 14. gyalogezred magatartása, amely október 27-én az elszállítás alatt álló magyar csapatok állítólagos „gúnyos" megjegyzéseire azt válaszolta, hogy „nem hagyjuk magunkat az utolsó pillanatban nyomorékká lőni". Ebből az osztrák világháborús műből szószerint idézett (612. old.) kifakadásból kétségtelenül kiviláglik, hogy az engedelmesség megtagadását nem a magyar példa, hanem annak felismerése okozta, hogy a háborúnak már vége van, („az utolsó pillanatban") tehát nem érdemes harcolni. Hasonló volt a helyzet a salzburgi 59. gyalogezrednél, már pedig ezeknek a tisztán német nemzetiségű, egyébként is kiváló osztrák ezredeknek sokkal közvetlenebb érdeke volt szűkebb hazájuk határának végsőkig való védelmezése.

Mindezekből az következik, hogy arra a kérdésre, hogy mily nagyfokú ellenállást tanusított valamely csapattest az olasz támadással szemben azokban a válságos napokban, amikor már a hátország teljes felbomlásáról szóló hírek a legkülönbözőbb utakon (ujságok, bevonult szabadságosok, a főbb parancsnokságokhoz beérkezett bizalmas közlések, sőt a magyar csapatok hazaszállítására vonatkozó intézkedések) eljutottak nemcsak a tartalékban, hanem az arcvonalban álló csapatokhoz is, általánosságban a következő választ lehet adni: Azok a csapattestek — nemzetiségre való különbség nélkül —, amelyeknek legénysége és tisztikara már megbízhatóan értesült a hátország összeomlásáról — csak abban az esetben harcoltak tovább. — de természetesen csak csökkent ellenállóképességgel. — ha parancsnokaik egyénisége oly sugalmazó erőt tudott kifejteni, amely meg tudta értetni alárendeltjeikkel az adott helyzet — különben is észszerű — parancsoló szavát.

Való mindenesetre az, hogy az olasz támadás, első napjaiban, nem tudott eredményeket elérni és némi sikert csak 27-én könyvelhetett el, tehát *ugyanabban az időpontban, amikor a hátország felbomlásáról szóló hírek már az arcvonalban álló csapatokig is elérkeztek.* Pedig, hogy az olaszok nem takarékoskodtak erejükkel és a győzelemért, ugyancsak minden áldozatra készek voltak, bizonyítják azok az óriási veszteségek, amelyekkel az olaszok, csupán a Grappa környékén, elért sikereiket megvásárolták. (Az osztrák mű 33.000 halott, sebesült és eltűntre teszi az olaszok veszteségét a Mt. Pertica, Col dell'Cuck, Mt. Forceletta, Col dell'Orso, Valderona és Mt. Solarolo körüli harcokban.)

Amilyen mértékben fogyott később — az „értesültség" folytán — az ellenállás, ugyanolyan mértékben bővültek ki az olasz sikerek. De még ennyire sem, mert október 28., 29.,

30. sőt 31-én is — mint ezt a XXIV. magyar hadtest szívós ellenállása bizonyítja — jelentősen korlátoztuk az akkor már többszörös erőben levő olaszok előnyomulását.

De lássuk az eseményeket részleteikben is.

*

A két hadosztály (11. lovas és 7. gyalog hadosztály) magatartásának részleteire és az olasz „győzelem"-re rátérve mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a 6. hadsereg (amelynek kötelékében a 11. lovas hadosztály állott) október 27-én alig rendelkezett olyan erősebb tartalékokkal, amelyek *nagyobb* betörés elhárítására azonnal alkalmazhatók lettek volna. Csupán a hadtest- és hadosztály-tartalékokra lehetett még számítani. Az osztrák világháborús mű is (615. old.) megemlíti, hogy a Boroević hadsereg-csoportparancsnokság a bellunoi teknőben levő jelentékeny számú tartalékán kívül (30. hadosztály, 60. hadosztály és 21. lövész hadosztály) még a 6. hadsereg mögött Conegliano és Vittorio között álló egyedüli tartalékot, a 34. hadosztályt is a bellunoi hadsereg-csoporthoz szándékozott irányítani, mivel a 24-én megindult olasz támadás ott az ellenálló erők fokozását tette szükségessé. Az Isonzó-hadsereg mögött, amelynek kötelékében a 7. hadosztály harcolt, a tartalékok szintén túlmesszе állottak ahhoz, hogy *nagyobb* helyi olasz siker esetén *gyorsan* beavatkozhattak volna. Ettől eltekintve mindkét szóbanforgó hadsereg arcvonala elég gyéren volt megszállva. Míg a 11. hadseregnél és a Belluno-hadseregcsoportnál okt. 24-én összesen 15 gyalog és 1 lovas hadosztály volt az arcvonalban, addig a 6. hadseregnél fele akkora arcvonalon csupán 4 gyalog és 2 lovas hadosztály állott. Ebből a 11. lovas hadosztály 4½ km hosszú arcvonalát a 3. és 5. honvéd huszár ezred legfeljebb 2500 karabéllyal védte, ami elég gyenge védővonalnak nevezhető, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a lovas hadosztály arcvonala mögött mint hadosztály és hadtest tartalék csupán az egyenkint legfeljebb 1000—1200 karabélyt számláló 2. és 9. honvéd huszár ezred állott, ami mindössze két erős hadilétszámon levő zászlóalj tűzerejének felel meg.

A 7. hadosztály arcvonalának kiterjedése 7 km volt. Az összes ezredek létszámviszonyairól nincsenek pontos adatok, azonban a 38. gyalogezred körülbelül ismert puskalétszámát véve alapul, október 24-én a többi ezredé (37. és 132. gyalogezred) sem haladhatta meg az 1600—1800-at. A 7 km-nyi kiterjedésre tehát ennél a hadosztálynál is csak kb. 5000 puska jutott az arcvonalban, amely mögött a 68. gyalogezred szintén mindössze 1600—1800 puskával állott csak mint tartalék.

Mindezek a számok azonban még az okt. 24-i helyzetre vonatkoznak, már pedig a 24-étől kezdődő folyton megismét-

lődő olasz támadások folyamán csapataink veszteségeket is szenvedtek. Így a 7. hadosztálynak a Papadopoli szigeten levő csapatai, melyek az angol támadásoknak 26-áig állottak ellen. sőt közben pl. a 58-asok három százada, Gönczöl százados parancsnoksága alatt sikeres ellentámadást is hajtott végre abból a célból, hogy a szigeten levő értékes hídanyagot hátra lehessen szállítani. A 11. lovas hadosztálynál ezalatt az idő alatt szintén élénk felderítő járőrtevékenység volt s az arcvonal négy napon át rendkívül heves, nehéz tüzér- és aknavető tűzben állott, aminek folytán szintén voltak veszteségek. Az október 27-i olasz betörések időpotjában tehát erőviszonyaink kedvezőtlenebbé váltak, az október 24-i erőviszonyokkal szemben.

Most pedig vizsgáljuk meg magát az ellenállóképességet. A 7. hadosztálynak 24-e és 26-a közötti elkeseredett harcai a Papadopoli szigeten fényesen bizonyítják azt, hogy az ellenállóképesség nem állt az osztrák-magyar arcvonal többi csapataié mögött. De a 11. lovas hadosztálynál is ezekben a napokban — a rendelkezésre álló hadosztály iratok és naplók tanusága szerint — a védőintézkedések még szintén kifogástalanul működtek. A 11. lovas hadosztálynál még 27-én kora reggel sem lehetett beszélni fegyelmezetlenség folytán csökkent ellenállóképességről. Az *ellenállóképesség vészes csökkenése a délelőtt folyamán következett be, még pedig ama vakrémület folytán, amelyet az olaszoknak a hadosztály oldalába való meglepő betörése idézett elő.* Az 5. honvéd huszárezred naplója szerint okt. 26-án 21 óra 30 perckor kiküldött rohamjárőrök jelentették, hogy az ellenség pontonokon kel át a Piaven a 11. és 12. sz. tábori őrsök előtt. Az ezred azonnal értesítette a tüzérséget, mire az „lassú tüzet adott zárótűz helyett". A napló a továbbiakban azt mondja, hogy az ellenség a szomszédos (kelet felé zárkózó) 12. lovasított lövészhadosztálynál kelt át. Igazolni látszik ezt a tényt a lovas hadosztály iratai között levő naplófeljegyzés is, amely 26-án 22 óra 45 perckor a következőket rögzíti: „Obst. Reutter meldet 26. 27. 28. Sektion Brückenschlag, Vernichtungsfeuer". (A 11. lovas hadosztály balszárnyán volt a 26. Sektion. A 27. és 28. már a 12. lovasított lövész hadosztály körletébe tartozott.) Az 5. honvéd huszár ezred naplója szerint az ezredparancsnokság az átkelésről kapott értesülését nyomban közölte a 12. lovasított lövész hadosztály szomszédos csoportjával, kérve őt egyben arra, hogy tüzérségével ő is zavarja az átkelést. A napló azután így folytatja: „A válasz szomorú volt" „Von unseren Vorposten keine Meldung. Ich werde nachfragen ob die Verständigung des H. H Rgts. Nr. 5. wahr ist". „Az ellenség nyugodtan kelt át a Piaven. A 10—12. tábori őrsök harcolva visszavonulnak. Ezek megerősítve ellen-

támadásba fogtak, de eredményt nem tudtak elérni". (Itt meg kell jegyezni, hogy a főörsvonal kb. 1½ kilométernyire volt az átkelőponttól, úgyhogy puskatűzzel — különösen éjjel — nem igen lehetett azt komolyan még zavarni sem.)

27-én 0 óra 40 perckor — a napló szerint az ezred „relais"-je jelentette, hogy „a 12. lovasított lövész hadosztály emberei szaladnak vissza azzal, hogy az ellenség jön. 3 óra 30 perckor a VI. számú főörsszázad (ez volt Fontigo mellett, a 11. lovas hadosztály balszárnyán álló szélső főörs) egy járőrt küldött összeköttetés céljából a lövészekhez, de ez azzal a jelentéssel jött vissza, hogy ott már ellenség van". A főörsszázad erre kamó-állást foglalt el. A napló további feljegyzéseiből kitűnik, hogy a 12. lovasított lövészhadosztálynál átkelt és ellenállás nélkül előnyomult olaszok oldaba, sőt hátba támadták az 5. honvéd huszárezred főörsvonalát, valamint az időközben erősítés gyanánt odairányított ezredtartalékot (Cséry hadnagy parancsnoksága alatt) és visszavetve azokat, felsodorták a főörsvonalat.

Az olaszoknak *oldalról jövő támadása*, amit az összeköttetés megszakadása (telefonvezetékek elpusztulása) következtében előálló zavar és a sötétségben való tájékozatlanság csak fokozott, *valóságos vakrémületet idézett elő* a hadosztály csapatainál, úgyhogy ezek a Farra d. S.-ig, sőt Pedeguardaig vonultak vissza.

Dobokay tábornok volt hadosztály vezérkari főnök leírása szerint a hadosztály parancsnokság még 27-én este ellentámadással akarta visszafoglalni a „rideau" vonalat. Összeköttetések hiányában, a különböző csapatokból összeállított támadócsoport aznapi és 28-i támadása azonban egységes vezetés hiányában megakadt. Marigonál mindazonáltal sikerült az ellenséget megkötni. Dobokay tábornok ezután így folytatja feljegyzéseit: „Október 28-án a reggelig beérkezett jelentések hangja, az ellenmondások, az összeköttetés megszakadása, az egységes parancsolás lehetetlensége, a csapatok kimerültsége, a leapadt létszámok, az eltűnt, elszállingózott csapatrészek annak felismerésére juttatták a hadosztály-parancsnokságot, hogy egységesen vezetett komoly ellentámadások, amelyek csak minimális sikert is biztosíthatnának, nem hajthatók végre. A hadosztályparancsnokság ezért október 28-án délelőtt „Készültségi jelentést" terjesztett fel a Luxardo-csoport parancsnokságához, amelyben nyíltan kifejtette, hogy elcsigázott, kiéhezett, 3 napig erős tűzben állott megtizedelt csapatokkal nem lehet tovább ellenállani, annál is kevésbbé, mert híre kelt, hogy a hadsereg főparancsnoksága a Wilsoni elvek alapján hajlandó fegyverszünetről és békekötésről tárgyalni. (Ez Op. No. 113. 703. AOK. — 1918. sz. a. Baden X/24 keltezéssel okt. 28-án a hadosztály-

parancsnoksághoz be is érkezett.) „Ebben a kritikus helyzetben" — írja Dobokay tábornok — „Hegedüs tábornok azon egyedül helyes elhatározásához juthatott csak, hogy magyar csapatait további véráldozattól megkímélve összeszedje és rendben, fegyelmezetten, megmentett felszerelésével és hadianyagával az ország határára és annak védelmére hazavezesse".

A 7. hadosztálynál a csapatok ellenállóképességének hirtelen megfogyatkozása összeesett az angoloknak 27-i erőteljes, a Piave-menti töltésállás elleni támadásával. Október 26-án éjfél után, amikor a tartalékban álló 68. gyalogezredet felriasztották, mert az ellenség hatalmas pergőtűzbe fogta az egész 7. hadosztály arcvonalát és igen erős, hatásában eddig ismeretlen angol támadással kellett számolni, ugyanakkor a legnyiltabb uszítás ment már végbe a hadosztály ezredeinél azzal a jelszóval, hogy *„Károlyi felhívásának teszünk eleget"*. (Lukachich altb. könyve, Magyarország megcsonkításának okai 30. old.). A 68. gyalogezred akkori parancsnoka Krause Lajos ezredes személyesen fogott le egy katonát, aki még a hadosztályparancsnokság által nyomban kiküldött hadbíró előtt is lázító szavakat hangoztatott anélkül, hogy a hadosztályparancsnokság azonnali elrettentő példát szolgáltatott volna. Bár ennek ellenére egyes parancsnokok erélyes befolyása alatt — főleg a 68. gyalogezred egyes zászlóaljai — csak Raiig, S. Poloig, illetve a Monticanoig hátráltak fokozatosan és az előbb visszavonuló többi ezred szétugrasztottjait is összegyüjtve ellenállottak, az angol támadás megközelítőleg sem találkozott olyan erővel, amelynek visszavetése győzelemnek volna minősíthető.

Az ellenség sikere a 7. hadosztálynál azzal magyarázható, hogy *a hátországi hírek éppen azokban a kritikus napokban jutottak el a csapatokhoz, amikor a legszívósabb ellenállás kellett volna.* Igy azután az angolok sem találtak oly nagy ellenállásra, amely arányban lett volna a támadásukhoz alkalmazott nagy erőikkel.

vitéz Doromby József.

Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai.

(II. közlemény.)

III. A második hadivállalat (1597).

Az 1595-ik évi hadjárat sikereit a következő évben a császári hadsereg nemcsak kihasználni nem tudta, hanem még a mezőkeresztesi csatában súlyos vereséggel is tetőzte be szereplését. A mulasztások helyrehozatala az 1597. évi hadjáratra[1] hárult, melynek fővezérletét a császár Miksa főhercegre bízta, ki tábornagyául Borgani Károly őrgrófot választotta; az őrgróf oldalán, mint hadsegéd, tűnik fel először Magyarországon Basta György, aki az 1597-i hadjáratban is fontos szerephez jut.[2] Főhadiszállásul Magyaróvár jelöltetett ki, hol gyülekeznie kellett a császári hadseregnek, mely Magyarországból 6.000 gyalogosra és 3.000 lovasra, Németországból 16.000 gyalogosra és 17.000 lovasra, az Egyház-államból pedig 8.000 gyalogosra számított.[3] Borgan már július 1.-én Magyaróvárra jött, míg Aldobrandini Bécsben várakozott a pápai hadakra, melyeket július első napjaiban Pozsonyban szállásoltatott el.[4] Mikor azonban Miksa főherceg 400 főnyi testőrségével felkészült volt táborba szállani, Aldobrandini júl. 22-én Bécsből Pozsonyba jött, hol másnap átvette a pápai hadak fővezérletét, s azo-

[1] A hadjáratra *Cober* és *Istvánfi* összefoglaló elbeszélésén kívül lásd e fejezet 27., 48. és 60. jegyzeteiben hivatkozott irodalmat.

[2] V. ö. *Veress Endre:* Basta György hadvezér levelezése és iratai („Monumenta Hungariae Historica," Diplomataria, v. XXXIV), Budapest, 1909, hol a 3.—18. lapokon lévő 3.—8. sz. akták az 1597.-i hadjáratban való szereplésére vonatkoznak.

[3] Részletes kimutatások a Vatikáni-könyvtár Urb. Lat. 1065. jegyű kódexében, a 434. lapon: „Nota del numero delle genti che si ritrova di havere S. M. C."; a 435. lapon: „Il soccorso che danno i Principi et le Provincie dell'Alemagna all'Imperatore questo anno 1597"; a 439. lapon: „Quantus et qualis exercitus sit in castris pres. a. 1597."

[4] U. ott. Urb. Lat. 1065., pp. 428., 444., 458: „Avvisi di Roma" jul. 15.—26. és 29.-i számai.

kat júl. 26-án Magyaróvárra vezette.[5] A pápai hadak 39 századból állottak, melyek mindegyike, egy kapitány és egy hadnagy („alfiere") vezetése alatt, a gyalogosokon kívül bizonyos számú lovasságot is foglalt magában.

Századok	Kapitányok:	Hadnagyok:	Gyalogosok	Lovasok
1.	Cesare Ricciardi	Andrea Gargetta	200	20
2.	Lazzaro Magnone	Francesco Ricci	200	20
3.	Tommaso Zambeccari	Galeazzo Fiaba	260	40
4.	Celio Parissani	Sinibaldo Leanori	200	25
5.	Antonio Vechiarelli	Ottavio Brancaleoni	280	20
6.	Col. Viviano Venazzi	Giov. Batt. Lemara	200	20
7.	Amico Amici	Girolamo Filipuzzi	200	6
8.	Bisaccione Bisaccioni	Giov. Batt. Bove	230	30
9.	Leonardo Chiogioni	Vetrulio Rocchi	235	20
10.	Pompeo Ferrari	Curzio Zanelli	225	18
11.	Ostilio Caraffa	Paolo Carara	150	14
12.	Raimondo Tomasoni	Giaufrancesco da Terni	200	10
13.	Marino Curciani	Alessio Silvestri	220	22
14.	Annibale Margarucci	—	200	12
15.	Vincenzo Santacroce	Domenico Domeniconi	200	14
16.	Bozzo Brozzi	Lodovico Cesari	200	15
17.	Niccolò Capponi	Carlo Masigni	260	12
18.	Ottavio Mazzincolo	Bartolomeo Matarazzi	240	9
19.	Fabio Biocchi	Tobia da Perugia	160	9
20.	Celso Celsi	Giulio Antichi	240	25
21.	Fulvio Salvi	Gian Antonio da Corneto	230	14
22.	Orazio Baglioni	Borgio Borgi	230	25
23.	Giov. Batt. Adamo	Cesare Chiamosini	180	12
24.	Sgriglio Sgrigli	Norio Rizzi	185	25
25.	Vinco Vinci	Pietro Regialdini	220	10
26.	Giulio Gualtieri	Taddeo Mattei	206	9
27.	Pompeo Cinelli	—	220	15
28.	Camillo Perolli	Domenico da Fabriano	200	18
29.	Orazio Barbone	Flaminio da Perugia	230	35
30.	Ettore Graziani	Francesco Soci	230	30
31.	Francesco Floriani	Alfonso Rossi	200	10
32.	Alessandro Ranieri	Marcello Crispolti	200	24
33.	Francesco Gambatelli	Cesare Angelini	150	10
34.	Bartolomeo Arnolfini	Fulvio Tracchia	180	24
35.	Niccolò Trossa	Antonio Miniati	220	8
36.	Vincenzo Rosati	Vincenzo Fermati	230	15
37.	Gasparo Ruggieri	Antonio Grazzini	200	12
38.	Giovanni Campeggio	Vincenzo Puglialini	230	18
39.	Leonardo Mastri	Dionisio Mingazzi	280	18
		Összesen:	8331	681

[5] Urb. Lat. 1065. jegyű kódex 468. és 490. lapjain az „Avviso di Roma" aug. 2-i és 13-i számai.

[6] U. ott. 430—32. lapon: „Nota dei Capitani et Alfieri e Cavalieri che sono andati in Ungheria", és a 438. lapon: „Nota dei Capitani spediti in Ungheria dalla Stà di N. S."

E több mint 9,000 főnyi hadsereget Aldobrandini hat ezredre osztotta, melyek közül az első kilenc századot és az egész lovasságot foglalta magában, míg a többi öt ezred hat-hat századot számlált.[7] A parancsnoki állásokat a következőkép osztotta szét: helyettes tábornokul Camillo Capizucchi neveztetett; az első ezred élére Flamino Delfini állíttatott tábornoki rangban; a többi öt élére pedig Celso Celsi, Carlo Malatesta, Bisaccione Bisaccioni, Ettore Graziani és Viviano Venanzi neveztettek ezredesi rangban.[8] A pápai tábor főhadbírójává („uditore generale del campo") Alessandro Cantucci, hadbírójává („sotto uditore") Timoteo Martri, főfullajtárjává („forrioro maggiore") Alessandro Vecchi, fizető-mesterévé („pagatore generale") pedig Marzio Alberici neveztetett.[9] Aldobrandini vezérkara mellett, mint hadimérnökök, Federico Ghislieri ezredes[10] és Pompeo Floriani kapitány[11] teljesítettek szolgálatot.

A pápai hadakon kívül még a császári hadsereg egy része, jelesül a vallonok 6,000 gyalogosa és 1,500 lovasa is Aldobrandini parancsnoksága alá rendeltetett, úgy hogy a pápai generalissimus hatásköre kb. 17,000 emberre terjedt ki.[12] Ezenfelül a Birodalom tartományaiból 4,000 gyalogossal és 2,000 lovassal, Magyarországból 6,000 gyalogossal és lovassal, Ausztriából 2,600 gyalogossal és 2,000 lovassal rendelkezett a császári hadsereg,[13] melynek létszáma ilymódon 24,600 gyalogosra és 9,000 lovasra, összesen 33,600 főre emelkedett, 25 ágyúval és 4000 hadiszekérrel. Az akcióképesség tehát 30%-ban Aldobrandini vállain nyugodott, aki ehhez képest derekasan kivette részét a hadjáratból.

A hadjárat objektumait illetőleg csak lassan jegecesedett a végső elhatározás. Rudolf császár haditanácsa, Mátyás főherceg befolyása alatt, állandóan Buda visszafogla-

[7] L. a római Altieri-levéltárban az Arm. D., L. 10. jegyű kódexet: „Libro di Flaminio Delfini", p. 33., hol Delfini részletes tájékoztatást nyujt saját ezrede tisztikaráról is.

[8] Delfini előbb idézett naplóján kívül a vatikáni Urb. Lat. 1065. jegyű kódex 468. lapján: „Avvisi di Roma" aug. 2.-i sz.-a.

[9] U. ott, 430. l.-on: „Nota dei Capitani et Alfieri" stb.

[10] V. ö. *Carlo Promis*, Gl'ingegneri militari che operarono e scrissero a Piemonte („Miscellanea di Storia Italiana" XII. k.) Torino, 1871, 606—634. lapokon részletes életrajza, magyarországi szereplésének ismertetésével.

[11] V. ö. *C. Promis*, Gl'ingegneri militari della Marca d'Ancona (id. „Miscellanea" VI. k.), Torino, 1685, 285—91. lapok, hol azonban tévesen van megjelölve magyarországi szereplésének kronológiája; Aldobrandini második vállalatában való részvételéről szól *Karlo Horvat*, Vojne ekspedicije Klementa VIII u Ugarsku, 129. l.

[12] Urb. Lat. 1065. sz.-ú vatikáni kódex 423. l.-ján: „Avviso di Roma" júl. 16.-i száma.

[13] U. ott, 439. l.-on: „Quantus et qualis exercitus sit in castris."

lását tervezgette, melyet már 1594-ben Esztergom megvételével akart előkészíteni. Még Győr eleste sem hiúsította meg e tervet, melyet 1595-ben Mansfeld tábornagy akart megvalósítani, de halála miatt a császári hadsereg kénytelen volt beérni a félsikerrel. Sajnos, Esztergom visszavételével nem jutott előbbre a nagyszabású terv, mert Miksa főherceg fővezérlete alatt a Hadi-tanácsban újra felülkerekedtek Ausztria partikuláris érdekei. Ezekhez képest Basta György egy osztrák-határszéli fontosabb magyar vár visszavételét javasolta a főhercegnek,[14] Achille Tarducci pedig egyenesen Aldobrandinit akarta hangolni Győr megvételére.[15] A császári hadsereg osztrák vezérkarának intenciója tényleg Ausztria hátvédjének biztosítékaként, Győr várára összpontosult, de kivitelére nézve igen eltérőek voltak a tervek.

Miksa főherceg augusztus első napjaiban, a hadműveletek tervének megállapítása végett, haditanácsba hívta a tábornokokat s közülök elsőül Aldobrandinit szólította fel véleménye előadására. „Azt javasolom, — így szólt ő — hogy mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk saját erőnket, a gyalogok és lovasok számát és minőségét, az ágyúkat és felszerelésünket, úgyszintén az élelmiszerek beszerzésének módját. Ha azután arra a meggyőződésre jutunk, hogy erőnk az ellenségét meghaladja, abban az esetben hasznosnak és illőnek tartanám, hogy Budát vagy Győrt vegyük ostrom alá; Buda megvívását könnyebbnek és nagyobb jelentőségűnek tartom, mert ezzel az ország fővárosa jut kezeinkbe és Győr elestét is előkészítenők... Ezért már Bécsben állítottam s most is azt a nézetet vallom, hogy elhibázott dolog volt Óvárra jönnünk, hanem Esztergomnál kellett volna táborba szállanunk, ahonnan az ellenség mozdulataihoz képest a Duna jobb- vagy balpartján, vagy egyszerre mind a két parton indíthattuk volna meg a hadműveleteket, akár védelmi állást foglalva el, akár támadólag lépve fel."[16]

E javaslattal Aldobrandini, Mansfeld nyomdokaiba lépve, a helyzet magaslatára emelkedett; azonban, sajnos elszigetelten állott. Borgan ellenezte a haderő és a felszerelések vizsgálatát s feltételezvén, hogy minden rendben van,

[14] Módenai áll. levt. „Avvisi e notizie dall'estero" 16. sz.-ú csomag: „Parere del Basta circa la guerra contra il Turco".

[15] Il Turco vincibile in Ungaria (Ferrara, 1598) c. művének Aldobrandinihez 1597-ben írt ajánlólevelében: „... ricuperi quest'anno Ghiavarino, posto il più importante..."

[16] A Vatikáni-levt. „Lettere particolari" IV. köt., 161. sz., Aldobrandini aug. 6-i jelentése; v. ö. Aldobrandini Ferenc János hadijelentései, fordította és közölte *Lukcsics József*, „Pápai Lapok" 1901. évf. március 17-i számában.

azt sürgette, hogy azonnal meg kellene kezdeni a hadjáratot. Legközelebbi feladat gyanánt Pápa és Szentmárton megvívását ajánlotta, aztán Győr ostromára kerülne a sor, s ennek visszaszerzése után Komáromba menne a tábor, ahol a további teendőket a törökök mozdulataihoz képest állapítanák meg. Aldobrandini szót kért, hogy észrevételeit megtehesse. Szerinte szégyenletes dolog volna, ha a császári sereg, melynek működése elé nagy várakozással néz a keresztény világ, erejét Pápa ostromára pazarolná; e vár ugyanis nagyobb ellenállást fejthet ki, mint látszik, minélfogva a haszon és dicsőség, mely siker esetében várható, nem áll arányban a veszteséggel és a szégyennel, melyet a kudarc maga után vonhatna. E mellett figyelmeztette a tanácsot, hogy mihelyt a sereg a Dunától eltávozik, az élelmezés körül, mint a múlt évek tapasztalása igazolja, zavarok állanának be.

A haditanácsban résztvevő többi hadvezérek mind Borgan javaslatát támogatták, s már Miksa főherceg azzal összhangban mondta ki a határozatot, mely Pápa megvívását tűzte ki a hadjárat első feladatául, mintegy előkészítéseképen Győr ostromának. Aldobrandini erre kijelentette, hogy ő kötelességéhez képest őszintén feltárta véleményét, de a hozott határozat után Őszentsége hadaival követni fogja a főherceget.[17]

Pápa várának[18] keletkezése a XV. század első harmadába nyúlik vissza, mikor is a Tapolca folyó jobb partján a Garay-család egy várpalotát építtetett, mely az akkori építészeti divatnak megfelelő négyszögű alapformájával, ugyancsak négyszögletes donjonjával és szerkezete nemes egyszerűségével még 250 év múlva, a barok-kor megváltozott ízlése közepette is ki tudta vívni egy szakértő olasz tetszését.[19] Már attól kezdve előbb jobbágyfalu, majd népes város keletkezett körülötte, hová Mátyás király is palotát építtetett magának: miként a várpalotát, úgy a várost is egy-egy palánköv kerítette, melyek eleinte teljesen megfeleltek a helység minden hadászati jelentőségtől mentes polgári életfunkciójának. Szulejmán szultán 1543-i hadjárata alkalmával azonban Pápa végvári szerepe megkezdődik, s ettől kezdve megerősítése és védőműveinek tökélete-

[17] V. ö. *Horváth Mihály,* Magyarország története, III. k., 356. l., *Fraknói,* Magyarország összeköttetései a Szentszékkel, III. k., 242. l.

[18] A vár építészeti történetét l. *Maggiorotti,* id. műve 255—59. lapjain; v. ö. *Horváth Elek* és *Tóth Endre:* Pápa város multja, jelene és környéke; Pápa, 1936.

[19] *Sempliciano Bizozzero:* Notizia particolare dello stato dei Regni d'Ungheria, Croazia e del Principato di Transilvania (Bologna, 1867), p. 45.

sítése állandóan foglalkoztatja a várost, az országgyűlést és a bécsi Hadi-tanácsot. Első ízben Martonfalvay Imre, alig hogy 1544-ben várkapitánnyá neveztetett, vállalkozott némi erődítési munkálatok eszközlésére, melyekről ő maga szolgál a következő felvilágosítással: „Ez időben megösmervén, hogy kevés néppel nem vagyok elég a nagy puszta Pápa városának óltalmazására ez hitvány palánk mellett, elhagyám a vár épületeit, s a várost kezdém először építeni, honnét a várat óltalmazzák. A várost kissebben szakasztám, palánkját fölállatám, fonatám és sároztatám gyorsasággal, aztán az árokját is megásatám, csak maroknyi kevés néppel... a város épületét végezőnk, mind árokjával, bástyáival egyetemben. Aztán a vár környül való hitvány palánkot is jó bástyákkal második esztendő fordulatján újólan megépítém jó módon."[20] Pápának Martonfalvaytól nyert formája tükröződik Houfnagelnek[21] 1617-ben, de nem természet után az akkori állapotot feltüntető, hanem kétségkívül korábbi ábrázolás alapján készült rajza, mely mind a várnak, mind a városnak gerendákból készült s földdel feltöltött palánkját a rondellákkal erődített védövek középkori stílusában szemlélteti. E védőművek azonban, a harcitechnika fejlődése következtében, már formájuknál fogva sem voltak alkalmasak kellő védelem biztosítására, miért is a magyar országgyűlés már 1556-ban és 1559-ben törvényekkel rendelte el erődítésüket, melyet Francesco Benigno hadiépítészeti főintendáns eszközölt.[22] E munkálatok azonban egyelőre csak a régi palánkok mögé emelt földtöltésekben határozódtak,[23] úgy hogy a vár még 1575-ben is a Martonfalvaytól nyert formájában állott, mint azt Fulgenzio Turco és Bernardo Magno hadimérnököknek akkor készült alaprajza (6. ábra) bizonyítja, mely a meglévő állapoton kívül egy újonnan építendő bástyaöv tervét is szemlélteti.[24] E rajz szerint a régi vár északkeleti sarkán álló s mastioval ellátott várpalota négyszögű palánkjának sarkain egy-egy

[20] *Szabó Károly* és *Nagy Imre:* Magyar történelmi évkönyvek és naplók („Monumenta Hungariae Historica", Scriptores XXXI. k.), Budapest, 1881, 150—152. l.

[21] *Georgius Braun* és *Franciscus Hohenbergius:* Civitates orbis terrarum (Coloniae, 1618), v. VI. tav. 46.

[22] A bécsi Hofkammer-Archiv „Hungarica" 1558. évi 233. sz.-ú regeszta-kötet 124. l.

[23] Ez építkezésekről felvilágosítással szolgálhatna *Maggiorotti* id. mű 255. lapján minden forrásjelzés nélkül hivatkozott, s állítólag 1568 körül készült „Delineatio Papae C. Guidonis S. Georgio" c. kiadatlan alaprajz.

[24] A bécsi Kriegsarchiv, Kriegsrath Hungarica 165. k. 168. l.; hol, valamint a 159. k. 237. l.-án, szó van Magno 1574.- és 1576.-i pápai szerepléséről is. A 165 k.-ben levő alaprajzról tőlem készített másolatot első ízben *Maggiorotti* id. műve 69. ábráján közölte.

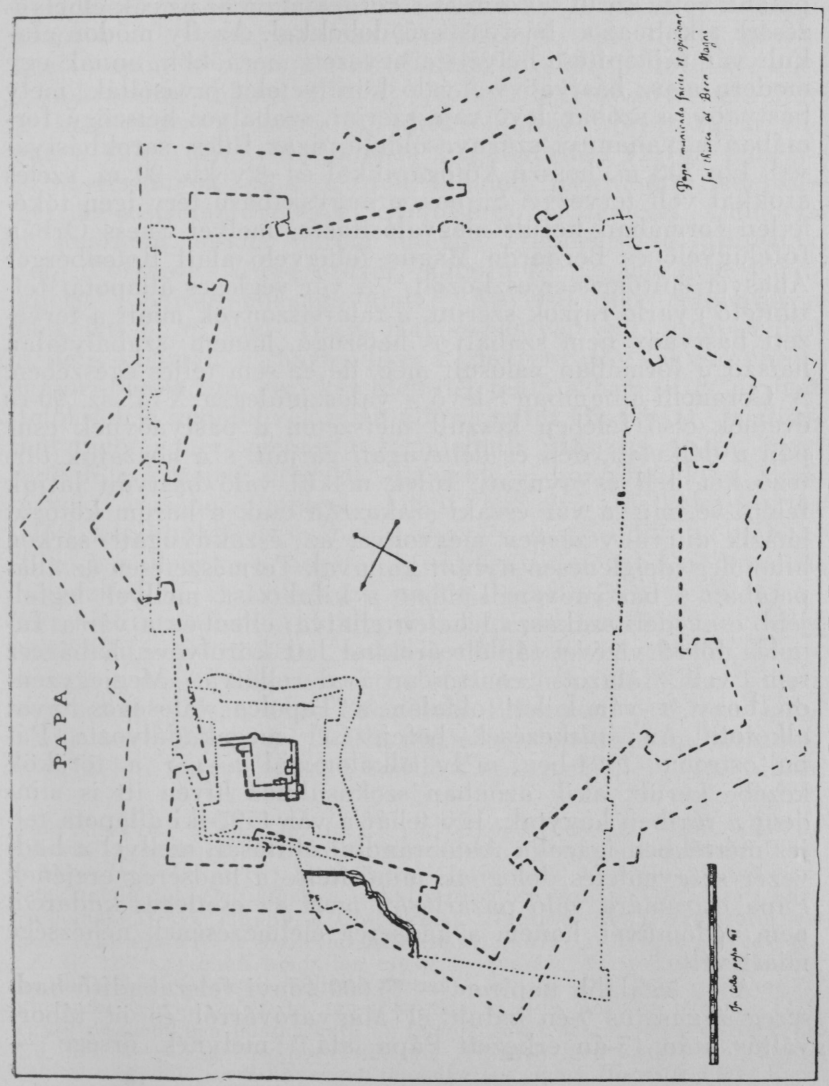

6. Pápa vára F. Turco és B. Magno tervén.
(L. A. Maggiorotti: Architetti e architetture militari II.)

bástyaszerűen képzett dob állott, míg a kastélyt és várost egy kb. 540 m. hosszú és 230 m. széles téglány alapidomú fapalánk vette körül sarkain és a kötőgátakon az ágyúk elhelyezésére alkalmazott bástyaszerű dobokkal. Az íly módon alakult vár újjáépítése helyett a nevezett mérnökök, annak egy modern olasz bástyaövvel való körülvételét javasolták, mely bástyaöv, a szóban levő rajz szerint, szabályos hétszögű formában ugyanannyi szárnyasoldalú, azaz füles sarokbástyával, kb. 300 m. hosszú kötőgátakkal és egy kb. 20 m. széles árokkal volt tervezve. Sajnos, e nagyszabású terv igen tökéletlen formában került megvalósításra, melyet Suess Orbán főfelügyelő és Bernardo Magno felügyelő alatt Rotenberger Ahasvér építőmester eszközölt.[25] A vár végleges állapotát feltüntető gyarló rajzok szerint, a talajviszonyok miatt a tervezett bástyaöv nem szabályos hétszögű, hanem szabálytalan hatszögű formában valósult meg, de ez sem teljes egészében. A Coronelli-albumban[26] levő s valószínűleg a XVI. sz. 90-es éveinek első felében készült metszeten a bástyaövnek csupán a délkeleti, déli és délnyugati gátjait, s a hozzájuk tartozó két déli és nyugati, fülek nélkül való bástyáit látjuk felépítve, míg a vár északi szakaszán csak a három kötőgát látszik durványszerűen megvonva, az északnyugati sarkon hihetőleg ideiglenesen nyitott kapuval. Természetesen ez állapotában a bástyaöv nélkülözte a kifalazást, mellyel legfeljebb csak déli szakasza lehetett ellátva; ellenben a vár a Tapolca folyó vizével táplált árokkal lett körülvéve, habár ez sem volt falazott controscarpával ellátva. Megjegyzendő, hogy a vár keleti oldalán a Tapolca valóságos tavat alkotott. Az építkezések befejezését megakadályozta Pápa ostroma 1594-ben, mely alkalommal a vár a törökök kezébe került, akik azonban szokásukhoz híven itt is mindent a régiben hagytak. Igy tehát a vár 1597-iki állapota teljes mértékben igazolta Aldobrandini állítását, mellyel a hadvezér szégyenletes dolognak minősítette a hadsereg erejének Pápa ostromára való pazarlását, mert az esetleges kudarcot nem védőművei, hanem a hadsereg élelmezésének nehézsége miatt vélte.

A — legalább papiron — 33.600 főnyi felszabadító hadsereg augusztus 9-én indult el Magyaróvárról és öt táborváltás után 13-án érkezett Pápa alá,[27] melynek őrsége —

[25] Az idevonatkozó adatokat lásd *Pataki* id. különnyom. 26. és 27. lapján.

[26] *Vincenzo Coronelli:* Corso geografico universale (Venezia, 1692), tav. 76.

[27] Pápa ostromának forrásait illetőleg Aldobrandini jelentései *Luksics* idézett fordításában 1901-től a kutatók rendelkezésére álltak. Ezeken kívül elsőrendű, ezideig fel nem használt forrással szolgál a vati-

Aldobrandini értesülése szerint — 600 gyalogosból és 200 lovasból állott.[28] Az ütközetmenetben az olasz csapatok képezték az utóvédet s mire a mocsaras átkelőn térdig érő vízben gázolva a helyszínre érkeztek, éjfélre járt az idő. A következő napon a csapatok elfoglalták kijelölt táborhelyeiket; Aldobrandini tábora a tótól jobbra helyezkedett el. Bár a keresztény hadsereg minden oldalról körülzárta a várat, a 15-én tartott haditanács megállapítása szerint a helyszíni viszonyok csak a déli oldalon nyujtanak lehetőséget az ostromműveletek kifejtésére. E ténnyel számolva a huszonöt ágyút három ütegbe csoportosítva állították fel, Ferrante Rossi tűzér tábornok („generale d'artiglieria") parancsnoksága alatt.[29] Az első üteg célpontja a délkeleti ú. n. Vizi- vagy Halász-bástya volt, a másodiké a déli kötőgát, a harmadiké a délnyugati, vagyis Városmajori-bástya; az első két üteg dél felől, a harmadik nyugat felől volt a védőművek ellen állítva, mint ahogy azt Ortelius-nál Siebmacher metszete szemlélteti. Másnap, 16-án, megszólalt a középső üteg öt ágyúval, s hozzáláttak a futóárkok ásásához, melyek közül az első (délkeleti) üteg előtt készültekbe a svábok („suevi"), a második (déli) előttibe a vallonok, a harmadik (nyugati) előttibe a franciák helyezkedtek. A következő napon, azaz 17-én reggel tartott haditanácsban Aldobrandini a pápai hadaknak akcióba való állítását követelte, s erélyes fellépésével sikerült kicsikarnia a német tábornokok befolyása alatt álló Miksa főherceg beleegyezését, hogy Bisaccione Bisaccioni és Ettore Graziani ezredeikkel egy önálló támadóoszlopot formálhassanak a délkeleti bástya ellen, Camillo Capizucchi helyettes tábor-

káni könyvtár „Urb. Lat. 1065." jegyű kódexének II. kötete, ahol az „Avvisi"-k egykorú s az ostrom eseményeit nyilvántartó számain kívül a helyszínről keltezett több jelentés is olvasható. Azonfelül becses részletek találhatók *Delfini*nek a római Altieri-lev.-tárban levő idézett Diáriumának 33—35. lapjain, s *Ghislieri*nek „Trattato che il difensore non può contrabattere le batterie delli espugnatori" (a torinói áll. lev.-tár „Z. II. 32." sz.) című kiadatlan műve 19. lapján. Az irodalmat illetőleg az eddig kizárólagosan használt *Istvánfi* (id. mű 434—36. l.) mellett figyelembe vehető *Cober* (id. mű 174—180.) is, akik előadása azonban csak egyes részleteikben használható. A feldolgozások tekintetében a *Horvát*-é (id. mű 64—80.) és *Fraknói*-é (id. mű, III. 254.) igen szűk szavú, habár sokkal nagyobb forrásanyaggal rendelkeztek, mint *Horváth Elek*, Pápa végvári szerepe a XVI. században („Magyar Katonai Szemle", 1936. évf. 203—18. l.), akinek előadását az előtte ismeretlen források alapján lényegesen módosítottuk.

[28] L. *Lukcsics*-nál Aldobrandini 12. sz.-ú jelentését.

[29] Urb. Lat. 1065. vatikáni kódex 344—46. l. Aldobrandini adjutánsának Bernardino Rossihoz írt részletes tudósítása „Dal Campo di Papa 21 agosto 1597", mely az eddig ismert források közt a legkimerítőbb.

nok parancsnoksága alatt.[30] Ugyanakkor Rosbourg császári tábornok is felhatalmazást nyert, hogy a maga részéről a délnyugati bástya ellen hasonló támadóoszlopot alkothasson, melyet — a magyarok szándékos mellőzésével — németekből, vallonokból és franciákból állított össze. A haditanács után, Aldobrandinival egyetértve, Rossi újra munkába állította a tűzérséget, úgy hogy az első üteglől hat, a másodikból kilenc ágyú megkezdte a tüzet szórni kizárólag a Vizi-bástyára összpontosítva.[31] De mialatt délkelet felől Federico Ghislieri megindította az Aldobrandini helytartójának, Capizucchinak rendelkezésére bocsátott két pápai ezred számára a fedezékek és árkok készítését,[32] az olaszok dicsőségére féltékeny Rosbourg, a maga számára akarván ragadni a győzelem pálmáját, a délnyugat felől csatarendbe állított támadóoszlopot még aznap délután gyors rohamra parancsolta.[33] A császári hadvezér e gesztusa, kétségtelenül a bátorság és lelkierő nagy gesztusa, elhamarkodottnak bizonyult, mert a török védőőrség, a támadók oszlopában nagy veszteséget okozva, a rohamot rövid idő alatt visszavetette. A visszavonult ostromlók a délnyugati bástyával szemben, a második és harmadik üteg között, ütöttek tábort, megőrizve szilárd egységüket Basta György parancsnoksága alatt, akire Rosbourg a további műveletek irányítását bízta.[34]

A 17-i roham erősen megtépázta a császári hadvezérek önhittségét, amihez csakhamar hozzájárult az ostromlók csüggedése az egyre sűrűbben érkező hírek hallattára, hogy Mehemed Satergi basa 10,000 főnyi haddal közeledik a vár felmentésére. Ily körülmények között előtérbe nyomult Aldobrandini alakja, s a további ostromműveletek súlypontja a pápai seregből toborzott rohamoszlopra hárult, melynek parancsnoka, Capizucchi tábornok, magához ragadta az ostromba állított hadak irányítását.[35] Kívánságához képest a tűzérség parancsnoka, Ferrante Rossi, 18-a reggelétől mind a három üteglől szakadatlanul tizennyolc ágyúval lövette a

[30] Aldobrandini 12. sz.-ú jelentése és az Urb. Lat. 1065.-i kódex imént idézett tudósítása.

[31] Urb. Lat. 1065. sz. kódex 544. l.-án Aldobrandini adjutánsának tudósítása.

[32] *Ghislieri*, id. Trattato-jának torinoi „Z. II. 32." sz. kódex 19. l.

[33] Urb. Lat. 1065. sz. kódex 545. l., „Avvisi di Roma" szept. 6.-i sz. Szól róla Istvánfi és Cober is; dátumával Aldobrandini adjutánsának hivatkozott tudósítása szolgál.

[34] Urb. Lat. 1065. sz. kódex 544. l., Aldobrandini adjutánsának tudósítása.

[35] Ez Aldobrandini segédtisztjének a 29. sz. jegyzetben idézett tudósításából nyilvánvaló, aki Capizucchi oldalán részt vett az ostrom további eseményeiben, amelyeket sokkal részletesebben beszél el, mint maga Aldobrandini.

vár védőműveit, mialatt a két támadóoszlop, valamint a három üteg előtt levő harcvonal egyre közelebb vitte állásait a vár árkához, melyet az ostromlók 19-én d. u. 2 órakor értek el. Ekkor Rossi beszüntette az ágyútüzet, s kezdetét vette a roham, mely a két támadóoszlopból indult ki az illető bástyák ellen, egy időben és ugyanazon rend szerint. Mindenekelőtt 20 olasz és 20 német vitéz, kiket a délkeleti támadóoszlopból Capizucchi, a délnyugatiból pedig Basta György jelölt ki, a Vizi- és a Városmajori-bástya előtt a várárokban átkelésre alkalmas hely kereséséhez látott, majd mindkét részről 100—100 ember rendeltetett a hidak verésére[36] és az átkelés biztosítására. Aztán rohamra fejlődött a két támadóoszlop, melyek közül a délnyugatit az Istvánfitól említett Raditius százados vezette, a délkeletit pedig, saját állítása szerint, Federico Ghislieri.[37] Ghislieri rohamoszlopát Bisaccione és Graziani ezredeiből válogatott 200—200, összesen 400 gyalogos alkotta.[38] A roham heves ellenállásra talált, minek következtében a Raditius-oszlop hátrálni kénytelen, azonban e válságos pillanatban a Ghislieri-oszlopnak sikerült erőt vennie az ostromlottakon, akik a védőműveket elhagyva a várkastélyba vonultak vissza.[39] Mikor Radicius a bástya fokára tűzte a zászlót, Ghislieri gyalogosai birtokukba vették a védőműveket, melyek megszállására Capizucchi tábornok sietett, a pápai hadakból hozott legénységgel. Az éj már leszállott, mindazonáltal Capizucchi megtette az előkészületeket a várkastély megvívására; de mialatt a lövőállások készítése és az ütegek felállítása folyt, a törökök kitűzték a fehér zászlót s fegyverszünetet kértek, a megadás feltételeinek megbeszélése végett. Másnap, 20-án, megtörtént Pápa átadása Semender pasa részéről Capizucchi kezeibe, az őrség szabad elvonulásának feltételével.[40]

Pápa megvételéért Aldobrandini hadseregéből mintegy ötszáz olasz áldozta fel hősiesen életét, akik közül a 19-i rohamban tizenhárman lelték halálukat; igen nagy azon-

[36] Itt részletezőbb Aldobrandini 12. sz. jelentése, mely szerint a hidak veréséhez az árkot egyes helyeken fel kellett tölteni.

[37] Id. Trattato-ja a torinói lev.-tár Z. II. 32. sz. kódexe 19. l.-ján: „... fatta la breccia ed assalto guidato da me, lo sforzassimo il secondo giorno ...“

[38] Aldobrandini 12. sz.-ú, és adjutánsának aug. 21.-i idézett jelentése.

[39] Az előbbi jegyzetben hivatkozott jelentéseken kívül lásd Ghislieri Trattato-jának a köv. jegyzetben idézett passzusát.

[40] Ghislieri, Trattato: „... i Turchi ritirati nel piccol castello, la notte seguente si arresero a Camillo Capizucchi che preparava la batteria.“

ban azok száma, akik vérüket hullatták a vállalatért.[41] A táborban ezúttal is borzalmas pusztítást okozott a ragály, mely Aldobrandinit sem kímélte meg, a vállalat hősének, Capizucchinak pedig életét követelte.

Augusztus 21-én Vincenzo Gonzaga mantovai fejedelem, aki július 27-én indult volt el segélycsapatával, megérkezett Pápára,[42] hol a császári tábor a vállalat folytatására készülődött. Miksa főherceg Székesfehérvár vagy Veszprém ostromát tervezte, a császártól azonban parancs jött Győr megvívására.[43] E császári rendelet voltaképp Aldobrandini eredeti tervének felkarolása volt, de a pápai hadvezér — betegsége miatt — nem vehetett részt kivitelében, s helyettesítésére Flaminio Delfini kapott megbízatást.[44]

Augusztus 27-én elhagyta Pápát a császári hadsereg, melynek hátvédje a mantovai fejedelem parancsnoksága alá helyeztetett: 30-án átkelt a Rába folyón, mely alkalommal török lovasság rajtaütött, de a hátvédnek sikerült szétszórnia a támadókat.[45] Másnap Magyaróvárra érkezett, hol szeptember 7-ig maradt, miközben megtette az előkészületeket Győr vára ostromára.[46] Másnap már Győr alatt állott a kb. 26,000 főre apadt császári hadsereg, melyben a Delfini parancsnoksága alatt álló pápai segélyhad 5,000 embert számlált.[47] Viszont feladata jóval nehezebb volt, mint a hadjárat első fázisában, mert a megostromlandó várnak, habár őrsége mindössze 2.000 főre rúgott, védőképessége oly tökéletes és modern erődítményekben nyugodott, hogy velök szemben a korabeli ostrom-technika is hátrányban állott.[48]

[41] Vatikáni levt., Lettere particolari, v. IV, fol. 155: „Lista dell'uomini morti e feriti nell'assalto di Papa sotto il dì 19 d'agosto 1597."

[42] Mantovai áll. levt. ASG. jegyű köteg, 388. sz. alatt *F. Cardi:* Relazione al S.-mo duca Vincenzo di Mantova del secondo viaggio che fece in Ungheria l'anno 1597.

[43] Urb. Lat. 1065, f. 455: Avvisi di Roma, szept. 6.

[44] Libro di F. Delfini, p. 33: „....io hebbi occasione d'essercitar l'autorità sopra tutta la gente senza presenza de'superiori."

[45] *Cardi:* Relazione, mely ismerteti a Pápa alól való elvonulás és a magyaróvári táborozás eseményeit.

[46] V. ö. *Veress:* Basta levelezése. I. k., 9. l. 3. sz. alatt levelét, melyet Óvárról szept. 3.-én írt Miksa főhercegnek.

[47] Urb. Lat. 1065, f. 365: Avvisi di Venezia, szept. 13; f. 601: Avvisi di Roma, okt. 1., mely szerint a lovasság létszáma 10,000 fő volt.

[48] V. ö. *Maggiorotti—Banfi:* Győr vára, „Hadtört. Közl." 1933. évf. 1—45. ll. — Győr ostromára lásd: *Kozics László:* Győr vár 1594-től 1598-ig, „Hadtört. Közl." 1891. évf. 685. s. k. ll., hol fel vannak sorolva a nyomtatásban megjelent források. A kéziratban maradt források közül összefoglaló előadással szolgál Ghislierinek az id. torinói kódexben levő Discorsi militari c. műve, melyből több ide vonatkozó részletet közölt *C. Promis,* Miscellanea di Storia Patria XII. kötete (Torino, 1871) 609—610. lapjain. Nagymennyiségű s eddig fel nem használt anyag található a vatikáni könyvtár Urb. Lat. 1065. számú kódexében összegyüjtött római és velencei Avviso-k számaiban, melyeket a maguk helyén idézünk.

Másnap, 9-én, a mantovai fejedelem, a tűzérség parancsnokával, Ferrante Rossival és Giorgio Bastával, ama lövőállások felderítésére küldetett, melyeket az 1594-iki ostrom alkalmával Szinán basa készített volt, honnan az Ercole Rosa kapitánytól vezetett lovas század rövid, de drámai mozzanatokban gazdag harcban, melyben a fejedelem unokaöccse, Cesare, halálát lelte, a török őrséget megfutamította.[49] Következésképp a gyalogság megszállotta a várat délről és nyugat felől záró sáncokat, míg a lovasság a vártól keletre helyezkedett el, az ezen irányból érkezendő segítség meghiúsítására. Ebben a helyzetben a hadműveletek, a lovasság állandó portyázásain kívül, a gyalogság állásainak kiterjesztésére és tökéletesítésére szorítkoztak, melyet a rossz időjárás és kitartó esőzés jelentékenyen gátolt. Végre is sikerült ütegeket vontatni a vártól észak-nyugatra fekvő szigetre, s hathatós közreműködésük mellett szeptember 16-án felégették a vár dunai hajóhídját, miáltal az ostromzár teljessé vált.[50] Általános volt azonban a vélemény, hogy a vár az év folyamán meg nem vívható, mindazonáltal el voltak tökélve az ostromzár hathatós fenntartására.[51] De az ostromlottak sem tétlenkedtek: 20-án egész nap ágyúzták a gyalogság állásait, s 21-én és 23-án ismételt kirohanásokat intézve, nagy károkat okoztak az ostromlók soraiban. E veszteségekhez hozzájárult a császári sereg állandó apadása a zsoldosok szökdösése következtében, úgy hogy, bár 23-án 4,000 német gyalogos érkezett a táborba, az ostromlók létszáma 23-én este már nem haladta meg a 23,000-et. E helyzetben a beteg Aldobrandini még aznap magához hívatta kapitányait, s kötelezte őket az eleinte csak október végéig zsoldba fogadott pápai segélyhadak visszatartására, egészen a vállalat befejeztéig.[52] De nemcsak emberanyagban, hanem ostrom-szerekben is nagy volt a hiány: a vizesárok feltöltésére ugyan rendelkeztek 600,000 fél-zsák („mezzi sacchi") homokkal, de ennek kevés hasznát látták a szükséges rőzse- és fa-anyag hiánya miatt. Az ostromlók egyetlen jelentékenyebb művelete a következő napokban a Fehérvári-kapu előtt levő várhíd felégetése volt szept. 27-én, mi által sikerült véget vetniök a törökök kirohanásainak. Egyébként kitartóan folytatták a várvívásnak, Basta szavai

[49] Urb. Lat. 1065, f. 611: Avvisi di Venezia, okt. 4., azonfelül *F. Cardi:* Relazione, hol kimerítő elbeszélése olvasható.

[50] *Ghislieri:* Discorsi militari, f. 47, idézve *Promis,* Miscellanea, XII. k., 609. l.

[51] Urb. Lat. 1065, f. 601: Avvisi di Roma, okt. 1. számában: „tengono non potere quest'anno conquistar quella piazza, ma bene a stringerla." — Lásd Basta szept. 17.-én kelt levelét a bécsi Haditanácsnak, *Veress* id. mű, I. k. 11. l. 6. sz. alatt.

[52] Urb. Lat. 1065, f. 621: Avvisi di Roma, okt. 11. sz., mely közli a győri táborból szept. 26.-án kelt részletes tudósítást.

szerint, „con forti et trincere et non con batteria" való módszerét,[53] csakhogy a kitartást egyre lohasztotta a táborban dúló ragály, mely naponta 20—25 ember életét követelte, minek következtében a hadsereg létszáma október 3-án 20,00 főre apadt le.[54] Ily körülmények közt vették hírét, hogy a budai pasa 80,000 (?) emberrel elindult a vár felmentésére, mire Miksa főherceg 10-én haditanácsba szólította a vezérkart. A haditanácsba elvitette magát az ágyban fekvő Aldobrandini is, aki Federigo Ghislieri sugalmazására az ostromzár folytatását javasolta,[55] de a főherceg a többség véleményét karolva fel, elrendelte a császári seregnek a Csallóközbe való vonulását.[56] A felmentő török sereg, mely 9-én elfoglalta Tata várát, oly gyorsan haladt, hogy előőrsei 11-én már Győr alá érkeztek, úgy hogy még aznap a császáriak a győri szigetre, s innen a Csallóközbe vonultak, mialatt a pápai segélyhadakból alakult hátvéd fedezte a visszavonulást a törökök állandó támadásai közben.[57]

Október 12-én a császári hadsereg a komáromi várban szállott meg, s az itt tartott haditanács elhatározta, hogy nyílt csatában fognak megmérkőzni az ellenséggel.[58] A beteg Aldobrandini Komáromban maradt, a mantovai fejedelem pedig Prágába utazott, de a 3,400 főre apadt pápai segélyhadak Flaminio Delfini vezetése alatt a császári sereghez csatlakoztak, mely a visszavonuló törökök nyomában haladva, 22-én Esztergom alatt ütött tábort.[59] Másnap felszedvén a tábort, Vác védelmére sietett, melytől északra kb. egy mérföldnyi távolságban állapodott meg 24-én; itt játszódott le az 1597. évi hadjárat epilógusa.[60] A török sereg csak novem-

[53] V. ö. az Avvisi di Roma id. okt. 11. sz.-án kívül Urb. Lat. 1065, f. 645: Avvisi di Venezia, okt. 18. sz.-át: „impadronirsi di quella piazza col mezzo dell'assedio che con la forza d'armi..."

[54] Urb. Lat. 1065, f. 640: Avvisi di Roma, okt. 28. sz., mely közli a győri táborból okt. 3.-án kelt részletes jelentését.

[55] *Ghislieri*, Discorsi, f. 47: „si tenne conseglio el il mio parere fu questo che diedi in scritto instato da Gio. Franc. Aldobrandino mio generale..."

[56] Urb. Lat. 1065, f. 654: Avvisi di Roma, okt. 25., f. 663: Avvisi di Venezia, okt. 25.

[57] *Ghislieri*, Discorsi, f. 50: „... la retroguardia toccò a noi altri italiani che nel disfare il ponte fossimo combattuti dalle Sciacche (sajka) del Danubio e da poca fanteria e cavalleria..."

[58] Urb. Lat. 1065, f. 665: „Copia di lettera scritta dal Campo imperiale, sotto Comar li 22 d'Ottobre, dal S. Segretario del S. Gio. Aldobrandini"; f. 672: Avviso di Roma, okt. 29.

[59] Urb. Lat. 1065, f. 710: Avvisi di Roma, nov. 8., mely közli az esztergomi táborból okt. 23.-án kelt tudósítást.

[60] Erre nézve összefüggő előadással szolgál Bastának nov. 4.-én kelt levele a mantovai fejedelemhez, *Veress* id. mű, I. k. 14. l., 7. sz. alatt, és *A. Tarducci:* La battaglia appresentata dal Basta ai Turchi vicino Vaccia nel 1597 (Ferrara 1598) c. művében. A részletekre lásd a köv. jegyzetekben idézett forrásokat.

ber 2-án érkezett Vác alá, melytől délre állást foglalván, még aznap egy kb. 3500 főnyi lovas hadosztályt küldött a császári tábor felderítésére, minek következtében heves ütközet fejlődött, mely három óráig tartó küzdelem árán megtisztította a harcteret a törököktől. Ellenben ugyanazon nap éjjelén Miksa főherceg ajánlatosnak vélte Vác kiürítését, hová 3-án reggel bevonult a török sereg,[61] melynek lovassága egész napon háborgatta az állásaikat makacsul védő császáraikat. A döntő ütközet 4-én történt, mikor is 11 óra tájban a 30,000 főnyi török sereg három harcvonalba fejlődve állást foglalt a 13,000 gyalogosból és 7,000 lovasból álló császári sereggel szemben. A harctér kulcsa a császári tábortól keletre emelkedő magaslat volt, mely ellen 3,000 török lovas támadást intézett, elkergetve az alatta táborozó vallon lovasságot. Basta azonban nyomban visszaszerezte a magaslatot, melynek védelmére ezután Flaminio Delfini rendeltetett a pápai gyalogság egy részével. A törökök nem hagyták annyiban a dolgot, s 2,000 lovas újra megtámadta a Delfinitől őrzött magaslatot, kinek segítségére Ghislieri küldetett a pápai gyalogság másik részével,[62] mindazonáltal a pápaiak érzékeny veszteséggel kénytelenek voltak meghátrálni, s a magaslaton táborozó német gyalogezreddel egyesülve csak alkonyatkor sikerült visszaszorítaniok a támadókat. Másnap, 3-én, egy óra tájban a török lovasság a magaslat ellen újra támadást intézett, melyet a pápai gyalogság győzelmesen vert vissza. A két tábor 6-án és 7-én farkasszemet nézett egymással, s a törökök ismételt kiütései sem bírták rá Miksa főherceget, hogy a megállapított tervhez képest nyílt csatába szálljon az ellenséggel. Ezt látva, 8-án fegyverszünetet kértek a törökök, 11-én pedig elhagyták a csatateret.[63]

Ezzel le is zárult az 1597-ik évi hadjárat, s a császári hadsereg Komáromba vonult, honnan a lábadozó Aldobrandini, november 22-én vett hírek szerint, mindössze 2,000 főre apadt segélyhadával Pozsonyba készült útazni, hogy visszatérjen Itáliába.[64] Bécsből 29-én nyert értesítés szerint már

[61] Urb Lat. 1065, f. 765: „Copia di lettera scritta dal Campo imperiale sotto Vaccia, li 3 novembre 1597"; f. 762: Avvisi di Venezia, nov. 22.

[62] *Ghislieri:* Discorsi militari, f. 116, mely kiegészíti Bastának egyébként részletes előadását.

[63] Urb. Lat. 1065, f. 779: „Dal Campo in Ungheria li 9 Novembre" és li 11 dello stesso mese" írt levelek; f. 776: Avvisi di Roma, nov. 29.; f. 783: Avvisi di Venezia, nov. 29.

[64] Urb. Lat. 1065, f. 809: Avvisi di Venezia, dec. 6.; f. 821: Avvisi di Roma, dec. 13.

Pozsonyt is elhagyta volt,[65] s hadából Federico Ghislierivel csak néhány tiszt maradt Magyarországon, akik a következő évben Győr visszafoglalásánál jelentékenyen közreműködve igyekezték kiköszörülni a második hadjárat csorbáit.

Banfi Florio.

[65] Urb. Lat. 1065. f. 832: Avvisi di Venezia, dec. 13.

Az erdélyi szorosok védelme 1788-ban.

II. József 1787 és 1791 közötti török háborúja hadtörténelmünknek ahhoz a meglehetősen nagykiterjedésű, feltöretlen területéhez tartozik, amelybe magyar hadtörténetíró még nem eresztette mélyebben ekevasát. Ennek a hadjáratnak magyar irodalmában alig egy pár kisebb dolgozattal találkozunk. Évezredes hadimúltunk részletes és magyar szempontból történő feldolgozásának hiányos volta több bajnak lett forrása. Elsőnek említjük meg azt, hogy a nagyobblélekzetű, összefoglaló művek szerzői, nem akadva szakszerű és alaposabb magyar tanulmányokra, munkásságukban csak jól vagy rosszúl megválasztott külföldi munkákra támaszkodhattak. Ennek a következménye lett azután, hogy rendszerint nem a legfontosabb hadieseményeket domborították ki, hanem azokat, melyeket a külföldi szerzők arra méltónak találtak. Nem szólva bővebben a helyenként előfordúló téves megállapításokról, csak egy tényre szeretnék rámutatni. Szomorú, hogy hadtörténelmünknek mozaikszerű feldolgozásában mutatkozó hézagok következtében, mennyi vérrel adózott magyar haditett megy végkép veszendőbe. Mennyi csodálatosan szép hősi példa marad rejtve az egykori kútfők, feljegyzések sárguló lapjai között. Egyes emberek és kötelékek áldozatos haditettei, melyeket az utókor megörökítésre nem méltatott. Pedig ez a legkevesebb, amivel tartozunk harcos őseink emlékének.

I. Előzmények.

Az 1788-ban Törökország ellen megindult háborúskodás közvetlen oka az osztrák-orosz szövetséges viszony volt, melybe Ausztriát a Nagy Frigyes megizmosodott Poroszországától való félelem sodorta. Amikor a Porta a Krimifélsziget miatt a cári Oroszbirodalommal viszályba keveredett, s minden további húzavonának azzal vágott elébe, hogy 1787 augusztus 24-én hadat üzent hatalmas északi szomszédjának, II. József szövetséges társa mellé állt.[1] Bár voltak olyan

[1] *Criste:* Kriege unter Kaiser Josef II. 146. l.

jelenségek is, melyek az uralkodót meggondolásra késztették — a birodalom egyes részein lábrakapott nyugtalanság, de főként Poroszország kétes magatartása — a végtelen kiterjedésű cári nagyhatalomhoz fűződő politikai szálak s ennek a barátságnak igéretei minden másnál súlyosabban estek mérlegre. Ausztria fellépett ugyan békeközvetítőül a Portánál, de ugyanekkor nagyarányú háborús előkészületekhez is látott.[2] A csapattestek még ugyanez év kora őszén elhagyták békebeli állomáshelyeiket s Magyarország határára vonultak. A Törökbirodalomhoz 1788 február 9-én intézett császári hadüzenet az osztrák hadsereget már a felvonulási területen találta, mégpedig a következő csoportosulásban: A főserég Pétervárad és Zimony környékén, Horvátországban, Szlavóniában, a Temesi-bánságban, Erdélyben és Galiciában pedig egy-egy hadtest — összesen mintegy 240.000 fő — állott hadrakészen.

A hadműveleti terv szerint az egyes csoportok feladata a következő volt: Feltéve, hogy az oroszok a közös hadműveleti tervben vállalt kötelezettségüknek eleget tesznek, és hadseregük egyrésze Moldván és Oláhországon keresztül a Dunáig nyomul, az osztrák főserég feladata Belgrád elfoglalása, majd utána a török főerő térdrekényszerítése volt. A horvátországi és a szlavóniai hadtesteknek a főseregggel egyidőben Boszniába kellett törniök, a Galiciában felvonult seregrész pedig azt a feladatot kapta, hogy az erdélyi hadtesttel történt egyesülés után, az Alduna mentén működő derékhad támogatására, az oroszokkal karöltve Moldva és a Havasalföld területén Vidinig hatoljon.[3] Ez a kétségtelenül nagyvonalú hadműveleti terv hatalmas félkör kerületén elhelyezett erők egyesített támadásával akarta az ellenséget harapófogószerűen összeroppantani.

A szép s a két szövetséges nagyhatalom hadseregeihez méltó terv azonban csak elképzelés maradt. A későbbiek folyamán édeskevés vált belőle valósággá. Az emberséges lelkületű császár maga vette át a főparancsnokságot, de nem bizonyult jó hadvezérnek. Mélységes emberszeretete elhallgattatta benne a világos ítélet szavát. Amikor a hadműveleti terv megvalósítására került volna a sor, meggondolta a dolgot. Túlságosan szívén viselte népének sorsát és képtelen volt megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy aki nyerni akar, annak kockáztatni is kell. A támadás tervét elejtette és helyette — hogy megóvja birodalma területét a törökök pusztító betöréseitől — az Adriai-tengertől egészen a Dnyeszterig

[2] *Bécsi Kriegsarchiv:* 1788, Manuskripte : 68.
[3] *Nosinich—Wiener:* Kaiser Josef II. als Staatsmann und Feldherr. 326. l.

elaprózva, kordonszerüen állította fel hadseregét.[4] Ezzel a teljesen helytelen intézkedéssel természetesen a védelem célját sem érte el. A mintegy 1500 kilométer hosszú, vékony védővonalat az ellenség első komolyabb támadása áttörte és mivel azt tartalékok nem támasztották meg, ellenállás nélkül nyomult előre. II. József helyettese, Lacy tábornagy sem ütötte meg az átlagon felüli hadvezérek színvonalát. Ilyen körülmények között érthető, hogy az első (1788.) hadjárati év az osztrák fegyvereknek több balsikert, mint dicsőséget hozott.

II. Az erdélyi hadtest ereje. A határhegység katona-földrajzi méltatása.

Az Erdély határa mentén felvonult hadtest ereje és összetétele, a később érkezett segélycsapatokkal egyetemben a következő volt:[5]

Parancsnok: Fabris gróf altábornagy
Tábornokok: Roll báró altábornagy
Bruglach báró tábornok
Enzenberg báró „
Pfefferkorn „

Csapatok:

a) *Gyalogság.*

3	zászlóalj	az *Orosz*	gyalogezredből[6]	
3	„	a *Gyulai Ferenc*	„	[7]
1	„	a Belgiojoso	„	
1	„	a Langlois	„	
1	„	az *Esterházy Antal*	„	[8]
1	„	az *Alvinczy*	„	[9]
2	„	az *1. székely határőr*	„	[10]
2	„	a *2. székely határőr*	„	[11]
2	„	az 1. oláh határőr	„	

[4] *Benedikt:* Kaiser Joseph II. 237. l.
[5] *Bécsi Kriegsarchiv:* 1788, M. 69.
[6] Cs. és kir. 31. (magyar) gyalogezred.
[7] Cs. és kir. 51. (magyar) gyalogezred.
[8] Cs. és kir. 34. (magyar) gyalogezred.
[9] Cs. és kir. 19. (magyar) gyalogezred.
[10] Cs. és kir. 5. (magyar) gyalogezred.
[11] Cs. és kir. 6. (magyar) gyalogezred.

b) *Lovasság.*

3 osztály	a *Toscana*	huszárezredből[12]
3 „	a *székely határőr*	„ [13]
3 „	az Ansbach	vértesezredből
3 „	a Savoya	dragonyosezredből

A hadtest 16 gyalogzászlóaljból és 14 lovasosztályból állott. Létszáma hozzávetőleg — a tűzérséget is beszámítva — 20.000 fő volt. Amint az ezredtulajdonosok neveiből is láthatjuk, (bár ez nem volt minden esetben irányadó) a 16 zászlóaljból 12, a 14 lovas osztályból pedig 8 magyar volt. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy az erdélyi hadtest nagyobb részét magyar katonák alkották.

A hadtest első feladata — amint már említettük — az eredeti hadműveleti terv szerint az volt, hogy a tőle északra álló galiciai hadtesttel s a szövetséges orosz hadsereg egyik részével együtt Moldván és a Havasalföldön keresztül Vidinig nyomuljon. Mivel ez a haditerv a hadjárat folyamán csak papíron szerepelt és a szomszédos galiciai hadtest előnyomulása elmaradt, az erdélyi csoport feladata is védő jellegűvé vált.

Az erdélyi határrész védelme — noha első pillanatra könnyűnek véljük — a valóságban meglehetősen nehéz feladat volt. Az erdélyi határhegység, mely a Királyhágón túli országrészt félív alakban övezi, nem olyan áthághatatlan akadály, mint ahogyan tudatunkban él. Már a XVIII. század mainál jóval kezdetlegesebb útviszonyai között sem volt az. Maga a Kárpátok vonulata, mely keleti és déli részre oszlik, jelleg tekintetében nem alkot egységes hegységet. A keleti határláncolat csak a Sajó forrásvidékénél emlékeztet az Erdős-Kárpátok magas hegységére.[14] Az ehhez csatlakozó hegyvonulat a Bodzai-szorosig középhegység jellegű és ezért horpadást képez a Kárpátok hegyrendszerében. A Déli-Kárpátoknak a Bodzai-szorostól a Temes völgyéig terjedő láncolata hozzávetőleg a Törcsvári-szorosig — helyenként 2000 m fölé emelkedő csúcsokkal — megtartja magas középhegység jellegét, innen kezdve azonban átlagban 2000 méteren felüli magashegységbe szökik.[15] Kevés kivétellel erősen alpesi jellegű, zord időjárású, segélyforrásokban szegény, helyenként szaggatott, sziklás gerincekkel és szűk, szakadékszerű völgyekkel.

A hegységet erdőségek borították, de ezek, az egyik, pár

[12] Cs. és kir. 2. huszárezred.
[13] Cs. és kir. 11. huszárezred.
[14] Kelemenhavas. Legmagasabb csúcsa 2102 méter.
[15] Negoi 2544 m, Retyezát 2477 m.

évtizeddel később készült katonai helyrajzi leírás szerint, a kiterjedt erdőirtás következtében különösebb akadályt nem alkottak.[16] A Keleti-Kárpátok valamennyi szorosa — a téli időszak kivételével — gyalogsággal, lovassággal, sőt könnyű lövegekkel, már ebben az időben is járható volt. Ugyanilyenek voltak a Déli-Kárpátok átjárói is, azzal a különbséggel, hogy a Vöröstoronyi-szoroson keresztül műút vitt s minden időszakban járhatóvá tette.[17] A többi határszorosokon, illetőleg hágókon átvezető lovas- vagy kocsiutak között leghasználhatóbbak voltak a Bodzai- és a Tömösi-szoroson keresztülhaladók.[18]

Az erdélyi határhegység egyik katonai szempontból fontos jellegzetessége az, hogy befelé a folyók medencéi felé meredeken esik, Moldva és a Havasalföld irányában pedig lankás és hosszúkás hegynyúlványokban végződik. Ez a körülmény a kelet felől támadó félnek előnyös volt, a védelmet viszont jelentékenyen megnehezítette. Ha hozzávesszük mindezekhez még azt, hogy különösen a Keleti-Kárpátok szorosai ennek a középhegységnek számtalan gyalogösvényén könnyen megkerülhetők, megfelelő képet alkothatunk magunknak arról, hogy közvetlen védelmük milyen veszélyes és nehéz feladat lehetett. Különösen akkor, ha számbavesszük még azt is, hogy ennek a kornak török hadserege nem ismert akadályt. Ha szükséges volt, a lovasság is lóról szállt és hágóvassal (Steigeisen) a legmeredekebb sziklás hegycsúcsokat is megmászva, igyekezett az ellenség hátába kerülni.[19]

Mindezek mérlegelése után, a szorosok védelmének legegyszerűbb s legtermészetesebb módja az lett volna, ha azokat csak kisebb erők szállják meg, és a hadtest zöme ezek mögött több csoportban vagy egy központi állásban elhelyezkedve támogatja az elől lévő részeket. Az együtt tartott főerő számára legalkalmasabb lehetett Brassó környéke, mert egyrészt központias fekvésű, másrészt a szorosokon átvezető útak gócpontja is. Az a legfelsőbb császári elgondolás azonban, mely a török betöréstől való félelmében hosszú és

[16] Erdély katonai helyrajzi leírása 1822-ből *(Hadtörténelmi Közlemények* 1933. évf. 108. l.)

[17] Az 1806-ban megjelent Lipszky-féle térképen is műútként van feltüntetve.

[18] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

[19] „... mert ezekkel a' Törökökkel sokkal más-képpen van a' dolog: mert a' hol ma azt gondolná az ember, hogy ezen meredek kősziklákon még a' vad-ketskék is alig járhatnának, már holnap Seresleg vagynak a' Törökök a' tetején, és ott jönek-le a' hol ingyen sem lehetne vélni..." (Lugosról. 1788. szept. 18-án kelt tudósítás. *Magyar Kurir* 1788 október 1. száma.)

vékony arcvonalra nyújtotta szét az osztrák hadsereget, az erdélyi hadtestnél is érvényre jutott. Fabris altábornagy hatalmas urának szándékához híven, a rendelkezésére álló csapatokat maradék nélkül felosztotta a szorosok között.

III. A törökök haditerve.

A Mária Terézia halála után, 1781-ben szövetségkötéssel is megpecsételt orosz-osztrák barátkozást a Portánál állandó figyelemmel kísérték és számolva az esetleges fegyveres viszály lehetőségével, elsősorban a magyar nép hangulatáról igyekeztek megbízható értesüléseket szerezni. A kiválóan működött török kémszervezet, meglehetősen hű jelentésekben számolt be a magyarországi viszonyokról. Többek között az 1784-i erdélyi oláh lázadásról is, de különösen az uralkodói önkénnyel nemzeti érzésében és büszkeségében megbántott magyarság elkeseredéséről.

A magyar nemzet nyugtalan közhangulata természetesen a hadseregre is átterjedt, és amikor a háborúskodás megkezdődött, a magyar katonák szökése mind nagyobb méreteket öltött. Ezek a katonák, akiket nem annyira a politikai megfontolás, mint inkább a soraik között elharapódzott járványos betegségek, a hadifáradalmak és a helytelen hadvezetés nyomába lépő balsikerek keserítettek el, vagy a Délvidék erdőségeibe vetették magukat, vagy török földre menekültek.[20]

A török területre szökött magyar katonák meglehetősen élénk szinekkel ecsetelték a hadseregben és az országban uralkodó közállapotokat. Ennek következményeként a török vezetőkörök komolyan kezdtek foglalkozni azzal a gondolattal, hogy a magyarországi helyzetet céljaiknak megfelelően értékesítsék. Így vetődött fel a Portánál az a terv, hogy megkísérlik fegyveres erővel felállítani a független magyar királyságot — nemzeti királlyal az élén — és a különálló erdélyi fejedelemséget, szintén nemzeti fejedelemmel.[21]

A terv nem volt újkeletű. A Porta politikájában, az osztrák házzal vívott küzdelmek közepette, nemegyszer jutott szerephez. Legutóbb az 1736 és 1739-es évek között lezajlott háborúskodás idején kísérletezett véle. Hogy a törökök ez alkalommal is milyen megvalósítható, reális számvetésnek tekintették, mutatja az, hogy haditervük keretébe

[20] *Groß—Hoffinger:* Lebens und Regierungsgeschichte Josephs des II. III. k. 128. l.

[21] *Karácson:* A Porta terve a magyarokkal 1788-ban. (Századok, 1910. évf. 89. l.)

is beilleszteték. Mégpedig annak egyik meglehetősen fontos alkotóelemeként.

A törökök célja eredetileg az orosz hadseregtől megszállott Krimi-félsziget visszafoglalása volt. Mivel azonban hadseregüknek a Havasalföldön és Moldván történő előnyomulását nyugat felől az erdélyi és a galiciai osztrák hadtest veszélyeztette, elhatározták, hogy erejük nagyobb részével Ausztria ellen fordulnak.[22] Ebből a célból főseregüket május havában Szófiánál gyülekeztették és egy hadtestet a Kis-Havasalföldre irányítottak. Az előbbi a támadószellemű hadműveleti terv értelmében azt a feladatot kapta, hogy Orsova közelében a Temesi-bánságba törjön és verje meg a Mehádia környékén álló osztrák hadtestet. Az utóbbinak, vagyis a Kis-Havasalföldön lévő török seregtestnek, pedig ugyanekkor a főserég oldalának és hátának biztosítása végett, a Vulkán-hágón keresztül kellett Erdélybe vonulnia.[23]

Ettől a két támadó csoporttól független, de egyidőben végrehajtandó feladatot kapott a Bukaresten székelő Mavrojeni oláh vajda. Őrá hárult Erdély lakosságának fellázítása és az önálló erdélyi fejedelemség kikiáltásának megrendezése. Ennek a fontos feladatnak előkészítésére 1788 nyarán maga a szultán látta el útasításokkal oláhországi helytartóját. A hozzá intézett levelekben tájékoztatva őt a magyarországi viszonyokról, lelkére kötötte, hogy a „német seregből" érkező szökevényeket szívesen lássa, és tegyen meg minden lehetőt, hogy az erdélyi magyarokat a németektől való elszakadásra bírja.[24] Majd miután a vajdának Bukarest mellett gyülekező hadseregét megerősítette, ez év augusztus 9-én megparancsolta neki, hogy Erdélybe törjön: Nagyszebent foglalja el és a lakosságot a Habsburg-háztól elpártolásra bírva, az önálló erdélyi fejedelemséget állítsa vissza. Érdekes, hogy a szultán ebben a levelében a választandó erdélyi fejedelem személyét illetőleg is megpendítette óhaját. „Kétségtelen — írta benne — hogy a magyarok a közöttük tekintélyes és a magas birodalom iránt régtől fogva barátságos Bethlen nemzetségéből fogják valamelyiket királynak választani.[25] I. Abdul Hamid szultán annyira szívén viselte a vállalkozás sorsát, hogy siker esetén Mavrojeninek és gyermekeinek örökös jutalmúl ígérte oda az oláh vajdaságot.[26] Az erdélyi tervnek különösen azért tulajdonított nagy jelentőséget, mert abban bízott, hogy Magyarország lakossága is

[22] *Criste:* I. m. 161. l.
[23] *Bécsi Kriegsarchiv:* 1788, M. 77.
[24] *Karácson:* Török-magyar oklevéltár 359. l.
[25] U. o. 360. l.
[26] U. o. 361. l.

követni fogja a példát és így minden különösebb erőfeszítés nélkül mérhet majd halálos csapást a Habsburg-házra.

A szépen kieszelt terv azonban nem sikerült. Mavrojeni nem tudta áttörni az erdélyi szorosokat elálló magyar katonák élőfalát. Az is kérdés, hogyha Erdély földjére tehette volna lábát, vállalkozását siker koronázta volna-e? Mi mindenesetre kételkedünk benne. A magyar nemzet elégedetlensége számottevő volt, de nem emelkedett olyan forrpontra, mely alkalmas lehetett volna szélesebb hullámokat verő fegyveres fölkelés kirobbantására. Erre az ország lakosságát még idegen fegyveres segítség is aligha bírta volna. A török félholdé a legkevésbbé. A másfél évszázados török uralom véres és borzalmas nyomait egy másik hosszú évszázad sem tudta lehámlasztani lelkéről. A magyarság politikai szemlélete Mária Terézia hosszú uralkodása alatt különben is megváltozott. Természetes ösztönével megérezte, hogy „Nyugat" kultúrközösségébe gyökeret vert életet főként azok a rablásra és gyilkolásra szomjas emberhullámok fenyegetik, melyek „Kelet" végtelen rónáiról lódúlnak időnként a nagy hegyek országai felé. A császári birodalmi politika a legrosszabb esetben függetlenségétől fosztja meg, de ezek a török-tatár embercsordák a vérét kívánják és ezért fennmaradását veszélyeztetik. A két rossz közül tehát a kisebbet választotta és hű maradt az Ausztriával való államközösség gondolatához. Nem szólva bővebben arról, hogy Rákóczi szabadságharcának emlékeit a nagy királynő jóságos egyénisége meglehetősen elhomályosította lelkében, olyan magyar vezető férfiú sem akadt, akire rábízhatta volna sorsát.

IV. A szorosok védelme.

A hadüzenet napján, 1788 február 9-én az Erdélyben uralkodó időjárás és az útviszonyok lehetetlenné tették az ellenségeskedés megkezdését. A csapatok ezért valamivel később, február 16-án vonultak a szorosokhoz. A nekik adott útasítás akként szólt, hogy a határhoz érve, tüstént szállják meg az ellenséges földön lévő közeli erősített helyeket, utána pedig a szorosokban tartós védelemre rendezkedjenek be.

A parancs értelmében február hó második felében a következő kisebb várszerű épületek jutottak osztrák kézbe: A Vulkán-hágótól délre Vaidei kolostora; a Vöröstoronyi-szoros közelében Caineni, Cornet és Cosia kolostorai; a Törcsvári-szoros előtt Oradie község kastélya, végül a Tömösi-szoros előtt Sinaia kolostora.[27]

[27] *Bécsi Kriegsarchiv:* 1788, M. 69.

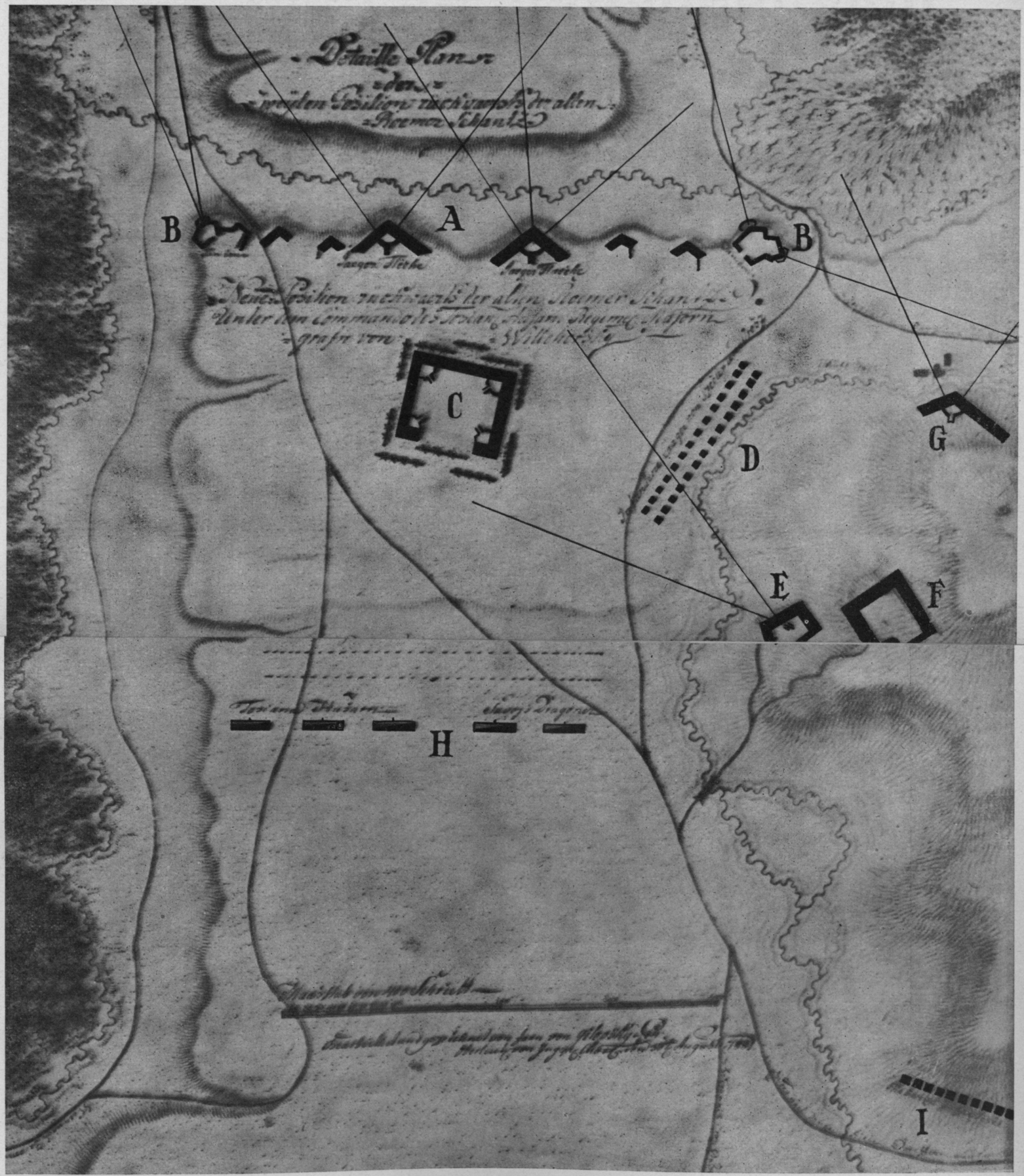

Védőállás az Ósánc-szorosban.

Mialatt helyenként — ahol arra szükség volt — kisebb osztagok vonultak ellenséges területre, a szorosoknál visszamaradt csapatok az arra alkalmas terepen védőállásokat építettek. Mégpedig minden átjárónál, a szoros hosszának megfelelően, egymás mögött többet. Az ebből a korból származó mellékelt térkép ilyen védőállást szemléltet az Ósánc-szorosban. Ez a régi római sánc mögött telepített második védőállásról készült.[28] Igen érdekes és tisztán kivehető a mélységi tagozás és az egymást kiegészítő tűzrendszer. Az ellenség felé legközelebb eső része több ékszerű kisebb sáncból állott (A), lehetővé téve az oldalozó és a kereszttűz alkalmazását. Az első védővonal (a mai szabályzat szerint a főellenállási vonal) két szélén zárt, cölöpsorokkal körülvett sáncműveket (Tambour) látunk, az oldalról jövő támadások elhárítása végett (B). Ezek mögött a betört ellenség föltartóztatására és az esetleges hátulról jövő támadások kivédésére egy spanyoltövissel körülvett, négyszögalakú védőművet találunk (C). A sáncokban állandóan gyalogság tartózkodott;[29] ennek időnkénti felváltásáról a közelben álló gyalogsági tábor gondoskodott (D). Az elől lévő küzdők tűzrendszerét hatásosan egészítette ki a magaslatokon elhelyezett művek puska és lövegtüze (E, F, G). Leghátul állt a lovasság (H) és a gyalogcsapatok tartalék része (I). Feladatuk ellentámadások végrehajtása volt. A lovasságra hárult még az üldözés és visszavonulás esetén az ellenség feltartóztatása.

Azok az előbb említett kisebb megerősített helyek, melyeket az osztrák csapatok az ellenség földjén megszálltak, az előretolt védőállások szerepét töltötték be. Az előterep fontosabb útvonalait torlaszokkal zárták el. Végül a védőállások előtt a biztosítást előörsök végezték.

A szorosokban lezajlott hadieseményeket — hogy áttekinthetőségüket megkönnyítsem — nem időszerint, hanem a harcok színhelye szerint csoportosítottam. Az ott lejátszódott ütközeteket tehát egymástól függetlenül, külön fogom tárgyalni. Megtehettem ezt annál is inkább, mert a szorosok védőrségeinek harccselekményei között összefüggés nem volt. Egymást nem támogatták, hanem magukrahagyatva, önállóan küzdöttek.

A szorosokat oltalmazó csoportok a legtöbb helyen kü-

[28] Eredetijét a *Hadilevéltár* térképtára őrzi H. III. e. 3068—3. szám alatt.

[29] A gyalogság a rendszeresített háromsoros vonalalakzatát megőrizve, szállotta meg a sáncokat. Mégpedig olymódon, hogy az első sor tagjai szorosan egymás mellé zárkózva álltak és így tüzeltek. A másik két sor emberei az első mögött ültek és tűzharc alatt a fegyvereket töltötték s nyújtották át az első sor tagjainak. A védelemben ekként tették lehetővé a gyorstüzelést. *(Bécsi Kriegsarchiv:* 1788, M. 77.)

lönböző fegyvernemekhez tartozó csapattestek szétszaggatott részeiből állottak, miértis részletes összetételük felsorolását mellőztem.

Az említésreméltóbb harcok színhelyei a következő átjárók voltak:

1. A Vulkán-hágó.

A megszálló erő parancsnoka Kray Pál ezredes volt. Utasítására Kettner őrnagy egy különítménnyel március első felében egészen Târgu—Jiuig nyomult előre, majd rövid ittartózkodás után Petrozsény környékére húzódott vissza. Itt az egyik előörsként kikülönített osztagát, melynél egy székely huszárszakasz tartózkodott, március 14-én a törökök megtámadták. A kéznél lévő huszárok nyomban közéjük vágtak és visszaűzték őket.[30]

Március 27-én délelőtt újból mintegy 900—1000 főből álló török csapat támadta meg a szorosban lévő védők egyik főörsét.[31] A törökök az állás előtti cserjés, bokros tereprészbe fészkelték magukat, ahonnan élénken tüzeltek. Amikor a huszárok ellentámadása megindult, ugyanakkor tért vissza felderítő útjáról a Toscana-huszárok egyik szakasza. Habozás nélkül a törökök oldalába rontott és pillanatok alatt megfutamította őket.[32]

Kray ezredes április végefelé arról értesült, hogy a törökök Târgu—Jiu közelében kb. 3000 főt vontak össze. Erre az ellenség felderítése végett erősebb járőröket küldött. Közöttük Incédy hadnagyot 40 Toscana-huszárral. A vakmerő magyar hadnagy osztagával Târgu—Jiuig hatolt. Miután a városban ellenséget nem talált, valamivel lejjebb átkelt a Zsil folyón. A túlsó parton csakhamar hat török lovasra bukkant; ezek közül huszárjai négyet levágtak, egyet pedig elfogtak. A hatodik spahi megmenekült. Valószínűleg ennek híradására nemsokára 300 ellenséges lovas jelent meg és megtámadta a huszárokat. Incédy nem sokat törődve a túlerővel, elfogadta a harcot. Hosszabb küzdelembe azonban nem bocsátkozhatott, mert a terep lovasharcra alkalmatlan volt. Az első összecsapás után abbahagyta a reménytelen küzdelmet és kilenc huszárt hagyva a harc színhelyén, visszavonult.[33]

[30] *Hadilevéltár:* Világháború előtti iratanyag; 8. d. 1788—13—10. (Berichte des F. M. Lt. Fabris an den Kaiser.)

[31] *Rónai—Horváth* szerint 21-én. Nagyobb tévedése az, hogy ezt a kis csatározást az erdélyi hadtest két legfontosabb harca közé sorolja. (Lásd Magyar Hadi Krónika II. k. 435. l.)

[32] *Bécsi Kriegsarchiv:* 1788. M. 69.

[33] U. o.

Az ellenség első komolyabb támadása, a Petrozsény közelében lévő védőállás ellen, május 10-én délelőtt történt. A török lovasok mintha a földből nőttek volna ki, egyszeriben elözönlötték a szorost. Sebes vágtában közeledtek és az állás előtt elhelyezett spanyol tövisen keresztülugratva, olyan hevesen rontottak a védőművek megszálló csapataira, hogy az első vonalban lévő oláh határőröket szempillantások alatt legázolták. Kray ezredes kénytelen volt csapatait egy hátrábbi állásba visszavinni. A törökök ezt is megrohanták. Támadásuk súlyát különösen a középre és a jobbszárnyra vetették. Bár Kray, észrevéve a veszélyt, gyorsan átcsoportosította erejét, mégsem tudta megakadályozni azt, hogy az ellenség csapatainak jobbszárnyát vissza ne vesse. A helyzet válságos voltát különösen az fokozta, hogy a törökök a menekülő oláhok sarkában maradtak és időközben a védőállás hátába, a vonat közelébe jutottak. Kray ezekben a percekben végső mentségül az Orosz-gyalogezred egy századát és két szakasz Toscana-huszárt küldött a veszélyeztetett pontra. A huszárok Révay báró főhadnagy és Radnótfáy hadnagy vezetése alatt megeresztett kantárszárral vágtattak a törökök oldalába. Magyaros támadásuk olyan zavart okozott közöttük, hogy rövid harc után menekülésihez láttak.[34]

A május 10-i támadás után jóideig nyugalom köszöntött be a Vulkán-hágó környékére. A törökök figyelme főleg a Brassó közelében lévő szorosokra irányult. Emberhullámaik ezekben a hónapokban elkeseredetten ostromolták az Olt felső völgyébe nyíló bejárókat. Augusztus első napjaiban aggodalomkeltő hírek érkeztek a törökök felöl. Ezek arról számoltak be, hogy a nagyvezir Szófiából útban van Vidin felé. Az ellenség menetirányából csak arra lehetett következtetni, hogy vagy a Temesi-bánságba, vagy Erdélybe akar törni. Valószínűbbnek az utóbbi feltevés látszott. Emellett szólt ugyanis az, hogy a törökök Vidin közelében a Dunán hídverésen fáradoztak. Wartensleben gróf, altábornagy, a szomszédos bánáti hadtest parancsnoka, az erdélyi hadtestet fenyegető veszély miatt, 4 gyalogzászlóaljat és 1 vértesezredet küldött a Vulkán-hágón álló csapatok segítségére.[35]

Az előjelek helyesnek bizonyultak. Csak a belőlük vont következtetésbe csúszott tévedés. A törökök ugyanis mindkét helyen támadtak. Következetesen végrehajtották eredeti tervüket. Seregük zöme a nagyvezir vezetése alatt augusztus

[34] *Rautenstrauch:* Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Pforte. Wien, 1788. 220—221. l.

[35] Ezek voltak a hadrendbe már előzőleg felvett Esterházy Antal-, Alvintzy-, Belgiojoso-, Langlois-gyalogzászlóaljak és az Ansbach-vértesezred.

7-én Orsova mellett átkelt a Dunán és a Cserna völgyébe tört,[36] ugyanekkor egy hozzávetőleg 8000 főnyi csoport, Ibrahim pasa alatt, a Vulkán-hágó ellen vonult.

A törökök augusztus 15-én jelentek meg a Vulkán hegység lábánál. A Zsil völgyébe hatolva, szokásukhoz hűen, habozás nélkül támadni kezdtek. Első dühös nekirohanásukat a védőállás előtti torlaszszerű védőmű két magyar százada tartóztatta fel. Az égszínkék hajtókás „Alvinczy"- és a sárga hajtókás „Orosz"-gyalogosok megható példáját adták férfias hősiességüknek. Jóformán egy szálig elvesztek, de helyüket nem hagyták el. Az egyik Bécsben megjelenő hetilap egykorú hivatalos tudósítása ezt írta a két magyar század hősi harcáról: „Die vorwärts am Verhaue gestandenen 2 Kompagnien von Alvincy und Orosz leisteten einen nicht minder heftigen Widerstand, und streckten mehr als 400 Türken zu Boden; aber der dadurch desto mehr aufgebrachte Feind verdoppelte seine Kräfte, und ließ nicht ab, bis endlich fast alle Mannschaft der zwey Kompagnien zusammengehauen war . . ."[37]

A törökök az első akadály elhárítása után elözönlötték a szorost és felgyújtották a közelben álló veszteglőházat. A védőállás katonasága sem bírta feltartóztatni előnyomulásukat. A Strigy völgyében tömött négyszögeket alakítva hátrált és csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta az ellenség állandóan ismétlődő támadásait elhárítani. Egészen Hátszegig húzódott vissza. A törökök a visszavonulók nyomában rabolva és gyújtogatva száguldottak szerte a környéken: 37 falut égettek porrá és igen sok határőrt és lakost hurcoltak magukkal rabságba.[38]

2. *A Vöröstoronyi-szoros.*

Egyike volt azoknak az átjáróknak, melyeket a törökök aránylag keveset háborgattak. Oka ennek valószínűleg az volt, hogy a legjobb út vezetvén át rajta, már a régi világban is gondoskodtak elzárásáról. A határtól számított mintegy 9 kilométer hosszú szakaszán, az idők folyamán az Olt partján két kisebb vár és több vigyázótorony épült.

A törökök először március 4-én mutatkoztak a közelben. Ezen a napon egyik kisebb csoportjuk a Cosia kolos-

[36] *Criste:* I. m. 162. l. (Acsády tévesen augusztus 1-ét mond) A magyar Birodalom története 565. l.)

[37] *Wiener Zeitung* (1780 előtt Wienerisches Diarium) 1788. aug. 27. száma.

[38] Briefe des FZM. Paul Freiherrn *Kray* de Krajova. *(Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs.* 1909. évf. 56. l.

tort támadta meg, melyet Kálnoky főhadnagy védett egy szakasz oláh határőrrel. A törökök erőfeszítése azonban eredményt nem hozott, amiért is a magyar tiszt szívós ellenállására abbahagyták az ostromot.[39]

Március 23-án az Orosz-gyalogezrednek egyik Perisani község közelében álló biztosító osztagát támadták meg. Mivel nem boldogúltak véle, kerülő úton igyekeztek hátába jutni. Erre a magyar katonák kissé visszahúzódtak, majd a közben megérkezett segítséggel együtt visszaverték a törököket.[40]

Első komolyabb vállalkozásuk május 1-én zajlott le. Ezen a napon délben 12 óra tájt mintegy 600 főnyi török csoport gyülekezett a Perisani közelében lévő egyik útszoros előtt, melynek kijáratánál egy szakasz Orosz-ezredbeli gyalogos állt. Ez az osztag a törököket puskatűzzel fogadta, majd amikor rohamra indultak, a szorosban lassan hátrálni kezdett. A törökök a biztos győzelem reményében követték a visszavonulókat. Csak akkor ébredtek a valóságra, amikor az útszoros túlsó oldalán a véltnél jóval nagyobb csapatra bukkantak. Vissza már nem fordulhattak, ezért a cserjés terepen szétszóródva, tűzharcot kezdtek. Egy kis idő mulva a mögöttük lévő útszorosból kibontakozó lovasságuk támadott. A spahik fogadására huszárok rugtattak előre, s rövid kézitusa után megfutamították őket. Ámde csakhamar maguk is bajba jutottak. Az üldözés hevétől elragadtatva, a török gyalogságig vágtattak, amely élénk tűzzel árasztotta el őket és meglehetős veszteséget okozott soraikban. Az üldözés közben sebesült meg Simonyi százados, a Toscana-huszároktól, aki a török lovasság vezérét vette űzőbe.[41]

3. *A Törcsvári-szoros.*

Kövesdy Károly főhadnagy, aki biztosító osztagával Oradie községnél állt, március 2-án délelőtt arról értesült, hogy Ručar község környékén törökök táboroznak. Erre az Orosz-gyalogezredhez tartozó szakaszával felderítő útra indult. Amikor Rucăr közelében arra a magaslatra ért, ahonnan az ellenséget megfigyelhette, egy török, aki a cserjés terepen észrevétlenül szakaszához lopódzott, egyik közemberét megsebesítette. Katonái tüstént leterítették a vakmerőt, de a puskaropogásra megelevenedett a környék és a törökök Kövesdyt maroknyi csapatával együtt közrefogták. A főhadnagy látta, hogy a kelepcéből csak úgy juthat ki, hogyha

[39] *Hadilevéltár:* Vh. e. i., 8. d., 1788—13—10.
[40] *Rautenstrauch:* I. m. 137. l.
[41] *Magyar Kurir* 1788, május 21. száma.

hidegvérét megőrzi. Nyugodt tűzharcot kezdett és miután a helyzetről tájékozódott, élénk tüzeléssel útat vágva magának az ellenség között, Oradie felé visszavonult.[42]

Leyritz András őrnagy, miután a székely határőrhuszárok 3 szakaszát a Kimpolung felé vezető út mentén egy támogatásra alkalmas pontra rendelte, 2 század Oroszgyalogossal és 2 székely huszárszakasszal május 12-én délben Namåesti felé indult. Este 9 óra tájt ért a faluhoz. Itt arról értesült, hogy a közeli Kimpolung kolostorában mintegy 1500 török tanyázik. Még az éj leple alatt meg akarta lepni az ellenséget. Szándékának tettre váltását azonban egy hirtelen kerekedett vihar megakadályozta. Leyritz az egész éjen át zuhogó eső miatt helyben maradt, de számolva az eshetőségekkel, másnap hajnalban egy előnyös helyen többsoros négyszögben állította fel századait. A törökök már kora reggel megjelentek a közeli magaslatokon. Csakhamar támadni kezdtek. A négyszög minden oldalát egyszerre rohanták meg. Egymásután nyolcszor ismételték meg támadásukat, de a magyar katonák acélfalától mindannyiszor eredmény nélkül tértek vissza. Egyik részük a sikertelen próbálkozások közepette, a négyszög mögött elterülő erdőségbe húzódott és a biztos fedezékek mögül heves puskatüzet zúdított a védekezőkre. Leyritz őrnagy is megsebesült. A helyzet kezdett fenyegetővé válni. A négyszögben álló csapat erre megindult az egyik közeli magaslat felé. Csakhogy útja egy mélyedésen vezetett keresztül, amelyben csak úgy nyüzsgött a sok török lovas. A magyar katonák ekkor nyugodt és jól célzott puskatűzzel vágtak utat maguknak. Az új magaslatra érve, ismét megvetették lábukat és még két órán át néztek farkasszemet a köröttük zsibongó és felváltva rájuk csapdosó török lovasokkal. Majd váratlanúl megjelent Gyulai Albert gróf százados a visszamaradt 80 székelyhuszárral. Az ellenség közé vágott és ezzel lehetővé tette a gyalogság elvonulását.[43]

A Törcsvári-szoros védelmében lezajlott ütközetek között legjelentékenyebb volt az augusztus 26-i. Ezen a napon egy hozzávetőleg 4000 lovasból és 2500 gyalogosból álló török sereg támadta meg a szorosban, a határ innenső oldalán húzódó főállást, melyet az Orosz-gyalogezred 2 százada, a Gyulai Ferenc-gyalogezred 2 százada, az 1. oláh határőrezred 3 százada, 2 század Toscana-huszár és 1 század székely határőrhuszár védelmezett. Mayersheim ezredes, a védőrség parancsnoka, erejét akként csoportosította, hogy a veszélyeztetett két szárnyra magyarok, a középre pedig oláhok kerül-

[42] *Hadilevéltár:* Vh. e. i., 8. d., 1788—13—10.

[43] Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Rußland, Oesterreich und der Türkey. Wien, 1791. II. k. 23. l. (Szerzője ismeretlen.)

tek. A törökök reggel 7 óra után két oszlopban, a szárnyak ellen indultak támadásra. A magyar katonák keményen védekeztek és mintegy két óra hosszat tartó küzdelem után visszaűzték az ellenséget, amely mindkét szárny elől rendetlenül özönlött hátra. Csak az egyik kisebb török csoport nem akart tágítani. Tovább próbálkozott és ösztönszerűleg a védőállás közepén lévő oláhokra vetette magát. Olvan szerencséje volt, hogy éppen az ellen az oláh szakasz ellen fordult, amelyiknek egy bátortalan Herzing nevű hadnagy volt a parancsnoka. Ez a tiszt, amikor kezefején könnyebben megsebesült, megijedt, és futásnak eredt. Emberei természetesen követték példáját és rendetlen csoportokban nyargaltak utána. Mayersheim ezredes észrevéve a kritikus helyzetet, a hátul álló tartalék oláh századot rendelte előre a menekülők feltartóztatására. Ugyanekkor Ott Károly Toscana-huszáralezredes ugratott közéjük a balszárnyról, hogy gyülekeztesse őket és lelket verjen beléjük. „... de lehetetlen vala, a' már rendjét, eszét, kedvét el-vesztett szaladó Oláhságot tsak annyira is rá venni, hogy meg-áljon. Minnyájan szaladnak vala a' szélen lévő Sas tzimer felé, hol kész Sántz lévén, minden igyekezetét meg-vetette vala itt újra az Obester és Oberstlájdinant, hogy legalább itt meg-állíthassa az Oláhokat: de minden igyekezete haszontalan vala; jobbra és balra bé-menének az erdőbe, és egy pár szempillantás alatt edgyet sem lehet vala szemlélni közülök..."[44]

Mi sem állott most már útjában annak, hogy az ellenség a középen keletkezett űrt kihasználva, az egymástól elválasztott két szárny ellen forduljon. Így is történt. Az itt lévő magyar katonák azonban kemény diónak bizonyultak. A jobbszárny, Baranyay Toscana-huszárszázados vezetése alatt, tüstént négyszöget alakított, és szuronyt szegezve, mozgó erődként vonult vissza. Amikor a törökök üldözni kezdték, Baranyay nem elégedett meg a védekezéssel, hanem támadott és egymásután háromszor űzte vissza őket.[45]

Mivel Mayersheim ezredes álláspontjáról nem látta Baranyay oszlopának rendben történő visszavonulását, Biró századost küldte a Savoya-dragonyosezred 1 századával[46] segítségére. Biró útközben törökökre bukkant. „... de ez tsak ugyan ezen nagy szívű Vitéz kapitányt meg nem akadályoztatá, kardot rántván, elöl maga, utánna az egész Svadron által vágott az ellenség Seregének közepén, sok más fogságban lévő Parasztokat, asszonyokat és gyerekeket meg-szabadítá..."[47]

[44] *Magyar Kurir* 1788 szept. 20. száma.
[45] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.
[46] A későbbi 13. dragonyosezred.
[47] *Magyar Kurir:* 1788. évf. II. k. 933—934. l.

A balszárnyon állók ugyancsak rendben vonultak vissza. Ezen a helyen ismét Gyulai Albert gróf székely huszárszázados szerzett dicsőséget a magyar kardnak. Az Oroszgyalogezred egyik visszavonuló osztagát, amely egy ágyút igyekezett hátravonszolni, török lovasok fogták közre. Gyulai ekkor huszáraival közéjük ugratott és kimentve a gyalogosokat, sebesülése ellenére több órán keresztül feltartóztatta az ellenséget. Ezért, valamint egy későbbi haditettéért, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta.[48]

4. A Tömösi-szoros.

Említettük volt, hogy a szorosok védelmére kijelölt csapatok megérkezésük után nyomban megszállották a határhoz közelebbeső, kisebb erősített helyeket. Ilyen volt a Tömösi-szorostól délre Sinaia kolostora, amely a mai Sinaia városkától közvetlen nyugatra elterülő és a Prahova patak völgye felé meredeken eső hegyoldalon állott. A kolostor tornyokkal ellátott négyszögletes kőépület volt. Szűk udvarral és ablakok helyett minden oldalán a fatetőzet alatt falba vájt lőrésekkel. Az északnak nyíló bejárata előtt cölöpökkel bekerített gazdasági udvar terült el.[49]

Ezt a kis erődszerű épületet február hó 21-én a 2. székely határőrezred 2 százada (300 gyalogos) szállotta meg.[50] Parancsnoka, Rauber báró százados a kolostor mögött a hegyoldalon állította fel erejét és biztosításul egy 30 főnyi osztagot a kolostortól délre kb. 3000 lépésre a völgyben arra a pontra rendelt, ahol az út a Prahova patak balpartjára tér át. Ez a biztosító osztag az útat fatorlasszal zárta el, s mögé sáncot ásott.

Rauber százados március 23-án este arról értesült, hogy tőle délre, Comarnik község környékén törökök gyülekeznek. Erre újabb 30 fővel erősítette meg a biztosító csapatot. Másnap[51] reggel 8 óratájt mintegy 1500 török lovas és 800 gyalogos jelent meg a Prahova völgyében. Nyomban az előörsre vetette magát. Mivel első támadása eredményt nem hozott, gyalogsága a völgytől nyugatra emelkedő magaslatokon keresztül igyekezett a szívósan védekező székelyek hátába jutni; lovassága pedig kelet felé írt le hatalmas félkört. A torlasz mögött lévő székely osztagot a teljes bekerítés veszélye fenyegette, ezért a közeli erdőségbe menekült. Vissza-

[48] *Hirtenfeld:* Der Militär—Maria—Theresien—Orden und seine Mitglieder 277. l.
[49] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.
[50] *Hadilevéltár:* Vh. e. i., 8. d., 1788—13—10.
[51] 24-én és nem 28-án, amint azt Rónai—Horváth állítja.

vonulása közben bukkant a Rauber századostól küldött újabb 100 főnyi csapatra, mellyel egyesülve, a főcsapathoz igyekezett. Célját azonban nem valósíthatta meg, mert az ellenség utána nyomult, letérítette és elvágta a kolostorhoz vezető úttól.

A törökök a kolostorig nyomulva, a hegyoldalak mögött rendezkedtek és megtámadták Rauber közelben álló csapatát. A többszörös túlerő csakhamar a székelyek fölé kerekedett, s a kolostorba szorította őket. Megkezdődött az élethalálharc a maroknyi védőcsapat és a számban legalább tízszeres ellenség között. A székelyek halálraszántan védekeztek. A lőrések mögül biztos kézzel tüzeltek. Jóformán minden lövésük talált. Elszánt védekezésük a végsőkig elkeserítette az ostromlók vezérét. „... ezeknek Vezére a' Sereg háta-meget álván, a' maga kezével vágja vala mind-azokat le, kik tsak edgy lépést hátráltnak vala. Annyira ment a Törököknek ezen dühösségek, hogy azt a' Sántzot melyből az ostromot folytatják vala, a magok halotjaikkal megtöltötték, tsak hogy a' Klastromot meg-vehetnék ...“[52]

Amikor a törökök látták, hogy a székelyek nem adják meg magukat, hosszú rúdakra erősített tűzcsóvákkal fölgyújtották a kolostor tetőzetét, s az csakhamar lángba borult. Oltásra a vízhiány miatt gondolni sem lehetett. A kolostornak csak egy sekélyvizű kútja volt. Délután 3 óra felé bedőlt a harangtorony és az alig pár lépésnyi, szűk udvarra zuhant.[53] Az égő tetőzet is minden pillanatban rájuk szakadhatott. A székelyek ezekben a percekben már egész bizonnyal leszámoltak a halál gondolatával, még pedig azzal a jéghideg elszántsággal, amely a biztos halál közvetlen közelében megtölti a katona lelkét. Amikor csak egy minden mást elhallgattató akarat fészkeli be magát tudatába: az, hogy életét minél drágábban adja oda, minél több vérrel fizettesse meg.

Ki tudja megmondani, hogy mi volt az a rettenetes erő, mely a halál közelségében a lelket tartotta a székely határőrökben? Nagyobb lehetett az a vak fegyelemnél. Valamivel többnek, emberi sorsot jobban kézbentartónak kellett lennie annak a hatalomnak, amely a füstölgő tetőzet alatt is biztosan célzóvá tette a kezeket. Valahonnan Háromszék és Udvarhely falvai közül áradhatott az feléjük. Székely apák, anyák és gyermekek oltalmat kérő üzenetével együtt lopódzhatott be lelkükbe. A székely határőrök a nemes önfeláldozás büszke és jóleső érzésével még két óra hosszat védekez-

[52] *Magyar Kurir* 1788. április 16. száma.

[53] *Pilch:* A sinaiai kolostor védelmezése a 2-ik számú székely határőrezred által 1788. március 24-én. *(Hadtörténelmi Közlemények,* 1914. évf. 119. l.)

tek. És ekkor, ezekben az ítéletes percekben csoda történt. Az ostromlóknak 3 óra körül elfogyott a lövőszerük és abbahagyták a küzdelmet.[54] Amilyen fergetegszerű volt megjelenésük, ugyanolyan gyorsan hagyták el a kolostor környékét is. Több mint 300 török holttestét hagyták hátra a harc színhelyén. A székelyek közül 27 esett el és 32 sebesült meg.[55]

5. *Az Ósánc-szoros.*

A védő csapatok első állása, az úgynevezett régi római sánc helyén állott.[56] A törökök csak július második felében mutatkoztak. E hó 19-én reggel 9 óra felé egy 4000 lovasból és 600 gyalogosból összetett kisebb sereg igyekezett a Doftana patak völgyében észak felé. A védőállás közelében két oszlopra szakadt. Az egyik az úton maradt, a másik ellenben a nyugat felé elterülő hegység erdőségébe húzódott, hogy a védőállás jobbszárnyát átkarolja.

Amikor Jelenchich őrnagy, a megszálló erő parancsnoka a törökök szándékát észrevette, a székely huszárokat a Savoya-dragonyosokkal tartalékban hagyta, az Oroszgyalogezred egyik századát pedig, Csukás Pál százados parancsnoksága alatt, a védőállástól jobbra elterülő magaslatra rendelte. A törökök vad támadása 10 órakor kezdődött és három óra hosszat tartott. Különösen heves volt a harc a jobbszárnyat biztosító résznél. A törökök itt olyan túlerővel támadtak, hogy Csukás kénytelen volt a völgyben, a védőállás közelében lévő veszteglőházig hátrálni, amelyet 1 oláh határőr szakasz védelmezett. A sarkában maradt törökök azonban innen is visszaszorították, kézbe kerítve az itt álló 3 ágyút is. A magyar század a legközelebbi terephullámig ment, ahol újból szembefordult az ellenséggel.[57] A törökök ágyúi ekkor elhallgattak. Tűzszünet állott be. Támadásuk is megtorpant. Ezek voltak azok a pillanatok, amikor a tartalék ellentámadása esedékes volt. Jelenchich azonban habozott. Szerencsére a székely huszárok és a Csukás-század gyalogosai türelmetlenkedni kezdtek. A magyar katonák parancs nélkül ellentámadásra mentek: „Ekkor látván a' mieink, hogy a' Törökök ágyúi megszűntek, és hogy meg-

[54] *Magyar Kurir,* 1788. április 16. száma.

[55] *Rautenstrauch:* I. m. 141. l.

[56] Az 1847-ben megjelent Schedius—Blaschnek-féle térképen a Doftana és a Tatrang patakok összefolyásánál látható.

[57] *Hadilevéltár:* Vh. e. i., 8. d., 1788—8—3/d. (*Jelenchich* őrnagy harcjelentése. Érdekes, hogy hajszálig megegyezik *Rautenstrauch* idézett művének adataival, azzal a különbséggel, hogy e mű szerzője Csukás helyett mindenütt Vukaß nevet írt.)

háborodásban vagyon az ellenség az ágyúk miatt; megzúdul mind a' gyalog 's mind a lovas székelység, kéredzeni kezdenek ki a' Sántzból, hogy mehessenek az ellenségre, mert most ideje."[58]

A határőr huszárokat Petrik János főhadnagy vezette rohamra. Az előretörő huszárokat a Savoya-dragonyosezred egyik szakasza követte, Eichelburg gróf főhadnagy vezetése alatt. A két lovascsapat az ellenség nyakába esett; visszaszerezte az ágyukat és kimentette a török fogságba esetteket.

Jelenchich őrnagy harcijelentése szerint a magyarok közül különösen Csukás százados, Eperjesy hadnagy, Petrik főhadnagy és egy Gál Ádám nevű székely közhuszár tűnt ki vitézi tettével. Ez utóbbi egy török bajaktárt (zászlótartót) levágott és zászlaját zsákmányul ejtette.[59]

A törökök az ütközetben 180 halottat vesztettek. A szoros védőrségének vesztesége a sebesültekkel és eltűntekkel egyetemben 4 tiszt és 115 főnyi legénység volt. A 73-at számláló halott között volt két magyar tiszt is: Eperjesy hadnagy és Irinyi Antal zászlós.[60] Ezek a szerencsétlenek a törökök fogságába kerültek, akik menekülés közben mindkettőnek fejét vették.[61]

6. *A Bodzai-szoros.*

A legelkeseredettebb harcok színhelye volt. Mavrojeni oláh vajda ezt a szorost választotta Erdély földjére való betörése kapujául. A törökök már márciusban megjelentek a szoros előtt és ettől kezdve jóformán minden hónapban megkísérelték, hogy az itt álló székely határőrök védelmi vonalán keresztül magyar földre törjenek. Leghevesebb volt a támadásuk augusztus 12-én, amikor Mavrojeninek, a szultántól kapott parancs értelmében, a Temesi-bánságba és a Vulkán-szorosba hatolt két török sereggel egyszerre kellett volna Erdélybe vonulnia. A gyilkolásra és rablásra szomjas törökök megjelenése a szoros környékén elterülő falvak lakosaiban mindig nagy rémületet keltett. Brassó és vidéké-

[58] *Magyar Kurir* 1788. aug. 6. száma.

[59] „Bei dieser Gelegenheit hat sich der Herr Hauptmann v. Csukas von Orosz vorzüglich hevorgethan, und seine Officiers, wie auch die vom 1-ten Wallachischen Infant. Regiment der Unterlieut. Eperjessy und Fähnrich... und Oberlieut. Petrik von denen Szekler Hussaren haben sich thätig, und besonders tapfer verhalten... der gemeine Adam Gall von Szekler Hußarn, Rittmeister grf. Telleki Escadron hat einen Bajactar erlegt, und seine Fahne erobert. *(Hadilevéltár:* U. o.)

[60] *Hadilevéltár:* Vh. e. i., 8. d., 1788—8—3/d. 1.

[61] *Magyar Tudományos Akadémia kézirattára:* Hadt. ívrét 3. sz. *(Zichy Károly gróf* levelei.)

nek lakosai ilyenkor sietve földbe rejtették értékesebb ingóságaikat és meneküléshez felkészülve várták az eseményeket.

Mielőtt az ütközetek ismertetéséhez fognánk, egy fontos körülményt kell megemlítenünk. E korból származó leírások s a Lipszky-féle térkép szerint, a szoros útja nem a mai helyen haladt — vagyis ott, ahol a Bodza folyó a határt metszi — hanem a Tatárhavasháton át és ennek folytatásaként a szoros magvát a Nagy-Bodza patak szűk és fokozatosan eső völgyének Bodzavám község közelében éles könyökbe törő része alkotta. A völgynek ezen a szakaszán állott a veszteglőház és véle szemben, a Kálvária-hegy[62] egyik nyúlványán sáncszerű védőmű zárta el a szorost. Ebben az úgynevezett Lobkowitz-sáncban volt a szoros védőrsége ének előőrse.

Március 19-én egy kisebb, alig 400 főnyi török csapat nyomult a Lobkowitz-sáncban elhelyezett biztosító rész ellen. A törökök támadása ekkor még csak tapogatódzásszerű lehetett, mert amikor Ernst őrnagy, a főcsapat parancsnoka, segítséget küldött előre, nyomban visszavonultak.[63] Sokkal komolyabb volt az április 14-i támadásuk.

A védőállás biztosítását a Lobkowitz-sáncban a 2. székely határőrezred egyik százada látta el. Parancsnoka Wallner százados volt. Mögötte állott a völgyben, a veszteglőház közelében Teleki György százados, ugyancsak egy székely határőrszázaddal. A közel 1500 gyalogos és 300 lovas erejű ellenséges csoport reggel 9 óra körül támadta meg Wallner századát és rövid viaskodás után visszaszorította. A küzdelem sorsán Teleki már nem tudott változtatni. A törökök egyik része ugyanis a környező magaslatokon elébesietett és még mielőtt százada egyesülhetett volna a Lobkowitz-sáncból hátrálókkal, közrefogta és megadásra kényszerítette. Az ellenség további előnyomulását a székely határőrhuszárok elszánt ellentámadása akadályozta meg. Lukács József hadnagy vezetése alatt egy szakasz magyar lovas vetette magát a szűk szorosban legjobban tért nyert kisebb lovascsoportra. Menekülésre kényszerítette, mire a többi török lovasok és vélük együtt a gyalogosok is futásnak eredtek.[64]

A kis huszárosztag haditette első pillanatra valószínűtlennek látszik. Figyelembevéve azonban a harc színhelyét és a törökök sajátságos harcmódját, könnyen magyarázatot találunk rá. Ne feledjük el, hogy a harc egy szűk és meglehetősen kanyargós völgyszorosban zajlott le. A törökök hosszában a keskeny szorosnak csak egyes részeit láthatták. Érthető, hogy az első meglepetésszerű ellentámadás alkal-

[62] A részletes (1 : 75.000) térképen Calvarien B.
[63] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.
[64] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

mával zavarba estek. Ha hozzávesszük még ehhez azt, hogy nem szabályos, zárt rendekben, hanem minden összefüggésnélküli kisebb csoportokban küzdöttek, és harcuk a pillanatokhoz alkalmazkodó, ötletszerű részletcselekedetekből állt, megértjük, hogy az egyes csoportok példája a többire gyakran átragadt. Különösen az átszeldelt és nehezen áttekinthető terepen. Itt is ugyanez történt. Az elől lévő és futásnak eredt lovascsoport magával rántotta a többit is.

Lukács hadnagy ellentámadása megszalasztotta a törököket, azt azonban nem tudta megakadályozni, hogy foglyaikat magukkal ne vonszolják. Mindkét százados — Wallner és Teleki — 33 székely határőrrel fogságba esett.[65] A székely határőrök vesztesége ezen kívül még 34 halott és 14 sebesült volt.[66]

Az ütközet híre villámgyorsan terjedt el a közeli falvakban. Még a brassóiak is megtudták, s ijedtükben tüstént magukra zárták a város kapuit.[67]

Ernst őrnagy június 12-én arról értesült, hogy a Ploesti felől jövő úton egy 4000 főnyi török sereg közeledik. Erre a hírre Divéky határőr századost küldötte századával és egy szakasz székely huszárral az ellenség földerítésére. Divéky egészen a határig portyázott és azzal a jelentéssel tért vissza, hogy a törökök a Nagy-Bodza patak völgyében lassan nyomulnak előre.[68]

Az ellenség másnap, 13-án reggel támadta meg a Lobkowitz-sáncban álló székely századot. Túlerős és több oldalról indított rohama olyan heves volt, hogy a székelyek képtelenek voltak feltartóztatni. Súlyos veszteség után a völgyben hátrálni kezdtek. Szerencsétlenségükre egy süppedékes, mocsaras helyhez értek, ahol rendben történő visszavonulásuk megakadt. A törökök nyomban kihasználták a kedvező alkalmat és ismét megrohanták a visszavonulókat. Közrefogták őket és borzalmas öldöklést vittek véghez soraik között.

[65] Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Rußland, Oesterreich und der Türkey. II. k. 19. l. (A 11. huszárezred története szerint a huszárszakasz ellentámadása Teleki (Jelleky) századost kimentette a törökök kezei közül. Ezzel szemben több korabeli kútfő — közöttük a Magyar Kurir egykori híradása is — Teleki fogságbajutásáról számolt be. Ezek egyike Telekinek Konstantinápolyban 1788. június 26-án kelt levelét is közli. — Ausführliche Geschichte...: U. o. — Véletlenül kezembe került nemes Kovách Jánosnak, az Esterházy Miklós gyalogezred tizedesének török rabságban írt naplószerű feljegyzése. Kovách, aki ugyanebben az évben, 1788-ban esett a törökök fogságába, többek között egy véle együtt Konstantinápolyban raboskodó Teleki György nevű századosról tesz említést.)

[66] U. o. 26. l.

[67] *Magyar Kurir* 1788. május 14. száma.

[68] *Rautenstrauch:* I. m. 535. l.

A székely határőrökből alig egynéhányan menekültek meg.[69] Az ellenség további térnyerését csak Benkő Gábor főhadnagy, majd Dániel Lajos százados székely huszárjai tudták megakadályozni.[70]

Az ellenség nem jutott Erdély belsejébe. Ennek azonban súlyos ára volt: 73 székely határőr holtteste maradt a küzdelem színhelyén. Az elesettek hozzátartozói másnap tömegesen keresték fel a szorost. Egy utolsó búcsúszó és simogatás után maguk szerették volna eltemetni kedveseiket. Voltak, akik koporsót is hoztak magukkal. De a völgy virágos rétjén szanaszét heverő holttestek közül egyet sem lehetett fölismerni. A törökök szokásukhoz hűen, az elesettek fejeit levágták és magukkal vitték. „... a' Bozzai Passuson esett minapi szerencsétlen tsatában el-esett Székelyeknek feleségei, gyerekei, esmerőssi és más rokonai mind kigyültenek vala a' tsata-helyre, olly véggel, hogy ők az ő véletlen meghólt kedveseiket sirás és edgy utolsó halva látás után magok temethessék el; de senki közüllök a' maga Férjére, attyára, vagy rokonára nem találhata: mivel minnyájan fő nélkül ugyan azon hadi-köntösben valának. — Az itt véghez ment Asszonyok' és Leányok' sirását ki-tudná le-írni? Némellyek koporsót-is vittenek vala: de azokban temetkezni, a' tsata törvénye ellen meg-nem engedték, hanem ott közönségesen el-temettetének ...“[71]

A szoros védőrsége, az ütközet után a Lobkowitz-sáncot kiürítette és a Kálvária hegytől északra elterülő völgyben helyezkedett el. Az ittlévő védőállást megerősítette és ebben a helyzetben várta az ellenség további támadását. Az nem is váratott sokáig magára. A kiküldött felderítő járőrök jelentése szerint, a törökök hozzávetőleg 8000 főnyi serege július 17-én átlépte a határt és óvatosan ereszkedett le a Nagy-Bodza patak völgyébe. Miután a Lobkowitz-sáncot üresen találta, azt megszállta és zöme oldalt, a környező magaslatok felé terjeszkedett szét.

A törökök első támadása 18-án délelőtt, 11 óra körül indult meg. A török lovasok is lóról szálltak és gyalog közelítették meg a főállást. Támadásuk súlya különösen a császáriak jobbszárnyára nehezedett. Miután első rohamukat siker nem kísérte, tűzharcba bocsátkoztak. A védőállás előtt a földbeszúrt török zászlókkal jelzett támadó harcvonal és a védők között egész éjen át tartott a tűzharc. Másnap, 19-én kora reggel a török ágyúk is megszólaltak. Támogatásukkal felváltva kisebb-nagyobb támadó hullámok lendültek előre. De a védőállásba nem tudtak betörni. Délután 3 óra körül

[69] *Magyar Kurir* 1788. július 2. száma.
[70] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.
[71] *Magyar Kurir* 1788. július 12. száma.

azután a védők kezdtek támadni. Ernst őrnagy előzőleg összegyűjtötte a kürtösöket és a dobosokat. Ezek jeladása, valamint ágyúszó kíséretében először a székely- és a Toscana-huszárok rontottak az ellenségre. Minden parancs bevárása nélkül követte őket egy század székely határőr és a Gyulai-gyalogezred két százada. A magyar katonák rohama egyszeriben eldöntötte az ütközet sorsát. A törökök az egész arcvonalon meghátráltak.

A csatáról beszámoló egykori harcjelentésben a magyar katonák viselkedéséről a következőket olvashatjuk: „... jeder bis auf den mindessten Gemeinen Mann hat seine volle Schuldigkeit, durch Bravour und Standhaftigkeit an Tag gelegt..."[72]

Előző fejezetünkben szó esett arról, hogy a szultán, miután Mavrojeni oláh vajda seregét megerősítette, augusztus 9-én megparancsolta neki, hogy törjön Erdély földjére. Mavrojeninek valószínűleg már előbb is tudomása volt a reá váró feladatról. Erre abból következtetünk, hogy serege már augusztus 11-én, tehát alig pár nappal a levél kelte után, átlépte a határt és ugyanazon a helyen ütött tábort, ahonnan július 18-án indult támadásra. Másnap, 12-én, egy ködös, esős reggelen a törökök megkerülték az osztrák védőállás balszárnyát és a védőket hátbafogták. A 2. székely határőrezred százada nem vesztette el hidegvérét, hanem mindaddig védekezett, míg egy székelyhuszár század segítségére nem érkezett.[73]

Kevesebb szerencse kísérte a székely határőrök harcát a jobbszárnyon. Ezen a helyen Ernst őrnagy, hogy megelőzze az ellenséget, két határőrszázadot küldött a hátába. Csakhogy a vállalkozás nem sikerült. A törökök a székelyeket a sűrű erdőben meglepték és megszalasztották. A futásnak eredt székelyeket nem lehetett megállítani. A védőálláshoz érve, sem tértek magukhoz, hanem tovább hátráltak. A törökök nyomukban maradtak és a cölöpsoron keresztül az állásba törtek.

A példa nyomán a törökök támadása a másik szárnyon is erőre kapott. Rövidesen az egész védőállás kezükbe került. A Bodza-patak szűk völgye tele lett menekülőkkel. A fejetlenség percről-percre nőtt. A hátul álló tűzérekre is átragadt. Ezek is megfutottak az ágyúk mellől.[74] A törökök hatalmas lovas hullámai minden ellenállási kísérletet elsöpörve zúdultak a menekülőkre. Csak egy kis sziget dacolt egyideig az áradattal: a veszteglőház, amelyben az Orosz-gyalogezred

[72] *Hadilevéltár:* Vh. e. i., 8. d., 1788—8—3/c.
[73] *Magyar Kurir* 1788. szeptember 6. száma.
[74] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

két szakasza maradt. Parancsnoka Dick százados volt. Ez a keménylelkű katona, két magyar bajtársa segítségével mindent elkövetett, hogy megállítsa a menekülőket. Míg Fenyvesy János zászlós 40 emberrel az ellenség elé vetette magát, Dick százados Kükömezey István hadnaggyal a hátrairyekvő határőrökbe próbált lelket verni. De hasztalan volt minden fáradozásuk. Az ellenséges lovastömegek percek alatt elnyelték a kis csapatot. Fenyvesy 31 emberével együtt fogságba esett, Dick százados és Kükömezey pedig hősi halált halt.[75] Már úgylátszott, hogy a törökök túlerejű támadása sikerrel jár és áttörik a szoros védőrségének falát, amikor észak felől huszárok jelentek meg a völgyben. Elől a Toscana-huszárezred egy százada közeledett Ürményi százados és Fulda főhadnagy vezetésével. Majd Savoya-dragonyosok és végül székely huszárok bontakoztak elő. A huszárok ellentámadása olyan heves volt, hogy a törökök csakhamar megfordultak.[76]

7. Az Ojtoz-szoros.

A törökök a Bodzai-szorostól északra lévő átjárókat nemigen háborgatták. Valószínűleg a galicai osztrák hadtest közelsége bántotta őket, de különben sem volt értelme, hogy az Olt völgyébe való betörésükhöz kerülő útat válasszanak. Bár a terep itt támadásra alkalmasabb volt, mint a Kárpátok déli vonulatán, a törökök mégis jobbnak látták, ha ezen a területen nem kísérleteznek. Számolniok kellett ugyanis azzal, hogy a galiciai hadtest esetleges déli irányban történő előnyomúlása könnyen elvághatja visszavonulásukat. Ezeknél a szorosoknál tehát a törökök tevékenységéről aránylag kevés szavunk lesz.

Bevezetésként meg kell említenünk, hogy a Moldvába nyíló határszorosok védelme Horváth-Petrichevich Kázmér ezredesre, az 1. székely határőrezred parancsnokára volt bízva. Feladatát — amint látni fogjuk — támadással oldotta meg, mivel azonban erejét a szomszédos Gyímesi-szorosnál egyesítette, a törökök időnkint rá-rácsaptak az Ojtoz-szorosnál álló biztosító osztagára.

Első támadásuk július 13-án zajlott le. Horváth-Petrichevich ezredes az Ojtoz-szoros védelmére az 1. székely határőrezred 3 századát rendelte, s ez a csapat Grozesti községtől közvetlen nyugatra, a völgyszűkület két oldalán helyezkedett el. Ezt a kis csoportot támadták meg a törökök július 13-án.

[75] *Blažeković:* Chronik des k. k. 31. Linien—Infanterie—Regimentes. 141. l

[76] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

A sors azonban úgy akarta, hogy a legalkalmatlanabb időpontot választották. Pár héttel előbb tért vissza ugyanis Horváth-Petrichevich Focsani közeléből és ezredével a völgyet biztosító századok mögött ütött tábort. A törökök az említett napon könnyűszerrel visszanyomták a völgytorok biztosító osztagát, Horváth-Petrichevich azonban még idejében avatkozott a harcba. 1 zászlóaljjal, továbbá 2 század huszárral a helyszínen termett és visszaverte az ellenséget, melyet huszárjai Filipesti községen túl üldöztek.[77]

A törökök pár nap múlva. 16-án megismételték a támadást. Mégpedig ez alkalommal nagyobb erővel. Megfékezésük természetesen valamivel nehezebben ment. 16-án reggel 9 óra körül a völgyet elzáró. biztosító csapat balszárnyát rohanták meg. Heves támadásuk következtében az itt álló gyalogos osztály a D. Matiusca hegy mögé húzódott vissza.[78] Az Ojtoz-patak völgyében valamivel hátrább táborozó Horváth-Petrichevich ezredes ismét előnyomult és két ízben visszaszorította az ellenséget. Ez azonban mindkét alkalommal összeszedte magát és Horváth-Petrichevich csapatait a völgyben lévő táboron túl visszavetette. A magyar határőrök ekkor minden erejüket megfeszítve, harmadszor támadtak és végre sikerült felülkerekedniök.[79]

Horváth-Petrichevich ezredes a Grozestitől közvetlen nyugatra eső terepet védelemre alkalmatlannak látta és ezért az itteni biztosító csapatot jóval hátrább, az Ojtoz-szorosba vonta vissza, ahol fatorlaszokkal megerősített védőművet emelt. Ő maga a biztosító rész támogatása végett erejének zömével a valamivel hátrább álló veszteglőháznál ütött tábort.[80]

A hágóvasakkal fölszerelt, közel 6000 fönyi török sereg, melyet több száz hatalmas mészáros eb kísért, augusztus 28-án Grozesti mellett táborozott, 31-én pedig az Ojtoz-szorostól alig pár kilométerre fekvő Sósmező községhez ért. Másnap, szeptember 1-én reggel 6 órakor minden eddiginél elkeseredettebben rohanta meg a szorosban lévő védőállást. A törökök a védők heves tűzével mitsem törődve, közelítették meg a torlaszt. Ehhez érve lehasaltak és amíg egyik részük felhasználva a jó fedezéket, tüzelni kezdett, a többiek halálmegvetve kúsztak tovább előre. Ugyanekkor többen a védőállás két oldalán emelkedő sziklás hegyoldalra is felkapaszkodtak és a védők nemsokára arra eszméltek, hogy minden

[77] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

[78] A részletes (1 : 75.000) terképlapon a 685-ös magaslat, Grozestitől közvetlen nyugatra.

[79] *Rautenstrauch:* I. m. 446. l.

[80] A veszteglőház az 1784-ben készült Neu-féle térkép szerint az Ojtoz patak és a Bereczk felé vezető út kettéágazásánál állott.

oldalról ellenség veszi őket körül. Félmeztelen törökök és kiéhezett hatalmas kutyák élő sövénye fonódott köréjük. A félelmetes kép más, gyöngébb idegzetű katonákat egyhamar térdre kényszerített volna. A székely határőröket azonban nem ilyen fából faragták. Mindegyik csak egyre gondolt. Arra, hogy életét nem adja olcsón. A puska, a szurony és a kard hasznos jószággá lett az érdes székely kezekben.[81] A határőrök közül szépszámmal akadt olyan, aki három, sőt több törököt is leterített. Kerek három óra hosszat tartott az öldöklés. És ekkor, úgy 9 óratájt valami egészen szokatlan eset történt. A sáncok, torlaszok és cölöpsorok között hadakozó és felényire apadt védők élő gomolyaga megindult az egyik hegyoldal felé. Itt szikláról-sziklára haladva minden lépésért vért vett és vért adott. A hegyoldalon tovább viaskodva vágott magának útat a török között.[82]

A szorosban álló biztosító csapat a küzdelemben alul maradt.[83] Szívós harca azonban a székely vitézség több bizonyságát szolgáltatta. Máthé János tizedes maga három törököt terített le és a harcban embereit állandóan bátorította. Bagyó Albert tizedes egy őrmestert élete kockáztatásával mentett meg.[84] Pál János őrvezető közvetlen a cölöpsor mögött fogadta a törököket, akik közül hármat leszúrt, ötöt pedig megsebesített. Miután puskaszuronya az utolsó török nyakában akadt, maga is sebet kapott. Péter István közember egymásután négy törököt terített le, akik századosára vetették magukat.[85]

8. *A Gyímesi-szoros.*

A Moldva felé nyíló szorosok védelmével megbízott Horváth-Petrichevich ezredes a Gyímesi-szorost választotta vállalkozásainak kezdő helyéül. Az 1. székely határőrezreddel, 2 század székely huszárral és 500 toborzott fölkelővel február végén Comanesci községig nyomult, ahonnan Lajos János őrnagyot 3 gyalogos- és 1 huszárszázaddal Ocnara különítette ki. Nemsokára maga is Ocnaig ment előre, ahol elsáncolta magát.[86]

Horváth-Petrichevich ezredes itt kapta május 9-én a parancsot, hogy Bacău és Roman városokat szállja meg és teremtsen összeköttetést a szomszédos galicia hadtestnek egyik

[81] *Wiener Zeitung* 1788. szept. 17. száma.
[82] Ausführliche Geschichte des Krieges. ..... II. k. 80. l.
[83] Arra, hogy Horváth ezredes miért nem sietett támogatására, magyarázatot nem találtam.
[84] *Wiener Zeitung* 1788. szept. 17. száma.
[85] Ausführliche Geschichte .....: II. k. 76. l.
[86] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

Jasiba érkezett csoportjával. A parancs végrehajtása azonban nem volt egyszerű. Horváth ugyanis ugyanekkor arról is értesült, hogy Focsani környékén egy 4000 főnyi török sereg gyülekezik. Ha tehát a parancs értelmében elmozdul helyéről és észak felé tart, a védelmére bízott határszorosokat az ellenség prédájául hagyja. A kettős feladatot ezért akként oldotta meg, hogy amíg Bacău és Roman helységekbe egy-egy kisebb osztagot küldött, addig ereje zömével május 18-án Focsani felé indult. 21-én Adjud közelébe, 29-én délelőtt pedig a Focsani előtti síkságra ért. Az élővédként haladó székely huszárszázad az ellenség megpillantásakor nyomban támadott. A törökök egyideig ellenálltak, azután a város szélén lévő kisebb erődszerű épületbe húzódtak. A huszárok a főcsapatot nem várták be, hanem ismét megtámadták az ellenséget, s az kis idő múlva a város utcáin keresztül igyekezett egérútat venni. A huszárszázad ekkor üldözéshez látott. Jóval a városon túl egy Bukarest felől közeledő gyalogos csapatra bukkant, s heves harcba bocsátkozott vele. Kemény viaskodás után ezt is szétugrasztotta.[87]

A harcokról beszámoló egykori jelentés a legénység bátor viselkedésének hangsúlyozásán kívül, különösen három huszártisztről emlékezett meg dícséretesen: Lajos János őrnagyról, báró Szentkereszti Sámuel és Kováts Lajos századosokról.[88]

Horváth-Petrichevich ezredes június elején Focsanit elhagyta és a Szeret folyó mentén Adjudig, majd innen június 11-én Påträscani községig húzódott vissza. Rövid pihenő után június 19-én innen is felkerekedett és ismét Adjud felé vonult. A főút ezen a környéken a Tatros patak mentén, kiterjedt erdőség közelében vitt, ezért Horváth széttagoltan, a párhuzamosan haladó mellékútakon küldötte csapatait. Oszlopai másnap, 20-án délelőtt Bălca község közelébe értek. Már elhagyták a helységet, amikor hátulról egy 3000 főnyi török sereg esett nyakukba. A törökök nagyobbik része a vonatra vetette magát; ez egy székely huszárszázad kíséretében a főúton haladt. A huszárok Szentkereszti Sámuel báró százados vezetése alatt bátran szembeszálltak az ellenséggel és sikerült is nékik az időközben segítségül érkezett székely gyalogos századdal vállvetve, a törököket visszaűzni. De ezzel még nem dőlt el az ütközet sorsa. A törökök támadása következtében rendetlenségbe jutott vonatot rendezni kellett. Ennek fedezésére Vajda székely határőr százados vállalkozott, s századával megszállta Bălca község túlsó szegélyét. Itt embereit a falu szélén húzódó árokban helyezte el és

[87] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.
[88] *Wiener Zeitung,* 1788. június 14. száma.

vélük több török támadást vert vissza. A székelyek súlyos veszteséget szenvedtek; maga Vajda százados is halálos sebet kapott. Derekas viselkedésükkel azonban megmentették a főcsapatot.[89]

Horváth-Petrichevich ezredes az eset után kockázatosnak vélte ezen a veszélyes területen továbbhaladni és ezért, miután Hegyesy őrnagyot egy vegyes fegyvernemekből összetett különítménnyel a Gyimesi-szoros fedezése végett Comănesti városkához rendelte, ő maga, ezredének többi részével az Ojtoz-szoros előtti Grozestihez vonult.

V. Befejezés.

A törökök nem érték el hadicéljukat. Az erdélyi szorosoknál legtöbbször magyar katonák acélfalába ütköztek, s ezen megtört támadásuk. Még ott sem tudtak döntő sikert elérni, ahol túlsúlyuk alatt behorpadt a védelem aránylag vékony péncélzata. Pedig a támadó fél minden előnyét kihasználhatták. A velük szembenálló osztrák hadtest tartalékhiánya miatt, nagyobb erők ellentámadása sem fenyegette őket. Ha bármelyik áttörő kísérletük sikerül, Erdély földjén való szabad mozgásukat misem akadályozhatta volna. Előnyös hadászati helyzetükből adódó lehetőségek közül a meglepést ki is használták, de az erők összefogott és céltudatos alkalmazása hiányzott náluk. Rendszertelenül a védelem összes kapuit végigkopogtatták és majdnem valamennyinél szerencsét próbáltak. Egyik támadásuknál sem láttuk az erők tervszerű felhasználását. Különösen nem a kezdet sikere után az első küzdő hullámoknak tartalékok előrevonásával való megerősítését, azaz a támadás táplálását. Rendszerint az történt, hogy a védelmi övben legjobban tért nyert csoportokat az első hevesebb, különösen huszároktól végrehajtott ellentámadás visszaűzte.

Ennek oka a sajátságos török harceljárásban kereshető. A törököknél ugyanis csak a támadás első szakában érvényesült a vezetés. Később megszűnt a főbb parancsnokok irányító szerepe és az elől tért nyert küzdők kisebb csoportokra szakadva, minden esetben önállóan cselekedtek. Ez az egyéni színezetű harcmód egybehangzás esetén helves lett volna. Ámde a küzdő csoportok — ami valószínűleg a törökök csekély értelmiségének tudható be — nem támogatták egymást. Ennek következtében a magukrahagyott küzdő rajokat a védők ellentámadása rendszerint feltartóztatta s ezért a sikert nem tudták kiaknázni.

[89] *Bécsi Kriegsarchiv:* U. o.

Hogy ez így történt, abban mindenesetre szerep jutott a törökök keleti lelki adottságának is. Amilyen vakmerőek és sokszor a botorságig önfeláldozók voltak a támadásban, ugyanolyan hamar megzavarodtak, ha váratlan és heves ellentámadás zúdult rájuk. Ezzel magyarázható, hogy különösen a magyar huszárok meglepetésszerű ellenrohama bizonyult ellenük hatásosnak. Ez majdnem minden esetben sikerrel járt. Mivel a török hadseregben a fegyelem meglehetősen gyenge lábon állott, az egyes kisebb csoportok megszaladása gyakran a többire is átterjedt.

A dolog másik oldalát nézve, megállapíthatjuk, hogy az erdélyi szorosokat védő csapatok, melyek legjava magyar volt, kemény ellenfélnek bizonyultak. Ezek között a székely határőröknek még az a tudat is erőt kölcsönzött, hogy a közvetlen hátuk mögött lévő szűkebb hazájuk sorsa függ tőlük. Valóban lelkesen hadakoztak. Nemcsak a szorosokban, hanem az ellenség földjén is. Lelkükben hordva még mindíg a török korszak borzalmas emlékeit, a megtorlás jóleső érzésével viaskodtak a pogány ellen. Harcuk közepette mély és tiszta vallásosságukból is erőt merítettek. 1788 nyarán a Havasalföldön vagy Moldva földjén táborozó székely határőrök ajkáról gyakran fölhangzott az Úrhoz folyamodó egyházi ének:[90]

„Fájlald Uram veszedelmét Te keresztény Népednek,
Ah fordítsd el kemény sullyát méltó büntetésednek.
Sírva esedezünk, elötted könyörgünk
Szánd keserves ügyünket.
Látod ellenségünk
Szomjúhozza vérünk,
Veszteni jó fejünket.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Édes Népünk imé látod a' Pogány ellenséggel,
Szembe szállott, 's viaskodik a' dühös Törökséggel,
Erösitsd fegyverit, bátoritsad szivit,
Őrizd minden veszélytől.
Gyulazd fel hivségit
Gyámolitsad ügyit
Ments meg ellenségünktől."

Rédvay István dr.

[90] Az 1788-dikba kezdődött Török háború alkalmatosságával készitett áhítatos Énekjek az ellenség földén Táborozó katholikus Székely katonáknak. (*Magyar Kurir* 1788. december 20. száma.)

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Adalék az 1849-i „havasi hadjárat" történetéhez.

Az 1849-i erdélyi honvédseregnek birtokomban lévő hivatalos okmányai közül közlöm az itt következő jelentést, még mielőtt egészen megsemmisülne. Ugyanis, a mult század ötvenes éveiben nyirkos helyen sokáig rejtegetett, s' ráadásul még silány papirra is írott jelentés, teljesen szétszakadozott. Jókora darabok hiányzanak belőle s mindegyre töredeznek le újabbak is. Bárha különösen fontos részletek nincsenek is benne, kiadását szükségesnek látom, mivel némi adalékul szolgál az Erdélyben 1849 június havában lezajlott, de általában kevéssé ismert úgynevezett „havasi hadjárat" történetéhez.

Az egész ívre írott jelentés, elejétől-végéig, Forró Elek 11. huszárezredbeli ezredesnek, a dévai honvédhadosztály parancsnokának, kezeírása.

Előzményeként meg kell említenem, hogy Hatvani Imre őrnagynak a május 19-i dupapiatrai öldökléssel végződött s következményeiben végzetessé vált botor támadása, új lángra lobbantotta az oláh felkelést,[1] amelynek elfojtása, vagy legalább a Zalatna, Abrudbánya és Topánfalva közötti tűzfészekre való korlátozása végett, sürgős katonai intézkedés vált szükségessé.

Czetz tábornok, aki a Délvidéken tartózkodó Bemet helyettesítette, Brádra indította a dévai hadosztály legnagyobb részét; Inczédy alezredesnek Nagyhalmágyon állott különítményét pedig Topánfalvára irányította. A dévai hadosztálynak Abrudbányát kellett megszállania. Ez június 11-én meg is történt. A kolozsvári hadosztálynak ugyanakkor észak felől kellett támadnia. Az egész — eredménytelenül végződött — hadműveletet báró Kemény Farkas ezredes, a kolozsvári hadosztály parancsnoka vezette; róla van szó a jelentés legvégén.

Többszörös tévedések helyreigazításaként meg kell említenem, hogy két Inczédy alezredes szolgált Erdélyben. Az egyik — Samu — a tavaszi hadjáratban megsebesült s felgyógyulása után előbb a besztercei harctéren lett egy kisebb különítmény parancsnoka, azután pedig a kolozsvári hadosztályban szolgált.

A másik — László — Zaránd-megyében állott egy különítmény élén, amelyet Ramming[2] a hadügyminisztériumban készült, de az erdélyi hadseregre vonatkozólag merőben hibás hadrend alap-

[1] *Hadtört. Közlemények:* 1929. évf. 311. és k. ll.
[2] *Der Feldzug in Ungarn und in Siebenbürgen, im Sommer des Jahres 1849:* 33. l.

ján,[3] az erdélyi hadsereg önállóan működött részeként szerepeltet, Ugyanezt a hibát követi el Gelich,[4] az ő nyomán járó többi magyar hadtörténetíróval egyetemben. Ezzel szemben az igazság az, hogy Inczédy Lászlónak nagyobbára irreguláris csapatokból alakult s mindössze 2121 főből állott különítménye, *szervezetileg* nem tartozott az erdélyi hadsereghez. Csak *ideiglenesen* csatlakozott hozzá a szóbanforgó havasi hadjárattól fogva, de július 23-én végleg elvált tőle, mert Bihar-megyébe Vaskóhra, vonult vissza.

A jelentés kiszakadt részeit csak ott egészítettem ki, ahol feltétlen biztonsággal tehettem. A hiányzó állományokat pedig a dévai hadosztálynak két nappal korábban kelt s szintén birtokomban levő kimutatásából pótoltam. További magyarázatul még ezt közlöm:

A 24. zászlóaljnak csupán öt százada vett részt ebben a hadjáratban. Csepi őrnagy parancsnoksága alatt: a hatodik Ruszkabányán maradt. Az 50. zászlóalj parancsnoka Trangus őrnagy, a 80-iké pedig Simon őrnagy volt. A „dévai" századot nem számították a rendes csapatok közé. Az utána felsorolt két vadászosztály (4 század) a II. vadászezredhez tartozott, Alter György százados parancsnoksága alatt. Ez az utóbbi „Eldődi"-re magyarosította a nevét, s később — már mint őrnagy — mindenütt ezen a néven szerepel.

A 72. zászlóaljnak itt említett 4½ századát Bokory őrnagy vezette; a 6. sz. (Württemberg-) huszárezred 5. századának Dőry Pál százados, a 82. zászlóaljnak pedig Kovács Ignác őrnagy volt a parancsnoka.

A hadosztály akkori tűzérparancsnokának, úgyszintén az ütegparancsnokoknak neve ismeretlen. A 2. sz. 6-fontos gyalogüteg csak 3 darab ágyúból állott, mert két tarackja, a délvidéki hadjárat végeztével, Lugoson maradt. A 7. sz. 6-fontos lovasütegnek 4 ágyúja és 2 tarackja volt. Ezek a tarackok, a 11. zászlóaljjal együtt, Boicát (Kisbányát) szállották meg. A röppentyűs félütegnek 3 röppentyűvetője volt. A mellette olvasható „213" szám a tűzérség állományát jelenti, a Boicára küldött két tarack személyzete nélkül.

Ennek előrebocsátása után lássuk a jelentést.

83. szám. Brádi Tábor fő parancsnoksága.

Erdélyi főhadparancsnokságnak,

Szebenben.

Brádi Tábor Junius 4.én 849.

Tudatom az Erdélyi fő parancsnoksággal, hogy az itteni Táborhelyre a Táborral megérkeztem amely áll a

[3] *Bécsi Hadilevéltár:* Feldacten der ung. siebenbürg. Ins. Armee, 1849, Fasc. XIII. Nr. 33.

[4] *Magyarország függetlenségi harca:* III. 501. l.

24 ik Zászlóalj 560
50 ik Zászlóalj [1103]
80 ik Zászlóalj 2.ik Század 154
Dévai század [2]98
Vadász Ezred 1 sö és 2 ik [osztálya 538]

Lovasság.

Ember ló
6. számu lovas Ezred [1 sö őrnagyi] 1 sö Század 114 108

(Brá)donn

Ütegek

2 ik 6-fontos gyalog [üteg]
7 ik 6-fontos lovas üteg
1 sö röpp. fél üteg 215

Ember
11 ik Zászlóalj 1556 2 hau[bic]czal Boicán
A 72 ik Zászlóalj fel van os[ztv]a a következendőleg

Nagy Ágh	1 Század
Hondol	½ Század
Solymos	1 Század
Illye	1 Század
Boisza	1 Század

[A 8]2 ik Zászlóalj utasitatott Zalatnára, ott a fel[fel]é nyomuló Oláhságot feltartóztatni; a [ser]egnek élelmeztetése még requisitio utján..... minden el van pusztítva elhordva s leég[ve]. [Tud]atom egyszersmint hogy Inczédi alezredes [NagyHal]mágyon áll mintegy 8 Század gyalogság[gal] a ki a Topánfalva felé [hol] jelenleg Jank Tábora áll, müködni fog és mihelyt általa értesíttetem, elindulása felől azon[nal] és innen Abrudbánya fölé előnyomulok addig pedig a Brád körüli Oláh Táborokat meglátogato[m].

A Hatvani őrnagy szerencsétlen vissza vonulásakor itten maradt két egyént, egy Bécsi legionistát és egy Hatvani Csapatbelit föl leltünk, szintelenül és alélva, — Szalmába elbujva fa levelekkel tengődtek, három egész hétig, kiket a vadászok közé besoroztam.

Az élelmezés iránt irtam Halmágyra Inczédi Al Ezredes urnak s reménységem van hogy innét legalább elegendő kenyeret k[apok a] T[ább]or számára.

Utunkba sehol ell[enállásr]a [n]em találtunk — egyes lövések a bokrokból törté[ntek] — a hátra maradtak közül két tüzért elfog[tak]... [si]került nekik szerencsésen menekülni — .....

Az egész megye la..... van, a lakosok elhagyták lakhely[ü]ket és ..... hordták, erdőkben laknak s ottan ta .....

Tegnap vár[tam Kemény ezre]des Urat, de még nem érkezett [meg].

Forró sk. Ezredes

Kívül: Vétetett Junius 5 én 849.
2527.

Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái. 8°, 380 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Nyomta Pápai Ernő műintézete Budapesten, 1939.

Mi lehet az oka annak, hogy a magyar történet utolsó évszázadainak három legnagyobb magyarja: Zrinyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc és Széchenyi István közül, éppen Zrinyi Miklós az, akiről a legkevesebbet tudunk, akinek valódi nagyságát legkevésbbé ismerjük? — Ezt kérdi a szerző, gróf Zrinyi Miklós életéről és működéséről írt bevezető tanulmányában.

Valóban nehéz lenne erre mást felelni, mint azt, hogy nem becsüljük meg eléggé nagyjainkat. Zrinyi Miklós, „a költő és hadvezér" pedig nagyjaink közt is legelső helyen áll és tanításainak alapos megismerésével, a nemzet minden egyede és összessége önmagának és a köznek javát szolgálná. Zrinyi Miklós, a XVII. század szomorú magyar világában, Isten küldöttjeként jelent meg hazájában, hogy töröktől, némettől és minden gyilkos belső bajától megszabadítsa. Ha Zrinyi Miklós valamely nagy nemzet fia lett volna, új hadviselő módszerével bizonyára ledönti a methodizmusnak ekkor már régen hamisnak bizonyult bálványát — állapítja meg más szavakkal Rónai Horváth Jenő. — Így azonban tanítása nem volt más, mint pusztába kiáltott szó. Krones, az újabbkori osztrák történetíró, kit valóban nem lehet azzal vádolni, hogy Zrinyi javára elfogult lett volna, azt írta, hogy Zrinyi a kis háborúnak valóságos mestere volt. De talán még Rónai Horváth Jenőnél is jobban fején találja a szeget Pethő Sándor, aki „Zrinyi és Machiavelli" című tanulmányában azt írta, hogy Zrinyi parancsa alá valószínűleg sereget adnak, ha idegen condottiere-ként jelentkezik Bécsben katonai szolgálatra. Ha azokat a ragyogó fegyvertényeket sorbavesszük, melyeknek dicsősége Zrinyi nevéhez fűződik s ha meggondoljuk, hogy Zrinyi Miklós a bécsi udvartól és az egyébként nagyérdemű Montecuccolitól, a császári hadsereg főparancsnokától minden vállalkozása alkalmával sokkal inkább gáncsban, sem mint segítségben részesült: akkor azt kell mondanunk, hogy vezéri nagyságát fel sem becsülhetjük, mert annak nem volt alkalma kibontakoznia. „Sors bona nihil aliud", de éppen a jó szerencse nem szegődött mellé soha. Sikereit mindenkor páratlan személyes bátorságának, személye lenyűgöző varázsának, vezéri bölcseségének köszönhette és sohasem a jó szerencsének. Állandóan azt hangoztatta, hogy a törököt támadó hadjárattal kell kiverni az országból. Montecuccoli szakadatlan védekezésével, remek manővrírozásával egyetlen magyar falu felperzselését, elpusztítását sem akadályozta meg. Zrinyi, támadó

hadjárattal valószínűleg éppen úgy ki tudta volna verni a törököt az országból, mint a század végén Savoyai Jenő.

Zrinyinek minden életírója kiemeli, hogy a hadtudomány terén nem volt úttörő s hogy ilyentárgyú írásainak magvát, lelkét Machiavellitől, Schwendi és Basta osztrák tábornokoktól, sőt másoktól is vette. Ezt Markó Árpád is elismeri és nincs is olyan ismerője a hadtudomány fejlődésének, aki ezzel tisztában ne lenne. Hogyne tanult volna Zrinyi másoktól és melyik hadvezér nem okult volna és okulna elődei példáján? Ez olyan természetes, hogy megemlíteni is alig szükséges. Mindaz, amit Zrinyi tanult, arra volt jó, hogy kielégítse lelkének azt a vágyát, hogy sok tudással hazájának minél nagyobb hasznára legyen. Amit Zrinyi Machiavellitől és másoktól tanult, azt eszményi tökéletességgel alkalmazta a magyar viszonyokra és formálta a magyar lélekhez. Ez pedig —, ha a páratlanul nemes szándékról nem is beszélünk — már magában is művészet. És ne feledjük el azt sem, hogy Zrinyi minden idegszálában, tolla hegyében forrott a cselekedni-, tennivágyás és a cselekvésre minden kínálkozó alkalmat azonnal meg is ragadott, ellenben legelső helyen álló és valóban nagy tanítómestere a legkínosabb zavarba jutott, mikor egy zászlóalj élére állították, hogy azt vezesse. Nyugodtan megállapíthatjuk tehát, amit egyébként Markó hangsúlyoz is, hogy Zrinyi az elméletet másoktól tanulta ugyan, de azt a gyakorlatban ellenőrizte és az idegenek elméletéből csak azt vette át, ami személyes tapasztalata alapján a magyar viszonyokra alkalmazhatónak bizonyult.

Államférfiúi nagysága semmivel sem maradt el hadvezéri nagysága mögött. Soha senki jobban fel nem ismerte, őszintébben fel nem tárta nemzete bajait és soha senki határozottabb kézzel rá nem mutatott az orvoslás módjára, mint éppen Zrinyi.

Olyan szellemi fényforrása volt korának, amilyent attól a kortól el sem lehetett várni. Szellemének fénye máig sem homályosult el és örökké világítani fog. Csak az kellene, hogy a nemzet ebből a fényből minél többet fordítson a maga hasznára.

A szerző megemlíti azt is, ami nagyon sok magyar katonának fáj, hogy Zrinyi zamatos magyar katonai kifejezéseit végképpen sutba dobtuk, hogy helyükbe szolgai fordítással idegenből átvett, rossz magyar kifejezéseket plántáljunk.

Rónai Horváth Jenő 1891-ben, a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának megbízásából, kiadta Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkáit. Ezt megelőzőleg, Rákóczi Ferenc kora óta egyesek ismételten adtak ki Zrinyi Miklós kézirataiból egyes részeket. Rónai Horváth Jenő volt az első, aki Zrinyi munkáit rendszerbe foglalta és könnyen hozzáférhető módon adta az olvasóközönség kezébe a jórészt cím és a hovatartozás pontos megjelölése nélkül reánk maradt Zrinyi-kézirattöredékeket. Ez a munka ma már a könyvpiacon egyáltalán nem kapható. Már csak azért is igen fontos és hasznos cselekedete volt a Magyar Szemle Társaságnak, hogy az egyik legnagyobb magyarnak hazafias szellemtől izzó és mindenkor időszerű írásait, újból közreadta. Nyugodtan állíthatjuk, hogy Zrinyi tanítására és tanácsára ma is éppen olyan szüksége van a magyar nemzetnek, mint Zrinyi idejében.

Markó Árpád a történelemkutatás mai elveihez és a művelt olvasóközönség igényeihez igazodva közli Zrinyi prózai munkáit. Rónai Horváth Jenő első helyre tette könyvében az Áfiumot, mint Zrinyi legnagyobb és legfontosabb munkáját s aztán a Mátyás királyról szóló munkával és a Vitéz Hadnaggyal folytatta majd a Tábori Kis Tractával fejezte be könyvét; ellenben Markó Árpád a munkák születésének időrendjéhez ragaszkodott és teljesen megfordította Rónai Horváth Jenő sorrendjét. Azt hisszük, hogy helyes volt. Az Áfium a csúcs, ahová Zrinyi többi munkáinak olvasása után szabad csak felérkezni. Az Áfium gyönyörűség, velőig ható erő, az Áfium a legmegrázóbb, legnemesebb szózat, melyet valaha nemzethez intéztek.

A szerző igen alapos bevezető tanulmányt írt Zrinyi életéről.

Ezenkívül Zrinyi minden munkája elé is külön bevezető tanulmányt írt. Ezekkel a rövid magyarázatokkal minden olvasójának nagy segítségére lesz abban, hogy a dolgok történetét, az írások származását az eddiginél jobban és helyesebben ismerje meg. A jegyzetekben foglalt bőséges magyarázatokkal a szerző a teljesen laikus olvasóközönséget is biztos kézzel átsegíti a nehézségeken.

Zrinyi munkáinak ez a kiadása már csak azért is tökéletesebb az eddigieknél, mert a szerzőnek, az Áfium eddig ismert másolatain kívül, két új másolatot sikerült felkutatnia s így a szöveg hitelességének ellenőrzésére több módja volt.

De új anyagot is találunk ebben a könyvben. Először is új Gróf Zrinyi Miklós ismeretlen készítőtől reánk maradt rézmetszetű arcképe. Két eddig ismeretlen levelet is sikerült a szerzőnek felkutatnia, mégpedig az Esterházy hercegi levéltárban, Budán. Ezek közül különösen érdekes az, amelyben Zrinyi Kanizsa várának tervezett ostromával kapcsolatban, Lipót császár elútasító magatartásáról nyilatkozik.

A Siralmas Panaszról és a Ráday-emlékiratról, az eléjük írt tanulmányokban Markó Árpád azt a hitét hangoztatja, hogy ez a két írásmű minden bizonnyal Zrinyi környezetében és az ő szellemi hatása alatt íródott, de szerzője egyiknek sem Zrinyi maga. Ezeknek írója — mondja a szerző szószerint — példaképül állította maga elé Zrinyit, éppúgy, mint azok a zeneköltők, akik Beethoven symphoniáit, vagy Wagner operáit utánozták anélkül, hogy e nagy mesterek színvonalát elérték volna.

A szerző ismételten hangsúlyozza, hogy Zrinyit, aki mindenkor időszerű és mindenkor frissen hat írásaival, tulajdonképpen nem magyarázni, hanem olvasni kell. „Csupán azt a munkát végeztük — írja — amit a gondos múzeumi őr, amikor leporolja az ódon fóliánsokat s azokat úgy helyezi el, hogy mindenki láthassa s úgy világítja meg, hogy minden szépségük felismerhető legyen". De aki könyvét forgatja, megállapítja, hogy az a munka, aminek elvégzésére a „múzeumi őr" vállalkozott, tökéletesen sikerült, noha nem volt könnyű, mert nagy felkészültséget s igen alapos és komoly tudást követelt.

Ajtay Endre.

A világháború 1914—1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. VIII. kötet. Szerkeszti és kiadja a m. kir. Hadilevéltár. Nagy 8° 919 lap, 27 melléklettel. Budapest, 1939. A Stádium rt. nyomása.

A második háborús év első négy hónapjának különösen magyar szempontból igen jelentőségteljes eseményeit ismerteti ez a kötet, igen érdekfeszítő módon, a szokott szakszerűséggel és alapossággal.

Kezdi „Az általános helyzet 1915 elején" ismertetésével, mely a központi hatalmak részére sivár és reménytelen volt. A háború kezdetekor várt gyors katonai döntés elmaradt; a kölcsönös erőviszony kiegyenlítődött; az arcvonalak megmerevedtek, a hadviselő felek áttértek az „állásharcra". Fokozta a válságot, hogy a központi hatalmak csak az általuk birtokolt területek erő- és anyagforrásaira voltak útalva, míg ellenfeleik szinte korlátlan forrásokkal rendelkeztek. Az előbbiek részére ennélfogva létkérdés volt a háború mielőbbi eldöntése és befejezése. „A háború miként való továbbvezetésének kérdése" volt a Conrad és Falkenhayn között 1914 végefelé megindult hosszas tárgyalások és megbeszélések tárgya. Ezek eredménye lett a hadműveleti terv, alapja a veszteséggelteljes és válságokban gazdag „Téli kárpáti csatának". Ez a VIII. kötet fő- és legérdekesebb része.

A Conrad-tervezte támadó hadműveletnek hármas feladata volt: az oroszok Magyarországba való betörésének megakadályozása; döntő csapás az orosz haderőknek a Kárpátokat ostromló déli szárnyára és egyúttal Przemysl körülzárt várának felmentése.

Az orosz részről Ivanov tábornok, a Kárpátokat védő osztrák-magyar hadakkal szembenálló délnyugati orosz arcvonal parancsnoka, volt az ellenség részéről megindított támadó hadjárat tulajdonképeni kezdeményezője. Az ő elgondolása az volt, hogy — ellentétben az orosz hadvezetőséggel, amely a németekkel kívánt előbb végezni — elsősorban a Monarchiát kell legyőzni és különbékére kényszeríteni. A pánszlávizmus és a semleges államoknak az entente-hatalmakhoz való csatlakozása érdekében, Conradéval majdnem egyidőben fogamzott elhatározása vezetett a kárpáti téli csatához.

A Hadilevéltár igen részletesen, de áttekinthetően — három fő időszakra tagozva — ismerteti a közel négy hónapig dúlt kárpáti harcokat. Az első felmentő és egyúttal a Kárpátok hegylánccolatán való átkaroló, de február közepén eredménytelenül végződött kísérletet, a március 22-éig tartott, de ugyancsak eredménytelen második kísérletet, mely Przemysl átadásával összeesik, és végül ezt követő sikeres harcainkat, az ú. n. kárpáti húsvéti csatát. Külön fejezet örökíti meg Przemysl hősi védelmének történetét.

A rendkívül érdekes és lebilincselően megírt „Visszapillantás a kárpáti téli csatára" választ ad arra a szinte természetszerűen felbukkanó kérdésre, hogy mi késztette mind Conradot, mind ellenfelét, az orosz Ivanov tábornokot, „arra a különös elhatározásra", hogy a békében, „átvonuló terület"-ként ismert, nehezen járható,

úttalan és lakatlan Kárpátokban kezdjenek döntő harcot, zord télvíz idején. A két hadvezér előbbismertetett hadműveleti terve már magában foglalja a főbb indító okokat. A haditervek keletkezésénél azonban, mint már jeleztük, döntően közbejátszottak fontos politikai természetű érvelések is. Mindkét részről a még ingadozó semleges államokat — Olaszországot, Romániát, Bulgáriát — ha nem is döntő, de szembetűnő katonai sikerekkel, hatalmi csoportjukhoz, azaz vagy a központi-, vagy az entente-hatalmakhoz való csatlakozásra kívánták ösztökélni. Érvényesült azonkívül — állapítja meg a Hadilevéltár — Conrad „optimista" egyénisége is. Conrad sokat, sőt igen sokat követelt és nem rettent vissza semmitől, vagy talán nem mérlegelte kellően a hegyeken télen való átküzdés rendkívüli nehézségeit. Ellenfelét, Ivanovot pedig inkább a becsvágy vezette.

A nagy áldozatok ellenére egyik fél se ért el döntő sikert. Conrad nem tudta Przemyslt felmenteni, igaz viszont, hogy megmentette Magyarországot az orosz megszállástól, ellenben Ivanovnak sem sikerült a Magyarországba tervezett betörés. Mindkettőjüket legyőzte a kárpáti tél.

Megkapóan írja le ezután a Hadilevéltár a csapatoknak szinte emberfeletti szenvedését és nélkülözéseit, hó és jégborította bérceken, járatlan útakon való előnyomulását és harcait; hiányos öltözetét (papírtalpú bakkancsok!) és felszerelését, szűkös élelmezését, annak reménye nélkül, hogy legalább időközönként pihenő szállásokba jussanak.

Kitűnik továbbá az is, hogy mind a Kárpátok, mind Przemysl védőinek zömét, magyar sereg- és csapattestek alkották. Feltűnő és különös véletlen, hogy a Monarchia hegyes vidékeiről származó hadtesteknek alig fele harcolt a Kárpátokban. Viszont ott volt valamennyi alföldi magyar ezred és — mint a Hadilevéltár kiemeli — ezen a nekik szokatlan terepen „bámulatosan beváltak".

Felveti a Hadilevéltár a továbbiakban azt a kérdést is, hogy megokolt volt-e ennyi áldozatot hozni Przemysl felmentése érdekében, mivel jelentősége — mint minden várnak — a háború nagy céljait és érdekeit szem előtt tartva, viszonylagos volt. Az első kísérlet, tekintve a vár szorult élelmezési helyzetét is, helyes volt. Mikor azonban kitűnt, hogy a legrövidebb úton, a Kárpátokon át való áttörés a leküzdhetetlen akadályok folytán reménytelen, más hadműveleti megoldást kellett volna keresni, a várat sorsára bízva.

A kárpáti harcok kölcsönös erőviszonyairól megemlítjük, hogy a hadosztályok száma osztrák-magyar-német oldalon nagyobb volt ugyan, de az orosz hadosztályoknál számszerint több volt a zászlóalj és az állományok is nagyobbak voltak.

A veszteségek óriási számra: 700—800.000 főre becsülhetők. Jellemző, hogy a betegek száma nagyobb volt, mint a sebesülteké. Orosz oldalon a veszteségek körülbelül ugyanakkorák lehettek.

További fejezetek még: Hindenburg győzelmes „Mazuri csatá"-ja, továbbá a keleti és a francia sikertelen áttörési kísérlet. „A téli Champagne-i csata", mint a nyugati hadszíntéren, 1915 első harmadának kiemelkedő eseményei.

Elismeréssel állapítható meg, hogy a m. kir. Hadilevéltár ezzel a kötettel ismét közelebb jutott kettős céljához, a katonai tudományos kutatás fejlesztéséhez és a magyar katona világháborús szereplésének méltó megörökítéséhez. *vitéz Németh Lajos.*

Bialoskurski Ödön, Beró Jenő és Dercsényi Dezső: *A m. kir. 37. honvéd tűzérdandár története. 1914—1918.* I. kötet. 4° 314 lap, számos képpel és térképvázlattal. „Pátria" nyomda rt. Bpest, 1939.

A honvédtűzérségnek 1912 és 1913 fordulóján szervezett csapattestei a háború folyamán egy-egy teljes tűzérdandárrá terebélyesedtek. Így történt, hogy a Nyitrán alakult 4. honvéd ágyúsezred, a belőle kisarjadt tábori tarackos ezreddel, nehéz tábori tűzérezreddel és hegyi tűzérosztállyal együtt, a 37. honvéd tűzérdandárt alkotta, s ilyenformán ennek a dandárnak anyaezredévé vált. A szerzők nagyon helyesen jártak el, amidőn két kötetre tervezett munkájukban az egész dandár történetének megírását tűzték ki célul, mert az egyes csapattestek ebben a dandárkötelékben látták azt a kapcsolatot, amely a közös származás révén egymáshoz fűzte őket. Az anyaezrednek mindössze 7 évre, tehát igen rövid időre terjedő, de dicsőséggel annál teljesebb történetét vetíti elénk ez az első kötet.

Nagyon nehéz feladat jó ezredtörténetet írni, mert sok, egymással gyakran homlokegyenest ellenkező szemponttal kell a szerzőnek számolnia. Fölötte óvatosnak kell lennie, hogy a lehetőségadta határok között, valamennyinek eleget tegyen és se jobbra, se balra túlzásba ne tévedjen. Úgy kell írnia, hogy szigorúan tárgyilagos, de egyúttal szórakoztató olvasmányt adjon az érdeklődők kezébe, hogy tehát mind a szakember, mind a laikus olvasó, megtalálja benne azt amit kíván. Az ezredtörténet ne sűlyedjen soha a száraz hadtörténeti naptár színvonalára, de szóvirágos dicsérőénekké se fajuljon. De talán legnehezebb feladat a „személyi kérdés" helyes megoldása; az t. i. hogy a szerző kellő mértéket tartson az egyéni haditettek és érdemek méltatásában. El kell ismernünk, hogy ennek a munkának érdemes szerzői minden téren a helyes mértékhez igazodtak, s így ez a szép könyv meg is felel mindazoknak a követelményeknek, amelyeket az ilyenfajta művekkel szemben támaszthatunk. Ami hiány van benne, az nem a szerzők hibája, hanem szükségszerű következménye annak a sajnálatos és nagyon általános körülménynek, hogy a rendelkezésükre állott forrásanyag nem volt teljesen kielégítő.

Mint annyi más társa, a 4. honvéd ágyús- (később 37. tábori tűzér-) ezred is, az orosz harctéren kezdte meg háborús pályafutását. Két évig küzdött az északi ellenséggel s 1915 tavaszáig máris hat nagy csatában harcolt. 1915 májusától szeptemberig részt vett az oroszok ellen indított támadó hadjáratban s utána a rownoi hadjáratból is kivette a részét. Ennek az évnek őszétől 1916 nyaráig, a sokkal csendesebb wolhyniai harctéren volt. Ezt a viszonylagos nyugalmat július elején a sokat emlegetett Brussilow-támadás váltotta fel. Majd 1916 őszén, 2800 kilométerre rúgó vándorlás után, az erdélyi harctérre irányították az ezredet s ott másfél évig védte a Székelyföld határát. Végül 1918-ban, az utolsó nagy sorsdöntő küzdelem színhelyére, az olasz harctérre szállították. A Piave mentén vívott szörnyű csatát júliusban némi nyugalom váltotta fel; augusztus is viszonylag csendesen múlt el. De az ősz folyamán

talán még az eddigieknél is súlyosabb feladat várt az ezredre: a francia harctérre kellett volna útaznia. Azonban még mielőtt erre az új hadjáratra felkészülhetett volna, az Ausztriában október 17-én kezdődött s napról-napra fokozódó felbomlás mást parancsolt: Magyarország védelmére kellett az ezrednek sietnie. Sajnos, mire viszontagsággal teljes, hosszú út után, november 11-én a magyar határra érkezett, az „Őszirózsás" forradalom nyomában járt felfordulás idehaza is mindenütt úrrá lett. A nagyjában újjászervezett ezred még harcolt a csehek ellen, majd pedig a Stromfeld tervei szerint alakuló önkéntes hadsereg tagja lett. De ennek napjai is meg voltak már számlálva, mert 1919 március 21-én kikiáltották a tanácsköztársaságot s a régi nagy hadsereg utolsó maradványait a „vöröshadsereg" váltotta fel.

Mindaz, amit most a lehető legrövidebbre fogva mondottunk el, eleven, sokhelyütt valósággal drámaihatású előadásban elevenül meg a könyv lapjain. A szöveget igenjól sikerült, könnyen érthető út-, helyzet- és csatavázlatok, valamint fényképmásolatok élénkítik.

Mi — öreg pattantyúsok — jól emlékezünk rá, hogy milyen gyakran volt a tűzérség rosszakaratú gáncsoskodás tárgya már béke idején is. Méginkább azzá vált a világháborúban, amidőn minduntalan a fejére olvastak olyan hibákat is, amelyekről nem tehetett, és sokszor követeltek tőle olyasmit, amit a fennálló gátló körülmények folytán nem is teljesíthetett. Ha azok, akik a tűzérséget lépten-nyomon korholták, átlapozzák ezt a szép könyvet, talán majd elismerik, hogy a nyitrai honvédtűzérek — csakúgy mint a többiek — becsülettel állották meg a helyüket négy év hallatlan viharai között s rászolgáltak az utókor hálás elismerésére.

Örömmel üdvözöljük ezt a szép emlékművet, amelyet a szerzők a rövid, de fényesmultú 37. honvéd tűzérdandár anyaezredének állítottak és várjuk a II. kötet mielőbbi megjelenését.

Gyalókay Jenő.

Wildner Károly: *Pukarzóvo (1914. augusztus 28.)* Nagy 8° 129 lap. Madách-nyomda kiadása. Budapest, 1939. Ára 6 pengő.

Mindjárt a világháború elején, nem messze az orosz-galiciai határtól lezajlott egyik szomorúemlékű harcesemény az igen érdekes és szakavatott tollal megírt tanulmány tárgya. Végzetes gyorsasággal, alig néhány óra alatt roppant ossze a kíváló egykori miskolci 15. gyaloghadosztály és elvesztették a kötelékében harcolt pompás felvidéki magyar gyalogezredek és tűzéralakulatok, állományuknak több mint felét. — A hadosztályparancsnok önkezével vetett véget életének; vezérkari főnöke puskával kezében, rohamközben kereste és találta a hősi halált.

Wildner tábornok — akkor ütegparancsnok — az élesen figyelő csapattiszt szemével látta az eseményeket. Saját maga és volt bajtársai élményeit és benyomásait tükrözteti vissza, magyar, osztrák és orosz hivatalos forrásanyaggal kiegészítve. Világosan, áttekinthetően és igen szakszerű alapon rögzíti a hadászati hely-

zetet és ismerteti a harcok lefolyását, tárgyilagosan, személyeskedő bírálat nélkül. Hibák történtek, mind a vezető, mind a csapat részéről, ez kétségtelen. De figyelembe kell venni, hogy a derék hadosztály és kíváló csapatai előző nap estek át a tűzkeresztségen s hogy teljesen kimerülten, éjnek idején, nagy mocsáron átvezető keskeny töltésen — amelyről jobbra, vagy balra letérni nem lehetett — meglepetésszerűen érte őket az oroszok rajtaütése. Melegen ajánljuk olvasóinknak ezt az úgy harcászati, mint lélektani szempontból igen tanulságos művet. Balsikerekből sokszor többet tanulhatunk, mint győzelmekből. Különösen ajánljuk a fiatalabb, a háborút közvetlen tapasztalatból nem ismerő nemzedéknek.

A tanulmány azonban nemcsak kíváló forrásmunka, hanem szerzője egyúttal pártatlanul és tapintatosan eloszlatja a pukarzówi katasztrófa köré font alaptalan legendákat is.

A könyv igen csinos kivitelben, sok érdekes fényképpel és igen jó térképvázlatokkal jelent meg.

vitéz Németh Lajos.

Kosáry Domokos: *Görgey.* Kis 8° 80 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1939. Ára: fűzve 80 f. kötve 1 pengő 20 fillér.

A Magyar Szemle Társaság Kincsestár-sorozatában egy, hadtörténeti szempontból igen érdekes, jól sikerült munka látott napvilágot. Kosáry Domokos: Görgey-életrajza teljes mértékben megfelel annak a követelménynek, amelyet a Magyar Szemle a Kincsestár sorozat megindításánál célul kitűzött. Ennek a sorozatnak mindegyik füzete kerek, összefoglaló egységes képet nyujt arról a személyről vagy tárgykörről, amellyel foglalkozik, olyan fogalmazásban, hogy azzal nemcsak az olvasó figyelmét köti le, hanem tudományos, higgadt tárgyalási módjával ismereteit is gyarapítja. Kosáry nem először foglalkozik szabadságharcunk egyik legkimagaslóbb katonájával és egyénileg is talán legérdekesebb személyiségével. „A Görgey-kérdés és története" címen, 1935-ben kiadott alapos munkája végleg tisztázta Görgey szerepét és eloszlatta a személyére rosszindulatú tudatossággal vagy felületességből borított ködöt. Ebben a Kincsestár-füzetben elénk vázolja Görgeynek a katonának, de az embernek is képét, olyan plasztikus alakban és annyi oldalról megvilágítva, hogy igazi arcát, valóságos lelkiségét kitűnően felismerhetjük. Nem merül el száraz hadműveleti vagy harcászati fejtegetésekbe, nem élezi ki a szabadságharc utolsó szakaszában, főleg pedig az azutáni évtizedekben Görgey és Kossuth között, (most már tisztán látjuk Kossuth elfogultsága miatt) mindíg jobban elmérgesedett ellentéteket. A történetkutató hűvös tárgyilagosságával, de Görgey személye iránt érzett tisztelettel írja le ennek a zárkózott és magáról keveset beszélő, tehát nehezen jellemezhető férfinek változatos életpályáját.

Görgeyről sok mindent írtak: katonái rajongó tisztelettel vették körül, a közvélemény — a vádak és rágalmak súlya alatt — inkább hibáit kereste. Katonai erényeinek, puritán egyéniségének

egyéb kiváló oldalai, nemzedékeken át változatlanul felismerhetetlenekké váltak. Kosáry tömör életleírásából élénk lép az a katonai tehetséggel, tettvággyal bíró, bizonyos vonatkozásban romantikus, de minden helyzetben fegyelmezett férfiú, aki megoldhatatlan feladatok elé állítva, minden lehetőt elkövet: önmagát sohasem kíméli és a küzdelmes évek után rászakadt vádak súlyát férfias önmegtagadással viseli.

Szűkös körülmények között kezdi életpályáját a tullni katonaiskolában, mint maga mondja először és mindenfelett a haza iránti szeretetből, másodszor a matematika és fizika iránti szeretetből. A császári sereg hagyományaiban nevelődve és szülőföldjétől elszakadva, úgy látszott mintha az akkori hadsereg, politikától távolálló és szűkebb korlátok közé szorított katonatisztjének életét fogja hivatásának tekinteni. De erős egyénisége már akkor kezd kidomborodni. A Wasa-gyalogezredből a magyar nemesi testőrséghez jelentkezik, mert únni kezdi az akkori katonatisztek egyhangú, kicsinyes békeéletét. Pályafutását a Nádor-huszároknál folytatta, kitűnő katona és bajtárs, merész lovas, szellemi képességeit mindenki elismeri, csak ő maga nincs megelégedve önmagával. Úgy érzi, hogy elhibázta életét. Honvágya mindig erősebb lesz, érzései haza szállnak, de szigorú önfegyelemmel és spártai keménységgel él és teljesíti kötelességét. 1843-ban kilép a katonaságtól; Prágában kedvenc tárgyában a vegyészetben tökéletesíti tudását és közvetlenül a 48-as események előtt, a pesti egyetem vegytani tanszékére pályázik. De a szabadságharc vihara magával sodorta; ingadozás nélkül dönti el magában a kérdést, elérkezett az az idő, amikor élni vagy halni, de teljes erővel kell küzdeni a nemzet szabadságáért. Mint százados Győrben tűnt fel, majd Bécsben és Prágában végzett fontos műszaki megbízatásokat; azután, mint a szolnoki nemzetőrség őrnagya, feszült akarattal igyekszik a nemzetőrség szervezését, a lomha hivatali gépezet nehézkességeinek ellenére is, erélyesen megoldani. Minden jelentését, szavát, levelét a belső erőtől hajtott erély jellemzi; semmi sincs benne a hordó tetejéről szónokló forradalmárból. A szabadságharc alatt, mint Kosáry nagyon jól jellemzi „a magyar kormány ingadozást nem tűrő tisztje. Politikától mindig távol állt és éppen egyéniségéből érthető, hogy a továbbiakban is vonakodott politikai területre lépni." Kossuth és Görgey első találkozása és együttműködésük első időszaka, a kölcsönös megbecsülés és egymás egyéniségét megértő összhangban telt el. Kossuth sugalmazó ereje, a nemzetvezér dicsőségének tetőpontján, kétségtelenül hatással volt a fiatal Görgeyre. Kossuth viszont érezte ebben a szilárd, szűkszavú katonában a hadvezéri rátermettséget és azt, hogy Görgey sohasem fogja elhagyni a nemzet ügyét.

De minden szabadságharc természetrajzához tartozik, hogy a politikusok és katonák útja idővel eltér egymástól. A politikus gyors sikereket kíván; a tőle vezetett tömeg lelkesedésétől megmámorosodik. A katona hideg fővel veti latba a küzdelem erőit. A politikus egy fellelkesített népgyűlés után maga is elhiszi, hogy nagy nekibuzdulással falakat lehet ledönteni. A katona pedig jól tudja, hogy kaszás és mezítlábas nemzetőrök lelkesedése nem egyenlíti ki egy reguláris katonaságból álló ellenfél fölényét, ve-

zetésben, felszerelésben, gyakorlottságban. A Kossuth—Görgey ellentét gyökerét Kosáry — nagyon helyesen — ebben találja. Amikor Görgey kiadta ismeretes váci kiáltványát, Kossuthot már könnyű volt környezetének Görgey ellen hangolni s rövid idő múlva, anélkül, hogy erre a legcsekélyebb tárgyi bizonyítéka lett volna, Kossuth már úgy ír Görgeyről, mint aki „közel áll az áruló névhez". Pedig Görgey ezután hajtja végre hadvezéri pályájának egyik legjelentősebb teljesítményét, a felvidéki téli hadjárat tanulságos hadműveleteit. De már ez az eredmény sem tudja Kossuth elfogult nézetét megváltoztatni, Görgeyt nem tartja többé hű emberének, sőt inkább veszedelmes ellenfelének. Fél, hogy a honvédség komolyabb részében nagy tekintélynek örvendő fiatal tábornok hamarosan magához kaparítja katonai diktatúra útján a főhatalmat; ezért a fővezérségre teljesen alkalmatlan embert, Dembinszkyt helyezi Görgey fölé. Görgey az új fővezérrel szemben is fegyelmezetten viselkedik; de Dembinszky sem Görgeyben, sem a hozzá hasonló kitűnő Klapkában nem bízik. A tisztikar viszont Dembinszkyben nem bízik. Bekövetkezik a tisztikarnak tiszafüredi fellépése Dembinszky ellen. Görgey a szabadságharc ügyének érdekében a tisztek pártjára áll; Kossuth pedig igazolva látja aggodalmait s már főbe akarja lövetni Görgeyt, amikor egy személyes találkozás meggyőzi róla, hogy félreismerte Görgeyt. A szabadságharcnak ez a két vezérférfia ezen a napon megértette egymást, de csak rövid időre. Kossuth előtt akkor már az Ausztriától való elszakadás gondolata lebegett, Görgey viszont: „reális és kiszámítható erőknek volt éberszemű vizsgálója, apolitikus lénye merőben távol állott a magyar liberális tudat átérzésétől, melynek legteljesebb kifejezőjét és lankadatlan képviselőjét Kossuthban találjuk meg." Kosáry Görgey életrajzának talán legsikerültebb részletei ezek, amelyekben a Kossuth—Görgey ellentét politikai és lélektani hátterét helyes ítélettel, mindkét vezérférfiú jellemtulajdonságainak alapos ismeretével boncolgatja. Görgey tovább halad hadvezéri pályáján, nem törődve a táborában megjelenő politikusok vagy népszerű vezérek és átlagemberek véleményével. Hajlékonyság nem volt benne, ezért volt sok ellensége. Győzelmes tavaszi hadjárata, majd Budavár visszavétele elhallgattatta ugyan ellenfeleit, de amikor június közepén orosz segédcsapatok jelennek meg a hadszíntéren, Görgey már előre látja az elkerülhetetlen véget. Kossuth beleavatkozik a hadműveletekbe s mivel tudta, hogy Görgey ellenkezni fog, letette vezéri méltóságáról. Amikor azonban Kossuthnak a Délvidékre alapozott haditerve csődöt mondott, mégis Görgeyt rendelte Arad felé. Görgey azonban odaérkezésekor mindjárt felismerte a helyzet reménytelen voltát. Előtte Haynau, mögötte Paskievits, — Erdély is kicsúszott már Kossuth hatalma alól. Nem akarta 30.000 főre alig tehető fáradt seregét egy utolsó ütközetben széjjelveretni. Elhatározta, hogy véget vet a fölösleges vérontásnak; látta, hogy elérkezett az a keserves óra, amikor a szabadságharcot fegyverletétellel kell befejezni, hogy a nemzet életben maradjon. Jól mondja Kosáry: „A fegyverletétel kényszerűség volt, a martir sereg fegyelmének, összetartó rendjének utolsó példája." — Kossuth elmenekül s Görgey az ellenség kezére jut.

Az életrajz utolsó fejezete, mely Görgey száműzetésével, azután hazatérése utáni zárkózott, visszavonult életével foglalkozik, aránytalanul rövidebb mint az életrajz többi része. Talán azért, mert szerzője Görgey életének éppen ezzel a részével foglalkozott már előző könyvében kimerítő módon.

Kosáry Görgey-életrajza azok közé a könyvek közé tartozik, amelyeket a figyelmes olvasó legszívesebben le sem tenne kezéből, amíg be nem fejezi. Egységes szerkezetű, kitűnő lélekszemléletről és bőséges politikai és hadtörténeti tanulmányokról tanúskodó munka; színes, gördülékeny tárgyalásmódja miatt is élvezetes olvasmány. *Markó Árpád.*

Bachó László: *Gyöngyös város 1848-49-ben.* 8°, 109 lap. Kiadta Gyöngyös város támogatásával Polónyi Zoltán. Nyomta a váci Kapisztrán-nyomda. 1939.

Az ismertnevű katonaírónak mult évben „Gyöngyös város Rákóczi idejében" című munkája jelent meg. Ezt is ismertettük ezen a helyen, s akkor megmondottuk, hogy a szerzőnek Gyöngyös város történetével foglalkozó, több kötetet kitevő kézirati anyaga van. Most örömmel látjuk, hogy ez az anyag rendre-rendre kiadásra kerül.

Bizonyára nem véletlen, hogy a katonaszerző Rákóczi korának ismertetése után, kéziratának éppen azt a részét adta közre, amely a másik nagy nemzeti fellángolás, a másik szabadságharc idejebeli Gyöngyössel foglalkozik.

Miként az ország más városaiban, Gyöngyösön is akadtak egyesek, akik a nagy nemzeti vívmányt a maguk javára szerették volna gyümölcsöztetni. De Hevesmegyében és magában Gyöngyös városában is, hamar rendbe jöttek a dolgok, mert az illetékesek erélyes intézkedéseket tettek. Május elején Gyöngyösnek már kereken 1400 főből álló nemzetőr csapata volt; a csapat hadgyakorlatainak eredményét az egykorú tudósító bámulatosnak mondotta. Május 21-én a vásártéren felszentelték a nemzetőrség zászlaját. A város közönsége igen lelkesen gyüjtött a nemzetőrség szükségleteinek fedezésére. Rövid pár nap alatt tekintélyes összeg gyűlt össze.

A toborzás is serényen folyt. Hevesmegyének három zászlóaljat kellett kiállítania. Ezek közül a 2.-nak állomáshelyül Gyöngyöst jelölték ki. A zászlóaljak létszámát 4000 főben szabták meg. Gyöngyösnek 1200 újoncot kellett adnia.

Július derekán, a szerbek ellen induló 3000 főnyi seregbe, Gyöngyösnek 200 kiképzett nemzetőrt kellett volna adnia. De az első nagy lelkesedés ekkorra már lecsillapodott s mindössze 25 embert sikerült összeszedni a haza megvédésére. Ezért a megyegyűlés meg is rótta Gyöngyöst; Egert és Törökszentmiklóst viszont megdícsérte, mert ezek nyomban kiállították a megkövetelt létszámú csapatot. Gyöngyös végre augusztus 2-án, nagy késéssel indította útnak csapatát, melynek parancsnoka Panker Gábor százados volt. (A szerző közli a tisztek és a legénység teljes névsorát). Zsidó nem volt az önként jelentkezőkből alakult században, annál több volt benne viszont a tisztviselő, ügyvéd, orvos, mérnök, de

ott volt az iparosság színejava is, csupán a földművesosztálynak akadt aránylag kisszámú képviselője. Az értelmiséghez és az iparossághoz tartozó nemzetőrök legtöbbje vadászpuskával és a nemesi felkelő seregtől maradt karddal vonult hadba, de voltak olyanok is, akik szuronyos lövőfegyvert kaptak, megint másoknak, különösen a földműveseknek, egyáltalában semmiféle fegyver se jutott. Ezek azt remélték, hogy Szolnokon legalább kaszát kapnak. „A sereg kiképzése nagyon alacsony fokon állott: a nemzetőrök — a közvélemény megítélése szerint — mindössze annyit értettek a katonáskodáshoz, hogy a fordulatokban némileg jártasak voltak." A gyöngyösi s a hevesmegyei nemzetőrök Jarek és Temerin körül táboroztak, de semmi komoly hadicselekménybe nem sodródtak. A nemzetőrség egyébként teljes csődöt mondott.

A szerző minden helyiérdekű hazafiaskodástól ment elfogulatlansággal beszél a nemzetőrség és általában a város súlyos bajairól. Gyöngyösön óriási volt a halálozási arányszám; rossz az élet-, a vagyon- és általában a közbiztonság. A városnak nem volt mérnöke, úgyhogy egy ismeretlen mérnök készített földabroszt az encsi pusztáról. Később Bachó János mérnököt bízták meg az egész határ felmérésével és a telekkönyv elkészítésével. Az utcák sara esős időben feneketlen volt. Sokszor a város ökreit kellett felhajtani, hogy a gazdák megrekedt szekerét kihúzzák a kátyúból. Az utcákat szabályozatlan, bűzös patakok szelték át.

Ősszel, a honvédség számára megindított toborzás is szégyenbe fulladt Gyöngyösön, miként egész Heves-megyében is. A városnak, lakossága arányában, minden 27 lakos után két honvédet, azaz 280 újoncot kellett volna adnia, de semmiképen se sikerült. Október vége felé sorshúzással szedte össze a tanács a városra kivetett 300 újoncot, de ekkor alkudozás indult meg a jobbmódúak felmentéséért. A tanács elfogadta a polgármesternek azt az előterjesztését, hogy a testi hibában szenvedők helyettest állíthassanak, vagy 100 forinttal megválthassák magukat a katonáskodás kötelezettsége alól. Ez szép jövedelem volt, de viszont a katonáskodástól irtózó szegények körében rossz vért szült. Meg is kellett szűntetni.

Decemberben Puky kormánybiztos 1200 lovast szedett össze hirtelenében Hevesben, de a lovasok se voltak jobbak a gyalogosoknál. A fegyelmezetlenség valóban megdöbbentő volt. A nemzetőrök az illir foglyok őrzésére vagy egyéb őrszolgálatra kiadott fegyvert se szolgáltatták be. A szolgabírónak kellett közbelépnie, hogy a fegyverek el ne kallódjanak.

Gyöngyös, sőt általában Hevesmegye nemzetőreiről, illetőleg ezeknek a szabadságharc csataterein játszott szerepéről nem sok jót tud mondani a szerző. A kassai csatáról szólva pedig határozottan ezt mondja: „A kevéssé fegyelmezett és gyakorlatlan csapatok nem állták meg helyüket." (55. lap.)

1849 január 22-én Schulzig Ferenc altábornagy, négy zászlóalj, nyolc lovasszázad és tizennyolc ágyú élén benyomult a városba. A lakosság egy része nem fogadta ellenszenvvel a császáriakat, akik másnap Mezőkövesd felé folytatták útjukat. Mint Gelich is megemlíti, gróf Montecuccoli ezredes, a 8. vértesezred parancsnoka, betegen az Orczy-kastélyban maradt. Január 31-én egy honvéd lovasjárőr érkezett a városba; az ezredest elfogta és az

egyesek vádaskodása alapján a császárhoz hű emberként szintén elfogott polgármesterrel együtt, Debrecenbe szállította. Ezért, a február 10-én Gyöngyöst újból megszálló császáriakkal érkező Babarczy császári biztos 30.000 forint hadisarcot vetett ki a városra. Ebből azonban csak 23.630 forint gyűlt össze készpénzben; a többiről a városi tanács írott kötelezvényt adott. Február 14-én újabb császári csapatok vonultak be a városba. Ezeknek parancsnoka, herceg Colloredo-Mansfeld tábornok, hajthatatlan szigorral és kíméletlenséggel uralkodott a városon. Az erdőbírót minden komoly ok nélkül, az Orczy-kastély előtti téren megbotoztatta.

Február 24-én Windischgrätz herceg tábornagy, a Magyarországon működő császári haderő főparancsnoka, Gyöngyösre érkezett és az Orczy-kastélyban szállt meg. Gyöngyösön vonultak át a Kápolnára igyekvő összes császári csapatok s noha pontos feljegyzés nincs róla, hogy a város mivel járult hozzá eltartásukhoz, el lehet gondolni, hogy ez egyáltalán nem volt csekélység. A kápolnai csata sebesültjeit a város orvosai kezelték s kórházról, az orvosok fizetéséről s a sebesültek ellátásáról szintén az agyonnyomorított városnak kellett gondoskodnia.

A sok diadalt hozó tavaszi hadjárat tervét Görgey Artur, több napi itt tartózkodása alatt, a gyöngyösi Orczy-kastélyban eszelte ki s a diadalmas útra Gyöngyösön vonult át nyugat felé a honvédsereg derékhada. Április 2-án Kossuth is Gyöngyösre érkezett s egy napig itt maradt.

Gyöngyösön és a környező falvakban április közepén kolera tört ki. Alig egy hónappal ez után az elemi csapás után, megtudták Gyöngyösön is, hogy az orosz cár a magyar szabadságharc leverésére csapatokat küld Ferenc Józsefnek. Ez a két szerencsétlenség megrendítette a gyöngyösiek hitét. Senki sem akart többé katonáskodni, mert senki sem hitt már a győzelemben. Amilyen szépen megállták helyüket Gyöngyös fiai a tavaszi hadjárat győzelmes csatáiban, ekkor már azt érezték, hogy minden további erőfeszítés hasztalan. „Egyesek már azon a címen merték kérni felmentésüket a hatóságtól, hogy a katonai szolgálattól elment a kedvük." A kormány minden igyekezete, erőfeszítése hasztalan volt. A lakosság rá sem hederített.

Július 1-én vonult be Gyöngyösre a hátráló honvédek nyomában előrenyomuló első orosz csapat. Az oroszok elől igen sokan elmenekültek; így a városi tisztviselők nagyobb része is. Az oroszok a februárban elfogott s hazaárulás vádjával illetett Jakab Mihály polgármestert újból visszaültették tisztségébe, noha Jakab, ez ellen elkeseredetten tiltakozott.

Július 13-án a császári biztosság rendeletére a nagy piacon elégették a Kossuth-bankókat.

A megye fiaiból alakult 26. honvédzászlóalj, megfelelő vezetés alatt, mindenütt magyar vitézséggel és magyar becsülettel állta meg helyét.

Az alapos forráskutatással, igen élvezhetően megírt mű, értékes kiegészítője szabadságharcunk irodalmának, márcsak azért is, mert hiszen Gyöngyös egyike azoknak a magyar városoknak, amelyek köré 1848/49-ben az események erősen torlódtak.

Ajtay Endre.

Felszeghy Ediltrud: *A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon,* 8°, 102 lap. A szerző kiadása. Nyomta a „Dunántúl", Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1939.

Schwartz Elemér egyetemi tanár „Német nyelvészeti dolgozatok" gyüjtő címen egyetemi hallgatóinak ebbe a tárgykörbe vágó és doktori értekezésként elfogadott dolgozatait adja ki. Több általa ajánlott tárgy közül a szerző, mint katona ember leánya, ezt a módfelett érdekes és hálás témát választotta s több évi szorgalmas és alapos kutatással kimerítően feldolgozta. Talán lesznek kifejezések, szavak, melyek az egyik fejezet dús gyüjteményéből kimaradtak, de ez természetes. Minden ilyen munka tökéletesíthető, új adatok hozzáadásával. Fontos, hogy az alap megvan s hogy a közös hadsereg veszendőnek indult sajátosságaiból a szerző egy darabkát, egy igen-igen értékes darabkát megmentett. Ez komoly érdem!

A több mint száz oldalra terjedő tanulmány igen sokoldalúan s amellett nagyon áttekinthetően tárgyalja a volt közöshadsereg nyelvét, magyarországi vonatkozásokban. A mű címében is talán inkább ezt lehetett volna kifejezésre juttatni. A tulajdonképpeni anyag tárgyalása előtt, a szerző rövid visszapillantást vet a hadsereg történelmi fejlődésére és idők folyamán változó elnevezésére. Megállapításait új s magyar szempontból fontos adatokkal támogatja. A hadseregbeli szabályzatok fejlődéstörténetének ismertetése után, a munka nyelvészeti kutatásainak feltárása következik s itt a szerző szigorúan megkülönbözteti a „szolgálati nyelvet" (vezénylő- és ezrednyelvet), a „katonai szaknyelvet" és a „katonanyelvet", mint a katona argot-szerű nyelvét.

A szerző kimutatja, hogy a hadsereg szolgálati nyelve, mint a császári kancellária nyelvének egyik alfaja, mindenkor egyezett a kor német nyelvével és ezt igen bő szemelvény-anyaggal bizonyítja. Írásjelek, helyesírás, alak- és mondattani sajátosságok, valamint szóképzés, szókészlet és szórend dolgában a két nyelv mindenkor egyezett. A stílus terén azonban a katonai szolgálati nyelv előbb szabadult meg a barokk-sallangoktól. A szerző ezután a nyelv egységesítését célzó rendeleteket, a katonai nevelőintézetekben használt nyelvtani tankönyveket és a világháború folyamán termelődött szórövidítéseket (Buchstaben — vagy Kurzwörter) ismerteti.

A katonai szaknyelvről szólva kiemeli a szerző, hogy különösen régebben temérdek kölcsönszó volt a hadseregben használatos. Ezek főleg francia eredetűek s közülök sokat még a világháború végén is használtak. Ennek tárgyalásánál a szerző nem az etimológiai összefüggésre és a nyelvrokonság feltárására veti a súlyt, hanem egyes példák alapján igen áttekinthető csoportosításban mutatja be az egyes kifejezések katonai vonatkozásának sokoldalúságát, az egyes megjelölések többféle értelmét, illetőleg jelentésbeli árnyalatát.

Rendkívül érdekes, mert teljesen újszerű az a fejezet, mely az ú. n. különleges vagy titkos nyelvek (Sonder- und Geheimsprachen) egyik fajával, a katonanyelvvel foglalkozik. Itt érvényesülni látjuk a népetimológiát s katonakörökben talán ez a fejezet tarthat számot a legnagyobb érdeklődésre. A szerző itt

nem követi a legújabb időben Németországban, Svájcban és Csehországban megjelent szakmunkák irányelveit, más szóval az anyagot nem csoportosítja tárgykör, helyi eredet, országtájak, fegyvernemek, csapattestek, ellenséges és belső hatás, ellátás, egészségügy, stb. szerint, hanem betűrendes sorban hozza s rövid magyarázattal látja el a katonanyelv széles körökben közismert „virágait". Az előbb említett országokban lázas sietséggel igyekszenek ezt a szókincset megmenteni s minden bizonnyal ez a törekvés ösztönözte a szerzőt is arra, hogy minél több kifejezést gyűjtsön össze, nehogy ez a magyar hadimultba szorosan beletartozó szókincs maholnap feledésbe menjen. De ennek a szókincsnek nemcsak történelmi, hanem lexikográfiai és néprajzi értéke is van. A szerző is kiemeli, hogy ezek a kifejezések — különösen a világháború idejéből származók — sok esetben merész, néha durva és vad alkotások, melyeket a katona humorizálásra és szatírizálásra való hajlamossága teremtett. De mentségére szolgáljon a katonának, hogy önmaga iránt se ismert kíméletet. A kifejezések alapja mindenkor az az őszinte, becsületes katonahang, mely a hadsereg közlegényét, altisztjét és csapattisztjét egyaránt jellemezte.

A magyarajkú legénység etimológizálására vonatkozólag a szerző idézi Ballaginak 1877-ből származó egyik szógyüjteményét, melyben világháborús „humor" természetszerűleg nem szerepel. A tisztán magyarajkú legénységből álló ezredeknél szokásos nyelvi sajátosságok felsorolása után, az utolsó fejezet következik. Ez azt a befolyást tárgyalja, melyet a hadsereg német nyelve gyakorolt a honvédség nyelvére. A honvédség első szabályzatai többé-kevésbbé szolgai fordításai a német szabályzatoknak.

Bátran állíthatjuk, hogy ez a tanulmány alapvető munka; a szerző teljesen úiszerűen igyekszik vele a megszűnt közös hadsereg kultúrtörténeti szerepét megvilágítani. Hisszük, hogy másokat is ösztönözni fog ennek az anyagnak részletesebb feldolgozására. Nem is gondolná az ember, hogy nő végezte el ezt a nagy munkát, mert hiszen a nő számára a hadsereg életmegnyilvánulása teljesen idegen kultúrterület. Külön meg kell említenünk, hogy ezt az anyagot csak rengeteg forrásmunka felkutatásával s amint a szerző maga is mondja, idősebb csapattisztek évekig tartó kikérdezése útján lehetett összegyüjteni.

Szándékosan a végére hagytuk annak megemlítését, hogy a szerző a cs. és kir. hadsereg emlékének ajánlotta művét. Megható és minden öreg katonának jóleső tudat az, hogy fiataljaink elismerik, sőt tisztelik a multat, amely csakugyan dicsőséges volt.

Ajtay Endre.

Enrico Clausetti: *Fortificazioni e macchine belliche.* Nagy 8° 55 lap, számos képpel. Roma, 1939. Ára 6 lira.

A római Műszaki Múzeum tudós igazgatója — Clausetti tábornok — a rómaiak erődítő tudományával és hadigépeivel foglalkozik, ebben az igen szép és alapos tanulmányában.

Az erődítményekről szóló (I.) fejezetben, a megerősített tábor-

helyek alaprajzát és felépítményét írja le a szerző, pontos tervrajzokkal és harántmetszetekkel téve érthetővé mondanivalóit. A rómaiak nem kedvelték az állásharcot; ezért csak különös szükség esetén építettek futólagos tábori erődítményeket. Annál fontosabbak voltak az állandójellegű megerősített táborok („castra stativa") és a városok védőművei.

Az utóbbiak — Vegetius leírása szerint — kezdetben két párhúzamos falból állottak, melyeknek közét bunkózott földdel töltötték meg. De valójában ez a védővonal igen sokszor nem volt más, mint a castrumoknál alkalmazott, külső és belső oldalán kővel burkolt „vallum". Körülbelül Augustus korától kezdve, a gát mindegyre gyakrabban erős kötőszerbe ágyazott kavicsból készül, mindkét oldalán terméskő burkolattal.

Már a legrégibb időben is, a torony az erődítés egyik legfőbb eleme. Eleinte csak a védővonal sarkain, valamint a kapuk szomszédságában tűnnek fel tornyok, de lassankint egyre jobban megszaporodnak. Egymástólvaló távolságukat a kézi-ijj hatásos lövőtávolsága szabályozta. Rómának Aurelianus császár idejében épült újabb védőművein, már 30-méterenkint szabályosan elosztott, kétemeletes tornyokat látunk.

Amennyire általánossá váltak a tornyok, annyira bizonytalan, hogy volt-e minden kulcsosvárosnak árka is. Ellenben bizonyos, hogy a rómaiak már ismerték és alkalmazták a külső mellékművek egyik-másik fajtáját. Így például a kapu elé helyezett pajzsgátat s az escarpe-fallal párhúzamos, de annál alacsonyabb „antemurale" nevű védőművet. Ez az utóbbi a később „tőgát" („Niederwall", „fausse-braye", „falsabraga") néven ismert mellékmű őse.

A castrum stativum-ból keletkezett városoknak — így például Aostának — rendszerint négy kapujok volt; a többieknek annyi, ahány fő útvonal ágazott ki belőlük. Az Aurelianus-féle római védőfalakon 18 kapu nyílott. A kapuk eleinte nagyon egyszerűek; egynyílásúak és két — fából készült — kapuszárnnyal zárhatók. Később — a szükséghez képest — szaporították a nyílások számát úgy, hogy nemcsak két-, hanem három-, sőt négynyílású kapuk is keletkeztek. Idők multával a fából való kapuszárnyakat, mindegyre általánosabban, vasból készült csapóráccsal helyettesítették.

A köztársaság korában mindvégig divatos kaputípus ismertetőjelei ezek voltak: Csapóráccsal zárható kapunyílások, felettük a csapórács kezelésére és a hajítógépek felállítására szolgáló folyosó, végül pedig oldalozótornyok a kapu tőszomszédságában. Később itt-ott kettőskaput is építettek, mint például Aostában, Torinóban, Trierben és Veronában.

Amikor Rómában mindegyre bizonytalanabbra fordult a helyzet s Aurelianus császár felépítette az új körfalakat, már csak a katonai szempontok voltak irányadók. A kapuk ismét a legegyszerűbb alakban, többnyire egy nyílással épültek; mellettük vaskos kerek tornyok állottak s a korábban szokásos folyosó helyett, csak igen szűk és kevés ablak nyílott az átjáró felett. Megkezdődött tehát az átmenet a középkori városkapuk felé.

A szerző ezután a városerődök elfoglalásának különféle mód-

jait: az ostromzárat, az erőszakos támadást és a rendszeres ostromot magyarázza; megemlítve, hogy a legutóbbinak legrégibb ismert példája Rhodosnak Kr. e. 304-ben, Demetrios Poliorketes vezetése alatt történt ostroma volt. Ezután a mozgatható és faltörő kossal is felszerelt vívótornyokat, továbbá a „pluteus"-t és a „vinea"-t (ostromtetőt), majd Alesionak és Avaricumnak Kr. e. 52-ben lezajlott ostromát ismerteti. Végül áttér a tűzérség őseire, a rómaiak távolbahatható hadigépeire.

Vitruvius, Vegetius és Ammianus Marcellinus nem eléggé következetesek és szabatosak ezeknek a gépeknek leírásában és osztályozásában. Clausetti tábornok megállapítása szerint:

1. A rómaiaknak voltak a mi mozsarainknak megfelelő hajítógépeik és voltak dárdalövő gépeik is, a mai ágyúk őseként. Mindkétfajta gép működése a csavaróerő hatásán alapult.

2. Kezdetben az előbbi gépek „balista", az utóbbiak „catapulta" és „scorpio" néven szerepeltek.

3. Ezek a nevek sokáig éltek, de Constantinus korától kezdve, a „catapulta" szó eltűnik és se Vegetius, se Ammianus Marcellinus munkáiban nem találkozunk többé vele. Ettől kezdve a dárdalövő gépet hívták balistának; a meredek ívben való hajításra pedig új gép: az „onager" készült. Ez a parittyából fejlődött, csakúgy, mint a balista az ijjból.

Mint ez a vázlatos összefoglalás mutatja, Clausetti tábornok nagyon lelkiismeretes és szakavatott munkát végzett. A tanulmány érdekes és aránylag könnyű olvasmány, így tehát nem csupán a katonának, hanem a hadtörténelem minden kedvelőjének is ajánlható. Hasonlótárgyú és hasonló modorban írott tanulmányok minálunk is kívánatosak lennének.

Gyalókay Jenő.

Dott. Ing. Mario Balzanelli: *La Città di Torino e le sue antiche fortificazioni.* Nagy 4° 10 lap, számos képpel. Torino, 1938.

Legutóbbi füzetünkben már megemlékeztünk a jeles szerzőnek a torinoi legújabb ásatásokról írott tanulmányáról, amelynek részben folytatása a most szóbanlevő értekezés.

Torino, az egykori „Colonia Iulia Taurinorum", azoknak a városoknak egyike, amelyek híven megőrizték a „Castrum militare"-ból való származásuknak jellemző vonásait. Az ismételt ásatások nyomán, most már megbízhatóan megállapítható a római kor védővonalának teljes alaprajza. Ennek az erődítménynek keletkezése nem nyúlik messzebbre a császárság korszakánál. Az ennél régibb — alkalmasint a gallok módszere szerint épült — védőműveket gyökeresen elpusztította Hannibal. A barbárok későbbi betörései nem sokat ártottak Torinonak, s így ez a város, a középkor jókora részén át, megőrizhette római jellegét.

A várépítés átmeneti stílusának megfelelően, már 1461-től fogva épültek Torinoban baluardok, de csak földből. I. Ferenc francia király falazott földbástyákat emeltetett a baluardok helyére, de a rendszeres újjáépítés csak akkor kezdődhetett, amikor Emanuele Filiberto savoyai herceg, 1563. február 7-én, visszaszerezte To-

rinot. Tüstént meghívta az urbinoi Francesco Paciottot s megbízta, hogy a francia uralom alatt elpusztult S. Salvatore apátság helyén cittadellát építsen. A cittadella 1568-ban el is készült. Minket azért is érdekelhet, mert ez szolgált mintául a napjainkig megmaradt egyetlen magyar cittadellának, a váradinak. (A többiek egytől-egyig elpusztultak.)

I. Carlo Emanuele, aki 1580-ban követte apját a trónon, megnagyobbíttatta a várost és ötbástyás védővonallal vétette körül a „Città Nuova" nevű új városrészt. Ercole Negri és Carlo Castellamonte tervei szerint. II. Carlo Emanuele újból bővíttette Torinot s a római védőfalak legnagyobb részét leromboltatva, bástyás övet építtetett a város köré. Ez a védővonal 1680-ban már készen volt s a tűzkeresztséget 1706-ban állotta ki. Azonban Napoleon 1800 június 23-án elrendelte a védőművek lebontását. Csak a cittadella és egynehány bástya élte túl a rombolást. A cittadella 1885-ben eltűnt, de a bástyák közül a S. Lorenzo és a S. Maurizio nevű még áll a királyi kertben.

Az alapos tanulmány magyarázására szolgáló ábrák közül, különösen érdekes az, amely Torino fokozatos növekedését s ezzel együtt újabb meg újabb védővonalak keletkezését tűnteti fel.

Gyalókay Jenő.

Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio. 1938. évf. 9. füzet. Nagy 8° 130 lap, számos képpel. Róma. 1938.

A mindenkor érdekes és változatos tartalmú közlemények hadtörténeti vonatkozású cikkei közül, *Clausetti Enrico* tábornoknak „Ingegneri militari liguri" című értekezésére hívjuk fel elsősorban olvasóink figyelmét.

Liguria, már igen régi időktől fogva, a jelesebbnél-jelesebb hadimérnökök egész sorozatát adta Itáliának. Ismeretes, hogy a genovai köztársaság a középkorban virágzó gyarmatokat alapított, még pedig nem csupán Európa keleti felén, hanem Kisázsiában és Palesztinában is. Ezeket a gyarmatokat hatalmas védőművekkel biztosították Genova katonai építészei. A legrégibb közülök Embriaco Guglielmo. Amidőn — 1096-ban — megindult az első keresztes háború, számos genovai nemes kelt útra Embriaco hajórajával a Szentföld felé. Sziriában partraszállva, Antiochia városa alá siettek és ostrom alá fogták. A kivívott sikerben nagy része volt Embriaco kiváló műszaki jártasságának. A város elfoglalása után, hajórajával visszatért Genovába, de 1099-ben ismét Palesztinában volt s műszaki tudását előbb Jeruzsálem, majd Tirus ostrománál érvényesítette.

Kitűnő mérnök és várépítő volt Pescatore Enrico maltai gróf. Ez 1206-ban, a velenceieket megelőzve, hatalmába kerítette Kréta szigetét s ott 14 várost vett körül védőművekkel.

De talán valamennyi középkori várépítő között legjelesebb Boccanegra Guglielmo, Acquemorte erődítményeinek tervezője volt. A III. Fülöp francia király és Boccanegra között létrejött szerződés alapján, már 1272-ben megindult a nagy munka, de bevégzését Boccanegrának két évvel később bekövetkezett halála meggátolta. A király a félbemaradt építkezés folytatását előbb Buccuccio Giuseppere, majd a genovai Cominelli Nicolára bízta.

A genovai krónikák egy bizonyos Del Castello Fulcot is említenek. Ez, állítólag 1215-ben, Monacoban szállott partra s ott a legrégibb várkastélyt építette volna. Ebből az erődítményből még ma is nagyméretű romok láthatók.

A XV. századtól kezdve, egyre szaporodnak a nevek. Így például 1474-ben De Carona Giacomo és testvére Gabriele működött Genovában. Egy másik hadimérnök: Grandi Giovanni, Konstantinápoly védelmében tűnt ki s ellenaknákkal akadályozta meg, hogy a törökök földalatti úton juthassanak az ostromlott városba (1453). Ugyanabban a században egy De Salvi Bartolomeo nevű kiváló genovai hadimérnök vett részt Sforza Francesco hercegnek a velenceiek ellen indított hadjáratában.

A XVI. században élt egy tűzetesebben nem ismert Borio nevű genovai várépítő, aki egyúttal tűzér is volt s Oroszországba menve, ott igen nagyöblű ágyúkat öntött. Poncelli (vagy Doncelli) Cesare és fia Domenico, a savoyai hercegek mérnöke volt. A XVII. századból ezek a genovai hadimérnökök ismeretesek: Paggi Carlo Andrea, Cantone Giacomo és Taddeo, Poncelli Cesare és Bastiano, Vitelli Ferrante és Giacomo, Bianco Bartolomeo és Cantone Pier Francesco.

A XVIII. században két genovai katonai építész külföldön szerzett nagy érdemeket. Egyikük: Marchelli Luigi (1740—1817) a spanyol hadseregbe állott; a másik: Sambuceti, 1770-ben Portugalliában vállalt szolgálatot. A XIX. században különösen kivált a többiek közül két hadimérnök: Chiodo Agostino tábornok (1791—1861) és Chiodo Domenico, szintén tábornok (1823—1870). Ezekről, ugyanebben a füzetben, *Lastrico Luigi* ezredes részletes és alapos tanulmánya számol be.

Conte Cansacchi Carlo ezredes, „Armi, armati, castelli e castellani di Pio II, Paolo II e Sisto IV" című tanulmányának első — ebben a füzetben megjelent — része, az említett három pápa szolgálatában 1458 és 1484 között volt vezérekkel foglalkozik. Elsősorban Vitelli Nicoloval, bárha ez időnkint mások szolgálatába is elszegődött. Vitelli nem csupán kitűnő vezető, hanem egyúttal kiváló várépítő is volt. Ezzel a szakmával már 1439-től kezdve, 1497-ben bekövetkezett haláláig szüntelenül és nagy sikerrel foglalkozott.

A perugiai Baglioni Braccio (1419—1479), úgy volt ismeretes, mint Umbria egyik legkiválóbb katonája. Nem csak hadi, hanem diplomáciai érdemei és sikerei is voltak s az utóbbi téren való működésével mind Perugiában, mind máshol, véres háborúk kitörését akadályozta meg.

A canalei Matteo némi megszakítással 15 évig szolgálta a Szentszéket, nemcsak mint ügyes vezér, hanem mint jónevű várépítő is. Baglioni Rodolfo, működése 1474 és 1489 közé esik. Jól ismerte a hadvezetés minden csínját-bínját s Perugiában nagy tekintélyre és befolyásra tett szert. Veje a híres vezér, D'Alviano Bartolomeo, volt.

Federico urbinoi herceg (1422—1482) a legkiválóbb hadvezérek és hadimérnökök egyike volt; a Szentszéknek kétségkívül legtudósabb és legderekabb hűbérese. Urbinoi udvara a ferrarai és

más híres itáliai udvarokkal vetekedett, a tudományok és a művészetek pártolása terén.

Orsini Napoleone († 1480) hosszú pályafutása alatt nem csupán hadvezető képességéről, hanem egyszersmind a várépítés és a várvédelem terén megnyilatkozott tudásáról is bizonyságot tett. Fia, az 1497-ben elhalt Virginio, nemcsak jeles hadimérnök, hanem kitűnő tűzér is volt.

Sforza Alessandro sok éven át harcolt nagynevű bátyja Francesco oldalán s merész és okos vezérré fejlődött. Egyes hadműveleteiben bátyjánál is előrelátóbbnak bizonyult, s a várépítésben is nagy jártasságra tett szert. 1473-ban halt meg.

Malatesta Roberto († 1482) Italia határain kívül is nagyrabecsült katona, hadvezér és hadimérnök volt. Úgyszintén kortársa Pino degli Ordelaffi is, 1467 és 1480 között. Az utóbbi a saturanoi várkastélyt és Forli fellegvárát építette újjá. Az 1486-ban meghalt Giustini Lorenzo pedig olyan hírneves volt mint várszakértő, hogy 1474-ben őt nevezte ki IV. Sixtus pápa az egyházi állam valamennyi fellegvárának felügyelőjévé.

Santa Maria Ugo: „Carlo Pisacene, uffiçiale del Genio" című tanulmányában, sok érdekes és fontos adattal járul ennek a kiváló műszaki tisztnek életrajzához. Szintén érdekes *Coppelotti Celestino* őrnagy közleménye, amelyben a folyók szélességének és a lövőtávolságnak mérését ismerteti, egy XVI. századbeli tűzér kézikönyv alapján.

A „Notiziario" rovatában *Clausetti* tábornok Capuának II. Frigyes császár uralkodása alatt épült, de elpusztult egyik kapujáról ír. Ez valószínűleg 1239-ben készült el s 1557-ben rombolták le a spanyolok úgy, hogy manapság már csak a két torony nyolcszögletű alapépítménye van meg belőle. Szerencsére napvilágra került az építmény középső részét ábrázoló és Di Giorgio Martininak tulajdonított tollrajz, amelynek alapján legalább papiroson helyre lehet állítani ennek a hatalmas építménynek egykori alakját. *Gyalókay Jenő.*

Émile Pillias: *Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie.* Paris 1939. Libraire Ernest Leroux. Nagy 8°, 165 lap, 1 képmelléklettel.

II. Rákóczi Ferenc franciaországi kapcsolatainak lelkes és szakavatott kutatója, Pillias Emil, a párisi Nemzeti Könyvtár tisztviselője, Rákóczi-irodalmunkat egy újabb értékes kötettel gyarapította. Hat különböző — Párisban és Budapesten, könyvekben és folyóiratokban megjelent — Rákóczi-tanulmányát összegyüjtve adta ki és ezzel lényegesen megkönnyítette a Rákóczi korral foglalkozó magyar kutatók munkáját. A könyvhöz Szekfü Gyula írt bevezetést. Igen találóan jellemzi Pilias munkásságát, amikor megállapítja, hogy egy, más nemzethez tartozó történelmi személy életének adatkutatásához és feldolgozásához, nemcsak általános és részletes történeti és helyrajzi ismeretek kellenek, hanem elsősorban lelkesedés és mélységes tisztelet. Mindezeket a tulajdonságokat Pilliasban megtaláljuk. Hihetetlen alapossággal és

odaadással dolgozik. Tárgykörében teljesen otthonos. Túlságos szerénységre vall bevezetésének az a kijelentése, hogy csak adatokat akar szolgáltatni s azok összefoglaló feldolgozását magyar történészekre bízza. Ez a hat tanulmány valóban nem száraz adatgyüjtemény, hanem mindegyik önmagában zárt monografia, amelynek minden megállapításából kitűnik Pillias megértése Rákóczi emelkedett gondolkodása és a Franciaországban tengődő magyarok sorsa iránt.

Külföldi írók tollából, külföldön megjelenő magyar vonatkozású munkákban szokva vagyunk hozzá, hogy a nekik idegen magyar személy- és helyneveket torzítva, ferdítve közlik. Sőt nem egy — különösen francia — munkában találkozunk éppen ebből eredő goromba felületességekkel és tévedésekkel (pl. Teleki és Thököly nevének és szerepének összekavarása, stb.) Pillias munkája e tekintetben is mintaszerű. A jegyzetekben közölt magyar életrajzi adatok szintén helyesek. Igen nagy érdeme, hogy a Rákóczi és környezetének párisi életével foglalkozó francia munkák (Saint Simon, D'Angeau stb) adatait összehasonlítja a korbeli magyar naplókkal (Szatmári-Király Pál, stb.) és levelekkel. Tehát nem esik az egyoldalúság hibájába és Rákóczi szerepét, helyzetét több oldalról megvilágítva vetíti elénk.

Bár, mint említettem, most könyvalakban kiadott hat tanulmánya már külön-külön napvilágot látott, összegyüjtésükkel nem végzett felesleges munkát, mert a könyv valamennyi fejezetét az azóta talált újabb adatok segítségével kiegészítette. Könyve tehát összességében többet mond, mint a hat külön megjelent tanulmány. Hogy Rákóczit milyen jól ismeri, annak megvilágítására szolgáljon ez a rövid jellemzés: „Rákóczi 200 év multával is korának egyik legérdekesebb egyénisége maradt. A katonák mondhatják róla, hogy nem volt lángeszű hadvezér, a lélekbúvárok kifogásolhatják erélytelenségét és rossz emberismeretét. De a történetírás visszaemlékszik arra, hogy zsenge ifjú korában, szándéka ellenére a nagy politikába sodorva, egyéniségének teljes odaadásával, önfeláldozóan szolgálta hazáját. Katonai és államférfiúi tapasztalatok nélkül, szakadatlan munkássággal igyekezett tudását gyarapítani. Mindenkiről feltételezte, hogy egyenes és őszinte ember, mert ő valóban az volt. Fejedelmi hivatástudatától áthatva, az eszmét utolsó lehelletéig szolgálta. Becsületes ember volt. Franciaország — az az ország, amelyet ő annyira szeretett — tartozik neki azzal, hogy emlékét tisztelettel és kegyelettel őrizze."

A könyv első fejezete XIV. Lajos francia királynak a magyar politikába és Rákóczi felkelésébe való bekapcsolódásával foglalkozik. Lényegében újabbat nem mond annál, amit a Rákóczi centenárium évében kiadott Rákóczi Emlékkönyv ilyen tárgyú tanulmányában feltárt s amelyet a magyar történetírás azóta már fel is használt. Igen jól jellemzi azt a sok nehézséget, amely Rákóczi kedvenc terve, a francia segítség megnyerése elé tornyosult. XIV. Lajos eleinte idegenkedett a neki ismeretlen magyar ügy támogatásától s hogy mégis segítette Rákóczit, abban nagy érdeme volt Du Heron lengyelországi francia követnek.

A fejedelem száműzetésének első éveivel (1712—13) foglalkozik könyvének második fejezete. Ebből Rákóczinak báró Be-

senval, danzigi francia követhez intézett, eddig kiadatlan leveleit ismerjük meg. Kitűnően jellemzi Rákóczi írásmódját s megállapítja, hogy szellemesen, közvetlen hangon írt, ötletes leveleiben fokozatosan érezhető a francia nyelvben való előrehaladása. A levelek tartalma nagyobbára magántermészetű közlés és általános politikai hír. Lengyelországból való távozása után — úgylátszik — Besenval volt legbizalmasabb embere, aki előtt őszintén feltárta szorult anyagi helyzetét, megbeszélte vele Lengyelországban maradt feleségének és híveinek ügyeit. Felelősségérzetére és magas erkölcsi felfogására jellemző az az aggodalom, amellyel Lengyelországban maradt híveinek sorsa felett töpreng.

A harmadik fejezet a Hotel de Transylvanie-ban a királytól engedélyezett játékkaszinó ügyét tisztázza véglegesen. Pillias az állami levéltárakban minden ezzel foglalkozó okmányt áttanulmányozott és igazságot szolgáltat Rákóczinak. Az tagadhatatlan, hogy a király Rákóczinak ígért anyagi támogatását, — mint azt Pillias számszerűleg is igazolni tudja —, nem teljesítette. Az ígért összegeknek alig egyharmadát útaltatta csak ki; tehát voltaképen Rákóczi adósa lett és ezért más módon akarta őt kárpótolni. A Rákóczi rendelkezésére bocsátott, s a párisi városház bevételeiből származó támogatás azonban nagyrészben csak ígéret maradt; így került a sor a játékkaszinó megnyitására, amelynek üzelmeiben, s ezt Pillias ismételten hangsúlyozza, Rákóczi sohasem vett személyesen részt. A pénzszerzésnek ilyen módja abban a korban egyébként nem volt becsületbevágó. Maga a francia udvar adta a példát, amikor ilyen kaszinók megnyitását jövedelmi forrásként engedélyezte csődbe jutott főrangú híveinek. Érdekes adatokat közöl Pillias a Franciaországban akkor lábrakapott játékszenvedélyről, amelytől elragadtatva, előkelő udvaroncok és hercegi családok tagjai sem riadtak vissza a hamisjátéktól. Rákóczira Párisban is súlyosan nehezedett környezetének eltartása. Pillias sok eddig ismeretlen okmánnyal igazolja, hogy Rákóczit nemcsak felesége, de hívei is folyton zsarolták. De fenkölt lelkére jellemző az is, hogy még a legszűkösebb anyagi helyzetében is tudott a szegényeken segíteni. Rákóczinak nem volt más mentsége, hogy hívei párisi életének költségeit fedezze, minthogy hallgatólag beleegyezett abba, hogy környezete — annak élén a kalandor, csaló Brenner apát — az ő nevének felhasználásával, a játékkaszinó révén szerezzen pénzt. Még az epés Saint-Simon is megállapítja, hogy Rákóczi becsületét a házában űzött játékkal kapcsolatos botrányok nem érinthették; ő becsületes és tisztakezű ember volt. Ez a fejezet a játékkaszinó ügyén keresztül Rákóczi párisi nyomorának hű tükre, amelybe az udvar nem teljesített ígéreteiben bízva jutott. Nekünk magyar történetkutatóknak pedig örvendetes dolog, hogy ezt, egy tárgyilagos francia történetíró állapítja meg, akit nem lehet nemzeti elfogultsággal vádolni.

A negyedik fejezet Rákóczinak Grosboisban a Camaldulizárda közelében 1715—17 között lefolyt életével foglalkozik. Rákóczi voltaképen XIV. Lajos halála után szánta el magát a zárdai szokásokhoz alkalmazkodó szigorú szerzetesi életre. Pillias helyesen állapítja meg, hogy nem utolsó sorban fentvázolt anyagi helyzete is késztette erre az önkéntes visszavonulásra. E fejezetből rész-

letesen megismerjük annak a szerződésnek pontjait, amelyet Rákóczi a Camalduli-rendházzal, a rendelkezésére bocsátott ház bérbeadására kötött. 16 hónapig élt ott s ez az elmélyedő, vallásos gyakorlatok és írás-olvasás között töltött életmód annyira megfelelt szerény, magábazárkózott egyéniségének, hogy még rodostói számkivetése idejében is állandóan visszavágyott erre a nyugalmas helyre. Kész lett volna minden feltételt elfogadni, csakhogy Grosboisba visszamehessen. Szívét — mint tudjuk — végrendeletben a Camalduliaknak hagyta és hogy az valóban oda is jutott, annak bizonyítéka egy, a Camalduliak sírkertjében talált latinszövegű emlékkő. De a sírkertet azóta többször felforgatták, s bár Pillias megható buzgósággal igyekezett és igyekszik még ma is a szívet magába foglaló aranyedényt ásatások révén felkutatni, ez eddig nem sikerült. De főleg az ő buzgóságának köszönhető, hogy ebben a volt sírkertben, mely ma már egy magánember veteményes kertje, a Párisban lakó magyarok, a magyar- és francia kormány támogatásával a mult években egy franciaszövegű emlékoszlopot állítottak. Képét e könyv elején láthatjuk.

A könyv ötödik fejezete a sötétjellemű Brenner apát utolsó éveivel foglalkozik és ismerteti Rákóczinak Törökországba való távozása után Brennerhez küldött titkos útasításait. Brenner, a XVIII. század tipikus kalandora; sohase érzett hívatást a papi pályához. Szepesi préposti címe valóságban csak cím volt és nem hívatás. Rákóczi reábízta Párisban hagyott kis vagyonának kezelését, amelyet azután Brenner, a Law-bankház ismeretes bukásánál, csalárd módon elvesztett. De gyalázatosságát még tetézte azzal, hogy Rákóczi hozzáintézett bizalmas útasításait lemásolta és öt hónappal halála előtt, úgy látszik, értékesítette, vagyis elárulta urát. Rákóczi feljelentésére Brennert a Bastilleba csukták, ahol maga vetett véget életének.

A könyv utolsó fejezete Rákóczi párisi lakásait ismerteti és feleségének rövid pár hónapig tartott párisi életéről számol be. Pillias felkutatta mindazokat a házakat, amelyekben Rákóczi lakott és megállapította, hogy a fejedelemasszony 1721-ben azért sietett Párisba (férje akkor már Rodostóban élt), hogy a Law-bankház bukása után esetleg még megmaradt vagyonát megkapja. De hiába jött, mert Brenner csalása következtében, Rákóczi vagyonának roncsai elvesztek. Amália Sarolta Párisban mindenkinek csak terhére volt. Jövetelét nem valami jó hírnév előzte meg; ottani élete sem volt dícséretreméltó. Halálát genyes foggyulladás okozta.

Pillias e kiadványa, a Rákóczi-kor történetének, Rákóczi franciaországi életének mondhatnók kimerítő adatgyüjteménye és feldolgozása. Ennek az életnek most már minden vonatkozását tárgyilagos hitelességű adatokra támaszkodva ismerhettük meg. Ezt Pillias kitűnő munkásságának köszönhetjük.

Markó Árpád.

Commandant Basset: *Un episode peu connu de la guerre de Hollande. La campagne du Comte de Boham en Haute-Hongrie (1677 à 1679).* „Revue d'Histoire": 1939 májusi füzete.

A közlemény a Thököly-felkelés néhány évének hadműveleteit mondja el vázlatosan és Boham francia tábornok szerepét, a felkelők oldalán. Cikkének, — mint bevezetésében írja, — az adott időszerűséget, hogy az elmúlt hónapokban, ugyanezen a földön, azaz a lengyel-magyar—oláh- és tót határokon játszódtak le nevezetes események s ezek azt bizonyítják, hogy: „a ma időszerű problémák voltaképen már évszázadokkal előbb is fennállottak." Bár nem tartja ennek a kétéves háborúnak eseményeit az európai történet keretén belül igen nagy jelentőségűeknek, de párhúzamosságot talál az 1678 és 1938. év hadműveletei között. A szerző alapjában véve helyesen ismerteti az események lefolyását, bár csupán francia forrásokra támaszkodva írta le a Thököly-felkelés idevágó mozzanatait. Mi, magyar történetkutatók, mindenesetre hálásak lehetünk neki, hogy a felkelés francia vonatkozásairól néhány újabb adatot is megtudunk. Azonban semmiképen sem tudjuk megtalálni azt a párhúzamot az 1638 és 1938. évi események között amit Basset őrnagy hangsúlyoz. Sőt, ha elfogultság nélkül, figyelmesen elolvassuk cikkét, akkor éppen az ellenkezőjét állapíthatjuk meg annak, amiért ez a cikk készült. A ruthén föld felkelését ismerteti, a magyar felkelők kapcsolatait XIV. Lajossal, a tót földön vívott harcokat a császári sereg ellen, s nem veszi észre, hogy cikkében nem egy, a régi entente szemüvegével látott ruthén-tót ügyről van szó, hanem határozottan és csakis magyar felkelésről, amely ezen a földdarabon a magyar fennhatóság alatt álló ruthének és tótok felszabadításáért vívta harcait. Basset őrnagy nem is igyekszik a magyar felkelés ügyét tót-ruthén színre átfesteni, sőt dícséretreméltó tárgyilagossággal mindenütt „Felső-Magyarországról" beszél, s csak helyenként fűzi hozzá az: „aujourd'hui Slovaquie" megjelölést.

Azonban maga is érezni látszik annak szükséges voltát, hogy megmagyarázza: miért hívták ezt a tótoktól, ruthénektől lakott földet Felső-Magyarországnak? Ezt meg is teszi, egy egyszerű jegyzetben, azzal a naiv magyarázattal, hogy a törökök magyarországi hódításai a belső magyarországi magyarok nagy részét felszorították észak felé és ezek a magyarok küzdtek ott szenvedélyesen az osztrák uralom ellen.

Mivel ilyenformán a szerző tovább nem mélyed a Felvidék XVII. századbeli nemzetiségi, politikai kédéseibe, és adatait a világháború előtti szakmunkákból meríti, humorosan természetes, hogy a városok, helységek megnevezésében seholsem használja a volt cseh-szlovák történetfelfogástól követelt tót elnevezéseket, hanem a régi magyar vagy német neveket. (Rozsnyót — Rosenau, Lőcsét — Leutschau, Besztercebányát — Neusohl alakban írja.) Azonban, mint igen sok felületes külföldi történetkutató, ő is abba a hibába esik, hogy a hasonlóhangzású magyar neveket összekeveri. Ebben a cikkben Thököly Imréről és Teleki Mihályról is lévén szó, ezt a két nevet állandóan összezavarja. Teleki grófot teszi meg Thököly Imre apjának stb. A Rákócziak neve is hol Rakócski, hol

Rakowsky-nak van írva. Azt meg csak a helyi viszonyokkal ismerősek tudhatják, hogy „le chateau de Zindreux" Szendrő várát jelenti. Azzal pedig, hogy Kassát (így magyarosan írja) az értekezésben mint „la capitale de la Haute-Hongrie" szerepelteti, akaratlanul is igazolja ehhez a városhoz és környékéhez való ősi jogunkat.

A felkelés vezéreiről és katonáiról rokonszenves hangon nyilatkozik s az ismert nyalábvári ütközetet jól írja le. Eléggé részletesen foglalkozik ezzel az ütközettel, mint Boham d'Alenduy tábornok egyik kitűnő haditettével. Bohamot okos, képzett katonának tartja, aki méltó volt Bethûne francia követnek és királyának bizalmára és akinek a magyar felkelők igen sokat köszönhetnek. Ki tudta egyenlíteni a felkelők zürzavaros szervezetű csapatai között az ellentéteket; a hadműveleteket céltudatosan vezette de kellő hatáskört biztosított mindíg a magyar felkelők vezéreinek. Boham gróf lengyel segédcsapatok élén érkezett Magyarországba, Mármaroson át. Értesítette Wesselényi Pált, aki az egyesült felvidéki-erdélyi kurucokkal Debrecen környékén tartózkodott, hogy nyomuljon elő és keressen vele összeköttetést. Wesselényit Basset őrnagy tehetetlen, gyenge embernek jellemzi. Abban az időben beteg is volt s így nem tett eleget a francia vezér kérésének. Boham tábornok egy oszlopa 1677 őszén Major ezredes vezetésével, a Felső-Tisza völgyében találkozott 300 főnyi magyar nemesi felkelő csapattal és azzal együtt Munkács vára alá érkezett. A főcsapat, abban a reményben, hogy Wesselényivel Munkács és Szatmár között találkozhatik, Nyaláb-várához ment, azután az ott talált 3 ágyút magával vitte Szatmár felé. Itt tudta meg, hogy Schmidt császári tábornok, 4000 lovassal, Szatmár közelében tartózkodik. Mivel Wesselényi még mindíg Debrecen környékén vesztegelt, Boham nem akart egyenlőtlen küzdelembe bocsátkozni és Nyalábvár felé visszahúzódott. A hadiszerencse ekkor egy eltévedt császári lovast juttatott útjába. Megtalálták nála Schmidt tábornok levelét a császári sereg támadó tervével. Boham erre elhatározta, hogy elfogadja a harcot; 100 lovast küldött ki az ellenség megfigyelésére és egy, — magyar felkelőkből, lengyel lovasokból, tatárokból álló elővédnek azt az útasítást adta, hogy kezdje meg a harcot a császáriakkal s ha azok visszaszorítanák, harcolva vonuljon vissza, a Bohamtól előre megállapított főtámadási harcvonal szárnyai felé kitérve. Ez a vonal a Nyalábvár felé vezető völgyben volt ügyesen elhelyezve. Boham haditerve sikerült; a magyar felkelő lovasság vitéz ellenállása és tervszerű visszavonulása megzavarta Schmidt tábornokot úgy, hogy Boham főcsapatával kellő pillanatban avatkozhatott a harcba. A küzdelem a felkelők diadalával végződött. Schmidt tábornok is megsebesült. Boham seregéből elesett Major ezredes és megsebesült Goreski, a tatárok vezetője. Csak az ütközet után sikerült végre Bohamnak Wesselényivel találkoznia. Az egyesült seregek Debrecen környékén töltötték a telet.

A következő 1678-i tavaszi hadjárat alatt Eperjest kezdték ostromolni, de ott erős ellenállásra találtak. A Felvidék többi részében azonban előnyomulásuk zavartalan volt. Rövid idő mulva a bányavárosok és a szepesi városok közül igen sok került a fel-

kelők birtokába. Lipót császár kassai, ungvári és pozsonyi katonasága nem tudta előnyomulásukat megakadályozni. De a tél beálltával a felkelők otthagyták a már elfoglalt területet, téli szállásul ismét Debrecen biztos és gazdag vidékét választották. 1679 tavaszán tehát újból elölről kellett kezdeni mindent. Lipót seregei a Rajnánál voltak lekötve, úgyhogy a felkelők rövid idő alatt ismét visszafoglalták Felső-Magyarországot. Boham tábornok már abban reménykedett, hogy Bécset támadhatja, amikor Lipót a felkelőknek fegyverszünetet, békét ajánlott fel. Hiába igyekezett Boham a magyarokat lebeszélni; tárgyalni kezdtek. Ez okozta — Basset szerint — vesztüket, mert a fegyverszünet alatt Lipót császár a Rajna mellől és Morvaországból újabb ezredeket küldött Felsőmagyarországba, s ezeket rögtön Thököly ellen indította. Mivel a Nywegeni béke, a Bourbonok és Habsburgok között egyidőre befejezte a háborút, Boham és a francia tisztek többé nem maradhattak a kurucoknál. De Boham tábornok nem hagyta el szövetségeseit éppen ebben a válságos időben, amikor a szerencse ellenük fordult. Tovább is a csapatnál maradt és rendezte a kurucok visszavonulását a fölös császári erő ellen, Rozsnyón keresztül. Bohamnak itt sikerült legalább egy eldöntetlen ütközetben elérni azt, hogy a magyar felkelők Erdély felé menekülhettek.

Markó Árpád.

Felelős kiadó: Gyalókay Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.